

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ VE İSTANBUL RUM
PATRİKHANESİ: BÜROKRATİK İLİŐKI VE
KURUMSALLAŞMA
(XVIII. YÜZYIL ORTALARINDAN XIX. YÜZYILIN İLK
ÇEYREĞİNE)

Abdurrahim İstemi SAYLAM

DOKTORA TEZİ

KIRŞEHİR-2023

©2023-Abdurrahim İstemi SAYLAM

T.C.

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ VE İSTANBUL RUM

PATRİKHANESİ: BÜROKRATİK İLİŐKI VE

KURUMSALLAŞMA

(XVIII. YÜZYIL ORTALARINDAN XIX. YÜZYILIN İLK

ÇEYREĞİNE)

PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ AND ISTANBUL GREEK

PATRIARCHATE: BUREAUCRATIC RELATIONS AND

INSTITUTIONALIZATION

(FROM MID EIGHTEENTH-CENTURY TO THE FIRST

QUARTER OF THE NINETEENTH-CENTURY)

Hazırlayan

Abdurrahim İstemi SAYLAM

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

KIRŞEHİR-2023

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi, Abdurrahim İstemi SAYLAM tarafından hazırlanan *Piskopos Mukataa Kalemî ve İstanbul Rum Patrikhanesi: Bürokratik İlişki ve Kurumsallaşma: XVIII. Yüzyıl Ortalarından XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğine* adlı tez çalışması 19/07/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Mehmet GEL

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(İmza)

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../20..

Abdurrahim İstemi SAYLAM

ÖZET

**PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ VE İSTANBUL RUM PATRİKHANESİ:
BÜROKRATİK İLİŞKİ VE KURUMSALLAŞMA
(XVIII. YÜZYIL ORTALARINDAN XIX. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNE
DOKTORA TEZİ**

Hazırlayan: Abdurrahim İstemi SAYLAM

Danışman: Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

2023-(xiii+189)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Prof. Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL

Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

Doç. Dr. Mehmet GEL

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimler İslam hukuku çerçevesinde kendilerine tanınan belirli haklar ve sınırlılıklar içerisinde dinî ve sosyal yaşantılarına devam etmişlerdir. Ayrıca Patrikhanelere bağlı kilise teşkilatlarının işleyişini ve buna bağlı olarak dinî-hiyerarşik yapılarını da Osmanlı idaresi tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde devam ettirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin bir yönüyle temsilcisi de olan bu yapı, genel olarak Rum ve Ermeni Patrikhaneleri altında teşkilatlanmıştır.

Patrikhaneler, kilise teşkilatları sayesinde şehir, kasaba ve köylere kadar kendilerine bağlı cemaatler üzerindeki dinî otoritelerini sağlamaktadır. Bu durum Osmanlı idaresi tarafından kendilerine tanınan hak ve sorumlulukların dışına çıkmadan, devlet ile beraber bu süreci yürütebilmeleri sayesinde mümkün olmuştur. Kilise teşkilatını ilgilendiren malî ve idarî meseleler ile kilise teşkilatı içerisindeki görevlilere verilen berat ve ahkâm gibi resmi evrakın takip ve kontrolü için Osmanlı bürokrasisinde, maliye kalemleri içerisinde, Piskopos Mukataa Kalemî oluşturulmuştur. Tarihi süreç içerisinde dönüşümler geçiren büro, on sekizinci yüzyılın ortalarına doğru klasik şeklini almıştır. Bu zaman dilimi, kendi iç dinamikleri ve Osmanlı bürokrasi ile ilişkileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, İstanbul Rum Patrikhanesinin daha kurumsal bir yapıya kavuşmaya başladığı dönem olarak dikkat çekmektedir.

Bu tez çalışmasında Osmanlı bürokrasisi içerisinde, Piskopos Mukataa Kaleminin ihdası, gelişimi ve lağvedilme süreci, İstanbul Rum Patrikhanesi ve buna bağlı kilise teşkilatı çerçevesinde incelenmektedir. Böylece İstanbul Rum Patrikhanesinin, Osmanlı bürokrasisi içerisindeki konumunun açıklanması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın kaynaklarından en önemlisi, Piskopos Mukataa Kalemî tarafından tutulan ve içerisinde patrik, metropolit ve piskoposların berat kayıtları ile kilise teşkilatının işleyişi ile ilgili hükümlerin yer aldığı defter serisi olan Piskopos Mukataası

Ahkâm ve Bervât Defterleridir. Bununla birlikte bürokratik işleyişi açıklamak adına Osmanlı Arşivi'ndeki diğer belge ve defterlerden de yararlanılmıştır.

Çalışmada İstanbul Rum Patrikhanesinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bürokratik konumu incelenmekte, özellikle maliye bürokrasisi ile ilişkisi ortaya konulmaktadır. Buna göre Patrikhanenin, kilise teşkilatı üzerinde idarî konulardaki yetkilerini kullanabilmesi, Osmanlı idaresinin izin ve bilgisi dâhilinde gerçekleşmektedir. Böylece İstanbul Rum Patrikhanesinin devlet teşkilatı içerisinde belirli görevleri yerine getirmekle yükümlü bir Osmanlı müessesesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Berat, Bürokrasi, Hüküm, Mukataa, Müessese, Patrikhane.

ABSTRACT

**PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ AND ISTANBUL GREEK PATRIARCHATE:
BUREAUCRATIC RELATIONS AND INSTITUTIONALIZATION
(FROM MID EIGHTEENTH-CENTURY TO THE FIRST QUARTER OF THE
NINETEENTH-CENTURY)**

Ph.D. Thesis

by

Abdurrahim İstemi SAYLAM

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Murat TUĞLUCA

2023-(xiii+189)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School of Social Sciences

History Department

Jury

Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Prof. Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL

Assoc. Prof. Dr. Murat TUĞLUCA

Assoc. Prof. Dr. Mehmet GEL

Non-Muslims living in the Ottoman Empire continued their religious practices in scope of the rights and limitations of the Islamic Law. In addition to this, the function of the organization of the Church and correspondingly the ecclesiastical-hierarchical framework had been continued under the Ottoman regimes and rules. The organization formed as the Greek and Armenian Patriarchate in the Ottoman Empire, became the representative of Orthodox in one part.

It was possible for the Patriarchates to maintain their religious authority over the communities connected with cities, towns, and villages, thanks to their church organizations and thanks to their ability to carry out this process together with the empire without going beyond the rights and responsibilities granted to them by the Ottoman administration. Piskopos Mukataa Kalemî was established in the Ottoman bureaucracy, within the finance items, for the follow up and control of financial and administrative matters concerning church organization and official documents such as berat and ahkâm given to the officials in the church. The bureau, which transformed in the historical process, took its classic form towards the middle of the eighteenth century. When this period is evaluated within the framework of its internal dynamics and relations with the Ottoman bureaucracy, it points out that the period when the Greek Patriarchate of Istanbul began to gain more institutional structure.

In this study, the foundation of Piskopos Mukataa Kalemî in the Ottoman bureaucracy, the process of its development and abolition is carried out within the framework of Istanbul Greek

Patriarchate and its affiliated church organization is researched. Thus, the explanation of the position of the Patriarchate within the Ottoman bureaucracy it is intended to. Hereby, the position of the Patriarchate in the Ottoman bureaucracy will be revealed in this context. The main source of this thesis is Piskopos Mukataası Ahkâm and Bervât defters, a series of defters in which the records of the certificates of the patriarch, metropolitan and bishops and the records of the provisions related to the functioning of the church organization are kept by the Piskopos Mukataası Office. In the meantime, the other archival documents and defters, which are located at the Ottoman archive, are significant for explaining the working process of the Ottoman bureaucracy.

In this study, the position of the Greek Patriarchate of Istanbul within the Ottoman state organization is under consideration and especially its relation with the financial bureaucracy is revealed. Therefore, using the directorial authority of the Patriarchate happened with the permission and knowledge of the Ottoman Empire. As a result, it has been concluded that the Greek Patriarchate of Istanbul was responsible for fulfilling duties as an Ottoman institution in the state organization.

Keywords: Berat, Bureaucracy, Hüküm, Institute, Mukataa, Patriarchate.

ÖN SÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin konumu meselesi tarihçiler tarafından üzerinde epey mesai harcanan konulardan birisidir. Bu konu hakkındaki çalışmalar gayrimüslimlerin konumunu bütüncül olarak ele alabildiği gibi, dinî, sosyal, ekonomik vb. alanları ilgilendiren konular olarak, ayrı ayrı alt başlıklar halinde inceleme konusu yapılma imkânına sahiptir. Bu çalışmada ise İstanbul Rum Patrikhanesinin kurumsal yapısı ve teşkilatı çerçevesinde Osmanlı bürokrasisi ile kesiştiği alan olan Piskopos Mukataa Kalemi'nin kuruluş ve işleyişi ele alınmaktadır. Bu yönü ile çalışmada İstanbul Rum Patrikhanesi'nin ve Patriğin, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde nasıl bir konumda yer aldığı ve Rumların idaresinde, yetki ve sorumluluğunun neler olduğu sorularına cevap aranmaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü, Piskopos Mukataa Kalemi'nin bir maliye bürosu olmasından dolayı Osmanlı mali bürokrasisi ile mukataa, iltizam gibi bu çalışmanın temel kavramları hakkında bilgi verilmesiyle başlamaktadır. Devamında, Piskopos Mukataa Kalemi'nin kurulmasından önceki kayıtlardan hareketle Patrikhanenin Osmanlı idaresi altına girdiği İstanbul'un fethine kadarki süreçte kilise teşkilatı ile ilgili uygulamalardan bahsedilmektedir. Ayrıca kalemin kuruluşu, işleyişi ve Osmanlı bürokrasisi içerisindeki konumu bu bölümde açıklanmaktadır.

İkinci bölümde çalışmanın konusu olan İstanbul Rum Patrikhanesi'nin kurumsallaşma süreci ve Osmanlı bürokrasisi içindeki konumu ele alınmaktadır. Birinci bölümde arşiv kaynaklarında izi sürülen Piskopos Mukataa Kalemi'nin, yaşadığı dönüşümlerle, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren klasik yapısına kavuştuğu, diğer taraftan, İstanbul Rum Patrikhanesi'nin de yine bu dönemlerde kurumsallaşma adına önemli bir sürece girdiği anlaşılmaktadır. Piskopos Mukataa Kalemi, Patrikhane'nin dini-idari teşkilatının Osmanlı bürokrasisindeki işlerini yürüten büro olduğundan bu süreç, İstanbul Rum Patrikhanesi ile Piskopos Mukataa Kalemi'nin birlikte dâhil oldukları bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu bölümde patrikhanenin idari yapısı ele alınmakta, İstanbul Rum Patrikhanesi'nin üzerlerinde otoritesini tesis ettiği diğer Rum patrikhaneleri hakkında da Piskopos Mukataası çerçevesinde bilgi verilmektedir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Piskopos Mukataa Kalemi'nin tarihi süreç içerisinde klasik bir yapıya kavuştuğu dönem olarak kabul edilebilecek XVIII. yüzyılın sonu

ile XIX. yüzyılın başlarını kapsayan zaman dilimindeki işleyişi, Piskopos Mukataa Defterleri'ndeki kayıtlarından hareketle örneklendirilerek açıklanmaktadır. Bu örneklerde kilise görevlilerinin atama-azil meseleleri, kilise teşkilatı ile ilgili şikâyetler ve talepler ile şikâyetlere konu olan şahıslar ele alınmaktadır.

Bu tezin vücuda gelmesinde en büyük pay, danışman hocam Doç. Dr. Murat Tuğluca'ya aittir. Her konuda desteği ve ilgisi ile yanımda olan hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Yapıcı eleştirileri ve tavsiyeleri ile bu çalışmaya önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Özer Ergenç, Prof. Dr. Yunus Koç, Prof. Dr. Evgenia Kermeli Ünal ve Doç. Dr. Mehmet Gel hocalarıma şükranlarımı sunarım. Yorucu mesaisine rağmen bana bir an olsun desteğini esirgemeyen çalışma arkadaşım Arş. Gör. Dilara Avcı'ya ayrıca teşekkür ederim. Bu tezin tamamlanmasını uzun süredir bekleyen ve beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde mesai yaptığımız arkadaşlarıma ve hocalarıma da teşekkür etmem gerekiyor. Bu tezi tamamlamamda onların da desteği vardır.

Son olarak, üzerimdeki emekleri ödenemeyecek olan annem Sevim Saylam ve babam Âtîf Durdu Saylam'a; sabır ve destekleri için hayat arkadaşım Eda ve oğlum Muhammed Âtîf'a da teşekkür ederim.

Bu çalışma nihayetinde bir tez olduğundan, verdiğim bilgilerde eksiklerim, değerlendirmelerimde yanlışlarım olabileceğinin farkındayım. Bu konudaki sorumluluk tamamen bana aittir. Bu çalışmadaki olası yanlışların, bundan sonraki çalışmalarda tespit edilerek düzeltilmesi en büyük temennimdir.

Kırşehir- 2023

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEMALAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1. OSMANLI MALİYESİNDE PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ	13
1. 1. OSMANLI MERKEZ MALİYE BÜROKRASİSİ VE MUKATAA USULÜ	13
1.1.1. Defterdarlık	14
1.1.2. Mukataa ve İltizam.....	17
1. 2. PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ: ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ..	20
1.2.1. Kalemın Kurulmasından Önceki Uygulamalar	21
1.2.2. Kalemın Ortaya Çıkışı ve Tarihi Seyri.....	25
1.3. BÜRONUN BÜROKRATİK YAPISI.....	41
1.3.1. Büronun Görevlileri	42
1.3.2. Kalemde Alınan Harçlar.....	45
1.4. KALEMLE İLGİLİ VE KALEMİN ÜRETTİĞİ EVRAK.....	49
1.4.1. Arzuhaller.....	49
1.4.2. Fermanlar ve Beratlar.....	51
1.4.3. Piskopos Mukataa Kalemı Defterleri	52
1.5. PİSKOPOS MUKATAASININ GELİR KAYNAKLARI.....	56
1.5.1. Maktû Patriklik Ödemesi ve Patriklik Pişkeşleri	57
1.5.2. Mukataanın Gelirini Oluşturan Alt Gelirler	68

II. BÖLÜM

2. BİR OSMANLI KURUMU OLARAK İSTANBUL RUM PATRİKHANESİ	74
2.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KİLİSE TEŞKİLATININ TESİSİ VE GAYRİMÜSLİMLERİN KONUMU	75
2.1.1. Osmanlılarda Devlet-Kilise Teşkilatı (Patrikhane) İlişkilerinin Tesisi.....	75
2.1.2. Osmanlı Düzeni İçerisinde Gayrimüslimlerin Sosyal Konumu.....	81

2.2. İSTANBUL RUM PATRİKhanESİ	83	
2.2.1. İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Osmanlılar Tarafından İhyası	84	
2.2.2. İstanbul Rum Patrikhanesi Merkez Teşkilatı	86	
2.2.3. İstanbul Rum Patrikhanesi Taşra Teşkilatı	95	
2.3. İSTANBUL RUM PATRİKhanESİ İLE İLİŞKİLİ DİĞER PATRİKLİKLER VE BAŞPİSKOPOSLUKLAR.....	103	
2.3.1. Antakya Patrikliği (Antakya ve Şam ve Tevabiî Romyân Patrikliği).....	107	
2.3.2. Kudüs-i Şerîf Romyân Patrikliği.....	107	
2.3.3. Tûr-i Sina Başpiskoposluğu ve Manastrân-ı Cebel-i Musa Rahibleri	108	
2.3.4. İskenderiye Patrikliği	109	
2.3.5. Kıbrıs Başpiskoposluğu	110	
2.3.6. İstanbul Patrikliğine Bağlı Diğer Dini Önderlikler.....	110	
III. BÖLÜM		
3. PİSKOPOS MUKATAA KALEMİNİN İŞLEYİŞİ VE İLGİLENDİĞİ MESELELER		111
3.1. PİSKOPOS MUKATAA KALEMİNİN İŞLEYİŞİ	111	
3.1.1. Piskopos Mukataa Kalemî'nde İşleyen Bürokratik Süreç.....	111	
3.1.2. Patriklerin ve Metropolitlerin Atama ve Azil Süreçleri.....	115	
3.2. PİSKOPOS MUKATAA KALEMİNİN KONUSU OLAN ŞİKÂYET VE TALEPLER	125	
3.2.1. Şikâyet Konuları.....	128	
3.2.2. Şikâyete Konu Şahıslar	144	
SONUÇ	159	
KAYNAKÇA	162	
EKLER.....	181	
ÖZGEÇMİŞ.....	189	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Kalem Muamelatına Göre Toplam Harç Ücretleri	48
Tablo 1.2: Kalem Görevlileri ve Muamelata Göre Alınan Harçlardaki Hisseleri	48
Tablo 1.3: Berat Harcı ve Taksimatı	48
Tablo 1.4: Anadolu ve Rumeli'deki Ermenilerin Maktû Bedelleri	67

ŞEMALAR LİSTESİ

Şema 1.1: 1567-1568 Bütçesine Göre Şikk-ı Sâni Defterdârlığı'na ve Hazine-i Âmire'ye Bağlı Kâtipler.....	29
Şema 2.2: Patrikhane Üyeleri ve Hiyerarşik Yapı.....	95
Şema 3.3: XVIII. Yüzyılda Ferman ve Beratların Üretimine Bürokratik Süreci ve Bu Süreçte Piskopos Mukataa Kalemi'nin Fonksiyonu.....	114

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklamalar
B	Receb
bkz.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Ca	Cemaziyelevvel
C	Cemaziyelahir
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İÜİFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
L	Şevval
M	Muharrem
M.	Miladî
N	Ramazan
Ra	Rebiülevvel
R	Rebiülahir
S	Safer
S.	Sayı

s.	Sayfa
Ş	Şaban
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve devamı
Za	Zilkade
Z	Zilhicce

GİRİŞ

Konu, Kapsam ve Amaç

1573 yılının bahar aylarında İstanbul Patriği Yeremya (İeremias) her yıl olduğu gibi metropolitliklerden Patrikhaneye vermeleri gereken parayı tahsil etmek üzere Rumeli'ye doğru yola çıkmıştı. Toplanan bu para devlet tarafından mal-ı mirî olarak adlandırılmaktaydı. Dolayısıyla devlet adına gerçekleştirilen bir tahsilattı. Bu yolculukta patriğin yanındaki yardımcılarını ile görevi bu gurubun güvenliğini sağlamak olan *yasakçı* yeniçeri Hızır da vardı. İşleri vesilesiyle yollarda olan kişiler çoğu zaman bir rehber ihtiyacı duyarlardı. Kanun gereği, devlet adına yollarda bulunanların kılavuz taleplerinin ahalî tarafından karşılanması gerekirdi. Bölgeye yabancı olan patrik ve yanındakiler Karalar köyüne geldiklerinde bir sonraki şehre ulaşabilmeleri için bir kılavuza ihtiyaç duydular. Güvenliği az olan yerlerde, daha güvenli bir seyahat için kendilerine rehberlik edecek birilerini bulmaları şarttı. Yeniçeri Hızır da öyle yaptı ve Karalar Köyü ahalisinden kendilerine kılavuz verilmesini talep etti. Ancak beklemediği bir karşılık aldı. Ahalî kılavuz vermeye yanaşmadı. Bu arada sinirlenen Yeniçeri Hızır ile karşısındakiler birden kavgaya tutuştu. Çok geçmeden patriğin, adamlarının ve yeniçerinin bulunduğu guruba, köyün tüm ahalisi saldırıya geçti. Çok zor durumda kalan patrik ve yanındakilerin imdadına, yakında bulunan ve bir Müslüman köyü olan Orhanobası köyünün sakinleri yetişip patriği ve yanındakileri Karalar Köyü ahalisinin elinden kurtardı. Bu olay patriğin padişahın kapısına (südde-i saadet) adam göndererek şikâyetçi olması ile yerel bir olay olmaktan çıkıp devletin en üst merciini ilgilendiren bir olaya dönüştü. Patriğe göre bu olay esnasında iki adamı kılıç ile yaralanmıştı ve yaraları çok ağırdı. Belki de öleceklerdi. Ayrıca köy ahalisi tarafından bir çift sandık içerisindeki yüz seksen altın ile bin yüz akçe çalınmış, patriğe ait değerli giysiler de talan edilmişti. Tırhala Beyi ve Fenar kadısından bu olay hakkında bilgi istendi. Bölgeden gelen bilgiye göre olayın mahkemeye taşındığı anlaşıldı. Mahkemede, Orhanobası köyünden altı kişi ile diğer köylerden iki kişi, patriği ve yanındakileri nasıl kurtardıklarını anlattılar; Karalar köyü ahalisinin bu tür kanunsuz işlerinin çok olduğundan bahsederek bu tür hareketlerine de son verilmesini talep ettiler. Karalar köyünden on dokuz şüpheli ise bu olayı inkâr ederek suçlamaları reddettiler. Mahkeme sonucunda bu on dokuz kişiden suçları sabit görülenler kürek cezasına çarptırıldı, verilen ceza da mahkeme siciline işlendi. Sicilin sureti, Divan-ı Hümayun'da incelendikten sonra buradan yeni bir hüküm çıktı. Bu hüküm ile suçluların hapsedilip, donanma İnebahtı'ya geldiğinde küreğe konulabilmeleri için bunların suçlarının sabit olduğunu gösteren sicil kaydının sureti ile İnebahtı beyine gönderilmesine;

iki kişiyi yaralayanların tespit edilip mezkûr yaralılar eğer ölümler ise suçlulara kürek cezası yerine kısas icra edilmesine; çalınan paralar ile elbiselerin bulunup muhafaza edilmesine karar verildi.¹

Resmi bir kayıta İstanbul Rum Patriği, yeniçeri, köylüler ve devlet görevlilerinin yer aldığı bu olay sıradan bir saldırı ve gasp olayı gibi görünmekle birlikte beraberinde şu soruları akla getirmektedir: İstanbul Rum Patriği Rumeli’de hangi gerekçe ile bulunmakta ve hangi yetkiyle mal-ı mirî tahsil edebilmekteydi? Yanında refakatçi olarak bir yeniçeri olan patriğin Osmanlı bürokrasisi ile ilişkisi nasıl şekillenmişti?

Bu çalışmanın konusu yukarıda verilen örnekte olduğu gibi patriğe cemaatinden para/vergi toplayabilme ve bu esnada karşılaşılabileceği müdahale ve usulsüzlükleri şikâyet edebilme hakkını tanıyan, aynı zamanda patriğin, bu çalışmada kilise teşkilatı olarak adlandırılan, patrikhanenin merkez ve taşradaki dini-hiyerarşik yapısı üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmasını sağlayan devletle yerleşik bürokratik ve idari ilişkisi üzerine kuruludur. Bu ilişki, çeşitli bürokratik-idari gelişmelerin/aşamaların ardından XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı mali bürokrasisi içerisinde ve patriği de bir şekilde kapsayacak şekilde Piskopos Mukataa Klemi adıyla bir büronun doğmasına sebep olmuştur. Piskopos Mukataası ve bu mukataanın Osmanlı bürokrasisi içerisinde işlerini takip eden bir büro olarak Piskopos Mukataa Klemi, tarihi süreci ve yapısı itibariyle şimdiye kadar müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Çalışma bu konudaki eksikliği gidermeyi hedeflemektedir. Yine bu çalışmada İstanbul Rum Patrikhanesi’nin hiyerarşik yapısının Osmanlı bürokrasisi içerisindeki konumu, Piskopos Mukataası çerçevesinde incelenerek İstanbul Rum Patrikhanesinin Osmanlı bürokrasisi ile ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu, geniş bir coğrafyada, uzun bir süre boyunca birçok dini ve etnik topluluğa hükmetmiştir. Bunu sağlamada en önemli etken geçmiş tecrübelerden istifade ile geliştirdiği müesseselerinin varlığıdır. Bu müesseseler idarî, askerî, sosyal, malî vb. alanlarda devletin gücünü etkili bir şekilde kullanmasını sağlamıştır. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu, birçok etnik ve dinî topluluğu, “nizam” olarak adlandırılan kurallar çerçevesinde, uzun süre bir arada yaşatmayı başarabilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda temel olarak insan unsuru Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak ikiye ayrılmıştır. Hristiyanlığa ve Yahudiliğe mensup gayrimüslim cemaatlerin her biri Osmanlı idari mekanizması tarafından millet olarak adlandırılıp belli

¹ BOA.DVSMHM.d.34.433 H.981 M. 1573

kurallar çerçevesinde patrik ve hahamlara bağılı olarak otonom (özerk) bir yapıya sahip olarak yönetilmeleri ve bunun millet sistemi olarak kurumsallaştırıldığı iddia edilmektedir. Bununla birlikte millet sistemi denilen böyle bir yapılanmanın varlığına yönelik ciddi eleştiriler de yapılmaktadır.²

Osmanlı millet sistemi konusunda tarihçiler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu bağlamda kimi tarihçiler, Osmanlı millet sisteminin Fatih Sultan Mehmed tarafından oluşturulduğunu kabul ederken, ikinci bir görüşe göre, millet sistemi olarak değerlendirilebilecek düzenlemelerin Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ile gündeme geldiği kabul edilmektedir. Osmanlı millet sisteminin kaynağını onun İslamî referansını da yadsımadan daha geniş bir zeminde değerlendiren görüşler de vardır. Buna göre millet tipi örgütlenme, imparatorluğun tarihten aldığı bir yapıdır. Bu görüşte, Fatih'in Rum Ortodoks patriğini/milletbaşını tayin etmesi Roma gelenekleri ile izah edilir ve Osmanlı millet sistemi, kendisini besleyen bütün geleneklerin bileşkesi olarak benzersiz bir Osmanlı kurumu olarak kabul edilir. Bununla beraber Türk tarihçilerinin hemen hepsi millet sisteminin hukuksal dayanağının İslam hukukundaki *zimm*et uygulaması olduğunda hemfikirdirler.³

Millet sistemi teorisinin en önemli eleştirmeni Braude'ye göre, Osmanlı idaresinin gayrimüslim tebaasını yönettiği çerçeve olarak millet sistemi görüşü, temel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm mezheplere mensup zimmileri bireyler olarak değil, bir cemaatin üyeleri olarak ele aldığı varsayımı üzerine kuruludur. Buna göre milletbaşı olarak Hahamlar ve patrikler devlet tarafından cemaatlerinden sorumlu tutulmuş, böylece her cemaatin mali ve hukuki özerkliği muhafaza edilmişti. Ona göre bu tanımlama, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili literatürde, genel olarak kabul edilse de tatmin edici değildir. Hatta Braude, bu durumu ilk kabul edenlerin, bu konuda en çok kullanılan kaynağın sahipleri olan Gibb ve Bowen olduğunu, bu eserin birinci kaynaklarının gayrimüslimler hakkında çok az kanıt sağladığını kendilerinin söyledikleri kısmını⁴ referans göstererek belirtmektedir. Böylece Braude, yeni

² M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, 4. Baskı, 2017, s.53. Kenanoğlu devamında millet sistemi hakkında lehte ve aleyhte eleştirileri değerlendirerek, gayrimüslimlerin idaresini millet sistemi denilen yapılanma ile açıklanmasının, örneklerin yetersizliği ve kapsamın belirsizliğine dikkat çeker. O, devleti gayrimüslimlerin ruhanî reislerinin kullanabilecekleri yetkileri denetim altında tutabilmek ve devlet idaresi ile uyum problemini halledebilmek amacıyla, gayrimüslimleri *ruhanî (dini) iltizam sistemi* denilebilecek bir yapının içerisine oturttuğunu iddia etmektedir. Kenanoğlu böylece, ruhani reislerin mültezim rolünü öne çıkarmaktadır. Kenanoğlu, s. 53-88.

³ Nuri Adıyeke, "Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi" *Yeni Türkiye*, S.60, 2014, s. 345.-357.

⁴ Hamilton A. R. Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, London, 1966, vol.1, part 2, p. 206, n. I

bir girişimin başlangıcı olduğunu belirttiği makalesi ile millet sistemi kavramının kurgu ve yanılısama olarak bir efsane (myth) olduğunu öne sürmektedir.⁵

Bu çalışmada gayrimüslim cemaatlere ilişkin yukarıdaki temel tartışmalara girilmeyecektir. Burada amaçlanan Osmanlı merkezi yönetimi ile başta Rum cemaati olmak üzere patrikhaneler vasıtasıyla gayrimüslim toplumların idaresinde önemli bir rol üstlenen Piskopos Mukataa Kalemi'nin bu ilişkideki rolünü anlamaya çalışmaktır. Osmanlı idaresi, gayrimüslim cemaatlerin birtakım sorumluluğunu ferman ve beratlar vermek suretiyle Rum, Ermeni ve Yahudi cemaat liderlerine bırakmıştır. Bu bağlanma yöntemi tarihi süreç içerisinde bazı farklı usuller çerçevesinde gerçekleşmişse de nihayetinde XVIII. yüzyıla gelindiğinde temel bir yöntem olarak mukataa usulüyle yürütülen sistem tam teşekküllü haliyle şekillenmiştir. Gayrimüslimlerden tahsil edilecek dini ve gündelik yaşama ilişkin vergiler bir araya getirilerek mukataa oluşturulmuş ve ruhani reislerin bu vergileri tahsil etmek üzere yetkilendirilmesi iltizam usulüyle gerçekleştirilmiştir. Tarihi süreç içerisinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde maliye teşkilatına dâhil olarak daha önce aynı vazifeyi gören Şıkk-ı Sâni Kalemi, Piskoposluk Mukataası Kalemi adını almıştır. Bu çalışmanın amacı Piskopos Mukataa Kalemi'nin, Osmanlı idaresi ile kilise teşkilatı arasındaki ilişkinin kurulmasında nasıl bir rol üstlendiği, daha da detaylandırmak gerekirse Osmanlı merkezi yönetiminin bu kalem vasıtasıyla kilise teşkilatını ve kısmen de Rum toplumunu nasıl yönettiğini, idari ve dinî işlemlerin yürütülmesinin sürdürülebilirliğini nasıl sağladığını ortaya koymaktır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu içerisinde, Piskopos Mukataa Kalemi çerçevesinde özellikle İstanbul Rum Patrikhanesinin Osmanlı bürokrasisindeki konumunun daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır. Bunun için Patrikhane'nin idaresinde olan kilise teşkilatı ile Divan-ı Hümayun arasında iletişimi sağlayan Piskopos Mukataa Kalemi'nin incelenmesi gerekli görülmüştür. Böylece Osmanlı toplumunda, Rum tebaa özelinde, gayrimüslimlerin yerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak hedeflemektedir.

Bu çalışmanın konusu olan ve XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Piskopos Mukataa Kalemi adını alan büro uzun yıllar boyunca Osmanlı bürokrasisi içerisinde faaliyet göstermiştir. Bu nedenle çalışmanın zamansal çerçevesini çizmek zordur. Bununla beraber bu tarih aralığını, büronun şu an müstakil ilk defteri olarak görünen defterlerin başlığındaki tarih olan 1641 yılı ile Osmanlı idaresi ile Patrikhane ilişkilerinde önemli bir tarih olan 1821 yılı arası olarak vermemiz mümkündür. Yine de bu çalışmada Piskopos Mukataa Kalemi'nin

⁵ Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System", *Christians and Jews In The Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol I, New York, 1982, s.69.

tarihi süreci incelendiğinden zamansal çerçeve esnek tutulmuştur. Bu nedenle konunun açıklanabilmesi adına 1641 yılından önceki ve büronun lağvedildiği tarih olan 1837 yılına kadarki kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Rum, Ermeni ve Yahudi, cemaatlerinin reisleri resmi statüye sahip ve sultanın atama fermanı ile tayin edilmiş devlet görevlileri idi. Sultana karşı sorumlu olarak cemaatlerinin sorumluluğu onlara tevdi edilmişti. Bu cemaatlerin yaşadığı bölgelerde kendilerine has dinî ve mali sorumlulukları, kilise olarak bağlı buldukları, İstanbul'daki patrikhaneler tarafından gözetilmekteydi. Patrik devlet adına, dinî teşkilatı içerisindeki görevliler vasıtasıyla, bu bölgelerin vergilerini toplama hakkına sahipti. İşte tam da burada Piskopos Mukataası devreye girmektedir. Piskopos Mukataasını diğer mukataalardan ayrı kılan özelliği yalnızca patriklere iltizam edilebilmesidir. Patrik dışında bir müteşebbis, mukataayı iltizamına alamamakta, böylece patrik dışında kimse mukataayı tasarruf edememektedir. Osmanlı bürokrasisi tarafından üzerinde düşünülerek kurulduğu anlaşılan bu düzen ile mukataa gelirin alt gelirlerini oluşturan vergi ve ücretler Patrikhaneye bağlı kilise teşkilatı tarafından toplanmaktaydı. Buradan hâsıl olan gelir, patriklerin pişkeş ve maktû ödemeleri yoluyla devlet hazinesine aktarılmaktaydı. Bu işleyişte Piskopos Mukataası ile ilgili kayıtları tutan bir büro olarak Piskopos Mukataa Kalemi merkezi bir rol üstlenmekteydi.

Osmanlı yönetimi kilise teşkilatını kendi sistemiyle bütünleştirmeyi sağlayacak tam bir idari ağ kurma avantajına sahipti. Çünkü zaten Osmanlı öncesinde de Patrikhane kendi idaresi altındaki toprakları, piskoposluk bölgeleri ve altındaki kiliseler şeklinde örgütlemiş bulunuyordu. Balkan topraklarının bir ucundan diğer ucuna kadar, en küçük rahipten patriğe uzanan bir hiyerarşi mevcuttu. Dahası kilisenin görevlileri, sivil otoriteye karşı koymaya değil de onunla işbirliği yapmaya alışmış bulunuyordu.⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda cemaatlerin dini lidere bağlı olarak yapılanmaları yalnızca gayrimüslimleri imparatorlukta barındırmanın bir yolu değil aynı zamanda idari sistemin dışında kalan teşkilat biçimlerinden, devletin imkân ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi yönünde faydalanılmasının da bir örneğiydi. Dini cemaatler Osmanlı toplumunun, devletin bazı açılardan kendi çıkarlarına uygun hale getirmeyi başardığı, ayırt edici bir özelliğiydi.⁷

Gayrimüslim ruhanî liderlerin kilise hukukundan ve hiyerarşik yapıdan kaynaklanan idarî ve malî yetkilerinin denetim dışı kalmaması, devletin otoritesinin kaybolmaması ve

⁶ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C.1 Küre Yayınları, 6. Baskı, 2018, s.56.

⁷ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.23.

reayanın ezilmesinin önüne geçilebilmesi için, kilise adamlarının toplayacağı vergiler, iltizam usulü ile kontrol altına alınmış, böylece Piskopos Mukataası ortaya çıkmıştır. Bu husus şu şekilde sağlanmıştır; devlet tayin ettiği patriğe, tayin edildikleri esnada ödedikleri pişkeş haricinde, her yıl maktu bir meblağı devlete ödeme mecburiyeti getirmiştir. Patrik kendi dinlerinin gereği olarak topladığı meblağlardan (tasadduk akçesi, patriklik ve metropolitlik rüsumu, kiliselere vakfedilen yerlerin gelirleri, ölen din adamlarının terekelerinin belli bir oranına el konulması vs.) devletçe üzerlerine tarh edilen maktu bir meblağı ödeyecektir. Yani bu maktu meblağın konulması ile devlet, ruhanî reislerin kendi cemaatlerinden toplayacağı vergileri hazinenin denetimi altına almıştır. Mirî rüsûm (mâl-ı maktû-mal-ı mirî) gayrimüslimlerin senevî olarak ödemek zorunda oldukları meblağı ifade eder. Patrik, kendisine devlet tarafından verilen yetkiyle kilise teşkilatı vasıtasıyla cemaatinden bu mirî rüsümü tahsil eder. Bunun yanında kilise teşkilatı, dini-sosyal hizmetler karşılığında cemaatinden çeşitli ücretler de toplamaktadır. Kilise teşkilatı üyeleri toplanan bu meblağın bir kısmını patrikhaneye gönderir kalan kısmını ise kendilerine ayırırlardı. Böylece patriğin devlete ödemek zorunda olduğu maddi bedel bu şekilde karşılır, yine arta kalan kısmı patriğe ve patrikhaneye kalırdı. Patriğin yetkilerini kullanmasının temel şartı, tayin anında ödeyeceği meblağın nakden hazineye teslim edilmiş olmasıdır. Üstelik adli alanda kullanılabilecek yetkilerin neler olduğu, patriklerce verilebilecek cezaların niteliği bu beratlarla kesin olarak belirlenmiştir. Burada otonom bir yapı yerine devletin koyduğu kurallara göre faaliyet gösteren ve denetim altındaki bir mültezimin, idarî ve malî meseleler yanında esas itibarıyla ruhanî niteliği ağır basan dinî konularda yetkili kılınması söz konusudur. Yalnızca bu mültezimin, diğerlerinden farklı olarak ruhanî bir sığata sahip olup idaresini üstlendiği kişilerle aynı din ve mezhepten olma vasfını haiz olması gerekmektedir. Ayrıca bu mültezimin, işlerini icra ederken devlet görevlileri ile işbirliği yapması söz konusudur.⁸ Bu yönü ile patrikler ve patriklerin taşradaki vekilleri olarak görülen metropolitler ve piskoposlar mültezimlerin olduğu gibi vergiye tabi olan gayrimüslimlerin bu açıdan yöneticisi konumuna gelmektedir.⁹ Mültezimler klasik sonrası dönemde yaygınlaştığı üzere, tıpkı diğer örf yetkilileri gibi, bu vergileri toplarken aynı zamanda o vergilerin alınmasına sebep olan faaliyet alanını ve bu alan içindeki re'ayayı da yönetirdi.¹⁰

⁸ Kenanoğlu, M. Macit; "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Teb'anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak Ruhani İltizam Sistemi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 8, s. 14, 2003. s. 76-77

⁹ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s.368.

¹⁰ Özer Ergenç, "Üretim Süreçleri İçinde Osmanlı Belgeleri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s.457

Kilise teşkilatının bu faaliyetlerinin Osmanlı bürokrasisinde takip eden büro, Piskopos Mukataa Kalemi idi. Defterdarlığa bağlı bir büro olarak Piskopos Mukataa Kalemi'nin görevi kilise teşkilatında yer alan ruhani reislerin devlete ödemek zorunda oldukları pişkeşlerinin ve maktu bedellerinin, büronun defterlerine kaydedilmesi suretiyle takibini yapmak, bu ruhani reislerin berat ve fermanlarını alabilmeleri için hazırlanan tezkireleri Maliye Kalemi'ne göndermekti. Büronun defterleri, başlıklarına göre, en son hali ile Piskopos Mukataa Kalemi Ahkâm ve Bervât Defterleri olarak adlandırılmaktadır. Bu defterler Osmanlılar ile idaresi altındaki Rum ve Ermeni patrikhanelerin teşkilatlarını ilgilendiren talep ve şikâyetler ile beratların alınmasında gerekli olan tahvil kayıtlarını ihtiva etmektedir. Gayrimüslim din adamlarının atanma, azil, görev yerlerinin değiştirilmesi ya da ölümü gibi durumlarda boş olan görevlere yapılan atamaların bu defterlere kaydedildiği görülmüştür. Bununla, atanan din adamlarının, dini yönden, görev bölgelerinde bulunan gayrimüslimler üzerine yetkili kılındığı anlaşılmaktadır. İltizam yolu ile atanan din adamı, ödediği yıllık pişkeş ile iltizamına bırakılan yerlerden sorumlu tutulmuş, bölgedeki gayrimüslimlerden alınan vergileri devlet adına tahsil etmiştir. Bu konularda verilen hükümlerin dışında olumsuz bir uygulamanın önüne geçilmesi hususunda, bölgedeki idareciler özellikle uyarılmıştır. Bununla ayrıca bölgedeki kilise teşkilatı görevlilerinin dini işlerini yerine getirebilmeleri ve gayrimüslimlerin dini özgürlükleri devlet tarafından güvenceye alınmıştır.

Bu çalışmada konu üç ana bölüme ayrılarak ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Piskopos Mukataa Kalemi'nin Osmanlı bürokrasisi içerisindeki yerini ve fonksiyonunu tespit etmek hedeflenmiştir. Bunun için öncelikle mukataa ve iltizam kavramlarının açıklanması ve bunların Osmanlı mali sisteminde uygulanmasından bahsedilmiştir. Sonrasında Piskopos Mukataa Kalemi'nin incelenmesine geçilmiştir. Bu incelemede tarihi süreç ele alınırken Osmanlı bürokrasisinde büronun kurulmasından önce kilise teşkilatı ile ilgili uygulamalara ait hükümlerin mühimme ve maliye ahkâm defterlerinde yer aldığı görülmüştür. Büronun oluşturulması ve görev tanımının belirlenmesi ile bu kayıtların büronun müstakil defterlerinde tutulmaya başlandığı tespit edilmiştir. Kalem kuruluş tarihinin kesin olarak tespiti mümkün olmamıştır. Fakat büronun müstakil defterlerinin ortaya çıkması kurumsallaşma adına önemli görülmektedir. Ayrıca ruhani reislerin kayıtlarını tutan bu büronun, farklı tarihlerde farklı adlarla anılmasının tespit edilmesi sonucunda bürokratik yapıların en azından bu büro özelinde birdenbire yok olmadığı söylenebilir. Ayrıca bu durum özellikle Osmanlı Klasik Döneminden sonra

bürokratik yapılarda yaşanan dönüşümlere bir örnek olarak da görülebilir. Büronun tarihi süreci açıklandıktan sonra büronun bürokratik yapısı ile bu büronun takibini yaptığı mukataanın gelir kalemleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü, Piskopos Mukataa Kalemi'nin en çok mesai harcadığı patrikhane olan İstanbul Rum Patrikhanesine ayrılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda en fazla cemaati olan İstanbul Rum Patrikhanesi aynı zamanda Piskopos Mukataasına en önemli geliri de sağlamaktaydı. Patrikhane cemaati üzerindeki dini ve mali otoritesini sağlamada Osmanlı idaresinin desteğini görmekteydi. Patrikhanenin kilise teşkilatı üyeleri olarak metropolit ve piskoposlar bu otoritenin sağlanması konusunda önemli bir rol üstlenmekteydi. Bu teşkilatın yapısı Piskopos Mukataa Defterleri çerçevesinde bu bölümde incelenmektedir. Yine Piskopos Mukataa Defterleri'ne göre İstanbul Rum Patrikhanesi ile ilişkilendirilen diğer patrikliklerden de bu bölümde bahsedilmektedir. Verilen bu bilgilerin sonucunda Osmanlı idaresi ile Patrikhanenin bürokraside ortak bir alanda bulunduğu gösterilmektedir. Bu irtibatın sağlandığı yer ise Piskopos Mukataa Kalemi'dir.

Üçüncü bölüm Piskopos Mukataa Kalemi'nin fonksiyonunu, XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarındaki Piskopos Mukataa Defterleri kayıtlarının diğer arşiv evrakı ile desteklendiği örnekler üzerinden açıklamak üzere oluşturulmuştur. Bu bölümde büronun defterlerinden üretilebilecek bilgiler değerlendirilmiş ve bu konuda iki alan belirlenmiştir. Bunlardan birincisi atama ve azil ikincisi ise kilise teşkilatı ile ilgili şikâyet konularıdır. Bu konuların Divan-ı Hümayun'a ulaştırılarak çözüme kavuşturulması belirli bürokratik süreçler içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bu bölümde bu bürokratik süreç hakkında da bilgi verilmiştir.

Kaynaklar

Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci tasnifinde Piskopos Mukataası Defteri adında 39 adet defter yer almaktadır. Yalnız bu defterlerden üçü farklılık göstermektedir. Bunlardan biri İstanbul'da bulunan Perâkende-i Sivas reayasının cizye defteri,¹¹ diğerleri ise Aynoroz manastırlarındaki ruhbanın cizye defteri¹² ile Aynoroz manastırları çiftliklerinin tahriri sonucu ortaya çıkan defterlerdir.¹³ Geriye kalan 36 defter ise tarihi süreç içerisinde başlıklarında değişiklik görülse de Hristiyan ve son dönemlerde Yahudi ruhani liderlerin beratları ve kilise teşkilatını ilgilendiren hüküm suretlerini içermektedir. Bunlardan başka

¹¹ BOA.KK.d.2539 H. 1101 M.1690

¹² BOA.KK.d.2541.1 H. 1178 M. 1765

¹³ BOA.KK.d.2541 H. 1178 M. 1765

Maliyeden Müdevver defter serisi içinde Piskopos Mukataası Defterleri arasında olması gereken bir defter de tespit edilmiştir.¹⁴ Bu defterlerin dışında arşivde Piskopos Mukataa Kalemî tarafından tutulan Bâb-1 Defterî Piskoposluk Kalemî Defterleri adı verilen, genel olarak patriklikler ve metropolitliklerin ödemelerini içeren küçük hacimli (bir ya da birkaç varak) 10 adet defter bulunmaktadır.¹⁵ Piskopos Mukataası ile ilgili bir diğer bir seri Bâb-1 Defterî Piskoposluk Kalemî Evrakı olarak adlandırılan 31 adet dosya içerisinde yaralan evraktır.

Piskopos Mukâta‘a Kalemî Ahkâm ve Bervât Defterleri Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoks ve Ermeni Patrikhanelerine bağlı kilise teşkilatı ile ilgili atama-azil meseleleri ile kilise teşkilatı tarafından Divan-ı Hümayun’a iletilen şikâyetleri içermektedir. Bu yönü ile defterler Piskopos Mukataa Kalemî’nin tarihi sürecinin açıklanması ve kilise teşkilatının yapısını ortaya koymak adına bu çalışmanın temel kaynağıdır. Çalışmanın son bölümünde, XVIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki hükümleri ihtiva eden Piskopos Mukataa Kalemî Ahkâm Defterleri temel kaynak olarak kullanılarak, Piskopos Mukataa Kalemî’nin işleyişi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Bununla beraber diğer arşiv kaynakları olarak başta mühimme ve maliye ile ilgili defterler olmak üzere, konu ile ilgili çeşitli tasniflerdeki arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Çalışma esnasında dönemin kaynakları ile araştırma eserler de kullanılmıştır. Bununla birlikte Piskopos Mukataa Kalemî ile ilgili bilgilere, dönemin kaynaklarında çok az rastlanmıştır. Bu durum Piskopos Mukataasının diğer mukataalara göre düşük bir gelire sahip olması; bu nedenle mali yönden çok önemli bir yerde görülmemesi ile ilgili olabilir.

Konu ile İlgili Çalışmalar

Osmanlı döneminde Rumlar konusu, yerli ve yabancı birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve bu mesele ile ilgili eserler vücuda getirilmiştir. Macit Kenanoğlu tarafından bir makalesinde bu çalışmaların önemli bir kısmı değerlendirilmiştir. Gayrimüslimler ile ilgili genel eserlerden de bahseden Kenanoğlu’nun çalışmasının esas konusu, gayrimüslimlerin hukuki durumlarını ele alan eserlerdir.¹⁶

¹⁴ BOA.MAD.d.19146 H.1118 M. 1706

¹⁵ BOA.D.PSK.d.26005-26014

¹⁶ M. Macit Kenanoğlu, “İslam-Osmanlı Hukukunda Zimmiler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi TALİD*, c.3, s.5, 2005. s.558-562.

Osmanlı döneminde gayrimüslimler konusunda önemli bir çalışma da *Christians and Jews in the Ottoman Empire* adlı eserdir. Eserde Osmanlı İmparatorluğunda gayrimüslimlerin konumunun belirlenmesi adına konunun uzmanlarının kaleme aldıkları makaleler yer almaktadır.¹⁷

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi çalışmalarında önemli bir yere sahip olan Halil İnalçık, Osmanlı toplumu hakkında bilgi veren birçok eserinde, gayrimüslimler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca sadece bu konu üzerine yaptığı çalışmaları da mevcuttur.¹⁸

Evgenia Kermeli çalışmalarında konu ile ilgili Türkçe ve Yunanca kaynakları kullanması ve bu kaynakları bir arada değerlendirmesi ile bu alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Onun çalışmalarında Osmanlı İmparatorluğunda gayrimüslimlerin hukuki ve sosyal konuları, Osmanlı toplumunda Müslim-gayrimüslim ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kilise ve manastır vakıflarının hukuki statüsünün açıklanmasında bu konudaki makaleleri ile alana önemli katkılar sunmuştur.

Türkiye'de ve yurt dışında, Osmanlı döneminde gayrimüslimler konusu çalışma alanı olarak ilgi çekse de kilise teşkilatının Osmanlı bürokrasisi ile ilişkisinde önemli bir yerde olan Piskopos Mukataa Kalemî şimdiye kadar tarihi süreci ve yapısı itibariye bir çalışmanın merkezinde olmamıştır. Bununla birlikte büronun defterleri ve evrakları hakkında bilgi veren veya bu kaynakları çalışmalarının temel kaynağı olarak kullananlar olmuştur. Bu kaynaklarla ilgili çalışmalar da şu şekilde sıralanabilir:

Josef Kabrda, "Le Systeme Fiscal de l'Eglise Orthodoxe dans l'Empire Ottoman" adlı eseri bu çalışmada Piskopos Mukataasının alt gelirleri olarak tanımlanan vergi ve ücretleri incelemesi ve tanıtması ile önemlidir. Eserin IV. bölümü özellikle ferman ve beratlar gibi Osmanlı kaynaklarına göre Bulgar Ortodoks reayanın dini vergi ve ücretlerine ve bunun kilise teşkilatı tarafından tahsil edilmesine ayrılmıştır. Bu tahsilattan doğan gelirin Defterdarlığa bağlı Piskopos Kalemî tarafından takip edildiğini de belirtir.¹⁹Bu bilgiler Halil İnalçık tarafından "The Status of the Greek Patriarch under the Ottomans" adlı makalesinde kullanılarak değerlendirilmiştir.

¹⁷ B. Braude ve B. Lewis, (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire, the Functioning of a Plural Society*, Vol. 1-2, New York, 1982.

¹⁸ Halil İnalçık, "The Status of the Greek Patriarch under the Ottomans", *Turcica*, 23, 1991, s. 21-23, s. 407-436; İnalçık, Halil; "The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24, 1969/1970, s. 229-249.

¹⁹ Josef Kabrda, *Le Systeme Fiscal de l'Eglise Orthodoxe dans l'Empire Ottoman*, Brno, 1969, s.60

Halil İnalçık, “Ottoman Archival Materials on Millets” adlı çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslimler ile ilgili temel kaynakları, *cizye defterleri*, *piskopos mukataası defterleri*, *cemaat-ı gayrimüslime defterleri* ve *kilise defterleri* olarak belirtmiştir. Yine burada 1641-1651 tarihli hükümleri ihtiva eden, 2539 numaralı Piskopos Mukataa Kalemi Ahkâm Defterinin tanıtımı yapılarak defterin içerdiği kayıtlardan hareketle patriklik, metropolitlik ve piskoposluk bölgeleri verilmiştir.²⁰

Yavuz Ercan “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler -Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları-” adlı kitabının kaynaklar kısmında Piskopos Mukataa Kalemi Defterlerinden bahsederek bu defterlerin önemine dikkat çekmiştir.²¹

Elizabeth A.Zachariadou, *Δεκα Τουρκικα Εγγραφα για την Μεγαλη Εκκλησια (1483-1567) - Ten Turkish Documents Concerning The Great Church (1483-1567)* adlı eserinde II. Bayezid tarafından Patrik Symeon’a verilen 1483 tarihli beratı yayımlamıştır. Bu berat şu an elde mevcut ilk patriklik beratı olarak görünmektedir. Yine eserde Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerine ait beratlar da yer almaktadır. Bu yönü ile eser, ilk dönemlerde patriklerin Osmanlı idaresi karşısındaki konumunu gösteren beratları içermesi adına önemlidir. Bu beratlar daha sonra patriklere verilen imtiyazların temelini oluşturmaktadır.²²

Elif Bayraktar Tellan tarafından 2011 yılında tamamlanan “The Patriarch And The Sultan: The Struggle For Authority And The Quest For Order In The Eighteenth-Century Ottoman Empire” adlı doktora tezinde, XVIII. yüzyıla ait, on dört adet Piskopos Mukataası Defteri kullanılmıştır. Bu tez Osmanlı idaresi karşısında Rum Patrikhanesinin yetki ve sorumluluğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, Patrik, yalnız bir mültezim veya bir milletbaşından ziyade, *nizâm ve mâl-ı mir’inin öne çıktığı Osmanlı prensipleri doğrultusunda işleyen Osmanlı Rum Ortodoks toplumunun lideri* olarak değerlendirilmektedir.²³

Yine Piskopos Mukataa Kalemi Defterlerinin temel kaynaklar arasında kullanıldığı bir çalışma Hasan Çolak tarafından doktora tezi olarak 2012 yılında tamamlanmıştır. “Relations Between The Ottoman Central Administration And The Greek Orthodox

²⁰ Halil İnalçık, “Ottoman Archival Materials on Millets”, *Christians and Jews in The Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society*, ed. B.Braude&B.Lewis, Vol. I, New York, 1982. s. 437-449.

²¹ Ercan Yavuz; *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

²² Elizabeth A.Zachariadou, *Δεκα Τουρκικα Εγγραφα για την Μεγαλη Εκκλησια (1483-1567) - Ten Turkish Documents Concerning The Great Church (1483-1567)*, National Hellenic Research Foundation, Institute For Byzantine Research, Sources 2, Athens, 1996.

²³ Elif Bayraktar Tellan, *The Patriarch And The Sultan: The Struggle For Authority And The Quest For Order In The Eighteenth-Century Ottoman Empire*, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Patriarchates Of Antioch, Jerusalem And Alexandria: 16th-18th Centuries” adlı çalışma Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikhanelerinin Osmanlı idaresi ile ilişkilerini ortaya koymaktadır. Bu patrikhanelerin bölgelerindeki dinî ve idarî uygulamaları hakkında bilgi veren Çolak, bölgede bu dönemde önemli bir mesele olan Katolik-Ortodoks mücadelesi üzerinde de ayrıca durmaktadır.²⁴

Yine Hasan Çolak ve Elif Bayraktar Tellan tarafından hazırlanan “The Orthodox Church as an Ottoman Institution A Study of Early Modern Patriarchal Berats” adlı eserde Piskopos Mukataası Defterlerinde yer alan patriklik beratlarının Latin alfabesi ile çevirisi yapılmış ayrıca giriş kısmı ile beratların analizi yapılarak dönemlere göre beratlardaki üslup farklılıkları ortaya konmuştur. Bu eser kitabın başlığında da belirtildiği gibi Patrikhane’nin bir Osmanlı kurumu olarak dikkate alınması gerektiğini iddia etmektedir.²⁵

Genel olarak Patrikhaneler ve gayrimüslimler ile ilgili yapılan çalışmalarda Piskopos Mukataa Kalemi’nden ya hiç bahsedilmemiş ya da birkaç cümle ile geçiştirilmiştir. Piskopos Mukataası Defterlerinden yararlanılarak yapılan çalışmalarda da Kalemin tarihi süreci ve işleyişi ele alınmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu eksikliği gidermeye yönelik bir çabanın ürünüdür. Bu çaba ile Müslüman bir devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun, Patrikhaneyi kendi sistemine dâhil edebilme becerisi de ortaya konmaya çalışılmıştır.

²⁴ Hasan Çolak, *Relations Between The Ottoman Central Administration And The Greek Orthodox Patriarchates Of Antioch, Jerusalem And Alexandria: 16th-18th Centuries*, Doktora Tezi, The University of Birmingham, 2012. Bu çalışma, 2015 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından *The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations Between The Ottoman Central Administration And The Greek Orthodox Patriarchates Of Antioch, Jerusalem And Alexandria*, başlığı ile yayımlanmıştır.

²⁵ Hasan Çolak & Elif Bayraktar Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution A Study Of Early Modern Patriarchal Berats*, The Isis Press, İstanbul, 2019.

I. BÖLÜM

1. OSMANLI MALİYESİNDE PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ

Piskopos Mukataa Kalemî, Osmanlı bürokrasisi içerisinde Patrikhane muamelatının görüldüğü yer olarak, devlet ile kilise teşkilatı arasındaki bürokratik ilişkiyi yürütmüştür. Esasen kalem, başında Defterdârın bulunduğu Osmanlı malî sistemi içerisinde bir büro olarak yer almakta ve Patrik ile Metropolitlerin pişkeş kayıtlarını tutmaktadır. Ayrıca Patrikhane tarafından Divan-ı Hümayun'a iletilen, kilise teşkilatı ve ruhban sınıfıyla ilgili şikâyet ve talepler de yine bu kalemin işleyişi ile çözüme kavuşturulmaktadır. Tüm bu işleyiş, kilise görevlilerine ait ferman, berat ve hükümlerin suretleri ile üst düzey kilise görevlilerinin pişkeş kayıtlarının yer aldığı defter serisi olan ve Piskopos Mukâta'âsı Ahkâm ve Berevât defterleri olarak adlandırılan defter serisini ortaya çıkarmıştır. Zaman içerisinde ferman, berat ve hüküm suretlerinin defterlere kaydedilmeye devam edilmesiyle bu defterler, kilise teşkilatı tarafından Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyet ve taleplerin değerlendirilmesi ve çözüme kavuşturulmasında müracaat defterleri haline gelmiştir.

Piskopos Mukataa Kalemî'nin görev alanına giren konular, kalemin kuruluşundan önce de mevcuttu. Kalemin ihdası ve yukarıda belirtilen görevleri tam olarak yerine getirebilen bir yapıya kavuşması uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Kalem, Osmanlı İmparatorluğunun merkez maliye bürokrasisinin bir bürosu olarak görev yapmaktaydı. Bundan dolayı büronun Osmanlı bürokrasisi içerisindeki yerini daha net görmek adına bu bölümde öncelikle defterdarlık müessesine; ardından büronun bir mukataa kalemi olması itibarıyla de Osmanlı'da mukataa kavramı ve mukataaların fonksiyonuna bakılacaktır. Daha sonra Piskopos Mukataası ve kaleminin bir büro olarak kurulması ile gelişimi ele alınarak kaleme ait evrak, kalemin yapısı ve mukataanın gelir kaynakları incelenecektir.

1. 1. OSMANLI MERKEZ MALİYE BÜROKRASİSİ VE MUKATAA USULÜ

Bu çalışmada incelenmekte olan Piskopos Mukataa Kalemî, Osmanlı bürokratik işleyişinde Defterdarlığa bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Müstakil bir kalem olmadan önce Piskopos Mukataa Kalemî'nin faaliyet alanındaki işler, Defterdarlığın Şıkk-ı Sâni bölümünce yürütülmekteydi. Patriklerin, ödedikleri pişkeşlerin kayıtları Rumeli Şıkk-ı Sâni Defterdarlığı tarafından takip edilmekteydi.²⁶ Ayrıca bu faaliyetler sadece mâli bir

²⁶ BOA.TS.MA.d.6880_14 H. 930 M. 1524 ; BOA.TS.MA.d.5793_2 H. 965 M. 1558; Ömer Lütfi Barkan, "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İÜİFM*, C. XIX, S. 1-4, 1957, s. 301;

amaca yönelik olmayıp ruhanî reislerin Osmanlı idaresi ile ilişkilerinin de takip edilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle hem mâli hem de idarî yönü bulunan gelir kalemi, daha sonraları Piskopos Mukataa Kalemi olarak Osmanlı mali bürokrasisindeki yerini almıştır. Bu sürecin vuzuha kavuşturulması gerekmektedir. Ancak buna geçmeden evvel öncelikle çalışma konusuyla doğrudan ilgisi dolayısıyla bir giriş mahiyetinde Osmanlı merkez maliyesinin gelişimi ile mukataa kavramı, mukataaların fonksiyonu ve iltizam usulü gibi meselelere kısaca göz atılacaktır.

1.1.1. Defterdarlık

Merkezi bir devlet ve mutlak iktidar, kuvvetli bir bürokrasi ile mümkün olabilir. Kuvvetli ve yaygın bir bürokratik mekanizma, sosyal düzenin sağlanmasına ve devlet işlerinin sistemli bir şekilde işlenmesini sağlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süre ayakta kalmasını sağlayan önemli etkenlerden biri de aksama olan yerlerde sistemin işlemesi için çare üretme becerisi gösteren bürokratik yapısıdır. Osmanlı İmparatorluğu, merkez bürokrasisini Divan-ı Hümayun ekseninde şekillendirmiştir. Bu eksen, esasında Türk-İslam geleneğinden doğmuştur ve Türk-İslam devletlerinden örnek alınan bürokratik usuller, geliştirilerek inşa edilmiştir.²⁷

Türkler İslamiyet'ten önce devlet işlerinin görüşüldüğü kurullara sahiptiler. Bu gelenek Türk-İslam devletlerinde de devam etti. Özellikle Abbasilerde Divânü's-sır, Divânü'd-dâri'l-kebir gibi saray divanları ile Divân-ı Mezâlîm gibi her türlü şikâyetin dinlendiği bir divan mevcuttu. Bu örnekleri Türk devlet geleneği ile birleştiren Selçuklular, Divân-ı A'lâ adıyla yeni bir divan oluşturmuşlardır. Bu gelenek Türkiye Selçukluları ve Anadolu beyliklerinde de devam etmiş, böylece Divan-ı Hümayun'a geçiş süreci başlamıştır. Osmanlıların ilk dönemlerinde basit ve sade bir divan bulunmakla birlikte bunun Divan-ı Hümayun vasfını kazanmaya başlaması II. Murad zamanında olmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanında klasik formunu alan Divan-ı Hümayun, XVI. yüzyıldan itibaren devlet içinde padişahın sonra en önemli pozisyona erişmiştir. Bu durum XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiş bu dönemden sonra Divan-ı Hümayun'un yetkileri yavaş yavaş veziriazama diğer bir deyişle paşa kapısına kaymaya başlamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında sadrazamın başkanlığındaki teşkilata sadrazam dairesi ve paşa kapısı anlamında Bâbiâli denmeye başlanmıştır. Bu süreçte Divan-ı Hümayun cülus bahşişi, mevâcib dağıtılması ve

²⁷ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhane-i Âmire (XVI. XVIII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara, 2014, s.1

elçi kabulü gibi işleri gören sembolik bir kurula dönüşerek İmparatorluğun yıkılışına dek varlığını korumuştur. İdari alandaki konumunu kaybetmeden önce Divan-ı Hümayun'un asli üyeleri Veziriazam, Kubbealtı vezirleri, nişancı, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Rumeli ve Anadolu Defterdârlarıdır. Bunlardan Rumeli Defterdârı, Osmanlı İmparatorluğunun malîye teşkilatının başında yer almakta idi.²⁸

Osmanlılarda ilk maliye teşkilatının I. Murad devrinde oluşturulduğu bilinmektedir. Osmanlılar maliye teşkilatını Batı ya da İran Moğolları da denilen İlhanlıların (1256-1335) maliye teşkilatını esas alarak kurmuşlardır. İlhanlılar ise Gazneliler, Samaniler ve Abbasiler gibi Türk ve İslam devletlerinin teşkilat düzenini uygulayan Büyük Selçukluların (1040-1157) maliye teşkilatını ihtiyaca göre geliştirerek uygulamışlardır.²⁹ Osmanlılar devletin malî işlerinde birinci derecede sorumlusuna Selçukluların kullandığı *müstevfi* tabiri yerine İlhanlıların kullandığı *defterdar* tabirini kullanmışlardır.³⁰

Osmanlılarda resmî olarak Bâb-ı Defterî olarak da anılan defterdarlık müessesesinin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Fâtih Kanunnamesinde defterdarın vazife ve salâhiyetleriyle teşrifattaki yeri tespit edilmiş olduğuna göre müessesenin XV. yüzyıl ortalarında tamamen şekillenmiş olduğu açıktır. Başlangıçta sadece bir defterdar varken devletin büyüüp gelişmesiyle birlikte malî işlerin çoğalması, defterdar sayısının artırılmasını gerektirmiştir. Defterdar sayısı ikiye çıkarılınca biri Rumeli, diğeri Anadolu'nun malî işlerine bakmaya başlamıştır. Ancak Rumeli defterdarı daima Anadolu defterdarından önce gelmiş ve başdefterdâr kabul edilmiştir. Doğrudan doğruya başdefterdâra bağlı olarak icra ve tahsilde bulunan memurlar ayrı maliye bürolarında görev yapmaktaydılar.³¹ Fatih Kanunnamesine göre başdefterdâr, devletin tüm gelir ve giderlerinin gözeticisi idi ve malî konularda buyruldu ile hüküm verebilmekteydi.

Fatih Kanunnamesine göre padişahın malının vekili olan Defterdarlar, kendilerine havale edilen, malî konulardaki şikâyetleri *Defterdâr Kapısında* görülen divanda dinler ve gerektiğinde *tuğralı ahkâm* verirlerdi. Ayrıca başdefterdâr, Divan-ı Hümayun kararıyla malî tayinlere *kuyruklu* tabir edilen imzasıyla *buyruldu* yazar, bu buyruldu üzerine sadrazamın

²⁸ Ahmet Mumcu, "Dîvân-ı Hümayun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, s. 430-431; Mehmet İpşirli, "Bâbiâli", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, 1991, s. 378-379.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, C. 42, S. 165, 1978, s.69.; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003, s. 13.

³⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1994, s.94.; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *TDVİA*, C. 22, s.104.

³¹ Kütükoğlu, "Defterdar", s. 95-96.

buyruldu ekleterek tasdik olunurdu. Haftada dört gün yapılan Divan toplantılarına katılıp yalnızca salı günkü divanda vezirlerle birlikte arza girerek malî konular hakkında, sadrazam vasıtasıyla padişaha izahatta bulunurdu.³²

XVI. yüzyılda Rumeli Şıkk-ı Evvel Defterdârı olan başdefterdâr ile Rumeli Şıkk-ı Sâni Defterdârı ve Anadolu Defterdârı, devletin gelir ve giderlerini denetlemekte idiler.³³ 1567-1568 mali yılı bütçesinde* Hızâne-i Âmire defterdârı olan Rumeli Şıkk-ı Evvel Defterdârının yanında, Rumeli Şıkk-ı Sanî defterdarı bulunmaktaydı. Aynı anda iki defterdâr tarafından idare edilen Anadolu Defterdarlığında şıkk-ı evvel ve şıkk-ı sâni olarak iki ayrı varidatî** bulunması bu taksimatın Anadolu Defterdarlığı'nda da uygulandığını göstermektedir.³⁴ Buna göre XVII. yüzyılın ortalarına kadar, iki Rumeli ve bir veya iki Anadolu defterdarının görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber XVI. yüzyılın son çeyreğinde bir de Şıkk-ı Sâlis Defterdarlığı da denilen Tuna Defterdarlığı kurulmuş ise de çok uzun ömürlü olmamıştır. XVII. yüzyılda bu defterdarlıkların isimlerinde değişiklikler yapıldı. Anadolu defterdarı aynı zamanda Şıkk-ı Sâni Defterdarı olarak anılırken daha önce şıkk-ı sâni adını taşıyan defterdara şıkk-ı sâlis denilmeye başlandı.³⁵ XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Rumeli defterdârına şıkk-ı evvel (başdefterdâr), Anadolu Defterdârı'na şıkk-ı sâni, üçüncü defterdara da şıkk-ı sâlis ismi verilmiştir.³⁶

Bu kısa izahattan da anlaşılacağı üzere Osmanlı maliye teşkilatı zaman içerisinde değişken bir yapı sergilemiş, devletin yönetim organizasyonu içerisinde büyüyerek genişlemiştir. Başlangıçta eyalet temelinde, coğrafi bir ayrıma göre düzenlenmiş olduğu anlaşılan defterdarlıklar, daha sonraki dönemlerde bu özelliğini kaybetmiş fakat yine de unvan olarak muhafaza edilmiştir. Bu genel çerçeveye XIX. yüzyılın başına kadar devam etmiş, II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bütün devlet

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2020, s.325-334; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s.13-14.

³³ Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İÜİFM*, C.41, S. 1-4, 1985, s. 417.

* Meşrutiyet yahut hiç olmazsa Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda modern bir bütçeden söz edilemez. Tanzimat Dönemi'ne kadar devlet hazinesinin gelir ve giderlerini gösteren ve ayrıntılı olmayan tablolar gerçek anlamıyla bir bütçe olmayıp, o yıl fiilen hazineye giren ve çıkan meblağlarla mahallinde tahsil edilip sarfedilen meblağların muhasebe defterlerinden çıkarılan hülâsalarından ibaret olan son envanter yahut bir kesin hesap mahiyetindedir. Ancak bir yıllık gelir-gider miktarını gösterdiği için kısaca bütçe olarak adlandırılmaktadır. Halil Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", *İÜİFM*, C.27, S.1-2, 1967, s.79-80.

** Muhtelif kalemlere mensup olan varidatçılar, başdefterdara bağlı olarak gösterilmektedir Vazifeleri ise kalemlerindeki mukataalardan hazineye teslim olan geliri kaydederek, kalemlerinin hesaplarını çıkarmaktır. Yine bu listede yer alan ahkâm tezkerecileri de mensup oldukları defterdarlıkların hüküm ve berat işleri ile meşguldürler. Barkan, "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İÜİFM*, C. XIX, S. 1-4, 1957, s.296-297.

³⁴ Barkan, "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", s. 285.

³⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", s. 95

³⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 332.

bürokrasisinde yaşanan dönüşüme paralel bir şekilde, 3 Zilhicce 1253 / 28 Şubat 1838 tarihinde defterdarlık yerine Maliye Nezareti kurulmuştur.³⁷ Bir yıl sonra Sultan Abdülmecid'in cülusunda maliye nezareti kaldırılarak defterdar unvanı yeniden kullanılmışsa da 1841 yılında defterdarlık müessesesi kesin olarak yerini, başında maliye nazırının olduğu, Maliye Nezaretine bırakmıştır.³⁸

1.1.2. Mukataa ve İltizam

Osmanlı bütçelerinde devletin merkezî hazine gelirlerinin iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Birinci kısım gelirler mukataa, cizye, ispençe, âdet-i ağnam, rüsum-ı berevât ve ahkâm-ı şikâyet harçları, tımar tezkireleri harçları vs. olarak, belirli/düzenli gelirler şeklinde *varidât-ı mukarrere* olarak adlandırılmaktadır. İkinci kısım gelirler ise avârız, nüzul, sürsat, kürekçi ve lağımçı bedelleri vs. olarak olağanüstü/kural olmayan gelirler şeklinde sıralanır ve *varidât-ı gayri mukarrerre* olarak adlandırılmaktadır. Bu gelir kalemleri içerisinde mukataalar yıllık gelir bakımından büyüklüğü ile ilk sırada gelmektedir.³⁹

Sözlükte “kesmek” manasındaki Arapça kat kökünden türeyen mukâta‘a “kesişmek” demektir. “Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma” olarak tanımlanabilecek bir genel anlamı vardır. Tarihi Abbâsîler’e kadar gitmekle birlikte Selçukluların son zamanlarında ve özellikle İlhânîler döneminde yaygınlaşmış görünen şekliyle mukataa “vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” anlamında kullanılmıştır. Osmanlılar da başlangıçta daha ziyade bu anlamda “mukataaya vermek”, “mukataaya almak/tutmak” veya sadece “mukataa” tabirleriyle devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesini kastetmişlerdir. Bu dönemde mukataa kavramı aynı zamanda “sözleşmede kararlaştırılmış olan meblağ” manasını da içeriyordu. Mukataa, “devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” manasından zamanla “iltizamın konusu olan vergi birimi” anlamına doğru kaymıştır. Osmanlı malî kayıtlarına göre XV. yüzyılın ortalarından başlayarak yüzyılın sonlarında tamamlanmış görünen bu değişimle mukataa kelimesi, XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçerli kalan esas terim olarak “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer malî birim” muhtevasını kazanmıştır.⁴⁰

Değişik vergi ve harçların geliri üzerinden oluşturulan mukataalar büyük bir çeşitlilik

³⁷ *Tarih-i Lütfî*, C. V, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=307864&dkymId=5017>, s. 104-105

³⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “Defterdar”, s. 95; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 374-375.

³⁹ Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi (Giriş-Bazı Kurum ve Kavramlar)*, Mentek Kitabevi, İstanbul, 1989, s.46 vd.

⁴⁰ Mehmet Genç, “Mukataa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul, 2006, s.129.

göstermiştir. Hazineye gelir getirmesi yönü ile mukataalar maden ocağı, tuzla, darphane, dalyan gibi gerçek birer işletme olabildiği gibi, gümrük, ispençe gibi bazı resim ve vergilerin tahsili şeklinde de olabilmekteydi.⁴¹ Hazineye sağladığı yıllık gelir bakımından döneme göre birkaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar değişen büyüklükte mukataalar olduğu gibi bir köy veya mezra sınırları içinde kalan mukataaların yanında, bir kaza veya sancağı kapsayan, hatta birçok eyaleti içine alanları da vardı.⁴²

Mukataa gelirleri iki şekilde toplanmaktaydı. Birinci yöntem *iltizam* yolu ile (ber-vech-i iltizâm) olup, mukataa gelirleri iltizam yoluyla yani bir *âmil/mültezime* ihale yolu ile tahvil denen bir süre için güvenilir kefiller göstermesi ile verilirdi. İltizam bedelinin bir miktarı peşin ödenirken kalan kısmı üç ya da altı aylık taksitlerle ödenmekteydi. Bu süre içerisinde mukataa bedeli için daha yüksek bir bedel teklif edilir ise bu teklife göre mukataa daha yüksek bir meblağ ödemeyi taahhüt eden yeni mültezime verilebilirdi. Eğer mültezim taahhüt ettiği miktarı toplayamaz ise kendi cebinden ödemek zorunda idi. Eğer bunu ödeyecek durumu da yok ise malları müsadere olur, borcu ödemeye o da yetmez ise kefillerinden alınır. İkinci yöntem *emânet* adı verilmekte ve mukataanın gelirini toplamak üzere mukataanın kâr ya da zarar etmesinden sorumlu olmayan *emin* denilen maaşlı memurlar atanması yolu ile (ber-vech-i emânet) uygulanmaktaydı. Genellikle kâr getirmeyen ve dolayısıyla rağbet görmeyen mukataalar için bu yöntem uygulanmaktaydı. Mukataaya emin olan kimse mukataayı idare ettiği süre zarfında sağladığı gelire yakın bir geliri ödemeyi taahhüt edip yine de emin sıfatını sürdürmeyi önerebilirdi. Bunun kabul edilmesi sonucunda iki yöntemin birleştiği karma yöntem *emanet yolu ile iltizam* (emânet ber-vech-i iltizam) denilmekte idi.⁴³

İster emanet yolu ile isterse iltizam yolu ile olsun yüklenici, hazineye ödenmesi gereken mukataa bedelinden başka, hazine hissesi denilen, mukataa gelirine göre belirli bir miktar ücreti de resm-i çavuş, resm-i kapıcı (bevtab), resm-i tezkere (defter) ve resm-i berat adları altında ödemek zorunda idi. Mukataayı işletmek üzere, arttırma usulü ile üzerine alan kişiye iltizam şartları ile devletin mukataa alanında uygulanmasını kabul ettiği emir ve

⁴¹ Halil Sahillioğlu, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, No: 1-2, Ekim 1962-Şubat 1963, s. 146.

⁴² Mehmet Genç, “Mukataa”, s.129. Mukataalar, geliri doğrudan merkezi hazineye ait ve bağlı olan mirî mukataalar ve hasılatı temelde vakıflara ait olan vakıf mukataalar olarak iki şekilde nitelendirilebilir. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, (XVIII. Yüzyıldan Tanzimata Malî Tarih)*, Alan Yayıncılık, 1986, s. 22. Bu araştırmada konumuz mirî mukataalardır.

⁴³ Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 66-68.

yasakları açıkça belirtilen bir berat verilirdi.⁴⁴ Mukataaların verilmesi konusunda arz yetkisi defterdara aitti. Bu durumun öncesinde veziriazam ile müşavere etmesi gerekmekteydi.⁴⁵

Devlete ait nakdi vergilerin toplanarak hazineye aktarılması ihtiyacı sonucunda, bir nevi özel teşebbüs sistemi olarak sayılabilecek olan iltizam usulü, devletin, genellikle belirli bir mekânla sınırlı kanunî ve/veya şer'î vergi unsurlarından oluşan bir demeti ifade eden mukataa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (tahvil) için kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir. Maliye tarafından yıllık asgarî geliri tespit edilmiş mukataaların vergilerini toplama hakkını, bazı yetki ve imtiyazlar ile işletilecek mukataanın masrafını ve kârını hesaba katarak mukataa için yapılacak müzayedede en yüksek teklifi vererek bu hakkı kazanan mültezimlere bir ila üç yıl arasında değişen bir süre ile tahsil ettirmektedir. Mültezim mukataaya bir müteşebbis gibi yaklaşarak müzayedede vadettiği tutarı hazineye ödedikten sonra geri kalanını kendi kârı olarak alırdı. XVII. yüzyıl sonunda Osmanlılar açısından gelir-gider dengesi olumsuz bir şekilde değişmiştir. Bu açığın kapatılabilmesi adına 1695 yılında bir fermanla iltizamların kayd-ı hayat şartı ile verilmesi usulü olan *malikâne* uygulaması yürürlüğe konulmuştur.⁴⁶

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının bitiminden sonra *esham* adı verilen yeni bir iç borçlanma usulü getirilmiştir. Buna göre bir vergi kaynağı yıllık geliri devlet tarafından önceden belirlenmekte, daha sonra birçok paya bölünen bu miktarın her bir payı, kendilerine hayat boyu sabit bir geliri sağlamak üzere alıcılara satılmaktaydı. XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren *esham* sistemi carî giderlerin karşılanmasında desteği zorunlu görülen bir uygulama olarak yerleşmiş oldu.⁴⁷

II. Mahmud döneminde malikâne sahipleri öldükçe mukataaları yeniden satışa çıkarmayarak hazinenin kontrolünde tutulması şeklinde bir uygulamaya gidildi. 1811-1839

⁴⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. 2, İkinci Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 348.

⁴⁵ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, Hazırlayan Ahmet Uğur, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017, s.75.; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Hazırlayan Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.273.

⁴⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 99-105.; Şevket Pamuk, "Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2016, s.135-138; Mehmet Genç, "İltizam" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22. İstanbul, 2000, s. 154-155, Lütfi Güçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1964, s. 36-37

⁴⁷ Şevket Pamuk, "Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850", s. 137-139; Mehmet Genç, "Esham", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s.377-378.

yılları arasına mukataalar, merkezden tayin edilen görevlilerle idare edildi. Sonuçta Tanzimât Fermanı ile iltizam usulünün kaldırılacağı açıkça ifade edildi. Bununla beraber bazı gelirlerin iltizam usulü ile toplanması tam olarak son verilmemişse de da eski yaygınlığı ve etkisi epeyce daraltılmıştır.⁴⁸

Mukataaların iltizama verilerek çeşitli vergi ve ücretlerin tahsili usulü Hristiyan reayadan toplanan dini nitelikteki işlerle ilgili devlete ait gelirin (cizye hariç) tahsilinde de uygulanmıştır. Gayrimüslim reayadan kilise tarafından tahsil edilen dini işlerle ilgili bu ücretler bir bütün olarak piskoposluk mukataası adı altında birleştirilmiştir. Bu durum, Piskopos Mukataasını sadece bir mukataa olmanın ötesine geçirek gayrimüslim tebaanın yönetiminde kullanılan idari bir kuruma da dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Aşağıda Piskopos Mukataası ve bu mukataanın muamelatının görüldüğü büro olan Piskopos Mukataa Kalemi'nin kurulma süreci ve gelişimi ele alınacaktır.

1. 2. PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ: ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Piskopos Mukataası ile ilgili kayıtlar, “kalem” şeklinde bir büro kurulmadan evvel defterdarlık bünyesinde farklı türden mukataaların bir arada denetlendiği muhasebe bürolarınca tutulmaktaydı. XVII. yüzyılın başlarında Hristiyan ruhani reislerin pişkeş gelirlerinin Şikk-ı Sâni Defterdârlığı'na bağlı bir varidâtçının kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bu yüzyıl içerisinde kaleminin görev alanı belirlenmiş, böylece bu görevi yerine getiren büronun adı önceleri Şikk-ı Sâni Kalemi olarak adlandırılmıştır. XVIII. yüzyılın başlarında da Piskopos Mukataa Kalemi olarak adlandırılacak kalemin ilk kayıtları ortaya çıkmıştır. Sonraları ise bu kayıtların yanında ruhani reislere verilen berat ve ferman suretlerinin de kaydedildiği defterleri tutan bu büro, Piskopos Mukataa Kalemi adını almıştır.

Piskopos mukataası diğer mukataalarda olduğu gibi tarihi süreç içerisinde iltizam usulleri çerçevesinde oluşturulmuş ve gelişmiştir. Osmanlı mali sistemi içerisinde tarihi süreçte yaşananlar mukataayı da etkilemiş, iltizam usulündeki değişiklikler Piskopos Mukataasına da yansımıştır. Bu minvalde bir mali büro olarak Piskopos Mukataa Kalemi'nin ortaya çıkış tarihinin elimizdeki kayıtlardan tam olarak tespiti mümkün görünmemektedir.

⁴⁸ Mehmet Genç, "İltizam", s.157.

⁴⁹ Bu gelir, Şikk-ı Sâninin varidâtçısı (vâridâti) Mehmed Çelebi kontrolünde idi. *Akçe-i medrepolidlik kefare-i kazâ-i Selanik* kaydı ile bu gelirden ehl-i hireften Mustafa b. Ahmed'e mevâcib ödemesi yapılmıştı BOA.İE. ML.110-10419 H. 1018 M. 1610.

Bununla birlikte XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Hristiyan ruhani reislerinin pişkeş kayıtları, müstakil defterlerde tutulmaya başlanmıştır. Bu durum mali bürokrasideki gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde adı henüz Piskopos Mukataa Kalemi olmasa da bu işlere bakan özel bir büronun bu dönemde oluşturulmuş olabileceği düşünülmektedir. XVIII. yüzyılda ise artık bu büronun adı Piskopos Mukataa Kalemi olarak resmen konulmuştur. Aşağıda kalemin kurulmasından önce ve sonra kilise teşkilatı ile ilgili meselelerin çözümünde nasıl bir yol takip edildiği açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sona Piskopos Mukataa Kalemi'nin müstakil defterlerinin ortaya çıkması ile tarihi süreç içerisinde görev tanımı ve kalemin bürokrasideki yerinin belirlenme süreci ele alınacaktır.

1.2.1. Kalemin Kurulmasından Önceki Uygulamalar

Arşiv kayıtlarında kalemin izini sürdüğümüzde ilk dönemlerden itibaren kilise teşkilatı ile ilgili görevlilere Osmanlı bürokrasisinde rastlanmaktadır. Osmanlı toplumunun birer unsuru olarak kilise teşkilatı üyeleri de vergi, şikâyet ve dinî konuları içeren bazı kayıtlarla arşiv belgelerinde yer almışlardır. Piskopos Mukataa Kalemi'nden önceki uygulamalar büronun tarihi temellerini anlayabilmek ve büronun gelişimini takip etmek adına önemli görünmektedir. Piskopos Mukataa Kalemi ve bu kalemin ürünü olan defterlerin oluşturulmasından önce kilise görevlilerinin malî ya da dinî alanlardaki yetki, sorumluluk, muafiyet ve yükümlülükleriyle ilgili konuların kabaca şu şekilde kaydedilmekte olduğu anlaşılmaktadır: Yerel vergilendirme ve arazi ile ilgili kayıtlar tahrir defterlerinde, adli ve idari konulardaki hükümler mühimmelerde, mali konuları içeren hükümler de (vergi tahsili meseleleri, berat kayıtları vb.) maliye ahkâm defterlerinde yer almaktadır. Bununla birlikte bu tasnifleme genel bir tanımlama olup özellikle ilk dönemlerde mühimme defterlerinde de mali konuları ilgilendiren hükümlerin yer alması bu ayrımın tam yerleşmediğini göstermektedir.⁵⁰

1.2.1.1. Tahrir Defterlerinde Kilise Teşkilatı ile İlgili Örnekler

Osmanlılar yeni fethedilen yerlerde vergileri ve bu vergileri ödeyecekleri tespit için tahrirler yapmışlar ve elde ettikleri verileri tahrir defterlerine kaydetmişlerdir. Ayrıca yeni bir padişahın tahta geçmesi durumunda da genel tahrirler yapılmıştır. Bu klasik tahrir usulü XVII. yüzyılın başlarına kadar uygulanmıştır.⁵¹ Osmanlı tarihinin idarî ve malî düzeni hakkında önemli bilgileri içeren tahrir defterleri, Osmanlı idaresinin kilise, manastır ve kilise

⁵⁰ Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s.113-115.

⁵¹ Mehmet Öz, "Tahrir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, 2010, s.425-426.

teşkilatına mensup din adamlarına bakışını yansıtan örnekleri de içermektedir. Bu örnekler ileriki dönemlerde kilise teşkilatı ile ilgili uygulamaların da temelini oluşturmaktadır.

Osmanlıların fethedilen yerlere yerleşmeleri sırasında eski idareye mensup unsurlar muhafaza olunmuş, yapılan tahrirlerle bunlar Osmanlı nizamına intibak ettirilmiştir. Bunu takiben yeni Osmanlı nizamı kendini yavaş yavaş kabul ettirmiştir. Hiçbir zaman eski düzenin aniden ve tümüyle ilgası, kanunların zorla tatbiki gibi bir çaba içerisine girilmemiştir. Timar sisteminin uygulanması sırasında eski Hristiyan sipahilerin de timar kadrolarına alınması, Osmanlı idaresinin özellikle Balkanlarda kolayca yerleşmesini sağlayan etkenlerden biri olmuştur.⁵²

XV. yüzyıla ait birçok tahrir defteri, tıpkı Hristiyan sipahiler gibi, Osmanlı idaresi tarafından Ortodoks Kilisesinin temsilcilerine tevcih edilmiş timarları da göstermektedir. İlk tahrirlerde metropolit ve piskoposlara ait olduğu belirtilen timar kayıtlarına rastlanmaktadır. Ayrıca bazı timar sahibi olarak görülen ve ellerinde beratları olduğu belirtilen metropolit ve piskoposların bu yerleri önceden beri tasarruf ettikleri de belirtilmiştir.⁵³ Beldiceanu'ya göre, Osmanlılardan önce Ortodoks Kilisesi, varlıklarının tam mülkiyetinden yararlanmaktaydı. Bu varlıklar Osmanlılar tarafından timara dönüştürüldükten sonra, kilisenin ya da din adamlarının mülkiyet hakkı basit bir elde bulundurma (zilyedlik) hakkı haline gelmiş olmaktadır. Böylece manastırların arazileri ve gelirlerinin devlet kontrolüne geçmesi sağlandı. Timarlar, hizmetin cinsine ve esas itibarıyla timarın gelirine göre, sefere asker temin etmesi gereken *Askerî Timar* ve askerî yükümlülükleri bulunmayan *Sivil Timar* olarak iki kategoriye ayrılmaktaydı. Hatib, imam, müezzin gibi Müslüman görevlilerin yanında kilise görevlileri ve keşişler de *Manevi Hayatla İlişkili Görevliler* olarak timar tasarruf edebilmekteydiler. Bu timarlara tasarruf eden görevlilerin genel olarak askerî yükümlülükleri olmamasına karşın bazen bu görevlilere askerî yükümlülüklerin uygulandığı da görülmektedir. 1431-1432 Arnavutluk ve 1434-1436 tarihli Makedonya Tahrir defterlerinde piskoposlara ve metropolitlere tahsis olunan ve âdet olduğu üzere tevcih edildiği belirtilen kayıtlar mevcuttur. Ayrıca I. Bayezid, II. Murad ve II. Mehmed dönemlerinde keşişlere baş haracından (cizye) muafiyet ve seyahat serbestisi tanındığı yine

⁵² Bu konu hakkında bkz. Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.105-106.

⁵³ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, 1987. s.43,51,58,73,99,110; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.151-166.

tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır.⁵⁴ Fatih Sultan Mehmed döneminin başlarına ait bir tahrir defterinde askerî yükümlülükler açısından manastırlar ve keşişlerin farklı bir değerlendirmeye tabi tutulduğu görünmektedir. Buna göre Margarid keşişlerinin timar sistemi içerisinde askerî yükümlülükleri yok iken* Raveniç Manastırı sefer sırasında üç cebelü yollamak yükümlülüğüne tabi idi. 1478 tarihli tahrir defterinde, Drama kazasında metropolitliğe bağlı iki kilisenin ruhbanına verilen fermân-ı hümayun ile vergilerden muaf ve müsellemler tutuldukları, bağlarına ve tarlalarına müdahale edilmemesi kaydı yer almaktadır.⁵⁵

1.2.1.2. Ahkâm ve Mühimme Defterleri Kayıtlarında Piskoposlar

Piskopos Mukataa Kalemî ve kalemin ürünü olan defterler incelendiğinde taşradaki veya merkezdeki birçok Hristiyan din adamının karşılaştığı sorunlara ilişkin şikâyetleri ve çeşitli taleplerini içeren kayıtlar görmek mümkündür. Dolayısıyla bu tür meselelere ilişkin kayıtların bürokratik takibini kalem üstlenmiştir. Kalem kurulmadan önce kilise teşkilatı ile ilgili şikâyet ve talepleri içeren başvurular Divan-ı Hümayun'un klasik dönemlerinde burada çözüme kavuşturulmakta ve Divan-ı Hümayun'un temel defterleri olan ahkâm ya da mühimme defterlerine kaydedilmekteydi.

Patrik, metropolit ve piskoposların Divan-ı Hümayun'a bizzat başvurabildikleri ve kendileri ile ilgili konularda ferman ve berat talep edebildikleri bilinmektedir. Bunlarla ilgili hüküm ve berat suretleri, "Ahkâm ve Mühimme Defterleri"nde görülebilir. Mesela H. 951 M. 1544 tarihli bir hükümde Patriğin Divan-ı Hümayun'a bizzat (gelüb) başvurduğu görülmektedir. Patriğin kilise teşkilatı görevlileri üzerindeki mali yetkileri ile ilgili olan hükmün, mali hükümleri ihtiva eden bir ahkâm defterine kaydedildiği görülmektedir.⁵⁶ Bir başka örnekte Mühimme Defteri kataloğunda yer alan H. 991-992 M. 1583-1584 tarihli bir *mirî ahkâm* defterindeki hükme göre Patrik südde-i saadete arzuhal ile başvurarak önceki patriklerin olduğu gibi metropolitlerin, piskoposların ve keşişlerin azil ve atanmasında yetkili ve patriklikle ilgili vergilerin toplanmasından sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Hükmün üzerindeki derkenarda "nişanlı kağıda (önceden tuğra çekilmiş boş kâğıt)" yazılıp

⁵⁴ Nicoara Beldiceanu, *Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara, 1985, s.33-45.

* Bu durum, bahsedileceği üzere Margarid Manastırına çok önceleri bir muafiyet verilmesi meselesi ile ilgili olabilir.

⁵⁵ Agata Anna Chmiel, *Religious And Demographic Development in the South-Western Rhodope Mountains in the Second Half Of The Fifteenth Century: A Case Study of the Tahrir Register of 1478*, Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 157-58

⁵⁶ BOA.KK.d.62_729/1 H.951 M.1544.

sadrazama gönderildiği belirtilmektedir. Bu hükmün, patrik olarak atanması bu tarihlere denk gelen II. Pakomios (1584-1585) ile ilgili olduğu ihtimal dâhilindedir. Bu hükümde doğrudan patriğe hitap edilmiş, ayrıca hükmün *nişanlı kâğıda* yazılarak kendisine de verildiği belirtilmektedir.⁵⁷

1.2.1.3. Maliye Ahkâm Defterleri Kayıtları

Piskopos Mukataa Kalemi'nin oluşturulmasından önce kilise görevlilerinin pişkeş kayıtları muhtelif maliye defterlerinde tutulmaktaydı. Genel olarak *vâridât* olarak adlandırılan başta mukataaların olmak üzere devlet gelirlerini kaydetmek, maliye kalemlerinin görevi idi. Bu kayıtların tutulduğu defterler ilgili kalemin adı ile anılmaktaydı. Piskopos mukataası tabirinden önce kilise teşkilatının beratlarını almak üzere ödedikleri pişkeşlerin kayıtları⁵⁸ ile şikâyetlere verilen cevaplar hüküm şeklinde maliye ahkâm defterleri olarak adlandırılan defterlerde yer almaktadır. Bunun sebebi mukataayı doğrudan ilgilendiren kişiler ve şikâyetlerin, mali bir alan olarak mukataanın görev alanı ile ilgili olduğunun düşünülmesidir.

Maliye ahkâm defterleri, timar sisteminin dışında kalan ve emanet ve iltizam usulüyle işletilen çeşitli gelir kaynaklarına ait malî meseleler ile ilgili hüküm ve kayıtları ihtiva etmektedir. XVI. yüzyıl *Maliye Ahkâm Defterlerinde* vergiler ve mukataalarla ilgili hükümlerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin dini, ekonomik ve sosyal hayatları ile ilgili hükümlerin ve özellikle kilise görevlileri ile kilise ve manastırların sahip oldukları arazilerle ilgili konuları içeren hayli kayıt yer almaktadır. Bunlar içerisinde en önemli grubu cemaat reisleri ile ilgili hükümlerin oluşturmaktadır. Ayrıca patrik, metropolit, rahip, keşiş, Aynoroz keşişleri ile ilgili hükümlerin yanında yine

⁵⁷ A.DVNSMHM.52.368.998. H. 992 M. 1584. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür: 2 Cemaziyevvel 1000 / 25 Şubat 1592 tarihli şer'îye sicili kaydında bir metropolitin doğrudan Divan'a gelerek devlet görevlilerinin mirî rüsum tahsili sırasında ve diğer bazı konularda kendilerine ve yardımcılara müdahale edildiğinden şikâyet ettiği görülmüştür. İlgili kadıya yazılan hükümde bu müdahalenin engellenmesi hükmü yer almaktadır. Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591), cilt: 10, sayfa: 521, Hüküm no: 1021, <http://www.kadısicilleri.org/madde.php?klme=piskopos&trch=hkm&-find=+ARA+>; Beratına istinaden yine 20 Cemaziyelahir 1023 / 28 Haziran 1614 tarihli bir hükümde Tırnova metropoliti doğrudan Divan-ı Hümayun'a gelip bölgedeki mültezimden şikâyetinde bulunmuştur. Ülkü Küçük, *Bâb-ı Defteri Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri (1612-1617)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 159; BOA.MAD.d.9824.68/1; 85 numaralı ve 1630-1632 yılları arası hükümleri ihtiva eden mühimme defterlerinde taşradan gelen şikâyetler üzerine İstanbul Rum patriği tarafından sunulan arzuhallere ilişkin hükümler bulunmaktadır. Beratların ise maliye kalemlerince yazıldığı "mâliye tarafından berât-ı şerîf ile piskopos ta'yîn olunca âharı dahlitdürmeyüp" ifadesi ile anlaşılmaktadır. *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041(1042) / 1630-1631 (1632))*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 60, s. 420.

⁵⁸ H. 893 tarihli defterde, Varidât-ı Hızâne-i Âmirî başlığı altında mukâta'a gelirlerinin kaydedildiği defterde yer alan metropolit pişkeş kayıtları buna örnek olarak verilebilir. BOA.TS.MA.d.2238 sayfa 3/8, H. 893 M. 1487/1488

bu grupta metropolit tayini ve metropolit beratlarının tecdidine ait kayıtlar da mevcuttur.⁵⁹ Maliye Ahkâm Defterlerinde, ferman ve ahkâm kayıtlarının yanında sebab-i tahrir ve tezkire türünde belgeler kaydedilmektedir. Ayrıca bu defterler, Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin dinî teşekkülleri, din adamları ve bunlara ait müesseselerin muhtelif malî meselelerini barındırır.⁶⁰

Arşiv kayıtları incelendiğinde XVI. yüzyılın ilk maliye ahkâm defterinden itibaren patrik ve metropolitlerle ilgili hükümlerin söz konusu defterlerde yer aldığı görülmektedir.⁶¹ Ayrıca kilise teşkilatında yer alan ruhbanın şikâyetleri sonucunda bu şikâyetlerin çözümünde ilgili kadılarına gönderilen hükümler de yer almaktadır. Netice itibariyle bu tür hükümlerin genel olarak mali konularla ilgili olması itibariyle bu dönemde çoğunlukla Maliye Ahkâm Defterleri olarak adlandırılan defterlere kaydedildiği söylenebilir.⁶² Malî büroların uzmanlaştığı daha sonraki dönemlerde, gayrimüslimlerin malî ve idarî işlerine bakan ve tayin beratlarını hazırlayan bir kalem olarak bağımsız bir dairenin teşkil edilişi⁶³ aşağıda görülecektir.

1.2.2. Kalemin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Seyri

Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokratik yapı, konularına göre Divan-ı Hümayun üyelerinin sorumluluğunda işlemektedir. Devletin tüm işleri veziriazamın başkanlığındaki Divan-ı Hümayun'da, esas olarak idari, adli ve malî meseleler olmak üzere üç kısımda yürütülmekteydi. İdarî işler ve örfî hukuk ile ilgili meseleler nişancının başında olduğu

⁵⁹ Rıfat Günalan, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2010, s.247.

⁶⁰ Bilgin Aydın, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, TTK Yay., Ankara, 2017, s. 33-34.

⁶¹ BOA.KK.d.61 nolu defterde H. 927 M. 1520-1521 tarihleri arasındaki hükümler mevcuttur. Günalan, *Defterdarlık*, s.105-106.

⁶² Bazı örnekler için bkz. BOA.KK.d.61_53/2, BOA.KK.d.61_131/2, H. 927 M. 1521, Florina, Yanya, Edirne, Silvri, Manastır, Paşa Sancaklarında metropolit ve piskoposların beratlarının tecdidi; BOA.KK.d.61_111/3 H.927 M. 1521, bazı sipahilerin ve yeniçerilerin tarafından mirî rüsum toplanmasına müdahalesinin önlenmesi; BOA.KK.d..62.500/1, H. 951, M. 1544 Maktu' patriklik bedeli; BOA.KK.d.62_72/2; BOA.KK.d.62_729/1, H.951 M.1544, Patrik ve metropolitlerin mirî rüsum toplamasına muavenet edilmesi; MAD.d.7534/1545/1, H. 983, M.1576, ruhbanın patriklik rüsumu ile ilgili şikâyetleri; MAD.d. 7534/1090/1, H. 983 M. 1575, kilise emlakı ve evkafının mahsulatı; MAD.d.2775.1409/6, H. 973 M.1566, Hızane-i Amire Defterdarı Ali Çelebiye yazılan hükümde Selanik keferesi adam ve arzuhal göndererek eski metropolitin zulmünden şikâyet etmişlerdir. Bu durumun önlenmesi hükmü verilmiştir; MAD.d.2775.635/2, H. 973 M.1565, *Haliyâ Vilâyet-i İpek keferesi patriği olan Zaharya nam rahib Südde-i saadetime gelüb patrikliğine müte'allik olan papaslardan ve keşişlerden kadimden şimdiye değin avâız ve nüzul alınugelmemiş iken şimdi hilâf-ı emr ve kânun bivech talebi derler ve ba'zı sancakbeğleri adamları ve subaşılar ve sipahiler hilâf-ı şer' ve hilâf-ı kânun bivech nesnelere teklif idüb te'addi ve zulm iderler hayfdir deyü bildürüb*; MAD.d.2775.1815/2, H. 973 M. 1566, İpek patriğinin mirî rüsum tahsili için tayin ettiği vekile zulm ve teaddi; MAD.d.2775.1925/2, H. 973 M. 1566, Rum patriği ve piskoposların resm-i nikâh ve sair rüsum talebinin şikâyet edilmesi. Buradaki kayıtlar, Rıfat Günalan'ın, Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi adlı eserinden hareketle tespit edilmiştir.

⁶³ Aydın, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, s. 33.

bürokratik teşkilat;⁶⁴ malî işler başında defterdârın⁶⁵ olduğu maliye teşkilatı ile yürütülmektedir. Şer‘i hukuk ile ilgili meseleler ile kadılar ve müderrislerin atama azil işleri, başında kadiaskerlerin olduğu teşkilatın görev alanında idi.⁶⁶

XVI. yüzyılın başlarından itibaren idari ve mali işlerle ilgili Divan-ı Hümayun bürokrasisi görev dağılımına göre netleşmeye başlamıştı. Malî bürokrasi, defterdarın idaresinde vazife görürken idari ve örfî işler ise nişancının idaresinde görülmekteydi. Böylece idari ve mali alandaki merkezi bürokrasi temelde iki ayrı vazife alanı üzerine şekillenmişti.⁶⁷ Bu vazife alanları devletin bürokratik işleyişini sağlayan yapılarıdır.

Bu ana ayrıma rağmen 1530’lardan önce Osmanlılarda ihtisaslaşmış bir bürokrasi pek oluşmamıştı. Kâtiplik görevlerini, genellikle, Osmanlı toplumunun en eğitilmiş kesimini oluşturan ilmiyeden gelme kişiler yerine getiriyorlardı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde artan bürokratik ihtiyaçlar sonucunda *kalemiye* denilen ve ilmiyeden bağımsız bir vazife alanı olarak profesyonel bir bürokrasi meydana getirildi.⁶⁸ Bu süreçte maliye ve divan kâtiplerinin görev alanları daha belirgin hale gelmiş ve bu kalemlerin işlerini görmek üzere mali ya da idari alanlarda ihtisaslaşan bir kâtiplik müessesesi doğmuştur. İhtisaslaşma kendisini devlet ile ilgili önemli işlerin kararlarının kaydedildiği defterlerin konularına göre ayrılmasında da göstermiştir. Divanda karara bağlanan meselelerin farklı defterlere kaydedilme usulünün Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki bürokratik gelişmelerin sonucunda meydana geldiği düşünülmektedir.⁶⁹

Bürokratik işlerin mali ve idari olarak ayrılması ve bürokrasi içinde iki ayrı

⁶⁴ İlk dönemlerde padişahın tuğrasını hatt-ı hümayun ve başka belgelere işlemekle görevli olan nişancı zamanla örfî hukukun en yüksek otoritesi haline gelmiştir. Şeyhülislam (müfti) nasıl şeriat konusunda fetva veriyorsa, nişancı da örfî hukuka ilişkin konularda son sözü söylerdi. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çeviren Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 96. Devlet idaresinin Paşa Kapısı’na intikali ile nişancılık önemini kaybetmeye başlamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren görevlerinin bir kısmını devrettiği reisülküttâb, XVIII. asırda diplomatik faaliyetlerin çok fazla artması ile nişancının nüfuzu altından çıkarak kalemiyenin en yetkili üyesi haline gelmiştir. Recep Ahıskalı, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Reisü’l-Küttâblık Müessesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992, s. 14.

⁶⁵ Fatih kanunnamesinde belirtildiği üzere tuğra-yı şerif ile hüküm buyurma yetkisine sadece üç görevli sahiptir. Buna göre umûr-ı âleme müteallik hükümler veziriazam buyruldu ile maliye ile ilgili hükümler defterdâr buyruldu ile şer‘-i şerif ile ilgili davaların hükmü kadiaskerler buyruldu ile çözülmekteydi. Mali konularda padişah adına tam yetkili olan defterdar ülkenin bütün malî işlerinden sorumluydu; defterdârın izni ve haberi olmadan hazineden bir akçe bile çıkamazdı. Bu konuda veziriazama karşı sorumluydu Abdülkadir Özcan, “Fatih’in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, S.33, İstanbul, 1982, s. 36.

⁶⁶ Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara, 2002, s. 142.

⁶⁷ Recep Ahıskalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, s. 198.

⁶⁸ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s.34.

⁶⁹ Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri”, s. 115.

teşkilatlanmanın varlığı, özellikle kâtip zümresinin tanımlanmasında kendisini göstermektedir. Buna göre kâtipler divan kâtipleri ve maliye kâtipleri olarak adlandırılarak birbirlerinden ayrılmakta idiler. Bunu en açık 1527-1528 bütçesinde görebiliyoruz. Bütçeye göre daha çok idari konular ile arazi meseleleri üzerinde ihtisaslaşan divan kâtipleri on nefer olarak nişancıya, Divan-ı Hümayun'un maliye ile ilgili konularında görev yapan yedi nefer de defterdâra bağlı idi. Defterdara bağlı ve esas maliye kâtipleri grubu olan Kâtibân-ı Hızane-i Âmîre ise yirmi üç kişi olup; ruznâmçeî, muhasebe-i Rumeli, muhasebe-i Anadolu, ahkâmî, mukata'a-i Rumeli, mukata'a-i Anadolu, mukabeleî, tezkereî, vâridatî vs. görevlilerden oluşmakta idi.⁷⁰

XVI. yüzyıl, maliye bürolarının teşekkül ettiği ancak henüz yukarıda sayılan Hızâne-i Amire kâtiplerinin adı ile anıldıkları dönemdir. H. 974/975 M. 1567-1568 bütçesinde ana maliye kalemleri maliye teşkilatının baş amirlerine ithafen başdefterdârın kalemi, Anadolu defterdarının kalemi ve şikk-ı sâlis defterdarının kalemi şeklinde isimlendirilmektedir. Defterdarlara atfedilen bu kalemlerdeki bürolar kâtiplerine atıfta bulunularak adlandırılmaktadır.⁷¹ Bu bütçe cetveli ve sonundaki ilavelere bakılırsa maliye kalemlerinde Defterdarlara bağlı olarak ve görev tanımlarına göre bir ihtisaslaşmanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁷² Bu ihtisaslaşma sürecinde konumuz itibarıyla göze çarpan değişimlerden birisi de XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Rumeli Şikk-ı Sâni Defterdarlığı'na bağlı bir mukataacının görülmeye başlamasıdır.⁷³ İleriki zamanlarda Piskopos Mukataasını ilgilendirecek vazifenin bu dönemde bir varidat kalemi olarak bu mukataacının sorumluluğunda olması kuvvetle muhtemeldir. Aşağıda isimlendirme üzerinden kalemin gelişimi ve müstakil bir kalem haline gelmesi ele alınacaktır.

1.2.2.1. Kalem-i Varidât-ı Şikk-ı Sâni'den Piskopos Mukataa Kalemi'ne

Piskopos Mukataa Kalemi ile ilgili bu çalışmada karşılaşılan en önemli zorluk büronun tam olarak ne zaman kurulduğunun tespitidir. İkinci büyük problem ise bu büronun adlandırılması ile ilgilidir. Aynı işi yaptığı görülen ve iki farklı ada sahip olan Şikk-ı Sâni

⁷⁰ Barkan, "H. 933-934 (M.1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", s. 323-325; XVI. yüzyılın ikinci yarısında da bu kurumsal yapının değişmediği görülmektedir. BOA.MAD.d.7118/10-50 H. 956 M. 1549

⁷¹ Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, C. 1, İstanbul, 2006, s.117.

⁷² Kaynaklara göre XVII. Yüzyılın ortalarına kadar bu üçlü bürokratik ayırımın devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayn Ali Efendi, *Risale-i Vazife-Horân ve Merâtib-i Bendegân-ı Al-i Osmân*, Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, H.1280, s.97, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=241968&dkymId=244>; *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1998. s.21, 29-30.

⁷³ BOA.A.DVNSMHH.d.2-158/1458 H.963 M. 1556

Kalemi ve Piskopos Mukataa Kalemi aynı bürolar mıdır yoksa döneme ve şartlara göre oluşturulan farklı bürolar mıdır? Bu farklı adlandırmalar tarihsel süreçte hangi uygulamaların sonucudur? Aşağıda bu sorulara tarihsel süreç çerçevesinde cevap aranmaktadır. Bu nedenle büronun oluşturulma veya adlandırılma süreçleri kronolojiye göre başlıklarlandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

1.2.2.1.1. Şıkkı Sâni Defterdarlığı Geliri Olarak Patrik, Metropolit ve Piskopos Pişkeşleri

XVI. yüzyıl ortaları ile XVII. yüzyıl maaş defterlerine göre bu dönemde maliyenin yapısında büyük değişikliklere gidilmiş ve buna bağlı olarak maliye görevlilerinin sayısında da bir artış yaşanmıştır. Kâtip sayısı ve muhasebe bürolarındaki büyük artış, XVI. yüzyılın ikinci yarısında maliyenin sorumluluklarının ayrışması sonucu ortaya çıkan iş yükü artışını yansıtmaktadır.⁷⁴

Patrikler atanmaları için devlete belli bir miktar ödemek zorunda idiler. Bununla ilgili arşiv kaynaklarından ulaşılabilen ilk kayıt 1524 yılı tarihli olup Şıkk-ı Sâni Defterdarlığı'nın takip ettiği mukataa gelirleri içerisinde *mukâta'â-i âdet-i batriyah-ı İstanbul* olarak görünmektedir. Bununla birlikte burada diğer cemaat liderlerinin ödedikleri maktu bedeller de mukataa başlığı altında verilmiştir.⁷⁵ Bu dönemde mukataa adı verilen bu gelirin müstakil defterlerine tesadüf edilmemektedir. Bu konulardaki hükümlerin yukarıda bahsedildiği gibi ahkâm ve mühimme adı verilen defterlere kaydedildiğinden henüz müstakil bir mukataa kalemi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu gelir, ruhani reislerin görevleri için ödemeleri gereken sabit miktarı belirtmektedir. 1557-1560 yılları arası muhasebe icmalinde metropolit pişkeşleri Rumeli Şıkk-ı Sâni Defterdarlığı'nın sorumluluğundadır.⁷⁶ 1567-1568 bütçesinde, ruhani reislerin pişkeş kayıtlarının Şıkk-ı Sâni Defterdarlığı tarafından takip edildiği görülmektedir. Buna göre patrik ve metropolitler hazineye *pişkeş-i riyaset ve medrepolidân* adıyla 367.477 akçe pişkeş ödemişler ve bu meblağ bütçede Rumeli Şıkk-ı Sâni Defterdarlığı'nın gelirleri içerisinde verilmiştir.⁷⁷ Bu kayıt işini, görevi mukataalardan ve hazineye teslim olan malı yazmak ve bağlı olduğu defterdarlığın muhasebesini çıkarmak olan *varidatçı* yerine getirmekte idi.⁷⁸ 1605 yılında Şıkk-ı Sâni Varidatçısı olan Mehmed

⁷⁴ Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi*, Çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, 2019, s. 94-95

⁷⁵ BOA.TS.MA.d.6880_14 H.929-931 M. 1523-1525

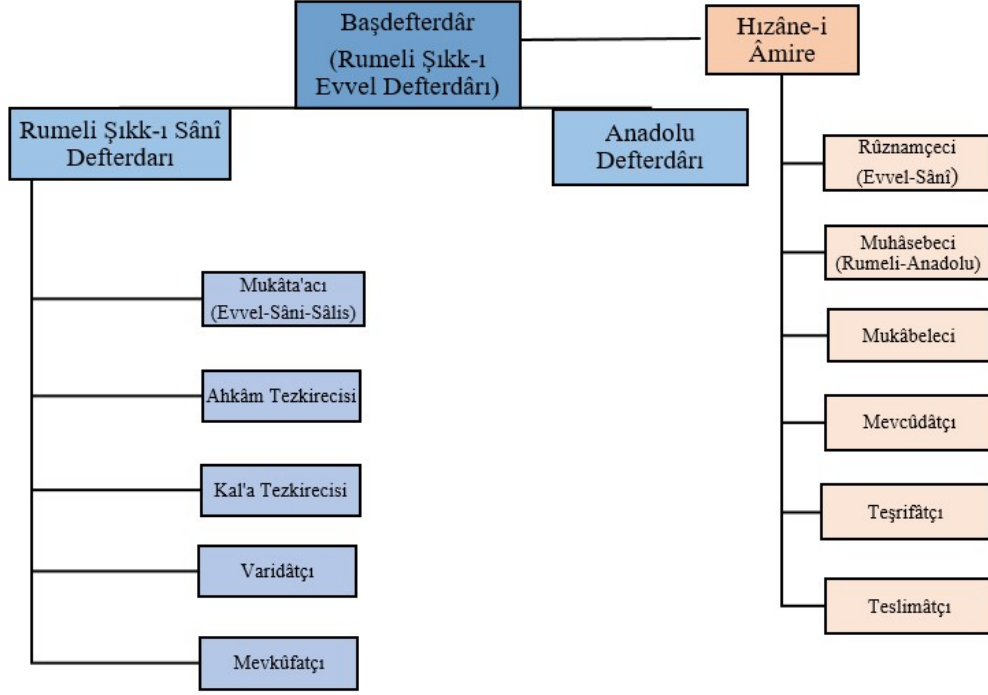
⁷⁶ BOA.TS.MA.d.5793 H. 967 M. 1560

⁷⁷ Barkan, "1567-1568 Bütçesi", s. 301.

⁷⁸ Barkan, "1567-1568 Bütçesi", s. 297

Çelebinin yardımcıları olan oğulları ile hizmet verdiği görülmektedir.⁷⁹ Metropolitlerin ödedikleri meblağdan gerekli yerlere yapılan harcamalarda da varidatçılar yetkili idi.⁸⁰

Şema 1: 1567-1568 Bütçesine Göre Şikk-ı Sâni Defterdârlığı'na ve Hazine-i Âmire'ye Bağlı Kâtipler*

Bütçelerde maliye kalemlerinin yer alması usulü Osmanlı merkez maliyesinde yeni bir ihtisaslaşmanın sonucudur.⁸¹ Bu döneme kadar geçen zamanda hazırlanan Merkezi hazine bütçeleri gelir ve giderlerin coğrafi yayılışını ve bu gelir-giderin toplanıp dağıtımının takibine imkân veren usulde hazırlanan bütçelerdir. Maliye büroları esas alınarak gelirlerin kalemlere göre tasnifi usulünün uygulanmasını 1653 bütçesinde görmek mümkün

⁷⁹ BOA.AE.SAMD.I.3-211 H. 1013 M. 1605

⁸⁰ *an-akçe-i medrepolid-i kefare-i kaza-i Selanik an-yed-i Mehmed Çelebi varidâtî-i şikk-ı sâni* BOA.İE.ML.110-10419 H. 1018 M. 1610.

* Ömer Lütfi Barkan'ın yayınlamış olduğu H. 974-975 (M. 1567-1568) malî yılına ait bütçeye göre oluşturulmuştur.

⁸¹ Bu dönemdeki ihtisaslaşma yalnızca maliye bürokrasisinde değil Divan-ı Hümayun'un idari bürokrasisinde de gerçekleşmiştir. Bu dönemde önceleri Divan-ı Hümayun kâtipleri ile yürütülen işler kendi içerisine defterdarlığın haricinde kalan hükümlerin yazılması dışişleriyle ilgili yazışmaların tanzimi ve bunların muhafazası Divan-ı Hümayun tarafından verilecek beratların tanzimi vazifesi gören beylik (divân), timar işlemleri ile uğraşan tahvil ve görevlendirme ve maaş işlerini gören rûs gibi alt şubelere ayrılmıştır. Bu şubeler yatıkları işlerde daima birbirlerine ihtiyaç duymaktaydı. Bu şubeler Divan-ı Hümayun Kalemî altında birbirleri ile ilişkili olarak görev yapmaktadırlar. Ahışalı, *Reisülküttablık*, s. 71-73.

olmaktadır.⁸² Böylece maliye ahkâmı için her bir kaleme ait ayrı defter tanzim edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.⁸³ Bu durum, XVII. yüzyıldan itibaren, gelir kalemlerinin belirlenmesi amacıyla uygulanan klasik arazi tahriri kayıt sisteminin, bir sancağın bütün gelirini tek defterde toplama usulünden farklı olarak aynı vasıftaki gelir kaynaklarının tek defterde toplanması usulüne geçilmesi ile açıklanabilir. Bu uygulama ile *ihtisaslaşma* olarak nitelendirilebilecek bir şekilde, yeni oluşturulan maliye bürolarının gelir türlerine göre, Avarız-hane defterleri, Mukataa defterleri ve cizye defterleri gibi müstakil defterleri ortaya çıkmıştır.⁸⁴ Bu minvalde Patriklik, metropolitlik ve piskoposlukların da adeta bir tahririnin yapıldığı H. 1051 (M. 1641/1642) yılı pişkeş bedellerini belirten müstakil ilk defter de bu dönemde karşımıza çıkmaktadır.⁸⁵ Sadece bu deftere bakarak müstakil bir kaleminin kurulduğunu söyleyemeyiz. Çünkü defter piskoposlukların ve metropolitliklerin sadece pişkeş miktarının belirlendiği bir nevi tahririnin yapıldığı izlemimi vermektedir. Bu ilk defterde, sonraki defterlerde olacağı gibi tahvil kayıtları ile berat ve ferman suretleri yer almamaktadır. Kilise teşkilatı ile ilgili berat ve ferman suretleri mühimme defterleri ile maliye ahkâm defterlerine kaydedilmeye devam etmektedir. Ayrıca şikâyet defterlerinde de bu kayıtlara tesadüf edilmektedir. Bu kayıtlardan kilise görevlilerinin cezalandırılma talepleri⁸⁶ ile patrik ve metropolitlerde alacakları olanların talepleri⁸⁷ metropolitin kanuna aykırı olarak cerîme adıyla para alması ve izinsiz kilise yapıldığı iddiası ile reayadan ceza olarak akçe talep edilmesi⁸⁸ gibi tespit edilen örnekler verilebilir.

Metropolit ve piskoposların pişkeş gelirlerinin Şikk-ı Sâni gelirleri (Varidat kalemi) başlığı ile tek defterde⁸⁹ gösterilmesi bu dönemde gelir türüne göre yapılan bir tahririn, ruhani reislerin görev yaptıkları bölgelerin pişkeş miktarlarının belirlenmesinde de uygulanmış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim defterin başlığındaki tarih, Sultan İbrahim döneminde Vezir-i Azam Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından mali düzenin sağlanması ve özellikle avarız hanelerin tespiti için yaptırılan umumi tahrir dönemine denk

⁸² Gülfetin Çelik, “Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları”, s.117-118

⁸³ Halil Sahillioğlu, “Ahkâm Defterleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1988, s. 551.

⁸⁴ Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defterleri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.8, S.8, 1997, s.251.

⁸⁵ BOA.KK.d.2539

⁸⁶ Mesut Demir, *1686-1687 (H. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010, s. 179,

⁸⁷ Yasemin Tataroğlu, 4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri 1665-1670 (H. 1075-1081) *Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, s. 686,799,1007; Hasan Basri Türk, 13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR.1-142) *Değerlendirme-Çeviri Metin* (H.1100/ M. 1689), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019, s. 154,210

⁸⁸ Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması Ve İşleyiş Biçimi*, TTK Yay. Ankara, 2016, s. 203

⁸⁹ KK_d_2539

gelmektedir.⁹⁰

Bu defterin çıktığı tarih Piskopos Mukataa Kalemî'nin ortaya çıkış sürecinde önemli bir milat olarak kabul edilebilir. Bu defterle beraber henüz kalemin tam olarak kurulduğu iddia edilemese de, kaleme doğru giden sürecin en önemli adımlarından birisinin atılmış olduğu söylenebilir. Artık ruhani reislerin pişkeş kayıtlarının tutulduğu müstakil bir defter serisi ortaya çıkmıştır. Yukarıda verildiği üzere dini cemaatlerin yıllık ödeyecekleri maktu bedel mukataa defterlerinde yer almaktadır. Bu mukataa defterleri genel muhasebe büroları tarafından üretilmektedir. Metropolitlere ve piskoposlara ait gelirin Şıkk-ı Sâni Defterdârlığı'nın Varidât Kalemî'ne bağlı olarak bir arada ve tek defterde gösterilmesi Piskopos Mukataa Kalemî'ne giden süreç açısından önemlidir. Bu ilk defterlerde şüphesiz Piskopos Mukataa Kalemî ifadesi yer almamaktadır. Bu ifadenin yerleşmesi ve kilise teşkilatı tarafından dini gelirlerin toplanması ile idari-malî özellik gösteren klasik bir mukataaya dönüşmesi epey sürmüştür.

1.2.2.1.2. Müstakil Bir Büro Olarak *Varidât-ı Şıkk-ı Sâni ve Kalem-i Mukâta'a-i Şıkk-ı Sâni Nam-ı Diğer Piskopos Dönemleri*

XVII. yüzyılın ortalarında karşılaşılan mali kriz nedeni ile Osmanlı maliye teşkilatında bir yapılanmaya gidilerek her bölgenin bir defterdara bağlanması usulünden vazgeçilmiştir. Böylece maliye teşkilatının muhasebe bürolarının denetlediği gelirler coğrafi bölgelere göre dağılmış olarak değil, iş konuları ve gelir çeşitlerine göre oluşturulan bürolar olarak defterdarlara bağlanmıştır. Bununla hem malî bilgilerin toplanması kolaylaşmış ve hem de yıllık gelir ve gider hesabının daha kısa sürede hazırlanma imkânı sağlanmıştır.⁹¹ Anlaşılan odur ki gelir kalemlerine göre oluşturulan maliye kalemlerinin ön plana çıktığı XVII. yüzyılın ortalarından itibaren, maliye işleri çoğunlukla başdefterdârlığın uhdesinde yürütülmüş, Şıkk-ı Sâni ve Şıkk-ı Sâlis defterdarlıkları, eskisi gibi önemli işlerle uğraşmamış ve eski önemini de yitirmiştir.⁹² Şıkk-ı Sâni Defterdarlığının görev alanının daralması, bu defterdarlığa bağlı bir gelir kalemi olarak patrik ve metropolitlerin pişkeşlerini denetleyen

⁹⁰ Bekir Gökpınar, "Osmanlı Kronikleri Işığında Sultan İbrahim ve Dönemi", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, 2020, s. 7-8.; Kâtip Çelebi, Fezleke, Hazırlayan Zeynep Aycibin, C. II. Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016, s. 836.

⁹¹ Oktay Güvemli, Batuhan Güvemli, "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi" *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.9. 2015, s.28.

⁹² Hatta bu defterdârlıkların fonksiyonlarını yitirmeleri, ilga edilmelerine neden olmuştur. Buna göre Şıkk-ı Sâni ve Şıkk-ı Sâlis defterdarlıklarının belirli bir görevi (hidmet-i mu'ayenesi) olmadığı gerekçesi ile bu defterdârlıklar ilga edilmiştir. Yalnız bu defterdârlıkların, Divan-ı Hümayun'da devletin güç ve kuvvetini temsil ettikleri gerekçesi ile bu uygulamadan vazgeçilerek sembolik denilebilecek şekilde 1717 yılında yeniden tesis edilmişlerdir. Bunun üzerine eskiden olduğu gibi Şıkk-ı Sâni Defterdarına 250 000 akçe, Şıkk-ı Sâlis Defterdarına da 150 000 akçe ile hazineden Has tayin olunmuştur. BOA.İE.ML.118-11151 H.1129 M.1717; BOA.İE.ML.118-11152 H.1129 M.1717; BOA.C.ML.178-7546 H.1129 M.1717

kalemin de Şıkk-ı Sâni adıyla anılmasının önünü açmış olması muhtemeldir. Netice itibariyle bu gelir kalemi, önceleri Şıkk-ı Sâni Defterdarlığına bağlı bir gelir kalemi olarak Varidât Kalemi tarafından kontrol edilmekte idi. Bu dönemde gelirlerin bürolar tarafından denetlenmeye başlanması ile bu duruma uygun olarak ruhani reislerin pişkeş ödemelerinin takibi müstakil bir kalem tarafından yapılmaya başlanmıştır. Sonuçta bu büronun adı da geleneğe atfen Şıkk-ı Sâni Kalemi olarak kalmıştır.

XVII. yüzyılın ortalarında pişkeş makbuzlarında (tahvil tezkireleri) *Kalem-i Şıkk-ı Sâni* adıyla görülen büro⁹³ yüzyılın sonlarından itibaren ve XVIII. yüzyılın başlarında, muhasebe defterlerinde *Kalem-i Mukâta'a-i Piskopos*⁹⁴ ve *Kalem-i Mukâta'a-i Şıkk-ı Sâni Nam-ı Diğer Piskopos* olarak görülmektedir.⁹⁵ Bu yeni isimlendirme, Piskopos Mukataa Kalemi'nin bürolaşma sürecinde ikinci önemli adıma işaret etmektedir. Anlaşılan odur ki bir geçiş dönemi olan bu dönemde maliye büroları arasında büronun adlandırılmasında farklılık yaşanmaktadır. Pişkeş makbuzlarında XVIII. yüzyıl ortalarına kadar görülen Kalem-i Şıkk-ı Sâni ifadesi bu tarihlerden sonra yerini Kalem-i Mukâta'a-i Piskopos ifadesine bırakacaktır.⁹⁶

Büronun gelişimi, bu büro ile ilgili görevlilerden bahseden arşiv belgelerinden de takip edilebilmektedir. Yukarıda bahsedilen ihtisaslaşma ile XVII. yüzyılın ikinci yarısında, birçoğu daha önce makam statüsünde olmadan, defterdârlıklar bünyesinde bir veya birkaç kâtip tarafından yürütülen vazifeler birer memuriyet şeklinde ihdas edilmiştir. Bu görevliler maliye kâtiplerinin görevlendirildiği makamlar olarak kendilerine has işlerle meşgul olan büroları idare etmeye başlamışlardır. Bu memuriyetlerden birisi de de piskopos mukâta'acılığıdır.⁹⁷

Coğrafi tanımlamaların değil görev tanımlarına göre isimlendirme yapılan defterdarlıklar ve büro esaslı bir mali düzene geçildiğinden bahsedilmiştir. Bu yeni mali düzende Şıkk-ı Sâni defterdarlığının bir görevi olarak patrik ve metropolitlerin kayıtlarının tutulması büroların öne çıktığı yeni mali düzende Şıkk-ı Sâni Kaleminin görevi haline gelmişti. H. 1054 M. 1644 tarihli bir ruus kaydında Piskopos Mukataacısının varlığı göz önüne alındığında⁹⁸ piskopos mukataacılarının görev yaptığı kalemin Şıkk-ı Sâni Kalemi adı

⁹³ BOA.İE.ML.11-1003 H. 1073 M. 1663; BOA.AE.SMMD.IV.64-7595 H. 1091 M. 1680

⁹⁴ BOA.MAD.d.3189/24 H. 1110 M. 1698/1699

⁹⁵ BOA.D.BŞM.d.990/28 H. 1113-1114 M. 1701-1703

⁹⁶ BOA.AE.SOSM.III.82-6283 H. 1169 M. 1754

⁹⁷ Erhan Afyoncu, *Defterhane*, s. 84. 647 numaralı dipnot. Ayrıca bu makamlar arasında cizye muhasebeciliği, küçük evkaf muhasebeciliği, baş divitdârlık ve divân tarihçiliği de bulunmaktadır.

⁹⁸ BOA.KK.d.258.4

ile müstakil hale gelmesiyle bu görevlinin de görev tanımının belirlendiğini söylenebilir. Yine H. 1070 M. 1660 tarihli bir ruus kaydında Piskopos mukataacılarının Divan-ı Hümayun kâtiplerinden seçildiği anlaşılmaktadır.⁹⁹

Bu durum Şıkk-ı Sâni varidatçısının yaptığı görevi bundan sonra piskopos mukataacılarının yerine getireceği Varidât-ı Şıkk-ı Sâni Kaleminin de Şıkk-ı Sâni Kalem olarak anılmaya başlanacağına bir işaretidir. Böylece bu tarihten sonra arşiv belgelerinde çokça karşımıza çıkacak olan Piskopos Mukataacıları, hem Şıkk-ı Sâni Kaleminin hem de bu dönemde adı Piskopos ve metropolitlerin ibtida defterleri olan defterlerin¹⁰⁰ tutulmasından sorumlu oldukları söylenebilir. Metropolitlikler ve piskoposluklar hakkında müracaat mahali olan bu defterler, H. 1090 M. 1679 yılında Şıkk-ı Sâni Kalemî'ne tabidir ve kayıtlarının maliye ile ilgili olmasından dolayı genel bir ifade ile hazine defteri olarak adlandırılmaktadır.¹⁰¹

Tarihi süreç içerisinde Piskopos Mukataa Kalemî'nin adlandırılması ile ilgili yaşanan geçiş dönemi büronun başında olan mukataacının adlandırılmasında da görülmektedir. Bu durum 1696 yılı tarihli bir arzuhalde belirgin bir şekilde görülmektedir. Dürriizâde Ahmed, sunduğu arzuhal ile piskopos mukataacılığının uhdesine verilmesini talep etmektedir. Ahmed'e göre bu işle görevli olan Mehmed Efendi mukataacılığa rağbet etmemekte hatta Edirne'de olması gerekirken İstanbul'da bulunmaktadır. Arzuhal üzerine, mahalline müracaat edilerek 11 Ca 1108 (6 Aralık 1696) tarihli kayıt ile *varidât-ı şıkk-ı sâni nâm-ı diğer piskopos* mukataacılığının Mehmed Efendi üzerinde olduğu bilgisi teyit edilir. Bu bilgi üzerine çıkarılan telhiste, bu mukataacılığın, Divan-ı Hümayun'un kıdemli kâtiplerinden olduğu belirtilerek Ahmed'e verilmesinin uygun olduğu belirtilir. Bu görevin adı telhiste, *varidât-ı şıkk-ı sâni mukâta'acılığ*ı olarak belirtilir. Arzuhalin üzerine yazılan 15 R (1)109 (31 Ekim 1697) tarihli buyruldu ile bu görev kendisine tevcih edilmiştir.¹⁰² H. 1115 M. 1703 yılında bu büronun defterlerinin arzuhallerde Piskopos Mukataası Defterleri olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, büronun adı olarak Piskopos Mukataası ifadesinin tam olarak yerleşmediği bu dönemde hem büronun hem de büroya ait defterlerin adlandırılmasında

⁹⁹ Hakan Savun, *Kamil Kepeci 217 Numaralı Ruûs Defteri (Metin-Değerlendirme, s. 1- 100)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.38/128-129. BOA.KK.d.217.28/12 H. 1070 M. 1660. Bu kaydın yanındaki kayıta adı geçen Mehmet Efendi aynı kişi ise kendisine ayrıca Bursa Mukataacılığı da verilmiştir.

¹⁰⁰ KK.d.2539; KK.d.2542

¹⁰¹ BOA.C.ADL.69-4163 H. 1090 M. 1679 tarihli derkenar.

¹⁰² BOA.AE.SMST.II.17-1694, H. 1109 M. 1697

yaşanan geçiş sürecinin devam ettiğini göstermektedir.¹⁰³

Gurre-i N 1119 (26 Kasım 1707) tarihli Piskopos Mukataa Defteri'nin başlığından anlaşıldığına göre piskopos ve metropolitlerin pişkeşleri ile ilgilenen büro geleneksel olarak Varidât-ı Şıkk-ı Sâni kalemi olarak adlandırılmaya devam etmektedir. Bu defter 1641/1642 tarihli ilk defter ile başlık, kayıt tarzı ve içerik yönünden aynıdır ve tarihi olarak serideki ikinci defter sayılabilir.¹⁰⁴ Yine Piskopos Mukataa Defterleri serisinde olan diğer bir defterdeki 1120 M. 1708 tarihli kayda göre patriklikle ilgili mali konularda verilen fermanların muhafaza edildiği büro Şıkk-ı Sâni Kalemi'dir.¹⁰⁵ Bu durum XVII. yüzyılın ortalarından itibaren hazineye teslim edilen pişkeşlerin makbuzlarında da (tahvil suretleri) bu geliri takip eden büro Kalem-i Şıkk-ı Sâni olarak tespit edilmiştir.¹⁰⁶ Yine büronun adlandırılmasının tam oturmadığına, H. 1069 M. 1659 yılı makbuzlarında¹⁰⁷ Kalem-i Vâridâtî-i Şıkk-ı Sâni ifadesi, H. 1096 M. 1685 yılında¹⁰⁸ yalnızca Kalem-i Şıkk-ı Sâni ifadesinin geçmesi örnek olarak verilebilir. Nihayet H. 1122 / M. 1711 yılına ait pişkeş makbuzlarının, müstakilen, Piskopos Kalemine ait olduğu belirtilse de¹⁰⁹ Şıkk-ı Sâni kalemi ifadesi makbuzlardan tamamen yok olmamıştır. Kalemin adlandırılma sürecine uygun olarak sonraki makbuzlarda şıkk-ı sâni ifadesi bir müddet daha yer alarak büronun adı, *Şıkk-ı Sâni Nam-ı diğer Piskopos* olarak belirtilmiştir.

Bu süreci toparlayacak olursak; 1691/1692, 1701/1702 ve 1710 bütçelerinde büronun Kalem-i Mukâta'a-i Şıkk-ı Sâni Nâm-ı diğer Piskopos adıyla listelendiğini görmekteyiz.¹¹⁰ 1691/1692 bütçesi ile ilk kez karşılaştığımız bu büro, muhtemelen daha önce vazifesi mukataacılık olan bir maliye kâtibinin işlerini yürüttüğü, önceleri Şıkk-ı Sâni Defterdarlığına bağlı olup sonradan büyük muhasebe birimlerinin içerisinde bir gelir birimi olarak bulunmaktaydı. Anlaşılan odur ki diğer adı Piskopos Mukataası olan Mukataa-i Şıkk-ı Sâni kalemi, oluşturulduğu bu dönemde İstanbul Rum, İpek ve Ohri Patriklerinin yıllık maktû bedelleri, Aynoroz manastırları için ödenen muafiyet bedelini ve bu patrikhanelere bağlı metropolitlikler ve piskoposlukların beratları için ödedikleri pişkeşleri kaydetmekteydi.¹¹¹ Bu gelirin mukataa olarak adlandırılan kısmı, Patrikliklerin yıllık maktu

¹⁰³ BOA.AE.SAMD.III.27-2627, H. 1115 M. 1703

¹⁰⁴ BOA.KK_d_2542.2

¹⁰⁵ BOA.KK_d_2542_1_1/4 H. 1120 M. 1708

¹⁰⁶ BOA.İE.ML.11-1003 H. 1073 M. 1663

¹⁰⁷ BOA.İE.ML.17-1650 H. 1069 M. 1659

¹⁰⁸ BOA.İE.ML.18-1743 H. 1096 M. 1685

¹⁰⁹ BOA.İE.ML.98-9312 H. 1122 M. 1711; BOA.İE.ML.98-9313 H. 1122 M. 1711.

¹¹⁰ *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Hazırlayanlar Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Yayınları, C. 2, İstanbul, 2006, s. 222/260/283/304.

¹¹¹ BOA.D.BŞM.d.990/28 H. 1113 M. 1701

bedelleri olarak mukataa defterlerinde ve bütçe olarak adlandırılan hesap defterlerinde görülen meblağdır. Metropolitlerin ve piskoposların beratlarını almaları için ödedikleri pişkeşler ise yine büronun denetiminde olarak hazinenin pişkeş gelirleri kısmını ilgilendirmektedir.

Yukarıdaki bilgileri değerlendirdiğimizde Varidât-ı Şıkkı Sani kalemi Patrikler, metropolitler ve piskoposların pişkeş gelirlerini denetlemek ve her yıl bu gelirin hesabını sunmakla yükümlü idi. En azından 1644 yılında patrik ve metropolitlerin berat ve ferman işleri ile ilgilenen ve bu konudaki kayıtları tutmakla görevli bir Piskopos Mukataacısının olduğu görülmektedir. Bu durum ilk defterin ortaya çıktığı tarih ile hemen hemen uyusmaktadır. Böylelikle daha önce adı mukataa olarak geçse de patriklerin ödedikleri yıllık bedellerin kaydını tutan Şıkk-ı Sâni defterdarlığının büroların ön plana çıktığı ihtisaslaşma sürecinde önemini kaybetmesi ile bu geliri denetleyen bir mukataa bürosu olarak Varidât-ı Şıkk-ı Sâni Kalemi ortaya çıkmış ve sonradan yalnızca Şıkk-ı Sâni Kalemi olarak anılmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren büronun adının Şıkk-ı Sâni nam-ı diğer Piskopos Kalemi haline geldiği görülmektedir. Aynı dönemde Piskopos Mukataa Kalemi tabirinin de kullanılması büronun adlandırılmasında bir geçiş dönemi yaşandığını göstermektedir. Bu karışıklığın tam anlamıyla sona ermesi XVIII. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiştir. Şimdi aşağıda bu sürecin detaylarına gireceğiz.

1.2.2.1.3. Kalemin Müstakil Olarak *Piskopos Mukâta'a Kalemi* Adıyla Adlandırılması

Büronun isminin yerleşmesi uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Kayıtlarda daha önce Piskopos Mukataası ifadesine rastlanılsa da arşiv tasnifinde Piskopos Mukataası Defterleri olarak adlandırılan defter serisinde Piskopos Mukataası ifadesine XVIII. yüzyılın başında rastlanmaktadır.

Başlığında H. 1119 M. 1707 tarihini taşıyan ve arşiv tasnifinde tarihi süreçteki ikinci defter, Piskopos Mukataa Kalemi ve bu büronun defterlerinin gelişiminde önemli bir döneme girildiğini göstermektedir. Bu defterlerdeki kayıtların, ilk defterde görülmeyen şekilde pişkeş bilgilerinin yanına hüküm ve berat suretlerinin de eklenmesiyle, bir öbek oluşturmaya başladığı görülmektedir. Defter bu hali ile sonraki defterlerde görüleceği üzere klasik bir forma dönüşmeye başlamıştır. Bununla birlikte defterlerin başlıklandırılmasında kullanılan Kalem-i Varidât-ı Şıkk-ı Sâni ifadesi kalemin adlandırılmasında eski alışkanlıkların devam ettiğini göstermektedir. Hâlbuki yine bu defterde, H. 1127 / M. 1715

tarihli hükümde, metropolitliklerle ilgili hükümlerin kaydedildiği esas kalemin Piskopos Mukataa Kalemi olduğu açıkça belirtilmektedir.¹¹² Arşivdeki diğer bazı kayıtlarda da büronun defterlerinin adının Piskopos Mukataası Defterleri olarak yerleştiğini görmekteyiz. Buna göre 1128/1716 tarihinde Maliye kalemlerinde kapsamlı bir düzenlemeye gidilmiş benzer görev alanlarındaki kalemlerin birleştirilmesine çalışılmıştır. Bu uygulama ile sayısı fazla olarak görülen maliye kalemlerinin azaltılarak mali işlerin görülmesinde kolaylık sağlanması amaçlanmıştır. Belgede İstanbul Patrikliği ve diğer metropolitliklere dair defter olduğu belirtilen Piskopos mukataası defterleri madenler yanında cizye ve gümrük alanında da faaliyet gösteren Maden Mukataası kalemine teslim olunarak bununla ilgili işlemler bu kalemden yürütülmeye başlanmıştır. Yine buna göre Piskopos Kaleminden yazılacak tezkire ile eski kayıtlara istinaden, patrik ve metropolitlerle ilgili hükümler ve beratlar, maliye kaleminden yazılacaktı. Fakat bu uygulama uzun ömürlü olmamış ve kalemlerin düzeni kısa süre sonra eski haline getirilmiştir. Bu durumun iki nedeni vardır. Birinci neden kendi bürolarında belli alanlarda uzmanlaşan kâtiplerin ortak bürolarda istihdamının uygun olmadığıdır. İkinci neden ise bürolarda alışlagelmiş düzenin değişmesinin karmaşaya neden olabileceğidir. Bu durum işlerini halletmek için bürolara gelenlerin işlerinin halledilmesinin gecikmesine neden olacaktır. Böylece bu uygulamadan vazgeçilmesi ile üst kalemler olarak düşünülen kalemlere gönderilen her bir kalemin defteri, ait oldukları eski kalemlerinin halifelerine teslim edilmiştir.¹¹³

Yukarıda da bahsedildiği gibi Piskopos Mukataa Kalemi ifadesi kalemi tanımlamak için kullanılmaya başlanmışsa da henüz defter başlıklarında bu ifadeye rastlanılmaz. Kalemin defterlerinin başlıkları ile Piskopos Mukataa Defterleri olarak adlandırılması için H. 1148 M. 1736 yılını beklememiz gerekecektir.

Büronun klasik isminin yerleşme sürecini Piskopos Mukataa Defterleri serisinden izlemeye devam ettiğimizde isimlendirme konusunda bir karmaşanın olduğu (eski adlandırma ile yeni adlandırmanın aynı anda kullanıldığı) anlaşılmaktadır. Buna göre büronun isimlendirilmesi konusunda yeni bir geçiş dönemi sayılabilecek olan 1130 (1717-1718) yılı hükümlerini ihtiva eden defter kayıtlarında, kilise teşkilatı ile ilgili konularda

¹¹² BOA.KK_d_2542.20/4

¹¹³ BOA.C.ML.57-2610, 1129 / 1716; Ahmet Tabakoğlu'na göre maliye kalemlerini işlevlerine göre çalışır hale getirmek amacıyla işletmelerin belli kalemlerde toplanması amacıyla yapılan uygulamalardan, maliye memurlarının aldıkları resim ve harçlar ile maliye hâce ve katiplerinin, katiplik resminden oluşan gelirlerinin düşmesinden doğabilecek hoşnutsuzluk göze alınamayarak geri dönülmüştür. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 300.

müracaat olunan defterler için, Hazine-i Âmire Defterleri,¹¹⁴ Mukâta‘ât Defteri ve Piskopos Mukâta‘â defterleri tabirleri, bazen aynı defter içerisindeki farklı hükümlerde kalemin defterlerini tanımlamak üzere kullanılmıştır. Büronun isimlendirilmesinde bir belirsizlik olduğu anlaşılrsa da piskopos ve metropolitliklerle ilgili konularda müracaat edilen defterler bu tarihte de Piskopos Mukataa Defterleridir.¹¹⁵ Fakat kavram kargaşası devam etmektedir. H. 1136 M. 1724 tarihinde Ahkâm-ı Kuyûdât-ı Bervât ve Evâmîr defteri olarak başklandırılan defterde büronun adı halen Mukâta‘a-i Şikk-ı Sâni olarak görünmektedir.¹¹⁶

XVIII. yüzyılın başlarında hüküm suretleri büronun müstakil defterlerine kaydedilmeye başlanmıştı. Böylece bu defterler kilise teşkilatını ilgilendiren atama ve şikâyet ile ilgili konulardaki meselelerin çözümünde başvuru defteri haline gelmişti. Bu defterler, nihayet H. 1148 / M. 1736 tarihinden itibaren, *Mukâta‘a-i Kalem-i Piskopos* başlığına kavuşmuştur. Böylece hem büronun hem de bu büroya ait defterlerin adı son halini almıştır.¹¹⁷ Başlıkta adı geçen Defterdar İbrahim Efendi bu dönemde Şikk-ı Evvel Defterdârı olduğuna göre¹¹⁸ büro bu dönemde başdefterdârlığa bağlıdır. Bu durum şikk-ı sâni defterdarlığının eski önemini kaybetmesi ve başdefterdarlığın maliye bürolarının bağlı olduğu defterdarlık olarak öne çıkması ile ilgili görünmektedir. Ayrıca 1734/1735,¹¹⁹ 1747 ve 1761/62 bütçelerinde¹²⁰ hazinenin gelir kalemlerini denetleyen bürolar arasında Piskopos Mukataa Kalemi’nin düzenli bir şekilde yer alması, artık büroyu tanımlamak üzere Piskopos Mukataa Kalemi ifadesinin yerleştiğini göstermektedir. Bu tespit ile incelenen defterlerin daha önce başlığında kalem adı olarak geçen Şikk-ı Sâni Kalemi ifadesinin Piskopos Kalemi olarak değiştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Rusya ile savaşa girdiği dönemde (1736)¹²¹ Defter-i Ahkâm-ı Kalem-i Piskopos başlıklı defterin de sefere götürülen ve seferde tutulan defterlerden olduğu,¹²² defter başlığında adı geçen Sadullah

¹¹⁴ BOA.KK_d_2542_2_26/2 21 C 1124

¹¹⁵ BOA.KK_d_2542_1_19/5-20/6 1130 M. 1717/1718; BOA.KK_d_2542_1_36/2 H. 1131 M. 1719

¹¹⁶ BOA.KK_d_2542_8_2 H. 1136 M. 1724

¹¹⁷ BOA.KK_d_2542_2_42, 1148 M. 1735

¹¹⁸ BOA.KK.d.2509/1 H.1146 M.1733; BOA.KK.d.2510/1 H. 1146 M. 1733; BOA.D.BŞM.d.1883/1 H. 1148 M. 1735

¹¹⁹ BOA.KK.d.5065.55/9 yine bu dönemde listelenen meblağa bakıldığında önceleri olduğu gibi yalnızca İstanbul Rum Patrikliği, İpek ve Ohri Patrikhaneleri ve Aynoroz geliri ile ilgilenmektedir.

¹²⁰ *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, s.325/371

¹²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, 1. Kısım, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 1995, s. 250 vd.

¹²² Osmanlı İmparatorluğu’nda padişah ya da serdar-ı ekrem olan sadriazam sefer gittiği zaman seferler sırasında idarî, askerî, ve malî işlerin düzenlenebilmesi için gerekli olan bütün defterler ilgili görevlileri ile sefere götürülerek kalemleri ilgilendiren meselelerde bu defterlere müracaat edilirdi. Feridun Emecen, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 255 (241-268); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s.101

Efendi'nin *Defterdâr-ı Rikâb* olarak anılmasından anlaşılmaktadır. Yine başlığa göre bu dönemde Piskopos Mukataacısının (Hâce Hattî Mustafa Efendi¹²³) sefere katılmayıp yerine vekil olarak Muhammed Efendi'nin kalemi temsilen ve defterlerden sorumlu olarak seferde bulunduğu söylenebilir. H. 1160 (M. 1747/1748) yılında büronun müstakil defterleri, *Piskopos Mukâta'ası Kalemi Ahkâm Defteri* başlığı altında tutulmakta ve bu başlıktan anlaşıldığı üzere büronun Şıkk-ı Evvel defterdarına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Kalemin haceliği ise Sadr-ı âli Kethüdası Kâtibi Ali Efendi'nin üzerindedir.¹²⁴ Öyle anlaşılmaktadır ki öteden beri gelen Şıkk-ı Sâni geleneği hemen ortadan kaybolmamış, bu değişim müstakil defterlerin oluşturulmasından sonra neredeyse yüz yıllık bir zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Öyle ki müstakil olarak Piskopos Mukataasının daha önce var olduğunu bildiğimiz halde kalemin kendi defterlerinde bile Piskopos Mukataası Defterleri tabirine ancak 3 S 1126 (18 Şubat 1714) tarihli kayıta rastlanmıştır. Bu durum Osmanlı bürokrasisinde geleneklerin ve klişelerin çabuk kaybolmadığının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kalem ile ilgili bu geçiş dönemi uygulamaları, idarenin de gözünden kaçmamış ve bir hüküm ile bu mesele düzenlenmek istenmiştir. Bu konuda 2 Cemaziyelahir 1142 / 23 Aralık 1729 tarihli bir mühimme defteri hükmünde; Piskopos Mukataa Kalemi tarafından kaydedilmesi gereken, patrik ve piskoposların dinî ve idarî alanlardaki meselelerinin çoğunlukla Divan-ı Hümayun tarafından kaydedildiği bilgisi yer alır. Buna göre Divan-ı Hümayun tarafından kaydedilecek meselelerin yalnızca kilise tamirâtı ile ilgili meseleler olduğu belirtilerek patrik ve piskoposlarla ilgili meselelerin Piskopos Mukataa Kalemi tarafından kaydedilmemesi sonucunda kalemin yok olmaya yüz tutacağı endişesi de dile getirilmiştir.¹²⁵ Böylece büronun görev tanımının da son ve kesin olarak çizildiğini görülmektedir. Bu hususu desteklemek adına H. 1146 M. 1734 yılına ait mühimme defterine

¹²³ BOA.KK.d.2542_2_42 H. 1148 M. 1735

¹²⁴ BOA.KK_d_2542_5_3, H. 1160 M. 1747

¹²⁵ *Memalik-i mahrûsede vaki' ehl-i zimmet re'âyânın patrik ve piskoposlarının cümle umûrları ahd-i ba'idd ve müddet-i medîden berü Piskopos Mukata'ası kaleminde mukayyed olub hûsumet ve nizâlarına müte'allik sudur iden evâmîr-i aliyye öteden berü kalem-i merkum tarafından tahrîr olunagelmîş iken biraz müddetden berü ol-makûle iktiza iden evâmîr-i aliyye ekseriya Divân-ı Hümayûn tarafından tahrîr olunmağa başladığı ecilden ibtidâ-yı emirde şurûtlarına mugâyir ba'zı tahrîrât sebebiyle kavâid-i kadîmeleri hey'et-i asliyesinden 'udül iden münazaât-ı şitaba? mü'eddi olduğundan başka mukâta'a-i merkûme kalemi müzemehhil olmağa yüz tutmağla fi-mâ-ba'd ancak kilise tamirâtı için yazılacak evâmîr-i aliyye mu'tâd-ı kadîm üzre Divan-ı Hümayun tarafından yazılıb bundan mâada sair ayin-i atıla ve kavâid-i batılalarına müte'allik iktiza iden evâmîr-i aliyye 'ale'l-umûm kâide-i kadime üzre Piskopos Mukâta'ası kaleminden yazılıb ol-makûle evâmîr-i aliyye Divân-ı Hümayûn tarafından yazılmamak üzre Divan-ı Hümayuna kayd ve Piskopos Mukâta'ası tarafına ilmühaber kâimesi virilmek bâbında bil-fi'il Başdefterdâr 'izzetlü Ali Efendi 'ilâm itmekle 'ilâmı mücebince Divân-ı Hümayûn'a kayd ve Piskopos Mukata'ası Kalemine ilmühaber virildi fi 2 C sene 1142, A.DVNSMHM.d.136.3/4*

kaydedilen kilise teşkilatı ile ilgili bir hüküm terkin edilmiş, bu terkinin gerekçesi ise bu konunun çözümünde maliye tarafından verilen emr-i şerife göre hareket edilmesi gerektiğidir. Bu ifade, terkin edilen hükme şerh düşülmüştür.¹²⁶ Bununla ilgisi tam olarak belirlenememekle birlikte Piskopos Mukataa Defterlerinde de bu tarihlere ait kayıtların eksik olduğu hatta 1140 tarihli hükümlere de rastlanmadığı görülmüştür.¹²⁷ Yine bu dönemde kilise teşkilatı ile ilgili meselelerin nadir de olsa şikâyet defterlerine kaydedildiği de görülmektedir. Şikâyet defterlerinin Piskopos Mukataa Defterlerine göre şikâyete konu olan olayın detaylarını da vermesi ile Piskopos Mukataa Defterlerinden farklı bir usulde tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum arzuhallerin içeriği ile alakalı olmalıdır. Çünkü Patrikhaneden gelen arzuhâller konuyu özetleyen ve şikâyetin konusuna göre hızlı cevap almayı hedefleyen arzuhallerdir. Piskopos Mukataa Defterleri meselenin detaylarından çok şikâyetin çözümü için gerekli görülen berat ve ahkâm kayıtlarını içermektedir. Bu yönü ile Piskopos Mukataa Defterleri defter kayıtlarında olayın nasıl ya da kimler arasında olduğundan ziyade şikâyete konu olan olayın çözümünde gerekli olan hüküm ve berat kayıtlarını içerdiğinden meselelerin çözüme kavuşturulması için müracaat defterleri olarak görülmektedir.

1.2.2.2. Kalemın Kaldırılması

Osmanlı Arşivi Rehberinde, Piskopos Mukataa Kalemı, Evâmîr-i Maliye kalemine bağlı bir halifelik olarak tanımlanmaktadır. Kalemın görevinin ise Evâmîr-i Maliye Kalemı'nden yazılan patrik ve metropolitlere ait kayıtlar ile diğer emirlerin kayıtlarını muhafaza etmek; kilise, sinagog ve manastırların kaydını tutmak olduğu belirtilmektedir.¹²⁸ Fakat Piskopos Mukataa Kalemı'nin bu dönemde kendi müstakil defterlerine sahip olan Maliye Kaleminden ayrı bir kalem olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁹ Maliye Kalemine ait defterlerin başlıklarında, evâmîr-i mâliye ifadesi geçmemekle birlikte yalnızca ahkâm veya maliye tarafından yazılan ahkâm olduğu belirtilir. Yine Arşiv Rehberi'nde, büronun bir diğer görevi olarak belirtilen kilise, sinagog ve manastırların kaydını tutmak ifadesi tam olarak doğru değildir. Piskopos Mukataa Defterlerinde kilise ve manastırların isimlerinin yer alması bunların kayıtlarını tutmak amacıyla değil, şikâyetlere konu olmalarıyla ilgilidir. Piskopos Mukataa Kalemı'nin esas görevi, kilise teşkilatı ile ilgili berat ve fermanların

¹²⁶ ... işbu emr-i şerif kaydı terkin ve fimâ-ba'd rûm tâifesi arzuhâl ider ise kalemi olan piskoposa havale olunmak üzre ..., BOA.A.DVNSMHM.d.139-971, H. 1146 M. 1734

¹²⁷ Defterin eksik olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Nitekim bu defterin bazılarının, defter parçalarının bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu, hüküm tarihleri ve yazı stilinden anlaşılmaktadır. BOA.KK.d.2542_2_40-41

¹²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2010 s.176-177.

¹²⁹ BOA.KK.d.2509 H.1146-1147 M. 1733-1735; BOA.KK.d.2510 H.1146-1147 M.1733-1734; BOA.MAD.d.7835 H. 1149 M. 1736-1737

tezkirelerinin hazırlanması ile kilise teşkilatına bağlı ruhani reislerin pişkeş ve matkû ödemelerinin takibini yapmaktır. Piskopos Mukataa Kalemî'nin, Maliye Kalemî ile ilişkisi ortak bir çalışma alanına sahip olmalarıdır. Bu ortak çalışma Piskopos Mukataa Kalemî tarafından hazırlanan berat ve ferman tezkirelerinin, Maliye Kalemî tarafından berat ve fermanlara dönüştürülmesidir.

Yukarıda ele alınan gelişmelerle birlikte klasik bir yapıya dönüşen Piskopos Mukataa Kalemî ve kalemin defterlerinin serüveni II. Mahmud döneminde Osmanlı maliyesindeki dönüşüme kadar süregelmiştir. Bu dönüşüm sırasında maliyenin bazı kalemleri birbirine ilhak edilirken bazı kalemler de kaldırılmıştır. Kaldırılan kalemler arasında *Piskopos Mukataa 'acılığ*ı da vardır. *Lütfi Tarihi*'inde H. 1253 M. 1837 tarihi altında *milel-i muhtelifeye müte'allik nizamât ötedenberü divân-ı hümayûn kaleminde mukayyed ve mazbut olmasına mütenâsib olmak için maliye kalemindeki kuyûd, divân kalemine nakl ile zikr olunan mansib lağv* olundu bilgisi verilmektedir.¹³⁰ Bu tarih aynı zamanda, Kamil Kepeci tasnifinde yer alan 2542/27 numaralı Piskopos Mukataa Kalemî defterlerinin son hüküm tarihidir (H. 19 R 253 / M. 23 Temmuz 1837). Buna istinaden Kalemin kaldırılma tarihi olarak bu tarih verilmektedir. Piskopos Mukataası Defterlerinde son hüküm yukarıda verilen tarih olmasına rağmen bu son defter dikkatli incelendiğinde hükümlerindeki bir detay Piskoposluk Kaleminin kaldırılması faaliyetleri ile ilgili ipucu vermektedir. Buna göre H. 15 Ramazan 1248 / M. 5 Şubat 1833 tarihli hükümde¹³¹, meselenin çözümünde Piskopos Mukataası Defterlerine müracaat edildiği ifadesi zikredilmekte iken bir sonraki hüküm olan H. 13 Zilkade 1248 / M. 3 Nisan 1833 tarihli hükümle¹³² birlikte bu ifade bundan sonraki hükümlerde nadiren yer almaktadır. Bu tarihten sonraki hükümlerde klişe olan ve meselelerin çözümü için işaret edilen *hazine-i âmiremde mahfûz piskopos mukâta'ası defterlerine nazar olundukda* ifadesi muhtemelen daha eski bir kayda müracaat gerektiğinde kullanılırken artık çoğu kayıta *hazine-i _____ olundukda* ifadesi kullanılarak Piskopos Mukataa Defterlerinden bahsedilmesi gereken yer boş bırakılmıştır. Buna istinaden kalemin kaldırılmasıyla ilgili faaliyetlerin bu tarihte başlamış olması muhtemeldir. Ya da kalemin adının belirlendiği dönemde yaşanan kavram karmaşası, kalemin lağv edilme sürecinde de yaşanmış olabilir. Nitekim kayıtları H. 1247 M. 1832 tarihi ile başlayan bir defter, kilise teşkilatının bürokrasideki konumu açısından yeni bir yapılanmanın habercisi olarak görülebilir. Bu defter *Şurûtu Milel-i Muhtelif Defteri* olarak adlandırılmaktadır. Bu

¹³⁰ *Tarih-i Lütfi*, C. V. s. 99

¹³¹ KK.d.2542_27_7/9 H. 1248 M. 1833

¹³² KK.d.2542_27_8/1 H. 1248 M. 1833

defterdeki kayıtlarının tutulmasına, Piskopos Mukataa Kalemi'nin *Evâmir-i Mühimme Müdürlüğü*'ne ilhak edilip, kalemin kayıtlarının da Divan kalemine intikal ettirilmesi ile başlanmıştır.¹³³ Piskopos Mukataa Kalemi'nin görev alanındaki Hristiyan ruhani reislerin fermanları dönemin kurumsal yapısına göre yapılan bazı değişikliklerle birer şablon olarak bu defter serisinin ilk defterine kaydedilmiştir.¹³⁴ Böylece eskiden beri hükümlerde Piskopos Mukataa Defterlerinin müracaat mahali olarak belirtildiği kısmın artık boş bırakılması yeni kayıtların oluşturulmaya başlanması ve müracaatın bundan sonra Şurût-ı Milel-i Muhtelif defterlerine yapılacak olması ile olarak izah edilebilir. Şurût-ı Milel-i Muhtelif Defterleri serisindeki diğer defterlerin müstakilen Rum, Ermeni, Katolik, Musevi, Süryani-Yakubi gibi dini cemaatlere mahsus olarak tutulması da bu yeni durumu destekler görünmektedir. Böylece büronun lağvedilmesi ile tarihi süreç içerisinde görevi kilise teşkilatı ile ilgili kayıtları tutmak olan bu büronun ismi ve bürokrasideki yeri açısından yeni bir dönüşüm yaşadığı söylenebilir. Özellikle Tanzimât Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğunun hem idari hem de mali yapısında meydana getirilen değişiklikler gayrimüslim cemaatleri ve kilise teşkilatlarını etkilemiş gerçekleştirilen reformlarla bu alanda da yeni bir dönem açılmıştır. Osmanlı bürokrasisinde bu durum yeni defterler ve evrak üretilmesi şeklinde kendisini göstermiştir.

1.3. BÜRONUN BÜROKRATİK YAPISI

Piskopos Mukataa Kalemi'nin görev alanında genel olarak Rum ve Ermeni Patrikhaneleri ile bu patrikhanelere bağlı kilise teşkilatı yer almaktadır. Rum Kiliseleri İstanbul, Kudüs, Antakya, İskenderiye, İpek ve Ohri Patrikhaneleri ile Kıbrıs ve Tûr-i Sina Başpiskoposlukları olarak ayrılmış, Ermeni Kiliseleri ise İstanbul ve Kudüs Ermeni Patrikhaneleri olarak ayrılmıştır. Ayrıca kimisi patriklik konumunda olup yetki alanları dar bir çevre olan Nasturî, Süryanî, Yakubî ve Kıptî gibi topluluklar (tâife) ile Efrenc olarak tabir edilmesinden dolayı Katolik oldukları anlaşılan bölgesel kiliseler de kalemin görev alanına girmektedir. Rum Patrikhanelerinin taşradaki alt birimi metropolitlik ve piskoposluklar iken Ermenilerin teşkilatı marhasalıklardan oluşmaktadır.

Kalemin temel görevlerinden biri başta patrikler olmak üzere Rum ve Ermeni kilise teşkilatlarının taşradaki üst düzey görevlileri olan metropolit, başpiskopos, piskopos ve marhasaların beratları için hazineye ödemeleri gereken pişkeş ve yıllık maktu' bedel ödemelerinin takibini yapmaktır. Bir diğer görevi ise taşradaki yetkililerin patrikleri

¹³³ BOA.A.DVNSGMC.d.2/2

¹³⁴ BOA.A.DVSGMC.d.1

vasıtasıyla Divan-ı Hümayun'a ulaştırdıkları talep ve şikâyetler üzerine yazılan hüküm ve fermanların suretlerini kalemin defterlerine kaydetmektir. Bu kayıtlar aynı zamanda daha sonra Divan-ı Hümayun'a arz edilecek talep ve şikâyetlerin çözümünde ve karara bağlanmasında esas teşkil etmektedir. Böylece Osmanlı bürokrasisi içerisinde, bahsedilen konularda meydana gelen problemlerin çözümünde Piskopos Mukataa Kalemi ve kalemin defterleri müracaat mahalli olarak görev yapmaktadır.

Piskopos Mukataa Kalemi'nin yapısı ve işleyişi, diğer maliye kalemlerinden farklı değildi. Kalemin idaresinden ve işleyişinden sorumlu olarak kalemin başı olan Piskopos mukataacısı, Divan-ı Hümayun ile kalemin irtibatını sağladı. Kalemin görevlileri ise diğer kalemlerde olduğu gibi kisedar, kâtipler, şakirdler ve kalem hizmetlilerinden oluşmaktaydı.

1.3.1. Büronun Görevlileri

1.3.1.1. Piskopos Mukataacısı (Hâce)

Fatih'in teşkilat kanunnamesine göre mukâbelecî, mukataacı, tezkireci gibi defterdarlara bağlı olan kâtipler hâce makamındaydı. Zamanla maliye bürokrasisindeki değişimler sonucunda birçok yeni büro ihdas edilmiş ve böylece XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başlarından itibaren Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun denilen bürokratlar grubuna (geniş bir kâtip zümresi) dâhil olanların sayısı artmıştı.¹³⁵ Divan günlerinde, maliye bürolarının şefleri olan Hâcegân, Divanın Defterdarlar tarafında ve Divandan ayrı olarak ikinci kubbe altında maiyetlerinde olan halifeleri ve şakirdleri ile otururlardı. Her divan günü Divana gelen meseleler ile ilgili konularda müracaat etmek üzere büroya ait ve sandıklarda muhafaza edilen defterler üçüncü kubbe altında bulundurulurdu.¹³⁶

Bürokrasi içerisinde belirli görevleri yerine getiren bürolar, Hâcegânlık unvanına sahip olanlar arasında el değiştirerek idare edilmekteydi. Mukataa bürolarını idare eden hâceler mukataacı olarak adlandırılmaktaydı. Kendilerine bağlı bürolarda görevli olanların sorumluluğu mukataacıya aitti. Divan-ı Hümayun tarafından alınan kararların büroya iletilmesi hâcegândan olan mukataacıların sorumluluğundaydı.¹³⁷

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru piskopos mukataacılığı, Sadr-ı âli kâtibinin kethüdası¹³⁸ Maliye Kalemi Başhalifesi¹³⁹ gibi hâcegân-ı Divan-ı Hümayun'dan olanlara

¹³⁵ Özcan, "Teşkilât Kanunnamesi", s. 37-38/45

¹³⁶ *Telhîsü'l-Beyân*, s. 75; İpşirli, "Hâcegân", s. 430.

¹³⁷ BOA.AE.SAMD.III.23-2197 H. 1117 M 1705; HAT.181-8239 H. 1203 M. 1789

¹³⁸ BOA.AE.SMST.III.21-1431 H. 1187 M. 1773

¹³⁹ BOA.AE.SMST.III.189-14844 H.1181 M. 1767

verilmekteydi. Bu hâceler aynı anda birkaç görevi yerine getirebilmekteydiler. Örneğin Piskopos Mukataacılarının Piskopos Kalemî defterleri yanında Çeltük defterlerinden de sorumlu oldukları bir dönem olmuştur.¹⁴⁰

Büroların baş görevlisi olan mukataacılara daireleri için tayinat verildiği gibi Piskopos Mukataacısının da devlet tarafından sağlanan bir tayinatı vardı. Bu tayinat H. 1203 M. 1789 yılında günlük on çift ekmek, iki kıyye et ve iki kile arpa olarak belirtilmiştir.¹⁴¹

1.3.1.2. Kisedar

XVI. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan kisedarlık ilk dönemlerde evrakın bürolar arasında dağıtımını yapan bir görevli iken zamanla vazifeleri artarak kalem personelinin idaresi, gelen evrakın personele dağıtımını, kalemin genel işleyişi ve genel nizama uygunluk, evrakın üzerindeki muamelenin prosedüre uygunluğunun denetlenmesi gibi işleri yapmaya başlamışlardır.¹⁴² Ayrıca kisedar, kalemin yazılarını son kontrol için hâcelere götürürdü. Bu vazifesi ile büro ile ilgili işlerin görülmesi hususunda, mukataacının bir aracısı olarak görev yaptığı da görülmektedir.¹⁴³ XIX. yüzyılın başlarında *efendi* olarak anılan, Piskopos Mukataa Kalemî kisedarı da bu çerçevede görevini yerine getirmekteydi.¹⁴⁴

1.3.1.3. Halifeler/Kâtipler ve Şakirdler

Maliye kalemlerinde görev yapan kâtipler kalemlerine şakird olarak girip hat ve rakam denilen yazı yazma ve hesap işlerini burada öğrendikten sonra görevlerine atanırlardı. Bu atamalar ruus ile yapılmaktaydı. Kalemlerdeki kayıt ve derkenar işleri ile ferman ve beratların verilmesi görevi ise halifeler tarafından yerine getirilmekteydi.¹⁴⁵ Maliye kalemleri ve görevlileri Osmanlı bürokrasisinde önemli bir fonksiyonu icra eden köklü yapılarıdır. H. 1122 M.1710 tarihli bir kayıt, maliye kaleminin varlığını nerdeyse iki yüz sene öncesine götürür. Bu durum XVI. yüzyılın ortalarında bürokraside yaşanan değişimlerin maliye kalemi ekseninde süreci anlamak adına önemli görünmektedir. Kendisini elli seneden beri hazerde ve seferde, gece gündüz umûr-ı mühimme tahririne ömrünü vermiş bir emektar olarak tanıtan maliye kalemi başhalifesi Süleyman, önceleri kendi tasarrufunda olan Piskopos mukataası halifeliğinin, kalem dışından gelmiş ve kitâbetle alakası olmayan

¹⁴⁰ BOA.AE.SMST.III.189-14844 H.1181 M. 1767; BOA.C.DH.31.1545 H. 1118 M. 1707

¹⁴¹ BOA.C.DH.302-15052

¹⁴² Ahışhalı, *Reisülküttaplık*, s.159

¹⁴³ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l Vukuât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. III-IV, Sadeleştiren Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.102

¹⁴⁴ BOA.KK_d_2542_11_5 H. 1221 M. 1806

¹⁴⁵ BOA.TS.MA.d.3208 H. 1214 M. 1799/1800

Yedekçioğlu Ali'ye verilmesinden yakınmaktadır. Bahsettiğine göre Maliye Kalemî Başhalifeliği, iki yüz senelik mazisi olan Maliye Kalemî ocağında, şakirdlikten yetişerek kalemin ilmini öğrenip kitâbette mahareti olanlara verilir. Yedekçioğlu Ali, Sabık Veziriazam Ali Paşanın¹⁴⁶ ağalarındandı. Çoban Çavuş Vakfının tevliyeti de kendisinde olmasına rağmen bu vazifeyi de bir şekilde ele geçirmişti. Tevliyetten ulufesini almasına rağmen buna kanaat etmemiş, Süleyman Halife'nin uhdesinde olan Piskopos Halifeliğini de elde etmişti. Süleyman Halife, öyle kolay bir iş olmadığı anlaşılan halifelik vazifesinin üstesinden Yedekçioğlu Ali gibi birinin gelemeyeceğinden bahsettikten sonra, sonunda halifeliğin kendisine yeniden verilmesini talep eder. Söylediklerinin doğru olduğunu ve istenirse bu durumun diğer bütün kalem halifelerinden sorulabileceğini de belirterek iddiasını desteklemek için şahit göstermeyi de ihmal etmez. Şahitlerin şهادeti ile iddiasının doğruluğunu kanıtlayacağına da emindir. Çünkü şahit gösterdiği kişiler kendisi gibi ömürlerini devlet hizmetine vakfetmiş emektar diğer kalem halifeleridir ve bundan dolayı onların sözlerine daima güvenilir. Sunduğu arzuhal üzerine başlayan tahkikat neticesinde Piskopos Halifeliğinin yirmi beş-otuz senedir Süleyman Halife üzerinde olduğu bilgisi aşikâr olmuştur. Maliye halifeliği ise kendisinden önce otuz kırk sene Çerkes Mustafa üzerinde ondan önce de diğer halifeler üzerinde olduğu, bu işte usulün de bu olduğu diğer kalem halifeleri tarafından teyit edilmiştir. Sonuçta bu yakınma işe yaramış Süleyman Halife kendisinin hak ettiğine inandığı görevine dönmüştür.¹⁴⁷ Süleyman halife maliye başhalifesidir ele geçirilen mansıb ise Piskopos halifeliğidir. Süleyman halife iki görevi birden yürütmektedir.

Maliye daireleri iş yükü ve büroların çeşitliliği ile zamanla geniş bir yapılanma halini almıştı. Maliye bürolarında görev yapan kâtipler XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren "halife" diye anılmaya başlandı.¹⁴⁸ Mukataacıların bürolardaki temsilcileri halifelerdi ve en kıdemli kâtip, başhalife olarak adlandırılırdı. Diğer emektar kâtipler de sayılarına göre ikinci, üçüncü, dördüncü halife olarak anılırlardı. Böylece bürolar içerisinde yetenek ve tecrübeye dayalı bir hiyerarşi ve terfi mekanizması yerleşmişti. Osmanlı bürokrasisinde kâtiplerin önemli bir kısmı büro personelinin çocukları veya akrabaları olarak istihdam

¹⁴⁶ Çorlulu Ali Paşa 15 Haziran 1710 tarihinde azledilmiştir. M. Münir Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII. İstanbul, 1993, s. 371. Böylece Yedekçioğlu Ali'nin de da yıldızının sönmüş olduğu anlaşılıyor. Süleyman Halife'nin anlattıkları, maliye kâtipliği gibi önemli bir müessesenin yozlaştırılmasına bir örnek olarak gösterilebilir.

¹⁴⁷ BOA.İE.TCT.25-2663 H. 1122 M.1710

¹⁴⁸ Bu halife/katiplerden belki de en ünlüsü on dört yaşında babasının yanında devlet görevine adım atan Kâtip Çelebi'dir. Kendisi ulemâ arasında Kâtip Çelebi, Divan-ı Hümayun mensupları arasında Hacı Halife olarak bilinmektedir. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, İstanbul, 2002, s. 36

edildikleri bürolarda şâkirdlikten yetişerek kâtip olmuşlardı.¹⁴⁹

Kalemlerde görevli kâtipler diğer bürolarda olduğu gibi Hâcegândan olan mukataacının halifeleri olarak görülmüştür. H. 1118 M. 1707 tarihli defterdâr buyruğuna göre *ehl-i kalem va sâhibü'r-rakam olub piskopos mukâta'âsı defterleri evâmîr ve berevâtı ve muhasebâtı tahrirâtına vâkîf ve her vecihle müsta'id ve müstehak olmak* piskopos halifeliği için en önemli yeterlik olarak görülmektedir.¹⁵⁰

Kalemlerde vazife görenler sabah erken vakitte kalemlerinde hazır bulunurlar akşama yakın vazifelerinden ayrılırlardı.¹⁵¹ Kâtipler, hem başkalarından ayırt edilebilmeleri için hem de devleti temsil ettiklerinden dolayı vazifeleri başında iken kendilerine mahsus, *katibî kavuk ve sarık sarınmaları* gerekmektedir. Kalem ehlinin giyim kuşamı ve mesai saatlerine riayet konusunda sorumluluk başdefterdâra¹⁵² ve sonraları önemi artan mukataacılara aitti.

1.3.1.4. Kapıcı ve Odacı

Harç kalemlerinden anlaşıldığına göre büroda görevli olarak büro işlerini görmek için gelenlerle ilgilenen kapıcı ve büronun hizmetini gören odacı bulunmaktadır.¹⁵³

1.3.2. Kalemde Alınan Harçlar

Defterhane ve Divan kâtiplerine timar ve zeamet tahsis edilip buradan kendilerine gelir sağlanırken Maliye kâtiplerine timar verilmesi kanun değildi. Fakat bazı maliye

¹⁴⁹ BOA.AE.SAMD.I.3-211; Erhan Afyoncu, Recep Ahışalı, “Kâtip”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Ankara 2002, s.53; Uslûb-ı kadîm olarak görülen bu uygulama meşakkatli bir eğitim süreci idi. Bu düzende yetişen kâtipler işlerinde mahir idiler. Bununla birlikte XVII. yüzyıldan itibaren bu usule uygun olmayan bir şekilde hariçten gelenlerin kalemlerde kâtip olarak görevlendirilmeleri devlet düzeni ile ilgili eserlerde eleştirilerek bu durum, devlet düzeninin bozulması olarak yorumlanmıştır. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetaâb – Kitâb-ı Mesâhalihî'l- Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn-Hürzü'l-Mülûk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.111-112; *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1998. s.21; 1766 tarihli bir fermân ile divân kaleminin kâtiplerine verilmesi gereken zeamet ve timarların dışarıdan kimselere verildiğinden ve işinin ehli olmayıp bir şekilde kaleme girenlerin olduğundan bahsedilerek bu durumun önlenmesi; kalemde işini hakkı ile yapan kâtiplerin de refah ve düzenlerinin sağlanmasına gayret edilmesi emredilmektedir. Bu örnek bir önceki yüzyılda, usulün bozularak kalemlerde ehil olmayanların istihdam edilmesini eleştirenlerin endişelerinde haklı olduklarını göstermektedir. Dilek Arıboğa, *217 No'lu Ruûs Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.79-80. Bu dönemde meydana geldiği iddia edilen devlet düzenindeki bozulmaya çare aramak gayesi ile bir nevi nasihatname sayılabilecek, risale ve layihalar ortaya çıkmıştır. Bu gibi eserlerin iddiası, kanûn-ı kadîm ya da uslûb-ı sâbık olarak tanımlanan eski uygulamaların artık dikkate alınmadığı bunun da devlet düzeninin bozulmasına, dolayısı ile kötü bir gidişe neden olduğudur. bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.

¹⁵⁰ BOA.C.DH.31.1545

¹⁵¹ BOA.C.ML.665-27206 H.1148 M. 1735

¹⁵² BOA.A.DVNSMHM.d.129/469 H. 1131 M. 1719

¹⁵³ BOA.KK.d.2542_18_78

kâtipleri muhtemelen babalarından kalması veya başka bir vazife ile de görevlendirilmeleri dolayısıyla timara sahip bulunmaktaydılar. Maliye kâtipleri esasında ulûfeli olarak merkezî hazineden maaş almaktaydılar. XVI. yüzyılın sonlarına doğru bürolarda ayrı bir zümre olarak “timarsız ve ulufesiz” şekilde geliri sadece kalem harçları olan kâtip ve şakirdler istihdam edilmesi yoğunluk kazanmıştı.¹⁵⁴ XVII. yüzyılın ortalarında hazinenin nakit akışı sorunlarından dolayı birçok kâtibe hazineden gelen maaşlar yerine timar veya ücret payları yolu ile ödeme yapılmaya başlanmıştır. XVI. yüzyıldaki seleflerinin aksine kâtiplerin merkezi hazineden ödenen bir maaşları yoktu. Gelirlerini kendilerine tahsis edilen arazilerin gelirleri ve kalemlerde verilen hizmet karşılığı alınan ve kalemde çalışanlar arasında paylaşılan harc, rüsum, aidât ve padişah tarafından belli dönemlerde dağıtılan hediyeler oluşturmaktaydı.¹⁵⁵ Bu dönemden itibaren artık maaş almamaya başlayan maliye kâtiplerinin de gelirleri sadece kalemlerindeki muamelelerden alınan harçlardan karşılanmış olmalıdır.¹⁵⁶ Bu durum önceleri yevmiye alan Şikk-ı sâni kâtipleri¹⁵⁷ ve devamında Piskopos Mukataasında görev yapan kâtipler için de geçerlidir. Bu bağlamda Patriklerin berat ve fermanları alabilmeleri için bürolardaki muameleye göre ödenen harçlara genel olarak kalemiye denilmekteydi. Mesela bunlardan birisi ferman ve beratları atılan tarihler için Tarihçi kalemine ödenen harç idi. 1760 yılına gelindiğinde Tarihçi kalemine patrik beratları için 60 guruş, patriklerin şikâyetleri üzerine yazılan emr-i şerif için 12 guruş ödenmekteydi.¹⁵⁸

H. 1221 M. 1806 yılında Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun’dan Piskopos Mukataacısı Mahmûd Efendi bir takrir sunmuş ve kalemde alınan harçların kalemde vazife görenlere dağıtımını konusunda bir düzenleme talep etmiştir.¹⁵⁹ Bu takrîre göre Piskopos Mukataa Kalemi’nin hasılatını, Rum ve Ermeni taifesinden olan ruhbanı ait kilise ve manastırlar ile ilgili meselelerin çözümünü sağlayan fermanlar ile ruhbanın azil ve nasbında gerekli olan berat ve fermanlara gerekli şartları bildiren kayıtların yazı ile bildirilmesi ile alınan harçlar oluşturmaktadır. Bu iş için eskiden beri takdir edilen harçlar ve bu harçların dağılımını yeniden değerlendirmeye muhtaç hale gelmiştir. Ancak bu muamele için eskiden beri alınan harcın gerek ne kadar alınacağı ve gerek kalemde vazife görenlere nasıl bir şekilde dağıtılacağı

¹⁵⁴ Ahışhalı, *Reisülküttaplık*, s. 65-66.

¹⁵⁵ Findley, *Bürokratik Reform*, s. 116; Cüslarda diğer devlet erkânı ile beraber kâtipler ve şakirdler de bahşış alırlardı. *Telhîsü’l-Beyân*, s. 247.

¹⁵⁶ Afyoncu; Ahışhalı, “Kâtip”, s. 55; s. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, 94-95.

¹⁵⁷ BOA.MAD.d.15884/5 Haleb hazinesi H.1051 M. 1641.

¹⁵⁸ BOA.C.ML.39.1786 H. 1173 M. 1760

¹⁵⁹ BOA.KK_d_2542_11_5 H. 1221 M. 1806

husussu karışıklık içerisindedir. Bu mesele ile ilgili herhangi bir kayıt da bulunamamıştır. Bundan dolayı kalemin *efendi* olduğu belirtilen kisedarının hasılatın dağıtımını ile ilgili kendince bir yöntem geliştirdiği düşünülmektedir. Şöyle ki Kîsedâr Efendi, yazılan her emirde 8 guruşluk muamelattan yüz pâresini (2,5 guruş), 15 guruşluk muamelattan 5 guruşunu *hâce* olanlara harç olarak kaydedip, onda birini diğer görevlilere vermektedir. Geriye kalan miktar yani toplam harcın yarısından fazlasını ise Kîsedâr Efendi kendisine ayırmaktaydı. Bu hal, kalem görevlileri arasında sürekli olarak sıkıntı yaşanmasına ve çekişmeye neden olmaktadır. Mahmûd Efendi tahririnde bu meselenin diğer kalemlerdeki gibi bir dağılımın esas alınmasıyla çözüleceğini de beyan etmekteydi. Yapılan incelemeler sonucunda harç miktarının dağıtılması meselesi fermân-ı âlî ile şu şekilde çözüme kavuşturulmuştu: Verilen hizmete göre alınacak harçlara zam yapılmış, bu harcın yarısının piskopos mukataacısına diğer yarısının kalemde görev yapan diğer görevliler ile kisedar arasında paylaşılmasına karar verilmişti. Kisedar ayrıca eskiden beri berat harçlarından kendi payı olan 3.120 akçeyi almaya devam edecekti. Başmuhasebe kalemine kaydı yapılan bu yeni taksimat usulü, ilmühaber ile *Piskopos Kalemi kîsedârı efendi tarafına* ve Mâliye Kalemine bildirilmiştir.

Bu taksimat ile 1806 yılında kalemde görülen muamelat için alınan harçlar ve bu harçların kalemin görevlileri arasındaki taksimatı şu şekildedir¹⁶⁰:

¹⁶⁰ BOA.KK_d_2542_11_5 H. 1221 M. 1806

Tablo 1: Kalem Muamelatına Göre Toplam Harç Ücretleri

Verilen Hizmet	Eski Harç Miktarı	Yapılan Zam	Yeni Harç Miktarı
Şurût-1 Mufassalası Mücebince Zabt Emri Evâmirleri Harcı	Ber-mû'tâd 15 guruş	Bu def'a zam bâ-emr-i âli 5 guruş	20 guruş
Şurût Mücebince Verilen Evamir Harcı	Ber-mû'tâd 8 guruş	Bu def'a zam bâ-emr-i âli 3 guruş	11 guruş

Tablo 2: Kalem Görevlileri ve Muamelata Göre Alınan Harçlardaki Hisseleri

Verilen Hizmet	Görevli/İşlem	Hisse	Verilen Hizmet	Görevli/İşlem	Hisse
Şurût-1 Mufassalası Mücebince Zabt Emri Evâmirleri Harcı	Hisse-i Mukataacı-1 Piskopos	10 guruş	Şurût Mücebince Verilen Evâmir Harcı	Hisse-i Mukataacı-1 Piskopos	5,5 guruş
	Hisse-i Kalem	5 guruş		Hisse-i Kalem	2,5 guruş
	Derkenâr-1 Şurût	1 guruş		Derkenâr-1 Şurût	1 guruş
	Kitâbet-i Kese ve mesârif-i sâire	4 guruş		Kitâbet-i Kese ve mesârif-i sâire	2 guruş
20 guruş			11 Guruş		

Tablo 3: Berat Harcı ve Taksimatı

Verilen Hizmet	Görevli	Hisse
Harc-ı Berat 12000 Akçe	Hisse-i Mukataacı-1 Piskopos	6.000 akçe
	Hisse-i Halife Efendi	6.000 akçe
	Berat Kisedârına (Ayrı olarak)	3.120 akçe
	Toplam	9.120 akçe

Bu ilmühaber kalemin defterleri içerisinde Piskopos Mukataa Kalemi'nin işleyişi, harçlar ve görevlileri hakkında bilgi veren nadide bir kayıttır. Anlaşılan odur ki her kalem kendi vazifesinin dışında olan konuları defterlerine kaydetmemektedir. Harçların dağılımı meselesi Başmuhasebe Kalemi'nin işidir ve Piskopos Mukataası ve Maliye kalemlerine de bu konuda bilgi verilmiştir.

Büronun asıl görevi olarak yukarıda verilen muameleden alınan ve görevlilere ödenen harçlar dışında berat ve fermanların hazırlanması sırasında görülen muameleler için başka ücretler de alınmaktaydı. Karşılığında harç alınan bu muameleler, imza ve tuğra çekilmesi, gelen paranın ayarının kontrolü, kapı harcı ve odacı hizmeti, mühür işlemleri, ruznamçe harcı ve büro dışında tarihçi kaleminden olmak üzere evraka tarih atılması olarak belirlenmişti.¹⁶¹

1.4. KALEMLE İLGİLİ VE KALEMİN ÜRETTİĞİ EVRAK

Piskopos Mukataa Kalemi Osmanlı bürokrasisi içerisinde işleyen bir büro olarak sorumluluk alanına giren işlerin havale edildiği bir bürodur. Bu havale sonucunda bir prosedür içerisinde işleyen muamelat sonucunda büro tarafından belirli bir evrakın üretilmesi söz konusudur. Piskopos Mukataa Kalemi'nin görev alanına giren ve büronun müstakilen ürettiği evrak aşağıda verilmiştir.

1.4.1. Arzuhaller

Arzuhal, bir dilek veya şikâyet bildirmek üzere alttan üste yazılan, reâyâ ve askerî sınıfın şahsî dilekçeleri olarak tanımlanabilir.¹⁶² Arzuhal ile yapılan şikayetler, genellikle Sadrazam *buyruldu*ları ile çözüme kavuşturulmuştur. Sadrazam arzuhal üzerine genellikle *şurûtu ve kaydı derkenar* klişesi ile ilgili bürolardan konu ile ilgili eski kayıtlara müracaatı işaret etmesiyle başlattığı muamelat, arzuhal üzerine ilgili kalemlerden konu ile ilgili eski hüküm kayıtların arzuhal üzerine derkenarlar olunmasıyla devam ederdi. İlgili kalemlerden gelen bilgilere göre, *şurûtu mücebince*, emrin yazılması kararı ile sona ererdi.¹⁶³ Bu yönü ile Patrikhane tarafından sunulan arzuhaller Osmanlı bürokratik işleyişindeki diğer görevliler tarafından sunulan ve muamele gören arzuhallerden farklı değildir.¹⁶⁴

Genellikle Rumların dinî işlerine müdahale edilmesi, metropolitler ve vekillerinin reayadan vergi toplamasına yapılan müdahaleler ya da haksız vergi talebi ile gelen şikâyetler

¹⁶¹ BOA.KK.d.2542_18_78

¹⁶² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK Yay., Ankara,2013 3. Baskı, s.303;

¹⁶³ Örnek olarak; BOA.C.ADL.71/4298, 23 Ş 1204.

¹⁶⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.303-315.

Patrik ve Cemaat-i Metrepolidân imzalarıyla Divan-ı Hümayun'a sunulan arzuhaller vasıtasıyla çözüme kavuşturulmaktadır. Konu ile ilgili görevlilere -ki çoğu kadılarına- yazılan hükümlerin suretleri Piskopos Mukataası Defterlerine kaydedilmekteydi.

Gayrimüslimlerin kilise teşkilatı ile ilgili patrikhane ya da doğrudan diğer kilise teşkilatı görevlileri tarafından Divan'a gönderilen arzuhaller diğer kalemlere havale edilen arzuhallerden sadece konusu itibariyle ayrılmaktadır.

Arzuhalin konusu olan durum diğer kalemlerle yapılan yazışmalar sonucunda karara bağlanmış, bu süreçte bütün işlemler arzuhalin üzerine kaydedilerek yürütülmüştür. Arzuhal konusu hangi kalemin sorumluluğunda ise o kaleme *mahalli* ya da *mahalli görüle* kaydı ile havale edilen arzuhalin üzerine ilgili kalem tarafından, konunun çözümünde başvuru feran kayıtları ve malî bilgiler “derkenar” şeklinde yazılmaktadır. Piskopos Mukataa Kalemi'ne havale edilen arzuhallerin üzerine kaydedilen ilgili büroların kayıtlarından hareket ederek, Osmanlı bürokrasisi içerisinde Piskopos Mukataa Kalemi'nin işleyişini kavrayabilmekteyiz.

Taşradan gelen talep ve şikâyetler, Patrikhane yönetim kurulunu oluşturan Patrik ve Cemaat-ı Metrepolidân mühürleri ile imzalanan arzuhaller vasıtasıyla Divan-ı Hümayun'a sunulmaktaydı. Bunlara verilen cevaplar ise bir suret şeklinde, Piskopos Mukataası Defterleri'ne kaydedilmekteydi. Sunulan arzuhal sonucunda buyruldu verilir, bu buyruldu ile berat ve fermanlar hazırlanırdı. Bu muamelenin sonuca ulaştırıldığı, arzuhalde bir muamele olarak *yazılmıştır* ibaresi ile belirtilmekteydi.¹⁶⁵

Arzuhaller Patrikhane tarafından doğrudan Divan-ı Hümayun'a sunulurdu. Bu arzuhallerin konusu genellikle kilise görevlileri tarafından yapılan şikâyetler ve berat talepleridir. Arzuhale konu olan mesele arzuhal sunanlar tarafından, ilgili fermanın içeriğine uygun bir şekilde ve yine ilgili fermana atıf yapılarak dile getirilmiştir. Piskopos Kaleminin oluşturulması ile arzuhallere binaen verilen hüküm ve beratlar, Piskopos Kalemi Defterlerine kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda mevzubahis olaydan çok, bu olayın çözümü ve çözümünün bir fermana dayalı olan hukukî dayanağı ön plandadır. İlgili kadıya yazılan hükümlerde detaylara inilmeden genel ifadeler ile olay örgüsünden bahsedilmiş, daha sonra Piskopos Mukataası Defterlerine bakılarak daha önce verilen bir fermana göre karara bağlandığı belirtilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ BOA.C.ADL.50-3015 H. 1126 M. 1714

¹⁶⁶ Arzuhallerde bu durumun tespiti için bkz. EK 2.1, 2.2, 3.1, 3.2.

1.4.2. Fermanlar ve Beratlar

Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyet ve talepler şikâyetçilere özel verilen hüküm ve fermanlarla çözülmüştür.¹⁶⁷ Patrikler ve metropolitlerin göreve başlayabilmeleri için gerekli olan beratların öteden beri maliye ile ilgili olan ahkâm defterlerine kaydedildiği yukarıda anlatılmıştı. Yine mali konuları içeren ahkâm kayıtları da bu defterlerde yer almaktadır. Böylece konumuz olan patrik ve metropolit beratları ile yine bunların talepleri ile ilgili hüküm ve fermanlar, başında defterdârın olduğu maliye teşkilatının sorumluluğunda idi. Metropolit atama ve azilleri defterdâr telhisi üzerine gerçekleşmekteydi.¹⁶⁸ Ferman, üzerinde tuğranın yer aldığı padişah emirlerinin genel adı olarak emir veya hüküm ile aynı anlama gelmektedir. Diplomatik olarak genellikle emr-i 'alî, emr-i şerîf, hükm-i şerîf olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁹

1567-1568 yılı bütçesine göre berat ve ferman muamelesi şu şekilde işlemekteydi: Berat ve hüküm talep edenler hangi kaleme bağlı ise bu kalemden tezkire verilip meseleye uygun hüküm yazılıp yine kalemin kâtipleri tarafından *sahh* edilirdi. Bu tezkire ile berat veya ahkâm için belirlenen mirî resimler ödendikten sonra berat, talep edene ya da ahkâm kâtiplerinin hizmetinde olan görevli ile *divitdâra* gönderilir; o da imzalamaları için defterdarlara iletirdi. Defterdârlar tarafından arka yüzü imzalanan hükm-i şerif veya berat, tuğra çekilmek üzere vezirlere verilip tuğrası çekildikten sonra¹⁷⁰ (nişan-ı hümayunla nişanlandıktan sonra) bir *kise* ile *kağıd eminine* gönderilir, sonunda ahkâm ya da berat talep edene buradan verilirdi. Bu faaliyetler neticesinde hazineye teslim edilen gelirin maliye bürolarınca kaydedilmesi görevini ise *varidatçı* yerine getirmekteydi.¹⁷¹

Maliye bürolarında meydana gelen ihtisaslaşma ile her büro sorumlu olduğu konuda berat ve ferman düzenleyebilmektedir. Piskopos Mukataa Kalemi de kendi görev alanına giren ferman ve beratları düzenleyerek muhatabına teslim ederdi.¹⁷²

Büro tarafından düzenlenen fermanlarda patriğe hitaben genel olarak *kıdvetü a'yâni'l-milleti'l-mesihhiye İstanbul Rum Patriği* elkâbı kullanılmaktadır. Bütün

¹⁶⁷ Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 93

¹⁶⁸ BOA.KK_d_2542_11_7 H. 1157 M. 1744

¹⁶⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Ferman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul, 2005, s.400. Örnek için bkz. EK 4.1.

¹⁷⁰ Kubbealtı vezirleri Divan-ı Hümayun'un toplandığı dönemlerde, nişancının işlerinin yoğun olduğu Divan toplantıları sırasında sadrazamın izniyle fermanların üzerlerine tuğra çekerlerdi. Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s. 92. BOA.DVNSMHM.d.133.2 H. 1138 M. 1725

¹⁷¹ Barkan, "H.974-975 (M. 1567-1568) Bütçesi", s. 318-319.

¹⁷² ... *metrepolid-i mesfürun yedine kaleminden emr-i şerif virilmek bâbında istid'â-yı 'inâyet iyledikleri ecilden* ... BOA.C.ADL.70-4221 H. 1138 M. 1706

fermanlarda olduğu gibi baş tarafta padişahın tuğrası bulunmaktadır. Hüküm metninden sonra fermanın yazıldığı yer (mahall-i tahrir) belirtilmektedir.¹⁷³ Fermanlarda Patriğin yetki ve sorumlulukları kendisine bildirilmekte, Patrikler bu fermana göre yetkilerini kullanabilmekte ve sorumluluklarına göre hareket etmekteydiler.

Beratlar *şurûat* denilen ve beratın hangi konuları kapsadığını belirten ve birbirinin devamında ara vermeden yazılan maddeleri içermekteydi. Böylece bu belge ile ilgilinin hangi konularda yetkili ve sorumlu olduğu belirlenmiş olurdu.

1.4.3. Piskopos Mukataa Kalemî Defterleri

Osmanlı Arşivinde Piskopos Mukataa Kalemî Defteri olarak tasniflenen ilk defter, *Defter-i İbtidâ-yı Metropolitân ve Piskoposân-ı Kefer-i Vilayet-i Rûmili ve Anadolu Tâbi'-i Kalem-i Vâridât-ı Şikk-ı Sâni el-vâki' fi Sene 1051* başlığını taşımaktadır. Devamında liva tasnifi suretiyle Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yer alan Rumlara ve Ermenilere ait Patriklikler, metropolitlikler, piskoposluklar ve marhasalıklar ile taife olarak adlandırılan diğer Hristiyan cemaatlerin devlete ödemekle yükümlü oldukları pişkeş kayıtları yer almaktadır.¹⁷⁴ Bu başlıktan önceki sayfalarda Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ün fethinde Ermeni Patriği Serkis'e, yılı verilmemekle birlikte Kudüs'e girilen "Saferin 25. Günü" (feth-i bâb) verildiği belirtilen nişan-ı hümayun sureti yer almaktadır. 24 R 923 (16 Mayıs 1517) tarihli Kudüs Ermeni patrikliğinin yetki ve sorumluluğunun belirtildiği bu ferman suretinin, yazı sitili ve defteri tanımlayan başlıktan önce gelmesi ile kilise teşkilatı ile ilgili meseleler için bir müracaat mahali olmasından dolayı defterin başına kaydedildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Arşivinde Kamil Kepeci Tasnifi'nde 39 adet defter Piskopos Mukataa Kalemî adıyla yer almakla birlikte ilk defterlerin başlıklarında Piskopos Mukataa Kalemî Defterleri tabiri kullanılmamıştır.¹⁷⁵ Büronun klasik halini almasıyla Piskopos Mukataası Defterleri başlığı altında hüküm ve berat suretleri defterlerdeki yerini almıştır. Özellikle 2542 numaralı defterin sonuna İstanbul Rum, Ermeni, İpek patrikleri ile bazı metropolitlerin tatbik mühürlerinin yer alması bu defterin orijinal bir yönüdür.¹⁷⁶ Serideki defterlerin bazılarında Rumlar ve Ermenilerle ilgili kayıtlar müstakil olarak yer alırken, bu cemaatlerle ilgili kayıtların birlikte yer aldığı defterler de mevcuttur. Bu defterler Osmanlı reayası olan

¹⁷³ BOA.AE.SMST.III.157-12363 H. 1181 M. 1767

¹⁷⁴ BOA.KK_d_2539

¹⁷⁵ Kamil Kepeci Tasnifi dışında olan ve Maliyeden Müdevver defter serisi içinde Piskopos Mukataası Defterleri arasında olması gereken bir defter de tespit edilmiştir. BOA.MAD.d.19146, defterin başlığı H.1118 tarihli olup kayıtlar H. 1114 tarihinden başlamaktadır.

¹⁷⁶ BOA.KK_d_2542.73-90

Rum ve Ermeni Patrikhaneleri ile bu Patrikhanelere bağı diğer Patrikhaneler ve dini cemaatlerin kilise teşkilatı ve kilise görevlileri ile ilgili şikayet-talepler üzerine Divandan verilen hüküm ve berat suretlerini içermektedir. Ayrıca bürokratik işleyiş içerisinde diğer kalemlerden gelen ilmühaberlerin kayıtları da defterlerde yer almaktadır. Serideki defterlerdeki son hüküm suretinin tarihi 19 R 1253 (23 Temmuz 1837)'dir.¹⁷⁷ Böylece Piskopos Mukataa Defterleri, hangi adla adlandırılırsa adlandırılınsın, yaklaşık iki yüzyıl süre içerisinde Hristiyan ruhani reisler ve kilise teşkilatını ilgilendiren konularda Osmanlı bürokrasisinin müstakilen ürettiği bir defter serisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Piskopos Mukataa Defterlerinin içerdiği kayıtlar aşağıdaki başlıklar altında verilebilir:

1.4.3.1. Hüküm Sûretleri

Patrikhane tarafından Divan-ı Hümayun'a sunulan arzuhaller sonucunda kilise teşkilatı üyelerine verilecek fermanların tezkirelerini hazırlayan Piskopos Mukataa Kalemî kâtipleri, bu tezkireleri, sûret şeklinde kalemin defterlerine kaydederdi. Bu kayıtlar daha sonraki ferman taleplerinde ve ortaya çıkabilecek meselelerin çözümünde müracaat edilecek esas kaydı teşkil emektedir.

Hüküm suretlerinin baş tarafında *bâ-fermân-ı âlî* ifadesi yer almaktadır. Yine hükümler ilgili kadı, naib ya da bölgedeki idarecilere hitaben *hüküm ki* ifadesi ile başlamaktadır. Belirli bir konu üzerine verilen hükümlerin suretlerinde, *şurûtu mûcebince* verildiği; bu ferman, genel (tüm şartları kapsayan) ya da ilk kez verilen bir ferman ise şurûtun tamamının yazıldığını belirtmek üzere *şurût-ı mufassalası* ile verildiği yer almaktadır.

Hükümler verilirken beratlardaki ilgili kısımlar arzuhallere derkenar olunarak, kadîm olduğu belirtilen uygulama, meselenin çözümünde dayanak olarak gösterilmekteydi. Verilen hükme göre ilgili görevliden meselenin halledilmesi istenirdi. Hükümler kadı ve naibler, kapucubaşılar, mütesellimler, kethüda yerleri, yeniçeri ağası, yeniçeri serdarları, bostancıbaşı, kaptan-ı derya gibi İstanbul'da ve taşrada şikâyet ve talebin konusuna göre ilgili görevlilere hitaben gönderilmekteydi.

Piskopos Mukataa Defterlerindeki hüküm suretlerinde, diğer maliye kalemlerinde ve divan kalemlerinde hazırlanan fermanlarda olduğu gibi *ferman*, *emir* ve *hüküm* tabirleri bir arada kullanılabilmektedir. Hükümde daha önceki bir fermana atıfta bulunulmuş ise

¹⁷⁷ BOA.KK.d_2542.27_56/4

genellikle önceki fermanın gün ve ayını içeren kesin tarihi ile hangi padişah zamanında verildiğinden de bahsedilirdi. Hüküm suretlerinin üstünde, hükmün bir ferman üzerine verildiğini belirten *bâ-ferman-ı âli* ifadesi¹⁷⁸ genel olarak diğer kalemlerdeki hüküm suretlerinde olduğu gibi yer almaktadır. Maliye kalemlerinde hazırlanan fermanları, Divan kalemlerinde hazırlanan fermanlardan ayıran önemli bir hususiyeti hükmün kesin tarihinin yazılmasıdır. Fermanların asıllarına kesin tarih, maliyenin *Tarihci Kalemi** tarafından daha ince bir yazı ile atılmaktadır. Piskopos Mukataa Defterlerindeki hüküm suretlerinde de tarih tam tarih şeklinde hükmün sonunda yer almaktadır.

1.4.3.2. Berat Sûretleri

Osmanlı bürokrasisinin işleyişi içerisinde bürolarca tutulan defterler kütük görevi görmekte ve esas olarak alınmaktaydı. Bu defterlere suret şeklinde kaydedilmeyen hüküm ve beratlar muteber sayılmazdı.¹⁷⁹ Hükümlerde olduğu gibi beratların da bir sureti Piskopos Mukataa Defterlerine kaydedilirdi. Defterlere patriklik beratları çoğu zaman tam olarak kaydedilirken diğer beratlar çoğunlukla berat tezkirelerinin suretleri şeklinde kaydedilmiştir. Üstünde tahvil suretinin yer aldığı berat tezkireleri *nişan yazıla ki* klişesi ile başlamaktadır.

Bazı beratların yanına (verevine) ilgili piskoposluklar için *zabtiçün emr-i şerif virilmişdir* kaydı düşülmüştür. Böylece Metropolitler gibi Piskoposlara da emr-i şerif verildiği berat kayıtlarının yanına düşülen kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

Defterlerde yer alan berat suretleri aşağıdaki şekilde tasnif edilebilir:

1. Daha önce elinde beratı olup (*işbu dârende-i fermân-ı hümayûn*) yeni padişahın tahta geçmesiyle genel olarak ülkedeki tüm beratların yenilenmesinden dolayı verilen tecdid beratları,

2. Metropolitlerin ölümleri sonrası (*hâlik olub yeri hâli kalmağla*) görev yerlerinin boş kalması sonucunda verilen beratlar,

¹⁷⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 121-122

* Görevi tüm maliye kalemlerinden çıkan evraka tarih atmaktır. Berat ve emirlere tarih konulması mukabilinde aidatları vardır. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s.360

¹⁷⁹ Yusuf İhsan Genç, *Osmanlılar'da Beratlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/17923.pdf>, s.32

¹⁸⁰ Tırnova Metropoliti Matyos'un ölümü üzerine metropolitlik Danyel adındaki rahibe tevcih edildiği belirtilen berat kaydının üst tarafına yatık şekilde bir not olarak, hem yeni metropolite ve bu metropolitin İvrace ve Rusçuk'a vekili olarak tayin ettiği piskoposlara *zaptiçün emr-i şerif* verildiğini gösteren 16 Zilhicce 1216 tarihli berat kaydı örnek olarak verilebilir. KK_2542_23_21/8

3. Bir metropolitin görevini kendi rızasıyla (*biz-zât hüsn-i rızasıyla*) başka bir metropolite bırakması sonucunda (*kasr-ı yedden*) verilen beratlar,

4. Beratların kaybolması sonucunda (*zâyiden*) verilen beratlar.

1.4.3.3. İlmühaber Kayıtları

Bir kararı bildirmek yahut bir husus hakkında bilgi vermek üzere bir daireden diğer daire veya dairelere yazılan belgedir. Tezkire gibi kalemler arası yazışmalardan olmakla beraber düzenleniş tarzı bakımından farklılık gösterir. İlmühaberlerde elkâb olmadığı gibi ekseriya bir irade, buyuruldu veya arzu halden bahisle doğrudan doğruya konuya girilir. Yazılmasına sebep olan meseleye göre uzunluğu değişse de bitiş daima, "... işbu ilmühaber verildi" şeklinde olup sol altta tarih ve mühür bulunur. Sadrazamın buyruldu ve padişahın iradesiyle kesinleşen kanun ve nizamların ilgili kalemlere ve patrikhaneye bildirilmesi ilmühaberlerle olurdu. Bu ilmühaberlerde önce böyle bir şeye ihtiyacın niçin duyulduğundan bahsedilir, sonra teklifin mahiyeti ve kimin tarafından yapıldığı belirtilerek durum tafsilâtıyla anlatılır; teklif bir mecliste konuşulup karara bağlanmışsa buna ve teklifin padişah tarafından onaylandığına da işaret edilirdi.¹⁸¹

Piskopos Mukataa Kalemi'nin de diğer kalemlerle irtibatı ilmühaberler ile gerçekleşmekteydi. Hatt-ı hümayunlarla verilen hükümler Piskopos Mukataa Kalemi'ni de ilgilendiriyor ise bu kaleme de bir ilmühaber gönderilir; ilmühaber suretleri Piskopos Mukataa Defterlerine kaydedilirdi.¹⁸²

Bazı mukataa gelirlerinde olduğu gibi Piskopos Mukataasının gelirinin bir kısmının kapıkullarının mevâciblerinin ödenmesi için de kullanıldığı görülmektedir.¹⁸³ Bu durumda Piskopos Mukataa Kalemi'ne ilmühaber verilmekte ve bu ilmühaber Piskopos Mukataa Defterlerine irsaliye olarak kaydedilmektedir.¹⁸⁴

Piskopos Mukataa Kalemi'nden de başka kalemlere ilmühaberler verildiği görülmüştür. Bunlardan birisi bir boşanma meselesi olup, meselenin Asitâne-i Saadete taşınması sonucunda bu konuda İstanbul Rum Patriğinden mesele ile ilgili bilgi talep

¹⁸¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "İlmühaber", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul, 2000, s. 151

¹⁸² Hatt-ı hümayun ile Kapıkulları mevâcibleri için Patrikhaneden gelen 925.5 guruşun Piskopos Mukataa Kalemi'nin 1218 yılı gelirinden tahsis edilmesi hükmü verilmiş ve bu işleme ait irsaliye kaydı ile bu hüküm Piskopos Mukataa Defterlerine 25 Ra 1218 (15 Temmuz 1803) tarihi ile kaydedilmiştir. KK_2542_23_29/6; Kudüs-i Şerif'te Rum ve Ermeniler arasındaki yetki tartışması divanda görüşülmüş ve hükmün Divan Kaleminden Piskopos Kalemine kaydedilmek üzere ilmühaberi gönderilmiştir. KK_d_2542_23_30/8, Evasit-1 B Sene 1218.

¹⁸³ BOA.D.BŞM.d. 7186.17-18 H. 1219 M. 1804

¹⁸⁴ KK_d_2542_23_29/7, H. 1218 M. 1803; KK_d_2542_23_35/8, H 1219 M. 1804

edildiğini içermektedir. Burada Piskopos Mukataa Kalemî'ni ilgilendiren husus hükmün sonundaki metropolitin zimmileri boşama konusundaki yetkisine kimsenin müdahale etmemesi gerektiği ile ilgili referansın Piskopos Mukataa Defterlerinden alınmasıdır. Bu meselenin çözüldüğü ve bu karar ile ilgili başka büro tarafından takip edilen önceki hükmün iptal edildiği *verilen emrin kaydı terkin olunmak için Divân-ı Hümayûnum tarafına ilmühaber virilmek* ifadesi ile belirtilmiştir.¹⁸⁵

Bunların dışında genel olarak diğer maliye bürolarında olduğu gibi bürolar arası yazışma olarak tabir edilen Ruznamçeye pişkeşin yatırılması için verilen *tahvil tezkireleri* ve hazineye pişkeş ve maktu' bedelin teslim edildiğini bildiren *ruznamçe suretleri* gibi evrak da Piskopos Mukataa Kalemî'nin evraklardandır.

1.5. PİSKOPOS MUKATAASININ GELİR KAYNAKLARI

Piskopos Mukataa Kalemî'nin asıl yükümlülüğü, patrik ve metropolitlerin pişkeş kayıtlarını tutmak, bu kayıtlara göre verilecek beratları hazırlamak ve Patrikhane vasıtasıyla taşradan iletilen talep ve şikâyetlere verilen cevapları içeren hüküm ve berat suretlerini Piskopos Mukataa Kalemî defterlerine kaydetmektir. Böylece büro mukataanın gelirinin hazineye aktarımını sağlamak ve bununla ilgili kayıtları da tutmaktaydı.

Piskopos Mukataasını diğer mukataalardan farklı kılan özelliği sadece patriklere iltizam edilmesidir. Kilise teşkilatınca toplanan dini ücretler patrikhaneye gönderilmekte, böylece Patrikhane tarafından hazineye yıllık ödenmesi gereken maktu' bedel bu şekilde karşılanmaktadır. Patriklerin maiyetlerinde hazinedar olarak adlandırılan bir görevli vardı. Patrikhanenin gelir gider hesapları bu görevlinin sorumluluğunda idi.¹⁸⁶

Mukataanın geliri, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde kilise teşkilatı tarafından cemaatten toplanan çeşitli ücretlerden devlete ödenen kısmı oluşturmaktadır. Bu bedelin toplanmasını sağlayan ücretler dinî nitelikte olup kiliseye ve Rum/Ortodoks cemaatine bağlılığın da bir göstergesi olarak, öteden beri kiliseye ödenmesi mutâd hale gelmiş dinî-hayrî nitelikli gelirler idi. Bu gelir kendilerini bu konuda beratları ile yetkilendiren devletin, bilgi ve gözetimi altında toplanabilmekteydi. Bu durum diğer mukataalarda olduğu gibi çeşitli faaliyetlerden hâsıl olan gelirin maktû olarak belirlenen kısmının devlet hazinesine

¹⁸⁵ KK_d_2542_23_7/5 H. 1215 M. 1800

¹⁸⁶ BOA.KK_d_2542_25_88/6 H. 1236 M. 1821

aktarılmasıdır. Böylece kilise teşkilatı tarafından yürütülen dini hizmetler ile devlet için vergi toplama Osmanlı İmparatorluğu'nda iç içe geçmiş bir faaliyet şeklini almıştı.¹⁸⁷

Vergilerin toplanması ve hazineye aktarılması meselesi her devlet için olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da üzerinde önemle durulan bir meseleydi. Bu nedenle vergilerin tahsili sırasında meydana gelen problemler, vergi tahsil edenler tarafından şikâyet şeklinde devlete intikal ettirildiğinde, bürokratik süreçler işletilerek meselenin çözümü için önlemler alınmaya çalışıldığını görüyoruz. Kilise teşkilatı tarafından toplanmasına, kadimden beri süregelen bir uygulama olarak, berat ve fermanlara istinaden izin verildiği, bu vergilerin toplanmasında metropolitlere, piskoposlara, bunların vekil olarak tayin ettiklerine mani olunmaması; gereken hallerde muavenet edilmesi şeklinde, ilgili kadılara hükümler gönderilmekteydi. Gönderilen hüküm kayıtları bürokratik işleyiş çerçevesinde şeriye sicillerine de kaydedilmekteydi.¹⁸⁸

Piskopos Mukataası kapsamında devlet hazinesine ödenen gelir kalemleri aşağıda verilmiştir.

1.5.1. Maktû Patriklik Ödemesi ve Patriklik Pişkeşleri

Osmanlı İmparatorluğunda vergi ve mukataa gelirleri tahakkuk esasına göre belirlenmektedir. Tahsil edilmesi gereken tutar mali yılbaşı olan mart ayında yükümlüye bildirilmekte ve yıl içerisinde bu tutar yükümlüden tahsil edilmekteydi.¹⁸⁹ Patriklerin göreve başladığında yükümlü oldukları pişkeş¹⁹⁰ miktarları ve maktû' tutar, kendilerine verilen beratın şartları arasında belirtilir, böylece devlete ödenmesi gereken tutar tahakkuk ettirilmiş olurdu. Bu tutar patrikliğe göre peşin ya da taksitler halinde ödenirdi. Büro tarafından takip edilen bu ödeme takibi *muhâbesin rüyet-muhâbesin görölüb* şeklinde ifade edilirdi.

¹⁸⁷ Halil İnalçık, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum Ortodoks Patriğinin Statüsü”, *Osmanlı İmparatorluğu 2 Sultan ve Siyaset*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2008 s. 182

¹⁸⁸ ... âdet-i kadîm üzere metropolitlik avâ'idin ve düğün akçasın ve papalık akçasın eğer hass-ı hümayûn ve evkaf ve icmâllü ze'âmet ve tîmâr köyleridir min-ba'd bir zimmiye inâd ve muhâlefet etdürmeyüb âdet-i bâtulaları üzere râhib-i mezbûrun avâidi her ne ise aliviresiz ... Mustafa Oğuz, *Girit (Resmo) Şeriye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002, s. 456/506 H. 1061/M.1651;

¹⁸⁹ Oktay Güvemli, “Türk Muhasebe Düşüncesinde Muhasebe Düzeni, Belgeler ve Defterlerin Adlarında Ve Kavramlarında Son İki Yüzyıldaki Değişimler”, *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, S.3, 2012, s. 129

¹⁹⁰ Osmanlı İmparatorluğunda bir kamu görevine atanma sırasında verilen beratın alınabilmesi için pişkeş ödenmesi gerekliydi. Doğrudan devlet hazinesine ödenen ve belirli kurallara tabi olan pişkeş Sultana bağlılığın da bir göstergesi idi. Halil İnalçık, “Ottoman Archival Materials on Millet”, s.447. Pişkeş bu yönü ile Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça yaygın olduğu anlaşılan rüşvetten ayrılmaktadır. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 2005, s.106, Lütfi Paşa Asafnâmesinde devlet adamları için rüşveti ilacı olmayan bir hastalık olarak nitelerken aynı devlet adamanın dostlarından aldıkları ile gücü yetenlerin getirmeleri mutad olan hediyeleri almalarını uygun görmektedir. Ayrıca haramzâde ve hırsızların hediyeler ile bağışlanmalarından kaçınılması gerektiğini de belirtir. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, s.61-62.

Böylece hazinenin alacağı olan miktarı, mukataaya tasarruf eden patriklerden tahsil etmesi ile o yılın hesabı kapatılırdı. Bu mahsuplaşma, ödemeyi yapana makbuz olarak ifade edilebilecek *suret-i muhâsebe* verilmesi ile tamamlanırdı.¹⁹¹

Metropolitlerin ve piskoposların pişkeş bedellerinin ise 2539 numaralı ilk defterden itibaren akçe cinsinden kaydedildiği görülmektedir. Zaman içerisinde Patriklerin pişkeş miktarı defterlere kuruş olarak da kaydedilmeye başlanmıştır. Pişkeşin hazineye ödenebilmesi için büro tarafından verilen tahvil tezkirelerinde pişkeş miktarı defter kayıtları esas alındığından ödenecek miktar akçe cinsinden görünmektedir. Bu tahvil tezkirelerinin arkasına bu ödemenin kayıtları Ruznamçe tarafından akçe cinsinden kaydedilmektedir.¹⁹² Guruş usulüne geçildikten sonra akçe usulü mali kayıtlarda bir hesap birimi olarak yer almaya devam ettiğinden paranın hazineye ödendiğinde ruznamçe tarafından bu tutarın guruş karşılığına çevrilerek yazıldığı görülmektedir.¹⁹³ Zamanla bu çevirme işi terkedilip yalnızca guruş olarak yazılması usulüne geçilse de¹⁹⁴ pişkeş bedellerinin akçe olarak hesaplanması gereken durumlarda nadiren de olsa miktarın akçe karşılığının da verildiği görülmektedir.¹⁹⁵ Bununla beraber Piskopos Mukataa Kalemi'nden çıkan evrakta pişkeş tutarının akçe usulüne göre ruznamçeye bildirilmesine devam edilmiştir. İlk defterden son deftere kadar takip edildiğinde, Piskopos Mukataasının kaldırılışına dek akçe cinsinden olmak üzere, metropolitlik pişkeşlerinin bazılarının hiç değişmediği şaşırtıcı bir şekilde tespit edilmiştir.

Piskopos Mukataa Defterlerinin oluşumu ile ahkâm ve berat kayıtları bu defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Kamil Kepeci tasnifindeki 2539 nolu ilk Piskopos Mukataa Kalemi defteri adeta bir katalog defter görüntüsü vermektedir. Defterin ilk kaydı ve başlığı *Defter-i İbtidâ-yı Metrepolid'an ve Piskoposân Kefere-i Rumili ve Anadolu Tâbi '-i Varidât-ı Şikk-ı Sâni* şeklindedir. Kayıtlar İstanbul Rum Patrikliğinin pişkeş kayıtları ile başlamakta ve İstanbul Rum Patrikhanesine bağlı metropolitliklerin ve piskoposlukların liva tasnifi altında pişkeş miktarının verilmesiyle devam etmektedir. Bu kayıtlarda metropolitlik ya da piskoposlukların kimin uhdesinde olduğu kısım çoğu zaman boş bırakılmıştır. Kayıtlarda bir gelir birimi olarak ödenmesi gereken pişkeş miktarı da belirtilmiştir. Kayıt öbeklerinde yer

¹⁹¹ ... senevi yirmi bin guruş mâl-ı maktû 'u mart ibtidâsından senede dört taksit ile beher sene hazine-i âmireme edâ ve mu'tâd üzre lazım gelen kalemiyelerini mahallerine virüb mirî ile hesabını görüb yedine kaleminden suret-i muhâsebesin almak şartıyla ... Rahib Serafim'in patriklik beratı BOA.KK.d_2542_15_33H. 1170 M. 1757

¹⁹² BOA.İE.ML.18-1742 H. 1096 M. 1685

¹⁹³ BOA.İE.ML.34-3304 H. 1104 M. 1693; BOA.İE.ML.34-3303 H. 1104 M. 1693

¹⁹⁴ BOA.AE.SMST.III.47-3395 H. 1176 M. 1763; BOA.AE.SMST.III.304-24277 H. 1180 M. 1767.

¹⁹⁵ BOA.AE.SABH.I.335-23280 H. 1187 M. 1774

yer konu ile ilgili derkenarlar ile patriklik geliri olduğu belirtilen *atik ve hazine defterleri* kayıtlarına da müracaat edildiği görülmektedir. Bu yönüyle defter, bu dönemde, devlet tarafından, gelirlerin belirlenebilmesi için girişilen faaliyetler çerçevesinde değerlendirildiğinde, metropolitlik ve piskoposlukların gelirlerinin belirlenebilmesi için de böyle bir uygulamanın yapılmış olabileceği fikrini uyandırmaktadır.¹⁹⁶ Böyle bir düşüncenin oluşmasında etkili olan neden Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki patriklik, metropolitlik, piskoposluk, marhasalık gibi kilise görevlilerinin bölgeleri ve bu bölgeler için ödenecek pişkeş miktarları tek defter içerisine sistematik olarak bir arada kaydedilmesidir. Bir diğer neden ise bundan sonraki atamalarda bu defterin içerdiği kayıtların, metropolitlik bölgeleri ve metropolitliklerin pişkeş miktarları konusunda müracaat mahali haline gelmesidir. Bu durum ilk kayıtlardan sonraki atamaların tahvil kayıtlarının defterlerdeki eski kayıtlarla ilişkilendirilerek kaydedilmesi ile bu kayıtların birer öbek haline gelmesinden anlaşılmaktadır. Defterdeki kayıtlarda Rum Patrikhaneleri sayılan İpek, Ohri patrikhaneleri ve buraya bağlı metropolitlikler ve piskoposluklar; devamında İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve buraya bağlı marhasalıklar, Kudüs Rum Patrikhanesi ile Kıbrıs Serpiskoposluğu da bu sisteme göre sıralanmıştır. Defterin verdiği bu ilk bilgiler, patrikhaneler ve metropolitliklerin tarihi süreç içerisine konumunu ve gelir miktarını (pişkeş) müstakil bir defter serisi içerisinde analiz edebilme imkanı sağlamaktadır. Yine 2539 nolu defter ile aynı başlık altında, Zilkaâde 1103 (M. 1692) tarihi ile tutulmaya başlayan 2542/33 nolu defter de patriklik, metropolitlik ve piskoposlukların listesini vermekle birlikte ilk defterden farklı olarak artık bu kayıtlarda hangi tarihte kime tahvil edildiği yazılmaya başlanmıştır. Anlaşılan odur ki ilk defterde genel bir tahrir yapılarak bölgeler ve pişkeş miktarları belirlenmiş, daha sonraki görevlendirmelerde bu kayıtlar esas alınmıştır.¹⁹⁷

Bu kayıtlardan anladığımızı göre İstanbul Patriğinin hazineye ödediği pişkeş aynı zamanda maktû bedel idi. İpek, Ohri ve İstanbul Ermeni Patriklikleri ise hem pikeş hem de maktû bedel ödemekte idiler. Yine Kıbrıs Patriği (Serpiskopos), Antakya Patriği, Kudüs Ermeni Patriği ile Romyân olarak belirtilen Mısır ve İskenderiye Patriğinin, Ermeniyân olarak belirtilen Yakûbî-Süryani Patriğinin yalnızca pişkeş kaydını görmekteyiz.

¹⁹⁶ Defterin başlığındaki tarih, Sultan İbrahim döneminde Vezir-i Azam Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından avarız hanelerin tespiti için yaptırılan umumi tahrir dönemine denk gelmektedir. Bu tahrirler, ileriki tahrirler için de esas alınmıştır. Bekir Gökpinar, “Osmanlı Kronikleri Işığında Sultan İbrahim ve Dönemi”, s. 7-8.; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 836.

¹⁹⁷ BOA.KK_d_2542_33 H. 1103 M. 1692

Önceleri göreve gelebilmek için İstanbul Rum ve Ermeni Patriklerinin maktû bedelleri ve Yahudi Hahambaşılarının görevlerine mukabil ödedikleri *rav akçeleri* mukataa olarak adlandırılmakta ve Şıkk-ı Sâni defterdarlığı tarafından takip edilmekteydi.¹⁹⁸ Şıkk-ı Sâni Kaleminin ve sonrasında Piskopos Mukataa Kalemi'nin kurulması ile mukataanın faaliyet alanı genişlemiş, takip ettiği maktu bedellere yenileri eklenmiştir. Böylece XVIII. ve XIX. yüzyılda Piskopos Mukataa Kalemi'nin takip ettiği maktu bedelleri ödemekle yükümlü gelir birimlerinin sayısı artmıştır. Buna göre 1774 yılında 22.916 guruş olan mukataa geliri, 1818 yılında 36.846,5 guruşa yükselmiştir. Yine de kayıtlara göre Piskopos Mukataası geliri en az olan mukataalardandır.¹⁹⁹ Aşağıda Piskopos Mukataasına ait gelir olmak üzere maktû bedel ödeyen patrikhaneler verilmiştir.

1.5.1.1. İstanbul Rum Patrikliği

İstanbul'un fethi ile İstanbul Rum Patrikhanesi de Osmanlı idaresi altına girmiş Bizans'tan kalan ve işleyişi içerisinde kendi dinamiklerine sahip olan bu müessesenin idarî alanda nasıl konumlandırılacağı meselesi ortaya çıkmıştır. Yıllık bir ödeme karşılığında, kendisine berat verilerek resmi olarak tanınan patrik, kilise teşkilatının başı ve cemaatinin lideri olarak Osmanlı düzeni içerisindeki yerini almıştır.

Patrikhanenin malî düzen içerisindeki görünen yanı Patrik atamalarında alınan pişkeştir. Herhangi bir devlet görevlendirmesinde, görevlendirilen kişinin yetki ve sorumluluğunun belirtildiği belge olan *beratlar* için ödenen harca pişkeş denilmektedir. Patrikler ödedikleri pişkeş ile aldıkları beratlarla istinaden cemaatleri üzerinde hem ruhanî hem de malî konularda yetkili kabul edilmişlerdir. İstanbul'un fethi ile Fatih tarafından Patrik olarak atanan Gennadios'tan herhangi bir harç ya da vergi alındığında dair bir bilgi yoktur. Ondan sonra patriklik makamına getirilen II. Isidoros ve sonrasında Ioasaf ve II. Markos'un patrik seçilmeleri, padişahın müdahalesi olmadan ve herhangi bir harç ödmeden gerçekleşmiştir. Makamı için ilk para ödeyen patrik Simeon'dur (1472-1475). Patrik olması karşılığında padişaha 1000 duka altın ödemiştir. Bu meblağ patrik olmak isteyenlerin hırsları sonucunda zamanla giderek artmış, sonunda da hukukî karşılığı olan bir harca dönüşmüştür.²⁰⁰ 1522 yılına gelindiğinde bu ödeme adı *mukâta 'â-i âdet-i batriyah-ı İstanbul*

¹⁹⁸ BOA.TS.MA.d.6880.14 H. 929-931 M. 1523-1525

¹⁹⁹ BOA.D.PSK.d.26007/2 H. 1188 M. 1774 Gelir 22916 kuruş; BOA.D.BŞM.d.5976/8 H. 1211 M. 1797; D.BŞM.d.7159/33 H. 1218 M. 1803 Gelir 33842 kuruş; BOA.D.PSK.d.26010/2-3 H. 1220 M. 1805; BOA.MAD.d.15869 H. 1234 M. 1818 Gelir 36846,5 kuruş;

²⁰⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.2 Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, C.2 s.8; Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Çeviren Dost Körpe, Oğlak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2003, s. 372.

olarak Şıkk-ı Sâni defterdarlığının takibindedir. Yıllık ödenmesi gereken miktar 3.500 altın ve bir altın elli beş akçe karşılığı olmak üzere, 192.500 akçe olarak belirlenmiştir.²⁰¹ 1544 yılında ise Patriklik pişkeşinin 4.000 altına yükseldiği görülmektedir.²⁰² Buna göre patriğin ödediği meblağ, mukataanın geliri olarak kaydedilmektedir. Mukataanın gelirinin patriklerin ödemekle yükümlü oldukları pişkeş bedeli olarak kaydedilmesi XIX. yüzyılda tutulan ve hazine gelirlerini gösteren defterlerde de değişmeden devam etmiştir.²⁰³ Defterlerde yer alan metropolit ve piskoposların beratları için ödedikleri pişkeşler, mukataanın gelirlerine dahil değildi. Bu gelirin Ruznamçe kalemi ile koordineli olarak takibi yapılmaktaydı. Böylece metropolitlikler ve piskoposlukların kimlerin üzerinde olduğu da kayıt altına alınmaktaydı. Bu usul ile kilise teşkilatının Osmanlı bürokrasisi içinde sağlıklı olarak işleyebilmesi sağlanıyordu.

Patriklerle ilgili hükümler önceleri *hızâne-i âmire defterleri* olarak ifade edilen ahkâm defterlerine kaydedilirken²⁰⁴ Piskopos Mukataa Kalemi'nin kurulmasıyla bu konudaki sorumluluk bu büroya verilmiştir. Göreve başlanırken yeni metropolit tarafından peşinen hazineye ödenen pişkeş, metropolitlik bölgesinin ekonomik ve coğrafi durumuna göre değişiklik göstermektedir.

İstanbul Rum patriklerinin ödedikleri pişkeş miktarı ve zaman içerisinde bu miktardaki değişim, müstakil olarak tutulmaya başlayan ve genel olarak Piskopos Mukataa Defterleri olarak adlandırılan defterlerden takip edilebilmektedir. 2539 numaralı defterin ilk kayıtları patriklik pişkeşleri ile ilgilidir. Buna göre, İstanbul Rum Patriği Partenyos (II. Parthenios, 1648-1651) H. Ramazan 1058 / M. Eylül 1648 ile Cemaziyelevvel H. 1059 M. Mayıs 1649 tarihleri arasında taksitler halinde 1.000.000 akçe pişkeş ödemiştir. Bu meblağın yanında patriklik pişkeşinin altın cinsinden karşılığı olan *4000 hasene sikke* kaydı yer almaktadır. Bu kayıt ile bu tarihte bir altının 250 akçeye tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Yukarıda 1522 tarihli kayıttan da tespit edildiği üzere patriklik pişkeşi altın olarak kaydedilmiş ve akçe cinsinden karşılığı da belirtilmişti. Patriklik pişkeşinin altın cinsinden karşılığının yazılması bu tek örnekten sonraki kayıtlarda yer almamaktadır. H. 1061 / M. 1651 yılında taksitlerini ödemeye başlayan Patrik Yannikos (II. İoannakios, 1651-1652) ise 1.998.800 akçe ödemiş, bunun 1.000.000 akçesinin pişkeş olduğu, kalan 998.800 akçesinin

²⁰¹ BOA.TS.MA.d.6880/14 H. 931 M. 1522

²⁰² 1544 yılında İstanbul Patriği yıllık 4.000 akçe iltizâm bedeli öderken Eflak ve Boğdan vilayetlerinin geliri de patrikliğine ilhak edildiğinden 4100 akçe ödemeye başlamıştır. BOA.KK.d.62/500/1 H.951 M.1544.

²⁰³ BOA.MAD.d.4554/51 H. 1227 M. 1812; BOA.MAD.d.11792/540 H.1240-1253 M. 1824-1837

²⁰⁴ BOA.KK.d_62.500/1 H.951, M. 1544.

ise başka bir açıklama yapılmadan Sadrazam Melek Ahmed Paşa'da olduğu*, kayda ilişkin bir not ile belirtilmiştir.²⁰⁵

Patriklik pişkeşinin maktu bedel olarak 1.000.000 akçe olarak ödenmesine devam edildiği anlaşılan bu dönemden sonra pişkeş miktarının değiştiğini görüyoruz. H. 1097 /1686 yılında patriğin sunduğu arzuhal üzerine pişkeş miktarı olan 10 yük akçe (1.000.000 akçe) bir hatt-ı hümayun ile kaldırılmıştır. Bundan sonra pişkeş olarak Bostancı Ocağına günlük yüz vukiyye ete bedel, aylık 33.333 akçe (yıllık 399.996 akçe) ödemesine karar verilmiştir. Bununla birlikte önceden beri Bostancı Ocağı'na patrikhane tarafından verildiği anlaşılan günlük 105 vukiyye²⁰⁶ etin verilmesine de devam edilecektir.²⁰⁷ H. 1109 / M. 1698 ve H. 1114 / M. 1702 tarihli Patriklik pişkeşi ödemelerinde de uygulamanın bu şekilde olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁸ Fakat bu uygulama, devlet gelirlerine zararı dokunduğundan bahisle 3 Safer 1126 / 18 Şubat 1714 tarihinde yeni bir hüküm ile kaldırılmış, patriğin yıllık olarak ödemesi gereken on yük akçelik pişkeş miktarı, iki yük akçe artırılarak 1.200.000 akçe olarak belirlenmiştir.²⁰⁹H. 1127 / M. 1715 yılında patriklik pişkeşine önce 60,000 akçe²¹⁰ H. 1128 / M. 1716 da 1.140.000 akçe zam edilerek pişkeş bedeli 2.400.000 akçeye ulaşmıştır. Bu miktara ek olarak Bostancı ocağına günlük 105 vukiyye et bedeli gönderilmesine de devam edilmiştir.²¹¹ Önceleri akçe olarak kaydedilen maktu bedel H. 1168 / M.1754 yılındaki Patrik Kirillos'un beratı tecdid ediliğinde 20.000 guruş olarak kaydedilmiştir. Pişkeş miktarına yapılan bu zamlar önceki pişkeş miktarının altına yazılarak *zam* ya da *zam bâ-fermân-ı âlî* ifadeleri ile de belirtilmiş, en altta ise toplam pişkeş miktarı verilmiştir.

H. 1211 / M. 1797 tarihli Patrik Gregoryus'un atama beratında maktu' bedel olan pişkeş bedeline yeni ödemler eklendiği görülmektedir. 20.000 guruş olan yıllık bedele 625 guruş *tefavüt-i hasene*,²¹² Divan-ı Hümayun tercümanına ocaklık olarak 5000 guruş ve

* Melek Ahmed Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde tahsil edilmiş olan pişkeş miktarı olması muhtemeldir.

²⁰⁵ BOA. KK. _2539/3

²⁰⁶ Okka, kıyye. 400 dirhem, 1282 gram ağırlığında bir tartı ölçüsü. Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 528.

²⁰⁷ BOA.KK_d_2542.1/1; 1669-1670 yıllarında mukata'a-i patrikiye-i Rûmiyân malından Bostancı Ocağına et bahası olarak yıllık 299.300 akçe ödenmekteydi. Ömer Lütfi Barkan, "1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *İÜİFM*, C.XVII, S. 1-4, 1955, s. 257; *Koyun mukatâta 'ası tezkiresi üzere (Aynoros) ve Patrikiye ocaklığından kassâb-başısı (Manolaki Kassâb) yediyle Rûznâmçe-i Hümayûn'a irâd ve masraf olunur. Ve her kıyye on bir buçuk akçaya olmuş olur. Telhîsü'l-Beyân*, s. 69.

²⁰⁸ BOA.KK_d_2542_10_2, BOA.MAD.d.19146.1/1

²⁰⁹ BOA. KK_d_2542.2/1

²¹⁰ BOA. KK_d_2542.47/1

²¹¹ BOA. KK_d_2542.49/1, Yeniçeri Ocağının ilgasından ile bostancıbaşılık da ilga olunmuştur. Bostancı Ocağına tahsis olunan et bahası bundan böyle yeni kurulan Evkaf-ı Hümayun hazinesine, kıyyesi otuz pare olmak üzere yılda dört taksit ile ödenmeye başlamıştır. BOA.KK_d_2542_18_1/1 H.1245 M. 1830.

²¹² Osmanlı İmparatorluğu'nda hazinenin gelir ve giderleri kısmen ay yılına, kısmen de güneş yılına göre düzenlenmiştir. Mukataalar ise üç yıllık ve adına tahvil denilen bir müddet için Güneş yılı esasına göre Nevruz

Mora'da bulunan İspilos (Mega Spileo?) Manastırının muafiyet bedeli²¹³ olarak 291,5 guruş 20 akçe eklenmiş böylece Patriğin ödeyeceği yıllık maktu' tutar 20.916,5 guruş 20 akçe olmuştur.²¹⁴ H. 1221 / M. 1806 tarihinde ikinci defa patrikliğe atanan Gregoryus'un berat kaydında da patriğin ödeyeceği bedele yeni zamlar yapıldığı görülmektedir. 9 guruş tefavüt ile 300,5 guruş 34 akçeye çıkarılmış olan İspilos manastırı muafiyet bedeli²¹⁵ yine alınırken, 20.000 guruş olan *kadimî maktû* tutara 12.500 guruş zam yapılmış²¹⁶ böylece maktu' tutar 33.425,5 guruş 34 akçeye yükselmiştir.²¹⁷ Bu bedel eskiden olduğu gibi malî yılbaşı sayılan mart ayından itibaren dört taksitte ödenecekti.

Piskopos Mukataasının geliri mukataanın iltizam bedeli olarak Patriğin yıllık olarak ödediği meblağdır. Her yeni patrik, bu meblağı ödemek zorundadır. Patriklik beratı kendisine verilirken şart, bu meblağı mart başından itibaren yılda dört taksitle hazineye ödemesidir. Bu ödeme ne kadar ödeneceği belli olduğundan devlet tarafından *mâl-ı maktu'* olarak adlandırılmaktadır. Bu meblağ, kilise teşkilatı tarafından Rumlardan toplanan dinî nitelikli ücretler, sadakalar panayır gelirleri vb. çeşitli ücretlerden oluşmaktadır. Toplanan ücretler devlet malı olarak genel bir ifade ile *mâl-ı mirî ve rüsûmât-ı mu'tâde-i sâire* olarak belirtilmiştir. Patrik ve vekilleri olarak kilise teşkilatı görevlileri birer mal-ı mirî tahsildarı olarak görev yapmakta, bu ücretlerin toplanması ve yıllık mal-ı maktu'nun hazineye

yani Mart başında iltizama verilirdi. Ay yılı ve güneş yılı arasında bir yıl için 11 günlük fark olduğundan gelir-gider dengesini sağlanması adına bu 11 günden doğan gelir farkı bu adla tahsil edilmekteydi. Bununla birlikte devlet hazinesine giren ve hazineden çıkan para üzerinden elde edilen ve *tevâfüt-i hasene ve gurus* adındaki gelir, burada bahsedilen gelirden farklı bir hazine geliridir. Bu konu hakkında bkz. Halil Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", *İÜİFM*, C.27, S.1-2, 1967, s.75-111.

²¹³ Mora'nın fethinde herkesten önce raiyetliği kabul ettiklerinden manastırlarına vakfedilmiş olan çiftlik ve arazilerini tasarruf etme hakkını elde etmişlerdir. H. 1211 M. 1796 yılında daha önce malikane olarak tasarruf edilirken yıllık 204 guruş ödenmesi karşılığında malikane olmaktan çıkarılmıştır. Yine bu yıl bu bedele zam yapılarak 35.000 akçeye yükseltilmiş (tefavüt ile 300,5 guruş 34 akçe) ve İstanbul Rum Patrikliği tarafından tahsil edilerek hazine-i amireye teslim edilmesine buyruldu ile karar verilmiştir. BOA.C.ML.113-5049 H. 1211 M. 1796

²¹⁴ BOA.2542_22_99/4 H. 1211 M. 1797

²¹⁵ BOA.KK_d_2542_23_15/3 H. 1216 M. 1801

²¹⁶ Bu tarihte her şeyin fiyatının arttığı gerekçesi ile gelirleri Haremeyn Hazinesi ve İrâd-ı Cedîd Hazinesine bağlı olan mukataaların bedellerine zam yapıldığı görülmektedir. Mukataalarda uygulanan bu zam hareketi dâhilinde İstanbul Rum Patrikliği pişkeşine 12.500 guruş, İstanbul Ermeni Patrikliği pişkeşine 10.000 guruş, Kudüs Ermeni Patrikliği pişkeşine de 500 guruş zam yapılmasına karar verilmiştir. BOA.KK_d_2542_23_48/1 H. 1219 M. 1805.

²¹⁷ BOA.KK_d_2542_23_62/7 H. 1221 M. 1806 yine bu tarihte her şeyin fiyatının arttığı gerekçesi ile gelirleri Haremeyn Hazinesi ile İrâd-ı Cedîd Hazinesine bağlı olan mukataaların bedellerine zam yapılmıştır. Bu zam hareketi dâhilinde İstanbul Rum Patrikliği pişkeşine 12500 guruş, İstanbul Ermeni Patrikliği pişkeşine 10000 guruş, Kudüs Ermeni Patrikliği pişkeşine de 500 guruş zam yapılmıştır. BOA.KK_d_2542_23_48/1 H. 1219 M. 1805.

aktarılması işinde aracılık etmektedirler. Yıllık bedelin ödenmemesinin ise patriklerin azil sebeplerinden olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁸

Patrik atamalarının, devletin mali uygulamalarına uygun bir tarihi seyirde olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere daha önce üç yıllık süre olan mukataaların iltizama verilme süresi daha sonra malikâne usulünün yerleşmesi ile hayat boyu iltizama verilmeye başlanmıştır. Bu durum Piskopos mukataası için de geçerlidir. H. 1097 / M. 1686 tarihli Patriklerin atanması ile ilgili kayıta *üç yılda tebdil ya da mukarrer oldukça* tabiri ile dönemin iltizam usullerine göre üç yıl müddet ile patrik olarak atandıkları görülmektedir.²¹⁹ Malikâne usulünün yaygın olarak uygulandığı H. 1126 / M. 1714 tarihinde, patrik olarak atanan Kozma'nın berat şartlarına göre bu usulün değiştiği görülmektedir. Artık patriklerin atanması, azlini gerektirecek bir durum olmadığı sürece, kayd-ı hayat şeklinde bir atama usulüne dönüşmüş ve bu şekilde de süregelmiştir.²²⁰ Bu durum bu dönemde mukataaların malikâne usulüne göre iltizama verilmesi usulünün Piskopos Mukataasında da uygulandığı şeklinde değerlendirilebilir. 1715 ve 1716 yıllarında yapılan zamlarla patriğin ödeyeceği pişkeş bedelinin 2.400.000 akçeye ulaşması, malikane usulü ile mukataaların değerlerinin yeniden belirlenmesi ile ilgili olması muhtemeldir ve bu değerlendirmeyi desteklemektedir.

1766 yılında İpek, 1767 yılında da Ohri Patrikhanesinin kapatılarak²²¹ bunlara bağlı metropolitliklerle birlikte İstanbul Rum Patrikhanesine ilhak olunduktan sonra bu patrikhanelerin yıllık maktû ödemeleri İstanbul üzerinden tahsil edilmeye başlandı. İstanbul Rum Patrikhanesine ilhak olunan bu patrikhanelerin bir patriği olmadığından tabi olarak artık patriklik pişkeşi alınmamaktadır. Böylece H. 1181 / M. 1768 yılından itibaren İstanbul Rum Patrikliği, hazineye her yıl kendi maktû bedeli olan 20.000 guruş yanında İpek ve Ohri patrikhanelerinin önceden patriklik pişkeşleri ile beraber ödedikleri, İpek patrikliğinin 90.000 ve Ohri Patrikliğinin 163.000 akçelik maktû bedellerini de ödemeye başlamıştır.²²²

1.5.1.2. Ohri Patrikliği

Piskopos Mukataa Kalemi'nin denetlediği gelir kalemlerinden birisi de Ohri Patrikliğinin pişkeş ve yıllık maktû bedelidir. Ohri Patrikliğinin İstanbul Rum Patrikliğine ilhakından sonra Ohri patrikliği ve buraya bağlı metropolitlikler İstanbul Rum

²¹⁸ ... Kipriyanos nam rahib bu def'a fermân olunan mirî maktu'ı iki aydan berü teslim-i hâzine iylemeyüb ve berâta dahi rağbet itmeyüb patrikliği fuzulî zabt ve itâat-i fermân itmemele ref' olunub ... BOA.KK_d_2542.44/4 H. 1126

²¹⁹ BOA.KK_d_2542_1_1/4 H.1120.

²²⁰ BOA.KK_d_2542.44/4 H. 1126 M. 1714

²²¹ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s.99-102

²²² BOA.KK_d_2542_17_42/1 H. 1181 M. 1768

Patrikhanesine bağı metropolitlikler haline gelmiştir. Ohri Patrikliğinin ödemesi gereken yıllık maktu‘ bedel ise İstanbul Patrikhanesi tarafından hazineye ödenmeye başlanmıştır. Ohri, Manastır, Pirlepe, Köprülü, Tikveş, Radovişte, Ustorumça, Cuma, Eğribucak, Kesriye, Horpeşte, Naslıç, Yenice-i Vardar, Vodina, İstrovo, Klaverte, Premedi, Leş, Göriçe, Premedi, Arnavud Belgradı, Avlonya, Dıraç, Tiran, Kırçova gibi şehirleri ve buralara tâbi yerleri içine alan Ohri Patrikliğinin pişkeş bedeli 100.000 akçe idi. 144.000 akçe olan maktu‘ bedel ise süreç içerisinde yapılan zamlarla H. 1164 M. 1751 yılında 160.000 akçeye ulaşmıştır.²²³

1.5.1.3. İpek Patrikliği

İpek Patrikhanesi de İstanbul Rum Patrikhanesine ilhak edilince Patriklik ve buraya bağı metropolitlikler İstanbul Rum Patrikhanesine bağı metropolitlikler haline gelmiştir. Doniçe, Razlık, İhtiman, Samako, Hersek, Samako, Kasaba-i Kurşunlu, Ürgüp, Üsküp, İvranye, Eğri Palanka, Kalkandelen, Niş, Güvercinlik, Radomir Köstendil, İştib, Kratovo, Koçana, Pojega, Prakin, Rudnik, Yeni Pazar, Yeni Varoş, Birovnik, Mitroviçe, Vulçitrın, Semendire, Hisarcık, Karacadağ, Pirepol, Taşlıca, İrşovo, Valivo, İzvornik, Sokol, Uziçe, Bosna, Belgrad, Sirem gibi şehirleri ve buralara tâbi yerler ile Bosna, Klis ve Hersek Ruhbanân-ı Latin Kilisesi İpek Patrikiğine bağı idi. Patrikliğın yıllık pişkeşi 100.000 akçe olup bunun yanında H. 1166 M. 1752 yılında yapılan 20.000 akçelik zam ile 90.000 akçeye ulaşan bir de maktû bedel ödemekteydi. Bu bedelin 65.960 akçesi Bosna Sancağında Yenipazar Kapudanlığına tâbi Derbendhan-ı Ruganiçe Azebân-ı Cedîd neferâtının mevâcibleri için ocaklık tayin edilmiş olup yerinde harcanmaktaydı. Geriye kalan 4.040 akçesi ise hazineye teslim edilmekteydi.²²⁴

1.5.1.4. İstanbul Ermeni Patrikliği

Fatih Sultan Mehmed 1461 yılında Bursa Ermeni Piskoposu Hovakim’i bazı Ermeni aileler ile İstanbul’a getirmiş ve Anadolu ve Rumeli’deki Ermenilerden sorumlu olarak İstanbul Ermeni Patriği atamıştır.²²⁵ Patrik atamaları İstanbul ve çevresinde *Altı Cemâ’at*²²⁶

²²³ BOA.KK_d_2542_6_13/1 H. 1164 M. 1751

²²⁴ BOA.KK_d_2542_6_31/1 H. 1165 M. 1752

²²⁵ Canan Seyfeli, “İstanbul Ermeni Patrikhanesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek. I, Ankara, 2020, s. 669

²²⁶ İstanbul’un fethinden sonra birçok Ermeni İstanbul’a iskân edilmiştir. Bu Ermeni cemaatine, şehrin belli başlı altı bölgesine yerleştirilmiş olduğundan *altı cemaat* adı verilmiştir. Bu cemaatlerden en önemlisi Samatya’da Sulumanastır Kilisesinin (Surp Kevork Kilisesi) etrafında bulunduğundan Patriklik makamı burada kurulmuş, 1641 yılında da Patrikhane, Kumkapı Surp Asduadzadzin Kilisesi’nin karşısına taşınmıştır. Seyfeli, “İstanbul Ermeni Patrikhanesi”, s. 669; Mehmet Alparslan Küçük, *Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005. s.35.

olarak bilinen Millet-i Ermeniyânın ruhban, papaz, cemaat başı, nazırları, ihtiyarları ve bilcümle reayanın talepleri doğrultusunda sundukları mahzarları üzerine uygun görülmesi ile yapılmaktaydı. Bu konuda sunulan arzuhaller telhis ile padişaha sunulur, onun da uygun görmesi ile patrik atamaları yapılırdı.²²⁷ Patriklerin beratları için ödedikleri pişkeş 100.000 akçe, yıllık olarak ödedikleri maktû bedel ise 140.000 akçe idi. Bu meblağın ödenebilmesi için, patriğin beratına istinaden alınan ferman ile Ermeni papazları reayadan patriklik rüsumu, sadaka, ruhbanın metrukâtları, panayır ve nikâh gibi adlarla para toplayabiliyorlardı.²²⁸ Yukarıda da ifade edildiği üzere İstanbul Rum Patrikliği dışındaki patrikhanelerde pişkeş ve maktu bedel ayrı ayrı kalemler halinde hazineye yatırılıyordu.

1805 yılında yapılan 10.000 guruşluk zam ile²²⁹ İstanbul Ermeni Patriği'nin ödemesi gereken maktû bedel 1.352.389 akçe olmuştur. Pişkeş ise 100.000 akçe olarak ödenmeye devam edilmiştir.²³⁰

1775 yılında Piskopos Mukataa Defterlerinde Eçmiyazin-Üç Kilise Katogigosluğu²³¹ olarak belirtilen dini merkez, İstanbul Ermeni Patrikliği tarafından temsil ediliyor ve beratı için 10.800 akçe pişkeş ödüyordu.²³²

Rum cemaatinin şehir ve köylerde sayıca fazla ve toplu bir şekilde yaşamalarına karşın Ermeniler özellikle Anadolu'da az sayıda ve dağınık şekilde yaşamaktaydılar.²³³ Bu durum kiliselere ait olan ücretlerin merkezi olarak patrikhane tarafından tahsil edilmesini zorlaştırmaktaydı. Bunun sonucunda Ermenilerin yaşadıkları belli başlı yerlerdeki *perâkende* olarak tabir edilen ve İstanbul Ermeni Patrikhanesine bağlı olan Ermeni taifesinin papaz, keşiş, karabaş ve reayadan yıllık maktu bir bedel patrikhaneye iletmek üzere toplamaktaydı. Kilise görevlileri ile toplumun önde gelenleri marifetiyle tek elde toplanan bu meblağın tahsilatı patrik tarafından bir *vekil* tayin ederek gerçekleştirirdi. Toplanan bu maktû bedel muharrem başında devlet hazinesine ödenmek zorunda idi.

²²⁷ BOA.HAT.247-13938; BOA.HAT.237-13182

²²⁸ BOA_KK_d_2542_5_20/1-2 H. 1160 M. 1747

²²⁹ BOA.KK_d_2542_23_48/1 H. 1221 M. 1806

²³⁰ BOA.KK_d_2542_31_7/2 H. 1222 M. 1807

²³¹ Ermeni kilise hiyerarşisinde en üstte katogikos bulunur. Eçmiyazin, Ahtamar ve Sis Katagikoslukları bölgesel Ermeni ruhanî önderlikleri olmakla birlikte bunların en kadîmi ve önemlisi Eçmiyazin'dir. Bunlar Osmanlı kayıtlarında Üç Kilise Katagigosluğu olarak da yer almaktadır. Bu dönemde Ermeniler, bu üç katagikosluğun yanında Kudüs ve İstanbul Ermeni Patrikhaneleri ile beş önemli dini önderliğe sahiptiler. İstanbul Ermeni Patrikhanesi ruhani hiyerarşide diğer önderliklerden sonra gelmesine rağmen, Osmanlı başkentinde bulunmasından dolayı idari manada diğerlerinin üzerinde bir kounumdadır. Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2015, s. 10-11

²³² BOA.KK_d_2542_29_32/2 H. 1188 M. 1775

²³³ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s.88-89

Bölgelere göre İstanbul Ermeni Patriğinin yıllık ödemesi gereken maktû bedel şu şekildedir:

Tablo 4: Anadolu ve Rumeli'deki Ermenilerin Maktû Bedelleri

<i>Mukâta'a-i Patriklik</i>
<i>Perâkende-i Ermeniyân-ı Anadolu ve Rumeli</i>
Kayseri 80 altın
Tokad 120 altın
Sivas 120 altın
Merzifon me'a Amasya 60 altın
Ankara 80 altın
Kefe 150 altın
Trabzon 14 altın ²³⁴

1.5.1.5. Antakya Patrikliği

Antakya Patrikliğinin patrik atama süreçlerinde İstanbul Rum Patriklerinin etkili olmaktaydı. Antakya Patriğinin pişkeş bedeli 20.000 akçeydi. Patriklik maktu bedel olarak da 30.000 akçe ödüyordu.²³⁵

1.5.1.6. Halep Metropolitliği

İstanbul Rum Patrikliğine bağlı idi. 3.600 akçe olan pişkeşi H. 1163 M. 1750 yılında yapılan 8.400 akçelik zam ile 12.000 akçe olmuştur. Bunun yanında yıllık 250 guruş (30.000 akçe) maktu' ödemesi vardır.²³⁶

1.5.1.7. Kudüs Ermeni Patrikliği

Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethetmesiyle Osmanlı idaresine giren patrikhane, idari olarak İstanbul Ermeni Patrikhanesine bağlanmıştır.²³⁷ Ayrıca bölgede bulunan Süryaniler, Kıptiler ve Habeş taifeleri de Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ne bağlıdır.²³⁸

²³⁴ BOA.KK_d_2542_5_61/1 H. 1163 M. 1750

²³⁵ BOA.KK_d_2542_24_73/6 H. 1228 M 1813

²³⁶ BOA.KK_d_2542_5_56/1 H. 1163 M. 1750

²³⁷ Canan Seyfeli, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi", s. 669.

²³⁸ Bu konuda bkz. Yavuz Ercan, Ercan, Yavuz, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988,

Patrikliğin ilk defter kayıtlarında 50 altın pişkeş bedeli görünmesine rağmen bu pişkeş bedelinin zamanla maktû bir bedele dönüştüğü anlaşılmaktadır. İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı olan patrikhanenin 1762 yılında ayrılarak müstakil patriklik olmasına müsaade edilmesiyle bu tarihten sonra Kudüs Ermeni Patriği yıllık 250 guruş (30.000 akçe) maktû bedel ödemeye başlamıştır.²³⁹ Bu bedel H. 1222 M. 1807 yılında 500 guruş zamlı 90.000 akçe yani 750 guruş olarak ödenmiştir.²⁴⁰ Patrikhanenin Divan-ı Hümayun ile irtibatının İstanbul Ermeni Patrikleri vasıtasıyla sağlandığı görülmektedir.

1.5.1.8. Tokad Ermeni Marhasalığı

Tokat Ermeni Marhasalığı da XVII. yüzyılın sonlarından itibaren maktu bedel ödeyen bir birim olarak kayıtlardaki yerini almıştır. Marhasalık yıllık maktu olarak 50 guruş ödemekteydi.²⁴¹

1.5.1.9. İstanbul Katolik Patrikliği

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Katolik olan Ermeniler uzun yıllar boyu dini yönden Rum ve Ermeni Patrikhanelerine bağlı olarak kalmışlardır. 1831 yılında bu Katolikler tarafından patrik seçilen Agop, Osmanlı idaresi tarafından da patrik olarak atanmıştır. Patriğin bu atanma için 50.000 akçe pişkeş ödemesi gerekli idi. Patrikliğin yıllık ödeyeceği maktu bedel ise 338.000 akçe olarak belirlenmişti.²⁴²

1.5.2. Mukataanın Gelirini Oluşturan Alt Gelirler

Bilindiği üzere Rum reyanın cizye, zarar-ı kassâbiye, arazi ve mahsul vergisi²⁴³ gibi devlete doğrudan ödemekle yükümlü olduğu vergiler bulunmaktadır. Bu temel vergiler piskoposluk mukataa gelirlerinin kapsamına dahil değildir. Bunların dışında, kilise teşkilatı tarafından toplanan dini nitelikte çeşitli ödemeler vardı. Mukataa şeklinde devlet hazinesine aktarılan bu gelirler piskoposluk mukataa gelir kalemleridir. Burada bu gelirler tanıtılacaktır.

Genel bir tanımlama olarak mukataa gelirlerinin devlete ödenmesi gereken kısmı mal-ı mirî tanımına içerisine dâhildir.²⁴⁴ Piskopos Mukataa Defterlerine göre toplanan bu

²³⁹ BOA.KK_d_2542_28_56/3 H. 1175 M. 1762

²⁴⁰ BOA.KK_d_2542_31_7/3 H. 1222 M. 1807

²⁴¹ D.PSK.d.26007/2 H.1188 M. 1774

²⁴² BOA.KK.d_2542_32_3/1 H. 1246 M. 1831

²⁴³ Zarar-ı Kassâbiye bazı bölgeler ve bazı dönemlerde kilise teşkilatı tarafından toplanmaktadır. Münhasıran Patrikliğin sorumluluğunda değildir. Aynoroz Manastırları Bonstancı ocağına ocaklık tayin edilen 120 000 akçe zarar-ı kassabiye olarak alınmaktaydı. KK.d.2542.11/5, Ayrıca Manastır vakıflarına bağlı arazilerde ziraat yapan ruhban taifesi genel tabiri ile aşâir-i şer'îye ve rüsûmât-ı 'örfiye ödemekte idiler. KK_d_2541_21_84/1

²⁴⁴ Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C.2., Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, 1975, s.221.

ücretler, genel olarak, *mâl-ı mirî, rusûmât-ı mu'tade-i sâire, aşâir-i şer'îye ve rüsûmât-ı 'örfiye* olarak adlandırılmıştır.

Toplanan gelirlerden patriğe ve metropolite ait olanı, devlet tarafından *mirî rüsüm* olarak adlandırılmıştı. Rumların kilise teşkilatı tarafından tahsil edilen bu ödemeler mukataanın alt gelirini oluşturmakta ve Patriğin yıllık ödemesi gereken yıllık maktu' bedeli karşılamaktaydı. Bu tahsil işi sonucunda toplanan meblağ, kilise teşkilatının en alt sorumlusu olan kilise papazlarından başlayarak piskoposlara oradan metropolitlere oradan da patriğe ulaşırdı. Tahsilatın bu aşamalarında kilise teşkilatındaki her görevli toplanan meblağdan kendi hissesine düşen bir gelire de sahip olmuş olurdu.

Vergi toplanması devletin berat ve fermanlarla Metropolitlere verdiği bir yetkidir. Vergi toplanmasına kimse tarafından müdahale edilmemesi konusu hükümlerde sıkça ifade edilmiştir. Ayrıca metropolit veya vekillerinin vergi toplama konusunda yaşadıkları zorlukların giderilmesi de hükümlerin bir diğer konusudur.²⁴⁵

Çeşitliliği ve büyüklüğü ile mukataanın en önemli alt gelirini, İstanbul Rum Patrikhanesine bağlı kilise teşkilatı tarafından Rum reayadan toplanan çeşitli vergi ve ücretler oluşturmaktadır. Piskopos Mukataa Defterlerinden tespit edilen bu gelir kalemleri temelde iki gruba ayrılabilir. İlki doğrudan bir vergi olarak tahsil edilen patriklik ve metropolitlik rüsümüdür. Diğeri ise dini-sosyal hizmetler karşılığında alınan ücretler ile sadaka türü gelirlerdir.

1.5.2.1 Patriklik ve Metropolitlik Rüsûmu

Kilise teşkilatı görevlilerinden ve cemaatlerinden, Patrik ve Metropolitler için, patriklik ve metropolitlik rüsümü adında bir vergi toplanmakta idi. Zamana göre çeşitli değişiklikler olsa da toplanacak miktar zamanla standart hale gelmiştir.²⁴⁶ Buna göre *her evli zimmi evinden on ikişer akçe patriklik ve on ikişer akçe metropolidlik her papasdan birer altun patriklik birer altun metropolidlik rüsümü* alınmaktaydı.²⁴⁷ Bu ödemeyi nakdi olarak

²⁴⁵ Girit adasında zimmilerden bazı vergilerin tahsil edilemediğinden *hakimü'l-vakt* olanlar *şer'-i şerîfe* göre (şer'le muavenet edip) yardım edeceklerdir. KK_d_2542_22_43/2

²⁴⁶ Sofya, Şehirköy Breznik kadınlarına yazılan mühimme defteri hükmü, ordu-yı hümayuna arz sunmak sureti ile yapılan patriklik rüsümü ile ilgili bir şikâyeti içermektedir. Bu kayda göre, *zimmi papazlar ve sâir kefare tâîfesi kadîmden İstanbulda olan patrik için papazlardan altmışar akçe ve re 'âyâdan altışar akçe viregelmişler iken zikrolunan akçe cem'ine gelenler kadîmden olunagelene muhâlif papazlardan dörder yüz akçe ve sâir kefereden on ikişer akçe alub zulm iylemekle olduğunu bildirmişler, devamında patriğin kanaat etmediği belirtilerek reayadan olunageldiğine muhâlif alındığı vâki' ise men 'ü def' idüben kadîmden olunagelene muhâlif kimseye iş ittirmeyesüz gelen muhâlefet olan olursa hakkından gelüne deyü babam Hüdâvendigâr tâbe serahu zamanında hüküm-i şerif virülüben hâlâ tecdid olunmak bâbında ricâ ileydiklerinden sâdir olunan fermân mücebince amel oluna şeklinde hüküm verilmiştir. BOA.A.DVNSMHH.d.77.92/303 H. 4 (1014).*

²⁴⁷ KK_d_2542_22_39/2; KK_d_2542_22_39/4

yapamayacak reaya bunun mukabilinde mirî rûsum adına buğday, kumaş, esvap vermekte idiler.²⁴⁸ Patriklik ve metropolitlik rûsumu toplanması sırasında patriğin elinde bulunan bir defterden bahsedildiğine göre²⁴⁹ her metropolitlik bölgesinin patriğe ödeyeceği miktar bellidir. Cizyenin kişi başına toplanmaya başlandığı 1691 yılına kadar bu haneler ayrıca cizye mükellefi idiler. Bu nedenle bu gelirin tespitinin cizye kayıtları ile birlikte yapılabilmesi mümkündür.

Patriklik mukataası ve sonradan Piskopos Mukataası olarak adlandırılan mali gelir biriminin esas gelir alanı bu gelir idi.²⁵⁰ Patriğin bu mukataayı iltizama alabilmesi için ödemesi gereken ve maktu‘ olarak belirlenen miktarının esasını rûsum adı verilen bu gelir karşılamaktaydı. Patrik yıl içerisinde dört taksit ile bu miktarı ödemeyi taahhüt eder ve yetki belgesi olarak beratını alırdı. Bu ödeme ayrıca pişkeşine bedel olarak kabul edilirdi.

1.5.2.2. Dini-Sosyal Hizmetler Karşılığı Alınan Ücretler ve Sadakalar

Patriklik ve metropolitlik rûsumu dışında Kilise ve ruhbanın geliri olarak adlandırılabilir kilise cemaati ve bölgede yaşayan Rumlardan alınan, çeşitli dini-sosyal ödemeler de mevcuttur. Bu ödemeler sonucunda toplanan meblağ ile taşradaki papazlar, piskoposlarına ödemeleri gereken yıllık ücreti karşılamakta, geri kalanı ise kendilerine gelir olarak kalmaktaydı. Bunlar şu başlıklar altında toplanabilir:

1.5.2.2.1. Tasaddukat ve Nüzurat Akçesi

Kiliseler ve manastırlar adına burada bulunan ruhban için toplanan sadakalar ve adaklar önemli bir gelir kaynağı idi. Piskopos Mukataa Defterlerine göre hemen her patrikhaneye bağlı kilise görevlileri çoğu zaman sadaka toplamak için yolculuğa da çıkmaktaydılar.

Geliri çoğunlukla sadaka ve ülkenin birçok yerinde mevcut vakıflarının gelirlerine dayanan Tûr-i Sina Rahipleri ile Kudüs-i Şerif ruhbanlarının, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde hemen her yerde sadaka ve vakıf gelirlerini toplamak için yoğun bir faaliyette oldukları görülmektedir. Yine bu faaliyetler sırasında hem bir izin anlamında hem de meydana gelebilecek müdahalelere karşı mutlaka ferman aldıklarına dair kayıtlar, Piskopos Mukataa Defterlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

²⁴⁸ BOA.KK_d_2542_23_34/2 H. 1218. M. 1804

²⁴⁹ BOA.KK_d_2542.1/2 H. 1061 M. 1650/1651

²⁵⁰ Halil İnalcık, “Osmanlı İdaresinde Rum Ortodoks Patriğinin Statüsü”, “Osmanlı İdaresinde Rum Patriğinin Statüsü”, *Osmanlı İmparatorluğu 2 Sultan ve Siyaset*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s.181.

Ayrıca sadaka olmak üzere reaya tarafından bal, yağ, şire vb. ürünler verilebilmekteydi. Sadaka olan bu ürünler için gümrük ve iskelelerde herhangi bir ad ile vergi ve ücret alınmazdı.²⁵¹

1.5.2.2.2. Panayır ve Ayazmos (Ayazma/Kutsal Sular) Gelirleri

Genellikle kutsal bir günde ve çoğu zaman kutsal sayılan bir yer ya da ayazma yakınlarında düzenlenen bölgesel pazarların, kiliseler ve manastırlar adına düzenlenenlerinden elde edilen gelir de kilise teşkilatı tarafından idare edilmekteydi.²⁵² Bazı panayırlar yıl içerisinde birkaç kez kurulabilirdi.²⁵³ Ayrıca Hristiyanlarca kutsal kabul edilen su kaynakları olan ayazmalar birer sadaka ve adak yeri olarak yine kilise ve manastırlara gelir getirmekteydi.

1.5.2.2.3. Nikâh Ücreti

Patriklerin iltizamında olan yerlerde önceden beri evlilik için vergi denilebilecek bir ücret alınmaktaydı. Kayıtlarda düğün akçesi olarak metropolitlerin kadimden aldıkları ücret olduğu belirtilmektedir.²⁵⁴ Ortodoks kilisesine göre bir kişi en fazla üç defa nikâhlanabilirdi. Her üç nikâhın ücreti de farklı miktarda tahsil edilen nikâh ücretinin, zaman içerisinde enflasyondan nasibini aldığı görülmektedir. 1613 ve 1631 yılları mühimme defterleri kayıtlarına göre 30-40 akçe olan nikâh akçesi²⁵⁵ 1670 tarihli patrik arzuhaline göre ilk nikâh için 1 guruş (120 akçe), ikinci nikâh için 2 guruş (240 akçe) üçüncü nikâh için 3 guruşa (360 akçe) çıkmıştır.²⁵⁶ Son olarak Piskopos Mukataa Defterlerindeki kayıtlara göre Rumlardan nikâhları için kiliseler tarafından 400 akçe alınmaktadır. Eğer ikinci defa nikâh olunursa 800 akçe nihayet üçüncü nikâhta 1200 akçe alınmaktadır.²⁵⁷

1.5.2.2.4. Parsiye ve Portesi

Ölen Hristiyan reayanın varislerinden alınmaktadır. Zimmilerin Patrik, metropolit, piskopos ve kiliselere vasiyet yolu ile bir şeyler bırakmaları demektir. Bu gelir *rüsumât-ı*

²⁵¹ BOA.KK_d_2542_22_45/6 H.1207 M. 1793

²⁵² BOA.KK_d_2542_22_117/5 H.1213 M. 1798; Halil İnalıcık, "Osmanlı İdaresinde Rum Patriğinin Statüsü", s.182.

²⁵³ BOA.KK_d_2542_22_37/3 H.1207 M. 1793

²⁵⁴ Mustafa Oğuz, *Girit Şeriye Sicilleri*, s. 506 H.1061/ M.1651

²⁵⁵ BOA.DVNSMHM.d.80-659 H. 1022 M. 1613; BOA.DVNSMHM.d.85-259 H. 1040 M. 1631

²⁵⁶ BOA.YB.04.2-93 H.1080 M. 1670

²⁵⁷ BOA.KK_d_2542_22_54/4 H. 1208 M. 1793

mu'tâdeden sayılmakta ve kilise görevlileri tarafından vasiyet eden kişi ölünce tahsil edilmektedir. Ölenlerin vasiyetleri ve cenaze merasimleri için alınan ücretlerdir.²⁵⁸

1.5.2.2.5. Zitiye (Zitia)

Piskopos Mukataa Defterleri kayıtlarında çokça yer almasına rağmen bu kayıtlarda bu ödeme ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Bu gelir, bu konu hakkındaki eserlerde patriğe ve metropolitlere, piskoposlukları ziyaretlerinde isteğe bağlı olarak kilise mensupları tarafından nakdi ve aynı olarak, gönüllülük esasına göre ödenen bir katkı olarak açıklanmaktadır.²⁵⁹

1.5.2.3 Kilise Görevlilerinin Terekeleri

Kilise görevlilerinden ölenlerin geride bıraktığı mallara, patrik tarafından görevlendirilen kilise teşkilatı üyeleri tarafından patrik adına el konulması eskiden beri süregelen bir uygulamaydı. Bu konudaki sınır beş bin akçe olarak belirlenmiştir. Eğer bu meblağ beş bin akçeden fazla olur ise *beytül-mâl* tarafından devlet adına bu meblağa el konulurdu. *Kanun üzere* olduğu belirtilen bu uygulama XVI. yüzyıldan beri süregelmiştir.²⁶⁰ Varisi olmadan ölenlerin kilise ve manastırlarına vakfettikleri malları da metropolitler tarafından kilise ve manastırları için kabzedilmekteydi. Bu konuda, kadınlara gönderilen hükümlerde, patriklere verile beratlarla istinaden *beytü'l-mâl-ı amme ve hassa* tarafından varisi olmadan ölen ruhbanın terekelerine müdahale edilmemesi açıkça belirtilmiştir.²⁶¹

1.5.2.4. Manastır Gelirleri

İstanbul Rum Patrikhanesine bağlı bölgelerde bulunan manastırlar idari yönden ikiye ayrılmaktaydı. Bunlardan birincisi doğrudan patrikhanenin yetki ve sorumluluğunda olan manastırlar diğeri ise daha çok yerel özellik gösteren manastırlar idi. Manastırlar, kendilerine ait mülk ve arazilerden gelir sağlamaktaydı. Bununla birlikte geliri Eflak, Rusya ve Ragusa gibi devletler tarafından sağlanan manastırlar da bulunmaktaydı. Manastır gelirlerinden

²⁵⁸ ...*zimmi taifesinin ricâl ve nisvânlarından mürd olanların ber-mûceb-i şurût üzerlerine edâsı la 'zım gelen parsîye? ve portesi? ta 'bir olunur rüsumları...* KK_d_2542_22_46/3, KK.d.2542_22_3/1; Halil İnalçık, *The Status Of The Greek Orthodox Patriarch Under The Ottomans*, s.425-426.; Bayraktar Tellan, *The Patriarch And The Sultan*, s.143-144.

²⁵⁹ Josef Kabrda, *Le Systeme Fiscal de l'Eglise Orthodoxe dans l'Empire Ottoman*, s.68.; Halil İnalçık, "Osmanlı İdaresinde Rum Patriğinin Statüsü", s. 182.

²⁶⁰ BOA.KK.d.62_729/1 H. 951 M. 1544; BOA.A.DVN.ŞKT.d.979.13/1 H. 960 M. 1553

²⁶¹ Varis bırakmadan ölenlerin geride bıraktıklarını bir yere vakfetmeleri ve buna müdahale edilmemesi hususu Müslümanlar için de geçerli bir uygulama idi. BOA.MŞH.FTV.1-1 H. 1034 M. 1634/1635

patrikhaneye ait olan pay, bölgenin metropoliti tarafından tahsil edilirdi. Bu gelire *manastır rüsûmu* adı verilmekteydi.²⁶²

²⁶² Josef Kabrda, *Le Systeme Fiscal de l'Eglise Orthodoxe dans l'Empire Ottoman*, s.70.

II. BÖLÜM

2. BİR OSMANLI KURUMU OLARAK İSTANBUL RUM PATRIKHANESİ

Çalışmanın ilk bölümünde Piskopos Mukataa Kalemî'nin gelişimi ele alınırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan iltizam usulü ve bu usulün geçirmiş olduğu mali dönüşümler hakkında bilgi verilmişti. Buna göre mukataaların önceleri üç yıllık olan iltizama verilme süresi, XVI. yüzyılın sonlarında uygulamaya konulan *malikâne* usulü ile hayat boyu iltizam edilme şekline dönüşmüştür. Diğer mukataalar gibi Piskopos Mukataası da bu dönüşüme uygun şekilde, patriklik beratlarından tespit edilebildiği kadarıyla ilk kez H. 1126 / M. 1714 tarihinde, bu usule göre iltizama vermeye başlanmıştır.²⁶³ Bu durum Piskopos Mukataasının doğal mültezimi olan patrik ve idaresindeki Patrikhane için bir dönüm noktası teşkil eder. XVI. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar patriklerin görev süreleri kısadır ve bu dönemde sık sık patriklerin değiştiğini görürüz. Bu değişimlerin, atandıkları takdirde pişkeş ve diğer ödemeleri yapmaları gereken patriklere dolayısı ile Patrikhaneye oldukça ağır maddi bir yük getirmesi kaçınılmazdır. Malvarlığını verdikleri borçlar sayesinde oldukça arttıran zengin Rumlar ise patrikler üzerinde nüfuz kazanmak için borç verme konusunda özellikle istekli durumdadırlar. XVIII. yüzyıldan itibaren patriklerin kayd-ı hayat ile atanmaya başlanması önceki dönemlerde olduğu gibi sıklıkla patrik değişimlerini önlemiştir. Bu durum patrikhanenin Osmanlı bürokrasisine eklemlenmesinde ve kurumsal yapısını kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu kurumsallaşma süreci, yine ilk bölümde ele alındığı üzere, Patrikhanenin bürokrasi ile ilişkilerini takip eden büro olan Piskopos Mukataa Kalemî'nin görev ve işleyişinin belirlenme süreci ile paralellik gösterir. Yine büronun defterleri olan Piskopos Mukataa Defterlerinin zamanla klasik bir şekle bürünmesi de bu süreç ile ilgilidir.

Bu bölümde Piskopos Mukataa Kalemî'nin işleyişinde en önemli yeri tutan İstanbul Rum Patrikhanesi ve patrikhanenin Osmanlı bürokrasisi içerisindeki kurumsallaşma süreci, Piskopos Mukataası çerçevesinde ele alınmıştır. Buna göre Patrikhanenin Osmanlı bürokrasisi içerisinde kurumsallaşmasını tamamlaması XVIII. yüzyılın ortalarını bulmuş, patrikhane ve ona bağlı kilise teşkilatı, Piskopos Mukataa Kalemî vasıtasıyla Osmanlı bürokrasisine eklemlenmiştir.

²⁶³ BOA.KK_d_2542.44/4 H. 1126 M. 1714

2.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KİLİSE TEŞKİLATININ TESİSİ VE GAYRİMÜSLİMLERİN KONUMU

2.1.1. Osmanlılarda Devlet-Kilise Teşkilatı (Patrikhane) İlişkilerinin Tesisi

Hz. Muhammed'in Tûr-i Sina Manastırı rahiplerine²⁶⁴ ve Hz. Ömer'in Kudüs Hristiyanlarına verdiği Hicri 15 tarihli ahidnâme²⁶⁵ diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlıların da gayrimüslim politikasının oluşumunda bir referans noktası olmuştur. Bu durum İslam devletleri içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin idaresinde, kaynağını Kur'an-ı Kerimden alan²⁶⁶ İslâm zimmet hukukunun da bir tatbiki olarak düşünülebilir. İlk fetihlerinden itibaren gayrimüslimlerle karşılaşan Osmanlılar, özellikle Balkan fetihleri ile de tamamı gayrimüslim olan bir bölgeye hâkim olmuşlardır. Ele geçirdikleri bölgelerdeki gayrimüslimleri idarede ve ayrıca hukukî, malî, sosyal ve dinî alanlardaki meselelerde, çözüm olarak İslam dininin zimmet hukukunu temel almışlardır. Ayrıca Balkan fetihleri sırasında bazı dini zümrelere ayrıcalıklar verilerek mevcut durumlarının bir şekilde güvence altına alınmıştır. Kısacası Osmanlılar tarafından gayrimüslim ahaliye ve din adamlarına tanınan imtiyazları, sorumlulukları ve sınırlılıkları belirten hükümlerin ve beratların Osmanlılar tarafından ilk dönemlerden beri verildiği bilinmektedir.²⁶⁷

Osmanlıların gayrimüslimlerle ilgili bakış açısının tarihi temellerini oluşturan kayıtlardan birisi, Yazıcızâde Ali'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adlı eserinin son kısmında bulunan "Margarit Manastırından, Söğütteki Osman Gaziye gelen Rahiblerin Hikayesi" başlığı altında yer almaktadır. Bu hikayeye göre Siroz şehri üstündeki Margarit manastırının rahipleri, nücûm ilmi ile Osman Gazi'nin soyundan gelen padişahların Rumeli'ni fethedeceğini öğrenip, hediyeler ile Osman Gaziye gelmişler, kendisine hediyeler sunarak Rumeli fetholunursa manastırlarının keşişlerinin ve vakıf köylerinin, vergilerden muaf olacağına dair yazılı bir belge almışlardır. Bu hükmün eserin yazıldığı II. Murad zamanında dahi yenilendiği belirtilmiştir.²⁶⁸ Münecimbaşı Ahmed Dede de 1673 yılına kadar olan

²⁶⁴ BOA.İE.MİT.1-3; BOA.YB.021.66-5; Hadi Belge, "Sina Dağı Arşivinde Osmanlı İzleri: Fermanlar ve İmtiyazlar", *Turkish Studies – Historical Analysis*, C.15, S.3, 2020, s. 865-867.

²⁶⁵ BOA.A.DVNSKLS.d.10,

²⁶⁶ Dinde zorlama yoktur." Bakara Suresi, Ayet 256, "Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhîret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın." Tevbe Suresi, Ayet 29.

²⁶⁷ İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Sancak-ı Arvanid*, s.43,51,58,73,99,110.

²⁶⁸ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009, s. 930. Aynı eserde gayrimüslimlerle ilgili bir hikayenin geçmesi de dikkate değerdir. Bu hikaye Gazneli Sultan Mahmud'un Hindistan seferi ile ilgilidir. Hikayeye göre Sultan Mahmud, Saminat şehrini fethettikten sonra puthaneyi yıktırmamış ve vakfına dokunmamıştır. Fakat Sultan, Menat adlı büyük putun parçalanma emrini verdi. Saminat halkı, putlarının parçalanmaması karşılığında çeşitli hediyeler sunmak isteseler de put parçalanmış ve içerisinden çok miktarda mücevher çıkmıştı. s.923

hadiseleri anlattığı ve genel bir dünya tarihi olan Sahâifü'l-Ahbâr adlı eserinde aynı hikayeyi Türkçe bir tarihte (muhtemelen Yazıcızâde'den) gördüğünü zikrederek eserine almıştır.²⁶⁹ Bu hikayeye konu olan ve sonu keşişler lehine sonuçlanan hadisenin, bir rivayetten ibaret olduğu göz önüne alınmakla birlikte manastır keşişlerinin bu tür diplomatik diyebileceğimiz faaliyetlerinin de sık görülen bir durum olduğu bilinmektedir. Statülerini korumak isteyen manastır ruhbani yükselen politik güce yönelmektedirler. Bu gücün bir İslam devleti olması bu durumu çok değiştirmemektedir.²⁷⁰ Bu hikayeyi doğrulayabilecek bir delile yine Osmanlı arşivinde tesadüf edilmektedir. Hicri 3 Muharrem 1281/Rumi 27 Mayıs 1280 tarihli evrakta *Margarid Manastırı* ruhbanın geçmişte sultanlar tarafından kendilerine verilen ve bazı vergilerden muaf olduklarını bildiren fermanın yenilenmesini talep ettikleri görülmektedir.²⁷¹ Bu kayıta yer alan olay, dönemin düşünce dünyasından hareketle, kaynağı ve doğruluğu hiç sorgulanmayarak kabul edilmiş rivayetlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber bu rivayet, devlete bağlılıklarını bildirip vergilerini vermeyi kabul eden ruhbana karşı Osmanlıların tutumunu göstermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kilise teşkilatı ile ilgili sonraki uygulamaların temellendirilmesi açısından önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlılar ilk dönemlerinden itibaren Rûm olarak adlandırılan yerli Hristiyanlarla, birlikte yaşama kültürüne sahiptirler. Türkler Anadolu'da yerleşik Rumlarla karşılaşmışlar ve zaman içerisinde bir birlikte yaşama kültürü geliştirmişlerdir. Orhan Gazi döneminde Osmanlıların eline esir düşmüş olan Selanik Başpiskoposu Gregory Palamas, Hristiyanları tam bir serbesti içinde görmüş ayrıca bir Osmanlı şehri olan Biça'da eski bir Bizans komutanını da bölgenin en nüfuzlu şahsiyeti olarak bulmuştur. Gelibolu'ya geçen Süleyman Paşa'nın yanında *kâfirlerin* de olduğu, I Murad'ın ordusunda haraçgüzar beyliklerin gönderdiği Hristiyan askerlerin varlığı bilgileri, Osmanlı-gayrimüslim ilişkilerinin temelleri hakkında bir bakış açısı getirmemizi sağlamaktadır.²⁷² Osmanlılar, ilk dönemlerden itibaren din adamlarına imtiyaz tanıyan uygulamaları belirten bilgilere de rastlanılmaktadır. Bununla

²⁶⁹ Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifü'l-Ahbâr fi Vekayîü'l-A'sâr*, C. I. Çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 37, s.47-48.

²⁷⁰ Michel Balivet, *Moines et Derviches Ambassadeurs, du Mont Athos a Sakız Adası (Keşiş ve Derviş Büyükelçiler Athos Dağından Sakız Adasına)*, Çev. Perihan Yalçın, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, No: 52, 2009, s. 21-25.

²⁷¹ *Siroz kazası dahilinde Margarid manastırı ruhbanlarının yedinde bulunan selâtin-i mâziye ahkâm-ı şerîfeleri iktizasınca âdet-i ağnamdan ve tekâlif-i sâireden mu'âf ve müsellemler olarak bu bâbda üç dört sene evvel yedlerine fermân-ı âlî i'tâ olunmuş ise de bunun tecdidi lazımgelmiş olmağla defterhâne-i âmireden kuyûd-ı lâzimesi ba'de'l-ihrac mukaddemâ i'tâ buyurulan emr-i âlinin tecdidi hususuna müsâ'ade-i mekârimâde-i seniyyenin buyuruluş ve sezâvar buyurulmuş zabt emr ve irâde-i mekârim-i cenâb-ı nezaretpenahileri olmağın ...*, BOA.C.ADL.48-2900 H. 1281 M. 1864

²⁷² Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 143.

ilgili bilinen en eski örnek I. Bayezid döneminde fethedilen Antalya'ya bir metropolitin atanmasıdır.²⁷³ II. Murad döneminde Selanik'in fethinden sonra H. 833/ M. 1430 tarihli bir berat ile Aynoroz (Athos) keşişlerine, Aynoroz manastırlarının mallarının vakıf ve mülk olarak tanınarak arazisinde tımar uygulanmayacağı, ürettiklerinden vergi alınmaması ve cizyeden de muafiyet gibi imtiyazlar verilmiştir. Buna mukabil keşişler yıllık belli bir miktar vergiyi maktu' olarak ödeyeceklerdi.²⁷⁴ Osmanlılar da coğrafi konum itibariyle Rumlar ile bu ilişkileri sürdürmüşler, özellikle fetihlerin, nüfusunun genel itibari ile Ortodoks olan Balkanlarda yayılmaya başlamasıyla bu durum daha farklı bir hal almıştır. Ortodoks kilisesini resmen tanıyan Osmanlılar, idaresi altındaki Rumlar için eski idareye nazaran daha koruyucu uygulamalar ortaya koymuştur.²⁷⁵ Bununla beraber Osmanlılar tarafından fethedilen şehirlerin ele geçirilme şekli gayrimüslimlere yaklaşımı da belirlemiştir. Kendiliğinden teslim olan şehirlerdeki yaşam büyük ölçüde kesintiye uğramadan devam ederken, dönemin savaş kurallarına göre direniş gösterdikten sonra fethedilen şehirler, karşılaştıkları misilleme ile yerle bir olmuştur.²⁷⁶

Osmanlılar tarafından fethedilen şehirlerdeki gayrimüslimlere, İslam'ın zimmet hukukuna göre muamele edilmiştir. Bunun yanında Türklerdeki farklı dinlerde olanlarla bir arada yaşama tecrübesi ve fethedilen bölgelerde uzun yıllar boyunca yerleşmiş olan uygulamalar, devlet-reaya ilişkilerinin belirleyicisi olmuştur. Bu temeller çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gayrimüslimlerin idarî, dinî, sosyal ve malî alanlardaki konumu belirlenip bu alanlardaki sınırlar da çizilmiştir. Bu durum Osmanlı yönetimi

²⁷³ Halil İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", s. 415.

²⁷⁴ Phokion P. Kotzageorgis, "About the Fiscal Status of the Greek Orthodox Church in the 17th Century", *Turcica* 40, 2008, s.73.

²⁷⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev. Ruşen Sezer, Kronik Yayınları, 2021, s. 25.

²⁷⁶ Molly Greene, *Osmanlı Devleti ve Rumlar 1453-1768*, Çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008. s.10.; Tursun Bey, Mora fethini anlatırken teslim çağrısına uyarak aman dileyen yerleri ayrı tutarak, cebren ele geçirilen şehirlerde yaşayanların esir edildiğini, mallarına el konulduğunu; "en kötülerin toplandığı yer ve putlar tapınağı" olarak tanımladığı manastırların ve kiliselerin camiye çevrildiğinden bahsederken dönemin savaş ve fetih kurallarının uygulanması hakkında da bilgi vermektedir. Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 103-104.; Selanik'in Türk idaresine geçiş sürecine şahit olan Selanik Başpiskoposu tarafından yazılan eserde Türk fetihleri bir felaket olarak yorumlanmış, Türkler dinsiz ve barbar olarak tanımlanmıştır. Yazar Türklere yardım eden Hristiyan asıllı askerlerden ise nefretle bahsetmektedir. Eserde Türkler tarafından şehirde yaşayanlara din değiştirme konusunda baskı yapılmayacağına dair söz verilmesine rağmen buna uyulmadığından ve birçok kişinin de ağır vergi yükünden kurtulmak amacıyla Müslüman olduğundan bahseder. Aynı yazar Yıldırım Bayezid'in İstanbul kuşatması sırasında Selanik halkına bir nebze iyi davranıldığını fakat bunun İstanbul'u ele geçirebilmek amacıyla düşünülen bir entrika olduğundan bahsetmektedir. Ferhan Kırıldökme, *Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku, (ΑΙΓΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ) (1387-1429)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 82, 116-120.

tarafından birçok problemin çözümünde başvurulan *kadim* uygulamalar olarak *nizam* denilen devlet-toplum düzeninin sağlanmasında uzun yıllar esas olarak alınmıştır.

Osmanlı hâkimiyetinin Balkanlarda yerleşmesi ile uygulanan hukuk sistemi ve güvenlik vaat eden sağlam merkezi idare, farklı milletlerin sosyal ve kültürel farklılıklarının muhafazasında etkili olmuştur. Osmanlı idaresinin resmen tanıdığı ve desteklediği kilise teşkilatı, kendilerine tanınan imtiyazlar ile bölgelerinde dini ve sosyal hayata derinden nüfuz eden faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bunun sonucunda kilise teşkilatı imtiyazlı bir statü kazanmış ve Ortodoks Hristiyanlık, maddi ve manevi açıdan gelişmiştir.²⁷⁷

Fatih Sultan Mehmed döneminde girilen kurumsallaşma faaliyetleri çerçevesinde devlet işleyişi açısından önemli uygulamalar, kanunnameler ile sistematik bir hüviyete kavuşturulmuştur. Fatih Kanunnamesi olarak bilinen kanunnameler içerisinde *Midrebolid Berât Sureti* başlığı altında, Metropolitlerin beratlarının ne surette hazırlanacağı ile ilgili bir kanunname de mevcuttur. Kanunnamede isim, pişkeş miktarı ve metropolitin hangi bölgeye atanacağı kısımları boş bırakılmıştır.²⁷⁸ Kanunnamenin bu şekliyle bir berat şablonu olduğu anlaşılmaktadır. Kanunname Osmanlı döneminde, metropolitlerin hangi şartlarla atanacakları; yetki, sorumluluk ve muafiyetlerini belirten ilk belge olması açısından önemlidir.

Bilindiği üzere İstanbul, Ortodoks Hristiyanlığın en önemli merkezlerinden biridir. Şüphesiz bu önemi Bizans döneminden itibaren ülkede yaşayan Ortodoks Hristiyanlar üzerindeki otoritesini gittikçe arttıran İstanbul Rum Patrikhanesinin mevcudiyetinden almaktadır. İstanbul'un fethi sürecinde, patriklik makamı boşta kalmış, kilise teşkilatı da yetki ve sorumluluğunu yerine getiremez olmuştur. Fetihden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından boşta olan patriklik makamına George Scholarius, Rahib Gennadios olarak İstanbul Patriği atanmış ve yaygın görüşe göre kendisine Fatih'in elinden bir ferman verilmiştir. Bu ferman ile patriğe kişisel dokunulmazlık, vergi muafiyeti, hareket özgürlüğü, azil edilemeyeceği teminatı ve bu haklarını kendinden sonra patrik olacıklara bırakma hakkı tanındığı iddia edilmektedir.²⁷⁹ İstanbul'un fethinden sonra Patrik olarak atanan II.

²⁷⁷ Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s.70. Emecen'e göre kilise teşkilatının 19. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı idaresine karşı çıkan isyanları organize edebilecek bir konuma gelmesi, bu imtiyazlar sayesinde zamanla güç kazanmasının bir sonucudur.

²⁷⁸ Robert Anhegger, Halil İnalçık, *Kânunâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i Osmanî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânunnâmeler*, TTK Yay. Ankara, 2000. s. 65

²⁷⁹ Phrantzes ve Critobulus'tan nakleden: Steven Runciman, *The Great Church in the Captivity*, Cambridge University Press, Tenth Printing, 2006, s.168-170.; Ayrıca İstanbul'un fethinden sonra Galata'nın Katolik yerleşikleri olan Cenevizlilerin Osmanlılara bağlılıklarını bildirmeleri ile Fatih Sultan Mehmed tarafından

Gennadios'a verilen beratın ya da II. Gennadios'a tanınan imtiyazları içeren bir fermanın varlığı konusu tarihi süreçte tartışmalı bir konu olarak yer almıştır. Tartışma öncelikle böyle bir bert/fermanın verilip verilmediğinden başlamakla birlikte bu imtiyazları belirten belgenin Gennadios'a verilen bir berat mı yoksa Patrikhaneye verilen bir ferman mı olduğudur. İki terim imtiyazları içermesine rağmen pratikte birbirinden farklı kullanımlar içindir. Bu berat ya da fermanın yazılı olarak mı sözlü olarak mı verildiği de bu tartışmanın içerisinde yer almaktadır. Bu konudaki ikinci tartışma konusu bu ferman ya da beratın Patrikhaneye mi yoksa Gennadios'un şahsına mı verildiğidir. Her yeni patriğe yeniden berat verilmesi bu beratın patriklerin şahsı ile ilgili olduğunu göstermektedir. Patrikhane ise Fatih'in fermanı ile Patrikhanenin kurumsal olarak tanındığını iddia etmektedir.

Yavuz Sultan Selim'in tüm kiliseleri camiye çevirmek ve tüm halkı Müslüman yapma fikri çerçevesinde çıkan tartışmalarda Fatih Sultan Mehmed'in Rumlara vermiş olduğu imtiyaz fermanının Patrik tarafından sunulması istendiğinde dönemin Patriği Theoleptos kilise arşivlerinde kapsamlı bir araştırma yapılmasına rağmen böyle bir belge ortaya koyamamıştır.²⁸⁰ Belgenin aslının bir yangında kaybolduğunu dile getiren patrik, yüz yaşlarında olan üç yeniçerinin bu duruma şahit oldukları iddiasıyla şahitliklerini talep etmiştir. İstanbul'un fethinde hazır bulduklarını beyan eden yaşlı yeniçeriler, Fatih Sultan Mehmed'e Rum soylularının şehrin anahtarını sunduklarını ve Sultan tarafından Rumların kiliselerinin korunacağı konusu ve diğer imtiyazların verildiğinin konuşulduğuna şahitlik ederler.²⁸¹ Neticede, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin ilamı ile Yavuz Sultan Selim tarafından eski imtiyazlar yenilenmiştir.²⁸² Yazılı bir ferman olduğu bilgisine dönemin

kendilerine bazı imtiyazları içeren bir ahidname verilmiştir. Ahidnamenin Rumca metni British Museum'da, 1453 tarihli Türkçe metin ise Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır. Halil İnalçık, "Ottoman Galata 1453-1553", *Essay in Ottoman History*, Eren Yayıncılık, 1998, s.275-276; Ahidnâmenin Fatih Sultan Mehmed tarafından verilen aslı Osmanlı arşivinde tespit edilememiştir. Bununla birlikte, Evâsıt-ı Mühâremü'l-Haram 1012 (M. 1603) tarihinde ve Evâhir-i Rebiülevvel 1033 (M. 1624) tarihli hükümlerle yenilenecek defterlere kaydedildiği görülmektedir. Mahmud Şakiroğlu, "Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara, 1981, s. 219, BOA.MAD_d_6004.96/1 H. 1033 M. 1624. Bu tarihler I. Ahmed ve IV. Murad'ın tahta geçişlerinin ilk yıllarına tesadüf ettiğinden, ahidnâmenin cülûsler nedeniyle tecdid edildiği anlaşılmaktadır.

Bu ahidname ile Galatalılara ayin ve erkânlarını eskisi gibi icra edebileceklerinin teminatı verilmiştir. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I. FEY Vakfı Yay., İstanbul, 1990, s. 476-479; Mahmud Şakiroğlu, "Fatih Sultan Mehmed'in", s. 211-224; Böylece Galata'da yaşayan Cenevizliler birçok imtiyaza sahip olur iken gayrimüslim tebaa olarak haraca tabi olmuşlar ve reyadan sayılmaya başlanmışlardır. Rinaldo Marmara, *Bizans İmparatorluğu'ndan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, Çeviri Saadet Özen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 49. Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, s. 102-103.

²⁸⁰ Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System", s.79.

²⁸¹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, (çev. Özdemir Çobanoğlu), C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 342, Ankara, 1979. s. 196; Steven Runciman, *The Great Church in the Captivity*, s.189.

²⁸² Yorgo Benlisoy, Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996, s.35.

Bizans ve Osmanlı kaynaklarında rastlanmamaktadır. Böyle bir fermanın olduğu iddiası sonradan da gündeme gelmiş, bir arşiv tetkiki sonucu olduğu anlaşılan H. 1250 M. 1834/1835 tarihli bir belgede, böyle bir fermanın kaydının mevcut olmadığı fakat bazı Fransız, Latin ve Yunan kaynaklarında bu fermanın bahsedildiği yönünde bir bilgi mevcuttur.²⁸³ Bununla birlikte İstanbul'un fethinden önce Osmanlıların Hristiyanları nasıl idare edecekleri açığı ve bu da bir yetkilendirme olduğundan patriğin görev ve sorumluluklarını belirten bir berat verilmesi de oldukça mümkün görünmektedir.²⁸⁴ Zira fetihten önce din adamlarının berat ile yetkilendirilmesi örnekleri mevcuttur. Bununla ilgili bilinen en eski örnek I. Bayezid döneminde fethedilen Antalya'ya bir metropolitin atanmasıdır.²⁸⁵ Elizabeth A. Zachariadou, Fatih Sultan Mehmed tarafından Gennadius'u Ortodoks cemaat başı olarak atadığı ve kendisine patrik olarak bazı haklar tanıdığını söylemektedir. Yeni patriğe, dönemin şartlarına uygun olarak bir berat verildiğini fakat bu beratın XVI. yüzyıl vekayinamelerinde bahsedildiği kadar geniş yetkileri (azil edilmeyeceği, kişisel dokunulmazlık gibi) içermediğini de ilave eder. Ayrıca bu berat patrikhaneye değil patriğe verilen kişisel bir beratır ve sonrasında her yeni patriğe bir berat verilmiştir. Kurumsal anlamda Patrikhaneye bir beratın verildiği iddiası da tüzel kişiliğe imtiyaz tanınmasının mümkün olmadığı İslam hukuku ile çelişmektedir.²⁸⁶

Sultan IV. Mehmed zamanına gelinceye değin Patrikler padişahın huzuruna kabul edilip göreve başlarken, bu dönem ile protokoldeki mevkileri tenzil edilmiş ve padişah tarafından kabul edilme imtiyazını kaybetmişlerdir. Bu durum 1657 yılında dönemin patriğinin Eflak voyvodasına gönderdiği bir evrakın ortaya çıkması ile başlayan süreç ile ilgilidir. Bu evraka istinaden yapılan tahkikat sonucunda patrikhanede yeniçeri kıyafetlerinin bulunması devlet tarafından, Rumların bir isyan hareketi başlatacaklarına yorumlanmış ve bundan sorumlu tutulan patrik idam edilmiştir.²⁸⁷ Bu olayın devletin patriklere ve patrikhaneye bakış açısını değiştirdiği söylenebilir.

1763 yılında ricâl-ı devletten sayıldığını gördüğümüz patrikler,²⁸⁸ H. 1181 M. 1767/1768 yılından itibaren yeni bir düzenleme ile artık göreve başlarken Sadrazam

²⁸³ BOA.HAT.778-36478 H. 1250 M. 1834/1835; Bu ferman/berat hakkında tartışmalar için bkz. Bülent Atalay, "Rum Ortodoks (Fener) Patrikhanesi'ne Verildiği Varsayılan İmtiyazlar ve Bugünkü Statüsü", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002 Ankara, II. Cilt, II. Kısım, Ankara, 2005, s.1413-1440

²⁸⁴ Runciman, *The Great Church in the Captivity*, s. 170.

²⁸⁵ Halil İnalcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", s. 415.

²⁸⁶ Zachariadou, *Ten Turkish Documents*, s.48-50.

²⁸⁷ *Târih-i Na'imâ*, Hazırlayan Mehmet İpşirli, C. VI, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 1730.

²⁸⁸ *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'î't-Tevârih*, Haz. Münir Aktepe, C. II-A, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 59.

tarafından kabul edilmeye başlanmıştır. Göreve atanma sembolü olan hilat giydirilmesi usulü de yine sadrazam tarafından icra edilmiştir.²⁸⁹ Bununla birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren patriklerin azlini gerektirecek bir suçtu olmadıkça görevine devam edebilmeleri güvenceye alınmıştı.

2.1.2. Osmanlı Düzeni İçerisinde Gayrimüslimlerin Sosyal Konumu

Dini ve sosyal yönden serbest bırakılan ve zimmi olarak tanımlanan gayrimüslimler, bunun karşılığında bazı yükümlülöklere tabidirler. Maddi olarak cizye ödemek gibi bir yükümlülüğün yanında gayrimüslimler için birçok sosyal yükümlölük de söz konusudur. Bu sosyal yükümlölükler gayrimüslimlerin Osmanlı toplumundaki yerini de belirlemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal sınıfları belirleyen giyim kuşamdan silah kullanma ve ata binmeye kadar bir grup simgesel alamet, toplumun dinamik yapısından dolayı ayırt ediciliğini kaybettiği anda devlet tarafından bu duruma müdahale edilmiştir.²⁹⁰ Fatih Sultan Mehmed'in düzenlemelerine atıfta bulunan sonraki fermanlarda, Müslümanları gayrimüslimlerden, gayrimüslimleri de kendi aralarında giyim kuşam şekli ile sınıflandırılması usulü padişahlar ve devlet görevlileri tarafından üzerinde önemle durulan bir meseledir.²⁹¹ Bu durum cemaatler arası çatışmaların bol olduğu bir dönem için sınırları çizmek adına bir araç olmuştur.²⁹² Giyim kuşam farkı meselesi cemaat mensuplarına bir aidiyet ve kimlik duygusu verdiğinden Müslüman-gayrimüslim ya da gayrimüslim cemaatler arasında bir ayırım mekanizması olarak görölmektedir.²⁹³ İstanbul'da XIX. yüzyılın ilk yıllarının tanığı olan Thomas Thornton, gayrimüslimler tarafından bu kurallara uyulmamasının İslam'ın kurallarına karşı gelinmesi olarak kabul edildiğinden bahsetmektedir. Onun bildirdiğine göre bu kurallara uymayanlara ölüm cezası verilmekte, cezalandırılanların cesetleri de teşhir edilmekteydi.²⁹⁴ Bununla birlikte, divan ve donanma tercümanları ile bunların oğulları; Eflak Kapukethüdalari ile Eflak hizmetinde olanların beyzade olarak nitelenen oğulları giyim kuşam konusunda ayırma tabi olamayan imtiyazlı kişilerdir.²⁹⁵

²⁸⁹ BOA.HAT.778-36478 H. 1250 M. 1835

²⁹⁰ Rifat Ali Abou El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, Çev. O. Özel-C. Şahin,2. Baskı, s.115.

²⁹¹ BOA.ADVNSMHM.d.39.292/561 H.988 M. 1580

²⁹² Ömer Faruk Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 5-6.

²⁹³ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1700-1922*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2016, s.256.

²⁹⁴ Thomas Thornton, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 153,

²⁹⁵ BOA.HAT.1385-54918 H. 1204 M. 1789/1790

Zimmi hukukuna göre, gayrimüslimler tarafından kurulmuş ve sulh yolu ile Müslümanlarca ele geçirilmiş şehirlerde mevcut dini müesseseler muhafaza edilmiştir. Fakat savaş yolu ile ele geçirilen şehirler için bu durum geçerli olmayıp bu müesseselerin tahrip edilmeyeceği genel prensip olsa da bu durum İslam hukukçuları arasında bir tartışma konusu olmuştur. Müslümanların kurdukları şehirlerde ise gayrimüslimlerin dini müesseseler inşa etmelerine İslam hukukçularının geneli karşı çıkmaktadır.²⁹⁶ Osmanlılar Kilise tamir ve inşası yanında, ayinlere çan çalınarak davet ve haç dikme konusunda yasaklamalar gelmiştir.²⁹⁷ Osmanlı döneminde bu hukuka ve fetvalara uygun olarak eski kiliselerin izin ile eski halinden farklı olmamak üzere tamir edilebildiği²⁹⁸ halde yeni bir kilise yapılması yasaklanmış, bu durumda olanların yıkılması emri, kanunnamelerde yer almıştır. Kilise tamiri ve inşasındaki istisnai durumlar sadece padişahın izni yani fermân-ı şerif ile mümkündür.²⁹⁹ 1565 yılında Balat'ta bir evin üst kısmına çevredeki evlerden yüksek olmak üzere inşa edilen ve *kefere ta'ifesinin ayin yaptıklarından* kilise olduğu anlaşılan yerin bu kısmının yıktırılması emredilmiştir. Bu evin üzerine yeniden bir ilave yapılır veya *kefere ta'ifesi* burada toplanırsa civardaki Müslümanların bu durumu haber vermeleri gerektiği de belirtilmiştir.³⁰⁰ Bununla beraber yangın ya da deprem sonucu tamamen tahrip olan bir kilise yeniden inşa edilebilmekteydi. Kilise onarımları verilecek izin üzerine yapılabilmekteydi. Onarım sonucunda kilisenin eski biçiminde olması ve eklentiler yapılmaması şarttı. Onarımda eski ve kullanılmış malzeme ile yapılması gerekirken, kiliseye kubbe yapılması

²⁹⁶ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2019, s. 143.

²⁹⁷ “Kilise ayinleri, Rumca'da simantroti, Türkçe'de şamandıra, Romence'de geamandurâ ya da toaca olarak adlandırılan tahta bir gongun kısık sesiyle haber verilebilirdi.” Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, s. 371-372.

²⁹⁸ Kilise tamiri ile ilgili fetvada tamir edilecek kilisenin, eski plan ve yüksekliğine uygun şekilde yapıldığı takdirde tamirine cevaz verilmiştir. BOA.MŞH.FTV.1-92, H.1213 M. 1798

²⁹⁹ ...ba'zı yerlerde kadîm kâfir zamanından berü kilise olmayan yerlerde kilise ihdâs olunmuş onun gibi cedîd ihdâs olunmuş kiliseler yıkdırılıb ve içinde oturub tecesü-i ahvâl edüb diyar-ı küffara haber eden keferenin ve papasların muhkem haklarından geline ve siyâsetler oluna ve yollarda haçlar vaz' olunmuş hedmolunub min ba'd etdirmeyeler ve ederlerse edenlere siyaset oluna ve hangi kadının kadılığında olub men' ve def' etmeye azline sebeb ola... Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. III. s.377-378.

³⁰⁰ BOA.ADVNSMHM.d.5/313 H. 973 M. 1565. Kilise ve manastırların izinsiz tamir ve inşa edilmeleri ve bunlardan tespit edilenlerin yıktırılması ile ilgili bu örnek gibi bu konuda epey arşiv kaydı vardır. Sürekli yaşanan bu durum Balat'taki olaydan çok sonra bile bu durumun değişmediğini göstermektedir. Hatta bu durumun devlet görevlileri tarafından suistimal edildiği olaylar da görülmektedir. Balat örneğinden iki yüz elli yıl kadar sonra Kâimmakam paşanın emriyle mübaşir sıfatıyla kilise teftişine giden mühürdar yamağı, görevini kötüye kullanarak altı bin beş yüz guruşa kilise inşasına göz yummuştur. Hatta bunun beş bin guruşunun mühürdar yamağına ferman için verildiği reaya tarafından söylenmiştir. Bu yolsuzluk meselesi padişahın kulağına kadar gitmiştir. Yakalanan mühürdar yamağı Mehmed sorgusunda (güya) beş bin guruşu kendi, bin beş yüz guruşu da yardımcıları için görev ücreti karşılığında (hidmet olarak) aldığını söylemiştir. Padişah tarafından yazılan hatt-ı hümayun ile izinsiz kilise inşa eden karye kocabaşları küreğe gönderilirken kilisenin yıkılması da emredilmiş, hatta bu konuda bir müsamaha gösterilirse başkalarının da buna cesaret edebileceği, bizzat padişah tarafından bildirilmiştir. BOA.HAT.1314-51217; BOA.HAT.1294-50242

ve kubbenin kurşunla kaplanması yine bir yıkım sebebi idi.³⁰¹ Yüksek rütbeli ruhbanın mezarları genellikle kiliselerin içinde olur, mezar taşlarında da ruhban olduklarını belirten, ruhban başlıklarını andıran şekiller yer almaktadır.³⁰²

Reayanın korunması padişahın temel görevlerinden biriydi. Bu durum kendisini kiliselere verilen zararların tanziminde de göstermektedir. Kilise tamiri bölgedeki Müslümanlar tarafından takip edilen bir durumdur. Müslüman ahali gayrimüslimlerin kanuna muhalif hareketlerini bildirmekle bir anlamda yükümlüdürler. Hatta bazen bu durum yanlış anlaşılmalardan doğan müdahalelere de sebep olmaktadır. Bu duruma örnek olarak patrikhanenin çatısının taşlanması verilebilir. Patrikhanenin tamir edilip hatta yükseltildiğini zanneden Müslüman mahalleliler, çatıya taşlar atarak patrikhane çatısındaki kiremitlerin kırılmasına neden olmuşlar, Patrik Bâb-ı Âlî'ye bir kıta takrir sunarak çatının tamirini talep etmiş, mimar ağa tarafından gönderilen görevliler yaptıkları incelemede kiremitlerin kırılmış olduğunu tespit etmişlerdir. Sadrazamın arzıyla mesele padişaha sunulmuş, O da kırılan kiremitlerin tanzim edilmesini emretmiştir.³⁰³

Bu örneklerden Osmanlı gündelik hayatında gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında gözle görülen bir ayrımın uygulanmaya çalışıldığı, bu ayrımın Osmanlı idaresi tarafından kanunî bir uygulama olarak sürdürülmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu kanunun temeli dinî referanslı olup zaman zaman patrikhaneler de bu uygulamada sorumlu tutulmuştur.³⁰⁴ Bununla beraber bu konu ile ilgili birçok yasaklama ve uyarı kaydının bulunduğu, Osmanlı toplumundaki gayrimüslimlerin, bu ayrıma uyma konusunda çok da hassas davranmadıkları söylenebilir.

2.2. İSTANBUL RUM PATRİKHANESİ

Daha sonraları İstanbul Rum Patrikhanesi haline gelecek olan Byzantium Kilisesi'nin 37 yılında Aziz Andreas tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle Aziz Andreas'ın isim günü olan 30 Kasım günü İstanbul Patrikliğinin kuruluş yıldönümü olarak kutlanmaktadır. Byzantium Kilisesi, İmparator Büyük Konstantin tarafından İstanbul'un 330 yılında başkent yapılmasına dek Ereğli (Heraklea) Metropolitliğine bağlı bir piskoposluk olarak kaldı. Bağımsız bir başpiskoposluk olması ile kilisenin başında bulunan

³⁰¹ Zafer Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2006, s.38

³⁰² Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, S.31

³⁰³ BOA.HAT.775-36338, H. 1230 M. 1814/1815

³⁰⁴ BOA.C.DH.206-10290 H. 1241 M. 1825/1826

başpiskopos, Yeni Roma ve Konstantinopolis Başpiskoposu unvanıyla anılmaya başlandı. Başpiskopos, Sen Synod (Kutsal Meclis) tarafından seçilmekte idi.³⁰⁵

2.2.1. İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Osmanlılar Tarafından İhyası

Selanik Başpiskoposu Simeon'a göre İmparatorluk başkenti olarak İstanbul, Tanrıdan sonra Meryem Ana tarafından korunan, İsa'nın dininin temel taşı ve Ortodoksluğun kalesi, İsa'nın annesi Meryem'in ve Teslisin ikametgâhı, hâkimlerin hâkimi olan Tanrının evi dindarlığın merkezi, en yüce ruhani liderin (Patrik) mekanı ve İsa tarafından dünyanın her bir tarafına gönderilen din adamlarının merkezidir.³⁰⁶

İstanbul'un fethi ile Osmanlı idaresine giren İstanbul Rum Patrikhanesine Fatih Sultan Mehmed tarafından bir patrik atanarak, patrikhanenin işleyişine devam etmesine müsaade edilmiştir. Georgios Scholaris'in II. Gennadios adıyla İstanbul patriği olarak atanması fetihden biraz sonra, 6 Ocak 1454 yılında gerçekleşmiştir. Gennadios, şehirde kalan az sayıda ruhban ile bazı soylular sınıfından vekillerin katıldığı ve Ereğli başpiskoposunun yönettiği bir törenle patrikliğe atanmıştır. Bu törenden önce Fatih, kendisini yemeğe davet etmiş ve ayrılırken kendisine değerli bir asa hediye ederek avluya kadar eşlik etmiştir. Yeni patrik, Bizans dönemi teşrifat kurallarına benzer şekilde bir merasim ile yeni makam yeri olan Havariyyun (Agioid Apostoloi, Kutsal Havariler) kilisesine gönderilmiştir. Gennadios'a ayrıca, kiliselerinin camiye dönüştürülmeyeceği, cenaze ve diğer kilise törenlerine karışılmayacağı, paskalyanın bütün ayinleriyle kutlanabileceği ve bu kutlamalar sırasında geceleri, Rum semti Fener'in kapılarının açık bırakılacağı imtiyazları tanındı. Bunun yanında fethedilen bölgelerde eskiden olduğu gibi Hristiyan ruhban kilise otoritelerine bağlı yetkilerini kullanmada serbestlik de tanınmıştır. Kritovulos'a göre yeni patriğe tanınan bu imtiyazlar ile diğer yetki ve sorumluluklar, Bizans döneminde patriklerin sahip olduklarından az değildi. Fatih'in amacı, geleneğe uymanın ötesinde devletin çıkarlarına uygun olarak kullanmayı umduğu bir kurumun varlığını sürdürmesine izin vermektir. Ayrıca bununla Doğu Hristiyanlarının en üst düzey ruhani yetkilisi Osmanlı düzenini kabul ettiğinden, ülkedeki Rumların devlete itaati konusunda önemli bir adım atılmıştır. Patrikhanenin bu şekilde devam ettirilmesi sadece kilise topluluğunu değil Rumların milli ve siyasî varlığı açısından da önemlidir. Patrik milletinin yalnızca ruhanî lideri değil, bir bakıma siyasi lideri haline gelerek Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimler üzerinde önemli bir nüfuz sahibi olmuştur. Ayrıca bu atama ile Osmanlılar karşısında destek bulmak için ortaya

³⁰⁵ Benlisoy, Macar, *Fener Patrikhanesi*, s. 19.

³⁰⁶ Kırıldökme, *Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku*, s. 98.

atılan, Doğu ve Batı kiliselerinin birleşme teşebbüsleri de son bulmuş oldu. Gennadios ilk iş olarak 1439 yılında Floransa’da imzalanan ve o dönemde Osmanlılar tarafından büyük bir kaygı ile karşılanan,³⁰⁷ Batı ile Doğu Kiliselerinin birleşmesini hükümsüz kılmak olmuştur. Bu konudaki nihai karar 1484 yılında gerçekleştirilen “Ekümenik Sinod”da alınabilmiş ve Ferrara-Floransa birleşmesinin hükümsüz olduğu ilan edilmiştir.³⁰⁸

İstanbul’un fethi ile Fatih Sultan Mehmed’in kurmuş olduğu imparatorluk, gayrimüslimleri dışlayan bir anlayış içinde olmamış, aksine altında gayrimüslimlerin yer aldığı birleştirici bir siyasi çatı olarak düşünülmüştü. Ortodoks patrikliğinin ihya edilmesiyle İstanbul Rum Patrikhanesi, Rumların Osmanlı idaresine bağlanmalarında da aracı rolü oynamaya başlamıştır.³⁰⁹ Dahası Rum Ortodoks Patrikhanesinin ihyası, Fatih’in cihanşumul hâkimiyet fikrinin, Batıda kendisine rakip olarak gördüğü Papalığa karşı gerçekleştirdiği bir uygulama olarak değerlendirilebilir.³¹⁰

Patrik, Bizans döneminde dini yetkileri ile İmparatorluğun önemli bir aktörü ve aynı zamanda kilise hiyerarşisindeki görevlilerin de reisi konumundaydı. Buna benzer şekilde Osmanlıların da tüm ilmiye teşkilatını özellikle XVI. yüzyıldan itibaren önemi artan Şeyhülislamlık kurumu altında teşkilatlandırmasında, Bizans İmparatorluğu’nun örnek alınarak gerçekleştirilmiş olabileceği Kramers tarafından iddia edilmektedir.³¹¹ Ayrıca Bizans imparatorlarının kilise teşkilatına ve dinî doktrine müdahaleleri ile İslam dünyasında ulemanın devlet kontrolüne ve hâkimiyetine girmesi sonucunda siyasi otoritenin emir ve denetimi altına alınarak devlete eklenme süreci benzerlik göstermektedir. Nitekim Doğu-Batı mücadelesi çerçevesinde Fatih Sultan Mehmed’in şeyhülislama ulemanın başı olarak protokolde yer vermesi ve ilmiye teşkilatını kendisine bağlaması Bizans döneminde imparatorlar ile patrikler arasındaki ilişkiye benzemektedir.³¹²

³⁰⁷ Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 1.

³⁰⁸ *Kritovulos Tarihi*, 1451-1467, Çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2012, s.285-287; Runciman, *The Great Church in the Captivity*, s.168-170.; Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Çev. Dost Körpe, Oğlak Yay. 5. Baskı. İstanbul, 2003, s. 104-105; Johann Wilhelm Zinkeisen *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 6-12; M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s. 52-57; Benlisoy, Macar, *Fener Patrikhanesi*, 1996, s. 31-34.

³⁰⁹ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, s.143-144.

³¹⁰ Fatih Sultan Mehmed Rum Patriğinden başka bir Ermeni patriği ve Yahudi hahambaşı da atamıştır. Halil İnalçık, “Mehmed II”, *İA*, C. VII, İstanbul, s. 513.

³¹¹ J.H. Kramers, “Şeyhülislam”, *İA*, c.XI, MEB. Yay., İstanbul, 1979, s.486. Aralarındaki benzerliklerden dolayı Osmanlı dönemindeki birçok uygulamanın yanı sıra bazı kurumların Bizans’tan örnek olarak oluşturulduğu iddiası Fuad Köprülü tarafından tartışılmış, benzerlikler olsa da bu uygulamaların Osmanlı İmparatorluğu öncesinde de İslam devletlerinde mevcut olduğu belirtilmiştir. Köprülü, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Yay. Orhan Köprülü, Ötüken Yay., 2. Basım, İstanbul, 1986.

³¹² Osmanlı İmparatorluğu’nda ilmiye teşkilatının iktidarın kontrolüne alınması konusu hakkında literatür değerlendirmesi ve bu meselenin tespiti hakkında bakınız: Mehmet Gel, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı*

İstanbul Rum Patrikhanesi zamanla diğer patriklikler üzerinde otorite tesis etmiştir. Osmanlılar merkezi bir idare açısından yerinde gördükleri bu durumu desteklemişlerdir. 1766 yılında İpek ve 1767 yılında da Ohri Patriklikleri, İstanbul Patrikhanesine bağlanmıştır. Bu durum patrikhanenin otoritesinin Balkan Ortodoksları üzerinde iyiden iyiye artmasına neden olmuştur. Bu durum patrikhanenin öteden beri diğer milletleri (Bulgar, Sırp) Rumlaştırma (Helenleştirme) politikasının bir sonucu olarak da görülmektedir. Bu otorite tesisinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından desteklenmesi, 1721 yılında Petro'nun kilise gücünü devlet eline alarak Panislavist bir politika ile yayılmacı amacına ulaşma hedefine karşı, kilise teşkilatın ve Rumları idarede, Osmanlıların bir hamlesi olarak da açıklanabilir. Fakat Rumların Patrikhane tarafından kontrol altına alınması politikası sahada karşılık bulmamıştır. Nitekim 1768'de başlayan Osmanlı Rus Savaşı sırasında Mora'daki Rumlar kendileri gibi Ortodoks olan Ruslarla işbirliği yaparak isyan etmişlerdir. Rusya bu savaşta Mora Rumlarını özellikle işin içine katarak Osmanlıları zor duruma düşürmüştür.³¹³

2.2.2. İstanbul Rum Patrikhanesi Merkez Teşkilatı

İstanbul'un fethi ile Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olan patrikhaneye Havariyyun Kilisesi tahsis edilmiştir. Gennadios patrik olduktan bir buçuk sene sonra, Havariyyun kilisesinin harap halini öne sürerek patrikhanenin Pammakaristos manastırına naklini talep etmiş ve bu istek Padişah tarafından kabul edilmiştir (1455). Patrikhane, Pammakaristos manastırının camiye tahvili üzerine (Fethiye camii) 1587'de Haliç Fener'inde Panayia Kilisesine, 1597'de Balat'ta Aya Dimitri kilisesine ve son olarak da 1601 yılında Fener'deki Aya Yorgi Manastırı'na nakledilmiştir.³¹⁴ Piskopos Mukataa Defterlerinde İstanbul Rum Patrikhanesi için *Keşişhane* tabiri kullanılmaktadır. Patrikhane, İstanbul'dan Osmanlı ülkesinin en ücra köylerine kadar, dinî ve sosyal alanlardaki faaliyetlerini kendisine bağlı kilise ve manastırlar ve buralardaki ruhani görevliler vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda teşkilatın bu faaliyetleri, patrikhanenin Rumlar üzerindeki otoritesinin tesisini de imkan tanımıştır.

Bu teşkilat çerçevesinde Ortodoks kilisesinde deacon (diyakoz), papaz ve piskopos olmak üzere üç temel rütbe vardır. Manastırda görevli olan din adamları evlenemezler ve

Toplumunun Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 43-45.

³¹³ *Şem'dânî-zâde*, C. II-B, 1980, s. 27-28.

³¹⁴ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.I. TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 465-466. Patrikhane kilisesi hâlen günümüzde Fener'de bulunan Hagios Georgios Kilisesi'dir. Bu nedenle Fener Patrikhanesi olarak adlandırılmaktadır. Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, s.163.; Benlisoy, Macar, *Fener Patrikhanesi*, s. 59.

piskopos olacaklar manastır ruhanilerinden seçilir. *Diyakozluk*, ruhban hiyerarşisinde girilen ilk basamaktır ve geçici bir statüdür. Bu statünün üstünde *papazlık* yer almaktadır. Papazlar piskoposlar tarafından atanırlar ve kiliselerde dini işleri yürütürler. Ayrıca cemaatlerinden de sorumludurlar. *Piskoposlar* kilise teşkilatının büyük şehirlerde bulunan yönetici üyeleridir. Bir bölgenin dini olarak en önemli şehrinde bulunan piskopos bu şehre bağlı olan bölgedeki kilise teşkilatından sorumlu olarak *başpiskopos* ya da *metropolit* unvanını alır. *Patrik* unvanı esasta, temel hiyerarşik unvanlardan değil sadece makam adı durumundadır. Böylece patrikler kilise teşkilatının başı olarak kilise teşkilatı ile ilgili bütün işlerinden sorumludurlar. Kutsal hiyerarşi, yetkisini doğrudan doğruya Petrus aracılığıyla İsa'dan aldığı için belli bir karizmaya sahiptir. Bu anlamda ruhbana teslimiyetin İsa'ya teslimiyet olduğuna inanılır.³¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu kilise teşkilatı görevlileri tarafından dini işlerinin yürütülmesine belirli bir çerçevede karışılmamış ve Rumların geleneksel kilise teşkilatı ile cemaatinin ilişkilerinin korunmasının bir dayanağı olarak bu yapının süregelmesine devlet tarafından imkan tanınmıştır. Bu yapının Osmanlı idaresi açısından dayandığı temel ilkeler *oligelmış* olarak tanımlanan o zamana kadar yürütülen uygulamalar ile İslâm'ın *zimmi* hukuku çerçevesine dahil olan, *şer'-i şerîfe* uygun kanunlardır. Kilise teşkilatı da cemaatleri üzerindeki yetkilerini, hem geleneğe hem de şer'i hukuka uygun bir şekilde, devletin kendilerine tanıdığı haklara dayanarak kullanabilmektedir.³¹⁶ Bununla beraber Rumların ibadetleri, dinî ritüelleri ve kilise hiyerarşilerinin Osmanlı idaresi tarafından *âyin-i bâtıla ve erkân-ı âtıla* olarak tanımlanması devletin bu konudaki bakış açısının da bir göstergesidir.

2.2.2.1. Patrikhanenin Yetki ve Sorumluluğu

İstanbul Rum Patrikhanesi, kendisine bağlı metropolitliklerin üzerinde ve Osmanlı idaresi ile kilise teşkilatı arasında iletişimi sağlaması açısından merkezi bir konuma sahiptir. Patrikhaneye devlet tarafından verilen fermanlar ile belirli konuların gerçekleştirilmesi yetkisi tanınmıştır. Patrikhane bu yetkisini Divan-ı Hümayun'a sunduğu arzuhaller vasıtasıyla işler hale getirebilmektedir. Bu konuda başvuru kaynağı olduğu anlaşılan Piskopos Mukataa Defterlerine göre, Osmanlı idaresi tarafından özellikle XVIII. yüzyıldan

³¹⁵ Kürşat Demirci, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, No:49, İstanbul, 2005 s. 55-56.; <https://www.ortodokslartoplulugu.org/kilise/rahiplik-atamasi/> Erişim Tarihi 02.20.2023; Piskopos ve başpiskopos olarak kullanılan sözcüklerin doğrusu *episkopos* ve *başepiskopos*dur. Cengiz Akter, "Önsöz", *Tarihî, Siyasi, Dinî ve Hukuki açıdan Ekümenik Patrikhane*, Derleyen Cengiz Akter, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 17.

³¹⁶ BOA.KK.d.2775.1925/1 H.973 / M. 1566.

itibaren patrikhane ve kendisine bağılı kilise teşkilatına şu görev ve yetkilerin verildiğı tespit edilmiştir:

1. Patrikhane idaresi tarafından patriğin ve metropolitlerin seçim ve azil kararlarının alınarak bunların gerçekleştirilmesi talebiyle Divan-ı Hümayun'a sunulması,

2. Kilise görevlileri ile diğler zimmilerin içerisinde suç işleyenlerin cezalandırılması, cezalarının sonlandırılması ve bu işlerin yürütülmesi,

3. Kendilerine mahsus ayin ve ibadetlerine kanunlar çerçevesinde devam ettirme ve bunlara müdahalelerin önlenmesini talep etme,

4. Kilise tamiri taleplerinin iletilmesi,

5. Manastır ve kiliseler ile buralardaki Ruhbanın borçlarının düzenlenmesinin talep edilmesi,

6. Mezhep değiştirilmesine itiraz edebilme,

7. Cemaatlerinin aile hukukuna (nikâh, boşanma, çeyiz, veraset) dair iş ve işlemlerin yürütülmesi

8. Dini vergilerin toplanması,

9. Rumlar arasında çıkan mülkiyet ile ilgili anlaşmazlıklarda uzlaştırılması

10. Suç işlediğı iddia edilen kilise görevlilerini alıkoyma

11. Topluma uygun olmayan hareketlerde bulunanları cezalandırma

Patrikhane Osmanlı bürokrasisi içerisinde işleyen bir kurum olarak gücünü şüphesiz devletten almaktadır. Bu gücü kullanma noktasında yine devletin kendisinin hizmetine verdiği kolluk kuvvetine de ihtiyaç duymaktaydı. Kilise teşkilatının güvenliğinin sağlanması ve asayiş problemlerinin halli konusunda, kolluk kuvveti olarak Yeniçeri ocağından yasakçı adı verilen görevliler, Patrikhanede sürekli olarak görev yapmaktaydı.³¹⁷ Yasakçıların başında da bir başyasakçı bulunmaktaydı.³¹⁸

³¹⁷ ...nam rahibin kadîmden yasakçısı olan yirmi sekizinci bölüklü ... Ali ile İbiş kendi hallerinde ırzlarıyla mukayyed olub umûr-ı me'muriyetlerinde ihmal ve noksanları olmayub ve metropolid-i mersûm dahi kendülerinden hoşnûd ve râzî olub... KK_d_2542_23_4/3 H. 1214 M. 1799

³¹⁸ ... rûm taifesinden olub hilâf-ı ayin harekâta ictisâr itdikleri ihsas bulunan ba'zı mesfûrların te'dibleri lâzım geldikde dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri ocağı tarafından me'mûr-ı patrikhane başyasakçısı ma'rifetiyle tersâne-i âmirede küreğ'e irsâl ve tevdi' olunub islâh-ı ba'de nefis ile ıtlâkları iktizâ itdikde yine başyasakçı-yı mûmâileyh ma'rifetiyle ihrâcı hususuna ..., BOA.KK_d_2542_23_68/9 H. 1222 M. 1807

Osmanlılar döneminde Patrikhane, taşra ile merkezin irtibatını sağlamakta ve kilise teşkilatı üzerinde denetim mekanizması oluşturmaktadır. Rum reayanın idaresi de kilise teşkilatı çerçevesinde yürütülmüştür. Patrikhane Rum reayanın taleplerini de Divan-ı Hümayun'a iletme konusunda yetkili/aracı konumdadır. Mesela 1791 tarihli bir hükümde, Niğbolu ve çevresindeki reayanın mahkemeye vardıklarında kendilerinden fazla harç istenmesi Patrikhane tarafından arzuhal ile Divan-ı Hümayun'a bildirilmiştir. Bunun üzerine kanuna göre resm-i kitâbet olarak 20 Akçe kadı ve 5 akçe hademe-i mahkeme için toplam 25 akçe; imzadan 12, sicile kayıt için 8 akçe resm-i sicil ile müraseleden de 6 akçe alınmasının kanun olduğu ve reayadan bundan fazlasının talep edilmemesi hükmü verilmiştir.³¹⁹

Patrikhanenin Rumlar üzerindeki otoritesinin, devlet tarafından XVIII. yüzyıldan itibaren etkin bir şekilde kullanılmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Bu durum, devletin Rum tebaa ile egemenlik bağıını kuvvetlendirmek ve patrikhaneye bağlı Rumları devlet politikaları çerçevesinde yönlendirmek istemesi ile ilgili görünmektedir. Özellikle isyan ve diğer devletlerle olan savaş zamanlarında Rumların sadakati, devlet tarafından, Patrikhane vasıtasıyla talep edilmiştir. Bu taleplerin sonucunda Patrikhaneden metropolitliklere tebligatlar yapılmış bu tebligatlara verilen cevaplar padişaha ve Divan-ı Hümayun'a sunulmuştur. Bu konuda H. 1215 M. 1801 tarihli ve III. Selim'e İstanbul Rum Patriği Gregoryus tarafından sunulan ve itimatname diyebileceğimiz bir evrak önemli görülmektedir. Bu evrak Mora, Girid, Selanik ve Varna taraflarındaki metropolitler ve reayanın imza ve mühürleri ile de tasdik edilmiştir. Bu itimatname ile buralardaki Rumların “velinimet olarak görülen Saltanat-ı seniyyeye itaatte kusurları olmadıkları, Devlet-i Aliyye uğruna canlarını feda etmeye hazır oldukları ve bunun fariza-i zimmetleri olduğu” şeklinde ifadeler ile sadakatlerini beyan ettikleri bildirilmiştir.³²⁰

Devlet ile Rumlar arasındaki irtibatta Patrikhaneyi bir aracı olarak denizci istihdamında da görmekteyiz. Denizcilikte mahir olan Rumlar, Osmanlılar tarafından seferlere katılan gemilerde istihdam edilmekteydi. Rumlardan denizci temini konusu, Patrikhaneye havale edilerek, devlet bürokrasisi içerisinde, Kapudan Paşalık ve bölgedeki kadılıklarla patrikhanenin koordineli bir çalışması ile çözülmeye çalışıldığı

³¹⁹ BOA.A.DVNSAHKR.d.44.107/432, H. 1205 M. 1791; Tunç, Gizem, *44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2017, s. 317-318.

³²⁰ BOA.HAT.36-1845 H. 1215 M. 1801

görülmektedir.³²¹ Bununla ilgili hükümler mühimme defterlerine kaydedilmekteydi. III. Selim'in tahta geçtiği sırada Osmanlılar ile Avusturya ve Rusya arasındaki savaş devam ederken (1787-1792) baharda çıkılacak sefere iştirak edecek gemiler için *i'mâl-i sefâine kâdir ve fenn-i harbde mâhir* Rumlardan denizci tedariki konusu gündeme gelmiştir. Bu konu sorumlu olarak Patrik tarafından cemaatine yazılı olarak bildirilmiş, Kapudan Paşa da hizmete alınacakların toplanması ve sevk edilmesi konusunda devlet tarafından görevli kılınmıştır. Ayrıca bölge kadılarına da sevk ve idare konusunda sorumluluk verilmiştir. Tedarik edilen denizcilere ise hizmetlerine karşılık üç ayı peşin olmak üzere beşer kuruş aylık yanında pirinç ve peksimet verilmesi uygun görülmüştür.³²²

2.2.2.2. Patrikhane İdaresinde Yer Alan Görevliler

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren idari yönden dönüşümler yaşayan İstanbul Rum Patrikhanesi, bu yüzyılın sonunda kurumsal bir yapıya kavuşur. Bu kurumsallaşma kendisini en çok patrikhanenin karar alma organlarının fonksiyonundaki değişim ile kendisini gösterir. Önceleri idari alanda önemli bir konumda olduğu görülen patriğin, XVIII. yüzyılın sonlarında dinî ve idari yetkilerini metropolitler cemaati; mali yetkilerini ise patrikhane mütevellileri ile koordineli şekilde yürütmeye başladığı görülür. Yine bu dönemden önce maddi güçleri ve bürokrasideki konumları sayesinde patrikhane üzerinde nüfuz kumayı başaran Fenerliler'in artık patrikhanenin kurumsal yapısı içerisinde, Rum cemaatinin temsilcisi olarak, resmen faaliyet yürüttükleri anlaşılmaktadır.³²³

XVIII. yüzyılın ortaları, aynı zamanda Piskopos Mukataa Kalemî'nin de klasik yapısına kavuştuğu dönemdir. Bu durum Patrikhanenin Osmanlı bürokrasisi içerisinde daha

³²¹ 1770 Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Ruslar tarafından imha edilmesinin sonuçlarından biri savaşta Osmanlı denizcilerinin çoğunun hayatını kaybetmesi olmuştur. Yeni bir donanmanın teşkil edilmesi ne kadar zor ve zaman alıcı bir süreç ise yeni denizcilerin yetişmesi ve tedariki de o kadar zahmetli olduğu ifade edilebilir. Bu olayı müverrih Şemdanizâde, "sefine kullanır kalyoncu ve kapdan ve ilm-i deryâya arif zât kalmadı" şeklinde ifade emiştir. *Şem'dâni-zâde*, C. II-B, s. 32.

³²² Kadir Güney, *190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 45, Aynı defterde bu konuda Ermeni Patriği ile ilgili de hüküm bulunmaktadır. Hüküm 26, s. 55, hüküm 86, s.135

³²³ XVIII. yüzyıldan önce Patrikhane idaresine, hatta patrik ve metropolitlerin seçimi ve azline müdahale hususunda Mihail Kantakuzenos'un faaliyetleri önemli bir örnek olarak verilebilir. Tuz, maden, gümrük gibi çeşitli ve önemli mukataaları uhdesine alan Mihail Kantakuzenos, devletin resmi tüccarlarından sayılmaktaydı ve bu sayede oldukça zengin olmuştu. Gücünü ise Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan aldığı anlaşılan Kantakuzenos, *Şeytanoğlu* olarak adlandırılmaktaydı. Bu gücü ile Eflak ve Boğdan voyvodalarının atanmalarına müdahale edebildiği gibi patrik ve metropolit atamaları da kendisinin kontrolünde idi. Bürokrasideki ilişkileri ve ticaretteki faaliyetlerinden dolayı önemli bir maddi güce ulaşan Kantakuzenos devlet adamları arasındaki çekişmelerin sonucunda 1578 yılında idam edildi. Oldukça yüklü mal varlığına ise devlet tarafından el konularak satışa çıkarıldı. BOA.A.DVNSMHH.d.35.1018 H. 986 M. 1578; Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Mümin Çevik, C.IV. Milliyet Yayınları, İstanbul, 2010, s.1040; Hasan Çolak, *Co-Existence And Conflict Between Muslims and Non-Muslims in The 16th Century Ottoman Istanbul*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 47.

kurumsal bir şekilde yer almasının bir sonucu olmalıdır. Piskopos Mukataa Kalemi'nin gelişim süreci ile İstanbul Rum Patrikhanesi'nin kurumsallaşma süreci birlikte izlendiğinde bu durumun varlığı kendisini ortaya koymaktadır.

XVIII. yüzyılın sonlarında kurumsal yapısını tamamlayan patrikhane aşağıda verilen üyelerin koordinasyonu çerçevesinde idare edilmektedir.

2.2.2.2.1. Dinî Görevliler

2.2.2.2.1.1. Patrik

Ahkâm defterleri kayıtlarına göre XVI. yüzyılda metropolitlerin Divan-ı Hümayun'a şikâyetlerini doğrudan iletebildikleri görülmekte iken³²⁴ XVIII. yüzyılda artık bu tür şikâyetlerin patriğin sunduğu arzuhaller ile Divan-ı Hümayun'a iletilindiğini görmekteyiz. Bu durum Osmanlı İmparatorlunda kilise teşkilatı üzerindeki Patriğin otoritesinin arttığını göstermektedir. Patrik devlet tarafından yalnız kilise teşkilatı görevlileri üzerinde değil tüm Rum cemaati üzerinde yetki ve sorumluluk sahibi olarak tanınmıştır. Bu durum patriklik beratlarında açıkça ifade edilmiştir. Patriğin bir protokol üyesi olarak tanınması, atanması sırasında, devlet görevlilerinin ileri gelenleri gibi kendisine hilat giydirilmesinde kendisini göstermektedir. Bu durum sultana bağlılığının bir sembolü sayılmaktadır. Cülus ve mevâcib dağıtımı gibi önemli günlerde diğer devlet görevlilerine uygulandığı gibi, kuşaklık ve hilat verilenler arasında patrik de yer almaktaydı.³²⁵

Patrikhane veya daha geniş olarak kilise teşkilatının başında patrik bulunmaktadır. Piskopos Mukataa Defterlerine göre *İstanbul ve tevabûi Rumiyanı patriği* olarak tanımlanan İstanbul Rum Patriği, *iltizamları* altındaki metropolitlerin ve piskoposların *ayinleri* (dinî) ile ilgili işleri yürütmektedir. Kilise ve manastırların idaresi ile mali düzenlerinin kontrolü kendisine havale olunmuştur. Taşra teşkilatında metropolit atamaları Cemaat-i Metrepolidân ile patriğin yetki ve sorumluluğu içerisinde. Ayrıca patrikler *milletlerinin* metropolitleri ve piskoposları ile kilise ve manastırların ruhbanı ile ilgili meseleleri merkeze (der-Aliyye) bildirmekte, bu yönü ile kilise teşkilatı ile Divan-ı Hümayun arasındaki irtibatı sağlamaktadır.³²⁶

³²⁴ BOA.KK.d.62_763/2 H. 951 M. 1545

³²⁵ BOA.AE.SMMD.IV.83-9882 H. 1078 M. 1667

³²⁶ ... *İstanbul ve tevabûi Rûmîyânı patriği Kallinikos nam râhib Divân-ı Hümayûn'a memhûr arzuhal idüb taht-ı iltizâmında olan metrepolidlerin ve piskoposların ayinlerine müte'allik umûrlarında ve kilise ve manastırlarının husûsları rüyeti patrik-i mersûma ihâle olunmağla milletlerinin metrepolidleri ve piskoposları ve kilise ve papasları ve manastırların ruhbanlarının vak'î olan umûr ve hususlarını patrik-i mersûm der-Aliyyeme inha idegelmekle...* KK_d_2542_23_6/5

2.2.2.2.1.2. Cemaât-i Metropolitân (Metropolitler Kurulu-Kutsal Synod) ve Diğer Patrikhane Üyeleri

Kilise merkez teşkilatının (Patrikhane) bir diğer organı metropolitlerden oluşan Metropolitler Cemaati'dir. Osmanlı kayıtlarında Cemaat-i Metropolitân olarak geçen Kutsal Synod'un, Patrikhane idaresindeki etkisi ve üye sayısı zaman içerisinde dalgalı bir seyir izlemiştir. Osmanlı döneminde kilise teşkilatında etkisinin azalıp çoğaldığı dönemler ve hatta tamamen ilga edildiği bir dönem de olmuştur.

Cemaat-i Metropolitân üyeleri İstanbul'da bulunmaktadır. 1759 yılında üyeler, bir takdir sunarak metropolitlerin azil ve atamasında patriğin tek söz sahibi olması ve Cemaat-i Metropolitân'ın sadece bir imza makamı haline gelmesinden yakınmaktadır.³²⁷ Onlara göre bu durum eskiden beri uygulanmakta olan usulün bozulduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda 1763 yılında gerçekleştirilen bir reform ile Patrikhane işleyişinde köklü değişimler yaşanmıştır. Bu reform ile Patrikhane mührü sembolik olarak dörde bölünmüştü³²⁸ ve Cemaat-i Metropolitân'a tevdi edilmiştir.³²⁹ Böylece Patrikhane işlerinde kullanılan resmi evrakın, patrikle birlikte Cemaat-i Metropolitân üyelerinin de mühürlerinin yer alması ile geçerli olabilmesi sağlanmıştır.³³⁰ Bu tarihten sonra, arzuhallerde ve hükümlerde *Asitâne-i Sa'adette Mukîm Cem'âat-i Metropolitân* olarak bahsedilen metropolitler kurulu, Patrikhane idaresinde daha etkili bir konuma gelmiştir.³³¹ Patrikhane mührünün dört parçaya bölünmesi Cemaât-i Metropolitan arasındaki yetki dağılımını ifade etmektedir. Dört parçaya bölünen mührün bir parçası patrikte bulunurken diğer üç parçası ise Cemaat-i Metropolitân üyelerini temsilen üç metropolitte olacaktı. Bu uygulamadaki amaç patrikhanenin borç yükünün ve malî kontrolünün sadece patriğin uhdesinde olmaması ve metropolitan cemaatinin de bu duruma dahil edilmesidir. Hristiyan tebaanın idaresi ve Patrikhanenin harcama ve borçları gibi konularda yalnızca patriğin görüş ve rızasının yeterli olmadığı da devlet tarafından üzerinde durulan bir konudur ve bu yönüyle patrikhane idaresinde Cemaat-i Metropolitân'ın yeniden konumlandırıldığı bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra kilise teşkilatı ile ilgili hükümlerin formülleri değişerek patrik ile Cemaat-i Metropolitân birlikte

³²⁷ BOA.C.ADL.48-2904 H. 1172 M. 1759

³²⁸ Mührün parçalara ayrılması ve birleştirilip kullanılmasının, bu parçalara sahip olanların ortak bir karar aldığı anlamını taşıması Patrikhane mührüne has olmayıp, bazı vakıflar ve devlet dairelerindeki muamelelerde, özellikle suiistimalleri önlemek amacı ile iki hata dört parçalı mühürler kullanılması uygulaması ile sıkça karşılaşılmaktadır. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.92.

³²⁹ Elif Bayraktar Tellan, "The Patriarchate of Constantinople and the "Reform of the Synod" in the 18th Century Ottoman Context", *Chronos*, S. 39, 2019, s.9.

³³⁰ BOA.KK.d.2542_22_32/1 H. 1207 M. 1793

³³¹ Arzuhallerde bu durumun tespiti için bkz. EK 2.1, 2.2, 3.1, 3.2.

anılmaya başlanmıştır.³³² Divan-ı Hümayun'a sunulan arzuhallerin eskiden olduğu gibi yalnızca patriğin değil Cemaat-i Metropolitân'ın da mühürlerinin olduğu takdirde geçerli sayılacağı, bu konu ile ilgili hükümlerde kendisini göstermektedir.³³³

Cemaat-i Metropolitân, patrikhanenin işleyişi ve kilise teşkilatı ile ilgili işlerin yürütülmesinde patrikle beraber faaliyet göstermektedir. Bu faaliyetler arasında patriklerin ve metropolitlerin seçimleri ve azilleri de yer almaktadır. Patriklik makamının boş kalması ile Cemaat-i Metropolitân üyeleri kendi aralarından birini patrik seçebildikleri gibi ülkenin her yerindeki piskoposlardan veya metropolitlerden birisini de patrik olarak seçebilmekteydiler. Metropolitlerin seçilmesi ve azli konularında ise Cemaat-i Metropolitân, patrik ile beraber karar vermektedir.³³⁴

XVIII. yüzyılın sonlarında Cemaat-i Metropolitân'ın üye sayısı bazen on³³⁵ ve bazen on iki³³⁶ olarak tespit edilmiştir. H. 1216 M. 1801/1802 tarihinde Cemaat-i Metropolitân'ın Selanik, Terkos, Kadıköyü, İznikmid, Ereğli, Kuşadası, Kayseri, İzmir, Yenişehir, Tokad, Bursa ve Amasya metropolitlerinden oluşan 12 üyesi olduğu görülmektedir.³³⁷

2.2.2.2.2. Patrikhanenin Sivil Üyeleri

XVIII. yüzyılın sonlarında patrikhanene idaresinde ruhban olmayanların oluşturduğu aşağıda verilen kurumsal yapılar da mevcuttu. Bu yapılar patrikhanenin dini işlerinden çok mali ve sosyal işleri ile ilgilenmekteydiler.

2.2.2.2.2.1. Patrikhane (Keşişhane) Mütevellileri

18 kişi olup tek mühürleri vardır. Piskopos Mukataa Defterlerine göre patrikhanenin kurumsal yapısını oluşturan yapılardan biri *Patrikhane Mütevellileridir*.³³⁸ Bu gurup patrikhanenin işleyişi ve gelir giderinin denetlenmesinden sorumludur.

2.2.2.2.2.2. Rüesa-yı Millet

Patrikhanenin kurumsal yapısını oluşturan diğer bir yapı ise *Rüesâ-yı Millet* adı verilen ve İstanbul'da yaşayan Rumların ileri gelenlerinin oluşturduğu ve cemaatin söz

³³² Bayraktar Tellan, The Patriarchate of Constantinople and the "Reform of the Synod", s.17.

³³³ ...memâlik-i mahrûsemde vaki re'aya fukarasının bilcümle umûr ve hususlarının rüyet ve temşiyeti ve keşişhanelerinin irad ve mesârifât ve sair hususâtı ka'ide-i kadime-i ayinleri muktezâsınca yalnız patrikü'l-vakt olanların re'y ve inzimâmına münhasır olmayub cemâ'at-i metrepolidâna tevfihi olunugelmekle... BOA.KK_2542_22_32/1H. 1207 M. 1793

³³⁴ BOA,KK_d_2542_22_15/7 H. 1206 M. 1792

³³⁵ BOA,KK_d_2542_22_99/4 H. 1211 M. 1797

³³⁶ BOA,KK_d_2542_22_123/3 H. 1213 M. 1799

³³⁷ BOA.HAT.1481-33.1 H. 1216 M. 1801/1802

³³⁸ BOA.HAT.1398-56217 H.1204 M. 1790

sahipleri olarak belirtilen yapıdır. Aralarında bir Logofet³³⁹ ve bir Divan-ı Hümayun Tercümanının³⁴⁰ olduğu bu 29 kişi³⁴¹ Patrikhanenin işleyişi ve Patrikhane ile ilgili malî konularda söz hakkına sahiptiler.

Rum cemaatini temsil eden Rumların ileri gelenleri, patrikhane üyesi olsun ya da olmasın Patrik seçimlerinde etkili olmuşlardır. Patrikhanenin bulunduğu Fener’de oturmalarından dolayı Fenerliler olarak adlandırılan bu grup, Osmanlı İmparatorluğundaki Hristiyanlar arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler. Devlette üstlendikleri yüksek görevler olan divan ve donanma tercümanlığı ile Eflak-Boğdan eyaletlerinin idaresinin kendilerine verilmiş olması, Fenerlilerin görünen en önemli ayrıcalıklarıdır. Görevlerini yapabilmeleri için Müslüman olmalarına gerek duyulmadığından, patriklik ile münasebetlerini devam ettirebilmişler ve patrikhanenin idaresinde etkili olmuşlardır. Bu etkiyi sağlamalarındaki en önemli etken sahip oldukları maddi güçleridir.³⁴²

Bu yetkinin bizzat padişah tarafından da kendilerine tanındığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Arşiv kaydındaki tarihi ile II. Mahmud’a ait olduğu anlaşılan bir hatt-ı hümayuna göre padişah uzun zamandır kötü gidişi ve uygunsuz hareketlerini gördüğü Kirillos’u azleder. Yeni bir patrik seçilmesi gerekmektedir. Peki bu seçim nasıl olacaktır? Şöyle ki padişah hatt-ı hümayun ile vezir-i azamdan rüesâ-yı millete buyruldu yazılması ve rüesâ-yı millet kimi uygun görüp seçerse (ilbâs-ı hil’at) patrik olarak atanmasını emretmektedir.³⁴³ Vezir-i azam bu emir üzerine rüesâ-yı millete hitaben bir buyruldu göndermiş, ma’zûl patrik Kirillos mu’tât üzre, *çavuş emini* tarafından, patrikhaneden alınarak Kadıköy Metropolithanesinde ikamet etmek üzere götürülmüştür. Cemaat-i Metropolitân ve Rüesâ-yı Millet, kendileri tarafından patrik seçilen ve Aynoroz’da bulunan İgoryos (Gregoryus)’un Dersaadet’e çağırılması için bir emr-i âlî çıkarılmasını talep etmişler, veziriazam tarafından telhis ile padişaha sunulan bu talep uygun görülerek yeni patriğin

³³⁹ Patrikhanenin ruhban olmayan bir görevlisidir. Divan-ı Hümayun ile Patrikhane arasındaki işlerin görülmesine nezaret ederdi. Ş.Sami, *Kâmus-i Türki*, Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1996, s.1242. Logofetlerin maişetleri için serbestiyet üzere Sakız adasında Birgi ve Valiso köylerinin arazisinin gelirleri tahsis edilmiştir. BOA.C.ADL.1-29, H. 1171 M. 1757/1758

³⁴⁰ Haraçtan ve diğer vergilerden (haraç, avarız, kasab akçesi) muaf ve müsellemler tutulmuşlardır. Hizmetine Müslüman alamayıp erkek ya da kadın zimmiler alabilmektedirler. BOA.C.DH.288-14360 H. (1)154 M. 1741/1742. Kendisine bağlı sekiz kişi olan *dil oğlanları* ile hizmetindeki on iki kişi olan hizmetkarları da cizye ve diğer vergilerden muaf tutulmuşlardır. BOA.C.HR.147-7345 H. 1189 M. 1775. XVIII. yüzyılın başlarında senede 120.000 guruş olan maaşları, Tırhala’daki Haraciler Mukataasından karşılanmaktaydı. BOA.C.HR.141-7010 H.1130 M. 1718.

³⁴¹ BOA.HAT.1398-56217 H. 1204 M. 1789/1790

³⁴² Runciman, *The Great Church*, s.362; Jelavich, *Balkan Tarihi*, s.60-61. Bayraktar Tellan, *The Patriarch and the Sultan*, s.41-42

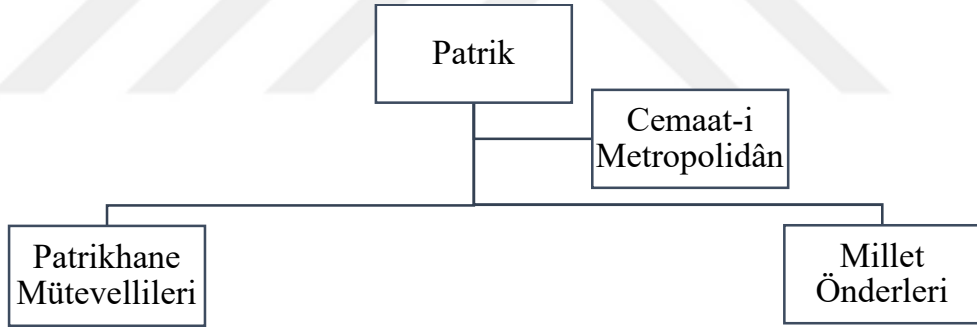
³⁴³ BOA.HAT.776-36386 H. 1230? M. 1814/1815

geldiğinde hilatının giydirilmesi emredilmiştir.³⁴⁴ Eski patriğin de Cemaat-i Metropolitân ve Rûesâ-yı Millet-i Rum'un takrirleri ile memleketi Edirne'de ikamet etmesi talebinin padişah tarafından uygun görülmesi sonucunda bu konuda emr-i âlî çıkarılması padişah tarafından emredilmiştir.³⁴⁵ Bir müddet sonra Aynoroz'dan gelen yeni patriğin Bâb-ı Âlî'de patriklik hilatı giydirildikten sonra Patrikhane'ye gönderildiği bildirilmiş, padişahın veziriazama cevabı ise *mileti sıyanet ve umûr-ı lâzimesine dikkat iyemesi mersûma tenbih oluna* şeklinde olmuştur.³⁴⁶

Öteden beri itibar ve nüfuz sahibi olan esnafın Patrikhane ile borç-iktidar çemberi içinde bir yeri vardı. XVIII. yüzyılda Rumlardan, tüccar ve esnaf olanların da Patrikhane ile ilgili işlerde etkili olduğu anlaşılıyor. Oldukça önemli bir maddi güce ulaşan bu tüccar ve esnaf grubunun, özellikle XVIII. yüzyılın ortalarında Patrikhane etrafında meydana gelen kutuplaşmalarda bir taraf olarak yer aldığı görülür.³⁴⁷

Piskopos Mukataa Defterlerine göre XVIII. yüzyıl sonlarında Patriğin başında olduğu İstanbul Rum Patrikhanesinin kurumsal yapısı şu şekildedir:

Şema 2: Patrikhane Üyeleri ve Hiyerarşik Yapı

2.2.3. İstanbul Rum Patrikhanesi Taşra Teşkilatı

Kilise teşkilatı 325 yılındaki I. İznik Konsili'nden sonra Roma İmparatorluğu'nun idari taksimatını temel olarak teşkilatlanmıştır. Buna göre eyaletlerin anakenti olan metropolislerde başpiskoposlar, vilayetlerin merkezinde ise piskoposlar bulunmaktaydı.³⁴⁸

³⁴⁴ BOA.HAT.776-36387 H. 1230 M. 1814/1815

³⁴⁵ BOA.HAT.775-36376 H. 1232? M. 1816/1817

³⁴⁶ BOA.HAT.773-36268 H. 1235? M. 1819/1820

³⁴⁷ Elif Bayraktar Tellan, "Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçüleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017 Güz (27), s. 127.

³⁴⁸ Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul, 1995, s. 342.

Her şehre bir başpiskopos atanması Havarî Pavlus'un bir uygulaması ve diğer havarilere verdiği bir emir olarak görülmektedir. Başında bir başpiskoposun bulunduğu kiliseler ve bu kiliseye bağlı olan cemaat, İsa ve havarilerinin cemaatlerine benzetilmektedir.³⁴⁹

2.2.3.1. Metropolitlikler

Büyük şehirlerin ve buraya bağlı yerlerin dini bakımdan en yetkili görevlisi olan başpiskoposlar metropolit olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı idari teşkilatı içerisinde birkaç vilayeti ve buralara bağlı kazaları kapsayabilen metropolitlik bölgeleri, Patrikhane tarafından atanan metropolitlerin sorumluluğundadır. Metropolitler, bölgelerindeki piskopos, papaz ve diğer kilise görevlilerinden sorumlu olup, kendisi de patriğe karşı sorumludur. Metropolitler görev bölgelerinde yetki ve sorumluluklarını berat ve fermanlarda belirtilen şartlar çerçevesinde kullanabilmektedirler. Metropolitlere berat ve ferman verildikten sonra ilgili bölge kadılarına hitaben gönderilen hükümlerde, metropolit ataması haber verilip, konu hakkında açıklama yapılarak, metropolitlerin kanun gereğince yetki ve sorumlulukları hatırlatılmaktadır.

Metropolitlik bölgeleri öteden beri kilise teşkilatı içerisinde belirli olup büyük bir şehir ve ona bağlı bölgeyi kapsamaktadır. Bu bölgeyi tanımlanırken arşiv belgelerinde ... *ve tevabi'i metropolidliği* ... olarak ifade edilmektedir. Bu bölge Osmanlı idari sistemi içerisinde birden çok sancağı içerebilmektedir. Bu yönü ile devletin idari sistemine göre düzenlenmeyip kilise teşkilatının uygulamaları ile oluşan dinî bölgeleri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zaman içerisinde metropolitliklerin gerekli görülen hallerde birleştirilmesi ya da farklı metropolitliklere ayrılması, Patrikhane ve Cemaat-i Metropolidân'ın arzı doğrultusunda yazılan ferman ile gerçekleştirilmekteydi.³⁵⁰ Bu belirleyici uygulamalardan biri de metropolitliklerin birbirlerine ilhak edilmesidir. Bu uygulama ile ilhak olunan metropolitlik lağvedilmekte ve metropolitlik merkezi ve buna bağlı bölgeler diğer metropolitliğin tasarrufuna bırakılmaktadır. Bu uygulama metropolitin ödemesi gereken pişkeş miktarını da etkilemektedir.³⁵¹

³⁴⁹ Kırlıdökme, *Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku*, s.107.

³⁵⁰ BOA.KK_d_2542_21_75/1 H. 1204 M. 1790

³⁵¹ İdaresinin daha kolay olacağından bahisle *fukarâ-yı ra'ıyyetin istirhamına* binaen Narda Metropolitliği Yanya Metropolitliğine ilhak olunmuş, Narda metropolitliğinin pişkeşi olan 6.000 akçe, Yanya metropolitliğinin pişkeşi olan 5.000 akçeye eklenmiş; 11.000 akçenin hazineye teslimi ile Yanya metropolitine beratı verilmiştir. BOA.KK_d_2542_24_9/5 H. 1223 M. 1808; Süzeboli metropolitliğine ilhak olunan Ahtapoli metropolitliğinin 3.000 akçe olan pişkeşinin, Süzeboli'nin pişkeş miktarı olan 1.080 akçeye ilavesi ile Süzeboli ve Ahtapoli Metropolitliği, birlikte anılmaya başlanmış ve pişkeş miktarı ikisinin toplamı olan 4.080 akçe olarak belirlenmiştir. BOA.KK_d_2542_24_26/3 H. 1224 M. 1809

Kilise teşkilatının taşradaki en yetkili görevlisi metropolitlerdir. Bu yönü ile hiyerarşik olarak taşradaki diğer kilise görevlilerinin üstünde bir mevkie sahiptirler. Metropolitlerin kilise teşkilatı içerisindeki hiyerarşik konumları Osmanlı idaresi tarafından da kabul edildiği öteden beri verilen hükümlerden anlaşılmaktadır.³⁵²

Metropolit atamaları, Patrik ve Cemaat-i Metropolitân tarafından Divan-ı Hümayun'a sunulan arzuhaller yoluyla uygun görülen piskoposlardan birinin metropolit olarak atanması talebi sonucunda gerçekleşmektedir. Bununla beraber bazı durumlarda bölgedeki reayanın ileri gelenleri ve kilise görevlilerinin seçimi ile de metropolit atanabilmekteydi. Metropolit olarak Patrikhane görevlilerinden de atandığı görülmektedir.³⁵³

Metropolit atamalarında bölgenin ileri gelenleri ya da bölge üzerinde hak sahibi olanların etkili olduğu da anlaşılmaktadır. Piskopos Mukataa Defteri kaydına göre, herhangi bir kabahati olmamasına rağmen ahaliden bazı kimseler tarafından kötü gösterilmesi sonucunda, Tırnova Metropolit Matyos, metropolitlikten azl ve İnöz'e nefy olunmuştur. Nişan kaydına göre *vazifesinden hariç umura müdahalesine mebni* irâde-i aliyye ile metropolitliği üzerinden ref' olunup, kendisi İnöz'e nefy u iclâ olunan Matyos'un yerine Varna metropolit Kalonyos metropolit olarak atanmıştır. Bir müddet sonra bölge mahkemesinin ilamı ve ahalinin mahzarıyla ıslah-ı nefis olduğundan dolayı ıtlak olunan Matyos sadakat ve istikameti açık olduğu belirtilen ve cümle ahalinin de kendisinden hoşnut olduğundan yeniden Tırnova metropolit olarak atanmış ve kendisine beratı verilmiştir. Bu sürecin, usule uygun olarak Patriğin ve Cemaat-i Metropolitânın arzuhali ile gerçekleştiği görülmektedir.³⁵⁴ Piskopos mukataası ve kilise teşkilatı işleyişi içerisinde sıradan bir mesele olmasa bir sürgünden sonra göreve iade meselesi yaşanabilecek bir durumdur. Nitekim böyle durumlar patriklerin atanma ve azil süreçlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Burada bu gidiş-dönüşün asıl önemli yönü diğer arşiv belgeleri ile anlam kazanmaktadır. Nitekim Tırnova kazası, malikâne olarak Sultan III. Selim'in kız kardeşi Şah Sultan'ın uhdesinde bulunmaktadır. Şah Sultan'ın kethüdası bir takrir sunarak Matyos'un affını talep etmekte, bu durumun Tırnova ahalisinin de talebi olarak Şah Sultan'a iletildiği bilgisini de iletmektedir. Bunun üzerine 29 Ekim 1797 (8 Cemaziyelevvel 1212) tarihli buyruldu ile

³⁵²... *metrepolid-i mersûmun metrepolidliğine tabi' yerlerde zimmi tâifesinin ulusu ve kişisi ve piskoposlar ve papaslar ve keşişler ve kalogriyeler mersûmu üzerlerine metrepolid bilüb ayinlerine mûte'allik umûrlarından doğru sözünden tecavüz işlemeyüb itâ'atte kusûr işlemeyeler...* BOA.KK.d_2542_23_1/7 H. 1214 M. 1799

³⁵³ BOA.KK.d_2542_22_122/4 H. 1213 M. 1798; C.ADL.67-4046 H. 1213 M. 1798

³⁵⁴ BOA.KK.d_2542_22_108/7 H. 1212 M. 1797

metropolitin affına hükmedilmiştir.³⁵⁵ Böylece Matyos, azlinden sonra 17 Şubat 1797'de (21 Şaban 1211) Tırnova metropolitliğine atanan Kalonyos'un yerine yaklaşık bir yıl aradan sonra 5 Kasım 1797 (15 Cemaziyelevvel 1212) tarihinde Tırnova Metropolitisi olarak Patrik ve Cemaat-i Metropolitânın arzuhali ile yeniden atanmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki her ne kadar atama ve aziller usule göre ve teamüller çerçevesinde Patrikhane arzuhalleri ile kilise teşkilatının rutin işleyişi içerisinde çözümleniyor ise de zaman zaman bu atama ya da azilleri, başta nüfuz olmak üzere çeşitli dinamiklerin yönlendirdiği durumların da olabildiği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Tırnova Metropolitisi Matyos'un tekrar görevine dönüşü bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Bu yönü ile metropolitlerin atama ve azil dinamiklerinin Osmanlı İmparatorluğunun bürokratik ya da sosyo-ekonomik yapısı içerisindeki diğer atama-azil örneklerinden çok da farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Metropolit olarak atanan rahip, ilgili metropolitliğin pişkeş bedeli olan meblağı *Hazine-i Âmire*'ye nakden ödediğine dair *ruzmançe* görüldükten sonra beratı kendisine verilirdi. Daha sonra Patrikhane ve Cemaat-i Metropolitân'ın talebi olur ise metropolitin görev ve yetki bölgesindeki kadı, naib ya da gerekli olur ise bölgede bulunan idarecilere hitaben yeni metropolitin görev ve yetkilerini içeren bir ferman gönderilir bu fermanın sureti de Piskopos Mukataa Defterlerine kaydedilirdi.³⁵⁶

Genellikle metropolitlik bölgelerinde ikamet eden metropolitler, Cemaat-i Metropolitân üyesi olduklarında bazı bölgeler için vergi tahsili ve dini işlerin yürütülmesi adına yerlerine vekiller tayin ettikleri de görülmektedir.³⁵⁷ Ayrıca zaruri durumlarda yerlerinden ayrılmaları gerektiğinde de yerlerine vekiller atamaktaydılar. Bu vekillerin, metropolitin yetkilerinin tamamına sahip olduğu ilgili kadıya hüküm olarak bildirilmiştir.³⁵⁸

³⁵⁵ BOA.C.ADL.11707 H. 1212 / M. 1797

³⁵⁶ Örneğin; Alaşehir ve tevabi'ine metropolit olarak atanan Dronos'a gerekli süreci tamamladıktan sonra 2 Şaban 1220 (26 Ekim 1805) tarihinde beratı verilmiş, 22 Şaban 1220 (15 Kasım 1805) tarihinde de Alaşehir, Honaz, Denizli, Uşak ve Kula kazalarının kadılarına ve naiblerine hitaben metropolitin bölgesinde yetkili olduğunu bildiren hüküm (fermân-ı âlişân) gönderilmiş ve bu hüküm Piskopos Mukataa Defterlerine kaydedilmiştir. BOA.KK_d_2542_23_51/4-52/2

³⁵⁷ 15 Receb 1214 (9 Aralık 1799) tarihinde Cemaat-i Metropolitâna dahil olan Bursa Metropolitisi Antimos İstanbul'da ikamet etmesi gerektiğinden metropolitliği dahilinde bazı köylerde vergi toplamak ve dini işleri metropolit adına yürütmek üzere metropolit tarafından Hristo Derlaki? adlı zimmi vekil tayin edilmiştir. BOA.KK_d_2542_23_5/2; yine Cemaat-i Metropolitâna dahil olan Tokat Metropolitisi Esaim yerine vekil olarak (eksarhos) Hoce Yorgi adlı rahibi tayin etmiştir. BOA.KK_d_2542_23_3/7

³⁵⁸ ... *Saraybosna ve tevabi'i metropolitinin ba'zı umûr-ı lazimesiçün Asitâne-i Alliyemde tevkif ve ikâmeti iktizâ itmeğîn iltizâmı dâhilinde vaki' mahallerde mutavattın Rum re'âya taifesinin ayınlerin icrâ ve umûr ve huşuları ru'yet ve senevî üzerlerine edâsı lâzım gelen emvâl-i miriye ve rüsûmât-ı mu'tâde-i sâireleri cem' ve tahsile Kratova piskoposu Vendektos? nam rahib ile Kıryako nam zimmi tarafından vekiller ta'yin iylediğîn bildirmeleriyle rahib-i mersûm ile zimmi-yi mersûmun vekaletlerine mebni Rum re'âya ta'ifesinin icrâ-yı ayınlerine ve tahsil-i emvâl-i miriyelerine kimesne tarafından muhâlefet itdirilmemek üzere ...* BOA.KK_d_2542_23_63/10 H. 1221 M. 1806

Hukukun kendilerine verdiği yetkiler ile sorumluluk bölgelerinde devlet adına vergi tahsili yapan metropolitler, bu işleri görürken yanlarında kendilerine verilen fermân ve beratları bulundurlardı.³⁵⁹ Bu faaliyetler sırasında reyanın da metropolitler hakkında şikâyetçi oldukları konuları Divan-ı Hümayun'a iletebildikleri görülmektedir.³⁶⁰ Metropolitler topladıkları vergileri patrikhaneye göndermekle yükümlü idiler. Metropolitler öldüklerinde patrikhane tarafından gönderilen bir görevli (vekil) ile *muhasebesi görülür* ve varsa patrikhaneye olan borcu (keşişhane fukarasına) geride bıraktığı mallardan tahsil edilirdi. Bu tahsilat sürecinde patrikhane tarafından, ilgili yerin kadısına yazılmak üzere, bu konuda bir hüküm gönderilmesi talebinin Divan'a iletilmesi önemli idi. Bu uygulama ile borcun patrikhane görevlisi ya da yeni metropolit tarafından tahsilinde yaşanabilecek olumsuz durumların ve müdahalelerin önüne geçilmesine çalışılmıştır.³⁶¹

Metropolitler, görev ve yetki bölgesi olan ve Osmanlı taşra yapısı göz önüne alındığında birkaç sancağı içine alabilen dini-idarî bölgelerin sorumlularıdır. Daha küçük şehirler piskoposluk olarak anılmakta ve buradaki kilise teşkilatından sorumlu görevliler piskoposlardır.

2.2.3.2. Piskoposluklar

Piskoposluklar kilise teşkilatı çerçevesinde metropolitliklere bağlı olan şehirler için kullanılmaktadır. Piskoposluklar, bölgelerinde dini işler ve kilise teşkilatı ile ilgili sosyal işlerin yürütülmesi için metropolitler tarafından atanarak vekilleri olarak görev yapan piskoposlar tarafından yönetilmektedir.³⁶² Bu vekil sıfatı, piskoposların kendi bölgelerinde metropolit adına hareket etmeleri ve ona bağlı olarak görev yapmalarından ileri gelmektedir. Hiyerarşik olarak metropolitlere bağlı olan piskoposlar kilise teşkilatı hiyerarşisinde daha aşağıda olan kasaba ve köylerdeki papaz ve diğer görevlilerden sorumludurlar.³⁶³ Piskoposlar kendi bölgelerinde bu görevlilerle birlikte dini ve sosyal alandaki ücretlerin toplanmasından da sorumludurlar. Böylece kilise teşkilatı hiyerarşisinde en alt birimler

³⁵⁹ ...metrepolidlerin yedlerine virilen berât-ı âlişânım müceblerince tahsili mu 'tad olan mâl-ı mirî ve rüsumât-ı sâirenin tahsili için metrepolidânın yedlerinde evâmîr-i aliyem mevcûd iken... BOA.KK_d_2542_21_82/4

³⁶⁰ BOA.A.DVSMHM.3. 225/627, H.967 M. 1559.

³⁶¹ BOA.KK_d.2542_23_11/6 H. 1215 M. 1801

³⁶² BOA.KK_d_2542_22_32/5 H. 1207 M. 1793

³⁶³ *Metrepolid-i mersûmun dâhil-i iltizamında olan Aydın Güzelhisarında mutavattın re 'âya tâifesinin ayınlerin icra zımnında tarafından vekil ta 'yin iylediği Piskopos Kalinikos rahibe fi 29 R sene 1216 tarihiyle zabtiçün emr-i şerif virilmiştir. KK_d_2542_23_15/5 H. 1216 M. 1801; Metrepolid-i mersûm tarafından vekil tayin iylediği İvrace Piskoposu Antimos rahibe fi 6 B sene 1219 tarihiyle zabtiçün emr-i şerif virilmiştir; Trnova ve tevabii metrepolidi Danyel nam rahibin dâhil-i iltizamında olan Rusçuk ve tevabii kazalarına tarafından ta 'yin iylediği vekili Niyofitos nam piskoposa fi 17 C sene 1219 tarihiyle zabtiçün emr-i şerif virilmiştir BOA.KK_d_2542_23_21/8 H. 1216 M. 1801*

tarafından cemaatlerinden tahsil edilip, patrikhaneye kadar ulaştırılan ve patriklik pişkeşini oluşturan meblağın toplanmasında önemli bir rol üstlenmektedirler.

2.2.3.3. Daha Alt Birimlerde Kilise ve Cemaat Teşkilatı (Nahiye ve Köyler)

Cemaat, bir kasaba ve çevre köylerde yaşayan Rumlardan meydana geliyordu. Taşrada en üst düzeydeki dini-idari birim metropolitlik en alt düzeyde ise kendilerine ait bir kiliseye dahil olarak, bu kilise çevresinde yerleşik olan *enorialara* (ahali) bölünmüştü.³⁶⁴

Kilise teşkilatına ait en alt birimler kasaba ve köylerdeki kiliselerdi. Aynı zamanda bu yönü ile bu kiliseler teşkilatın da temelini oluşturmaktaydı. Kiliselerin büyüklüğüne göre her kilisede bir ya da birkaç papaz görev yapardı. Papazlar metropolit ya da piskoposlar tarafından atanmaktaydılar. Yine kiliselerde papazlara kilise ile ilgili işlerde yardım eden görevliler de bulunurdu.

Rumların yerel düzeydeki temel idarî birimi *cemaat teşkilatı* idi. Bu teşkilat, Rumların ileri gelenlerinden oluşturulan ve yazılı nizamnamesi bulunan bir organ olarak en azından XVII. yüzyılın sonlarından beri bilinmektedir. Çoğunlukla Ege adaları ve bugünkü Yunanistan coğrafyasındaki bazı bölgelerde, Rum cemaatinde uygulanan bu yapıyı *demogerontia* denilen ve başta papazlar olmak üzere ahalden varlıklı kimseler, söz sahipleri ile özellikle okuryazar olanlarından ve az da olsa Türkçe bilenlerden seçilerek oluşturulan bir ihtiyar heyeti yönetirdi. Osmanlılar tarafından bu kişiler *kocabaşı* olarak adlandırılırdı.³⁶⁵ Kiliselerin idaresi ile bu heyet ilgilenirdi. Kilise meclisleri bir kilise etrafında tesis edilmiş olup piskopos ya da vekiline tabi idi. Zamanla bu meclisler çevre köylerde de dini hayatın idaresi ve desteklenmesiyle de meşgul olmuşlardır. Ruhbandan ve ileri gelenlerden oluşan bu meclis cemaatin mali işleri, eğitim kurumları ile kiliselerin inşa ve bakım işleri, kilise mülklerinin idaresi, hayır işlerine önderlik etme ve sosyal destek gibi alanlarda yetkili idi ve bu konularda toplantılar düzenlemekteydiler.³⁶⁶

³⁶⁴ Ayşe Özil, *Anadolu Rumları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s.50-66.

³⁶⁵ *Demogerontia* ya da gerontes meclisleri cemaat yöneticiliği ya da cemaat liderliği anlamını taşımaktadır. Antik dönemden kalma bir kelime olan *demos-geron* halkın en yaşlısı anlamına gelmektedir. Tekili *demogerontas*, çoğulu *demogerontes* şeklindedir. Halk arasında ya da pratikte *gerontas/gerontes* de denilmektedir. Bunlara verilen bir diğer isim *archontas/archontes* idi. Seçilenlerin devlet tarafından tanınması adına bölgenin kadısından bir hüccet almaları gerekliydi. Osmanlı kayıtlarında taşradaki cemaat liderleri için genellikle kelimenin aslı ile ilgili olarak *kocabaşı* tabiri kullanılmıştır. Bkz. Filiz Yaşar, “Osmanlı Klasik Dönem Rum Cemaatinde Seçme ve Seçilme Pratiği: Demogerontia Seçimi”, İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar, Derleyen Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 206-212.

³⁶⁶ Svetlana Ivanova, “Varoş: Rumeli Şehirlerinde Reaya Elitleri (17. Ve 18. Yüzyıllar)”, *Osmanlı İmparatorluğunda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, 2021, s. 323

2.2.3.4. Manastırlar

Piskopos Mukataa Defterleri kayıtları daha çok bölgelerinde kiliselere tasarruf eden metropolitler tarafından gelen şikâyet ve atama taleplerini içermektedir. Bu yönü ile manastırlarla ilgili kayıtlar daha azdır. Bunun bir nedeni de her manastırın Piskopos Mukataası içerisinde değerlendirilmemesidir. Yine de özellikle manastır mülkleri ve vakıflarına müdahalelerin sık yaşandığı söylenebilir.

Manastırlar dünyevi zevklerden vazgeçerek kendilerini Tanrıya adayan, böylece münzevi bir hayat süren keşişlerin bir arada yaşadıkları mekânlardır. Keşişlerin toplumdan uzak yaşama gayesinden dolayı manastırlar, şehirlerden uzakta dağ başlarında veya ıssız vadilerde kurulmaktadır. Birçok manastır, kilise teşkilatı içerisinde Patriğin gözetiminde faaliyetlerine devam etmektedirler. Kadimden kendilerine ait ve arşiv belgelerinde “metoh” olarak tabir edilen emlak ve arazileri mevcuttu. Manastır keşişleri, bu arazileri tasarruf ederek geçimlerini sağlamaktaydılar.

Piskopos Mukataa Defterlerine göre manastırlarda keşişler, kalogeryeler³⁶⁷ ve gamnoslar³⁶⁸ yaşamaktadır.

2.2.3.5. Patrikhane'nin Taşra İdaresindeki Rolü

Patriklik beratlarına göre İstanbul Rum Patriği hem kilise teşkilatı hem de cemaatleri üzerinde otorite sahibi idi. Bu otorite sosyal hayatın neredeyse tamamında geçerli dini kuralların kontrolü ve uygulanmasını sağlamaktaydı. Patrikler tarafından vekilleri olarak görevlendirilen kilise teşkilatı üyeleri bu yetki ile dini vergileri toplayabilmekte, evlenme, boşanma, miras, vasiyet gibi konularda cemaatlerini idare edebilmekteydiler. Bu hususlarda *ayinlere mugâyir* ya da *muhâlif* bir durumla karşılaşılır ise kilise teşkilatı üyeleri gibi cemaat üyelerini de cezalandırma (*te'dip*) yetkileri vardı.³⁶⁹

³⁶⁷ Yunancada Rahibe ve inzivada yaşayan kadın anlamına gelmektedir. Leonidas Karatzas, Faruk Tuncay, Yunanca Türkçe Sözlük, Atina, 1994 s. 351.

³⁶⁸ Yunancada başkeşiş, başrahip anlamına gelmektedir. Yunanca Türkçe Sözlük, s.312.; Hegemones tabiri Bizans döneminde de idareci anlamında kullanılmaktadır. Manastır başrahibi, başkeşişi anlamına gelmektedir ve manastırın idaresinden sorumlu olan papazın ünvanıdır. Salih İnci, *Dinler Tarihi Açısından Heybeliada Ruhban Okuluna Genel Bir Bakış*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. s.134; İncelenen defterlerde Gamenos olarak okunmuştur. Patrik tarafından atanan manastır yöneticileridir. Manastırda bulunan ruhbandan ölenler olduğunda geride bıraktığı mallar gamenos tarafından manastır adına teslim alınmıştır. ... *manastır-ı meşkûr sekenesi rehâbininden mürd olanların mâl-ı metrukeleri kadîmisi üzre manastır gamnosu olan rahib manastır-ı mezkûr fukârasıçün zabt u rabt iyledikde...* BOA.KK_d.2542_23_12/4; Gamenosların ölümü halinde patrik ya da metropolitin vekili sıfatıyla manastıra yeni bir gamenos gönderilmekteydi. Gönderilen gamenoslara işlerini yürütürken müdahale edilmemesi ve hatta yardım edilmesi adına bölge kadısına hitaben hükümler gönderilmekteydi. BOA.KK_d_2542_23_13/3

³⁶⁹ BOA.KK.d.2542_6_29 H. 1165 M. 1752 tarihinde verilen Patrik Kirillos'un berat Sureti.

Metropolitlerin, piskoposların ve manastırların patrikhaneye göndermeleri gereken gelirlerini göndermezler, bir nevi zimmetlerine geçirirler ise metropolitliğe veya manastıra bir Eksarhos gönderilerek *muhasbesin görülməsi* yani alacakların tahsili yoluna gidilirdi. Mali konularda patriğin vekili sıfatıyla Patrikhanene tarafından taşraya gönderilen eksarhoslar genellikle metropolitler arasından tayin edilir ve o anki özel görev için seçilirlerdi. Doğrudan Patrik tarafından tayin olunan Eksarhos gönderildiği bölgede gerekli görür ise azil ve nasba yetkili idi. Ayrıca ölen metropolitlerin ya da eski patriklerin patrikhaneye ait olması gereken metrukâtının *ahz u kabzı* da eksarhos tayin edilen görevliler tarafından gerçekleştirilirdi. İşlerini gerçekleştirmesi adına Patriğe verilen berata istinaden kendilerine emr-i şerif verilir ve böylece yetkili hale gelirlerdi. Bunun üzerine eksarhosların görevlerini ifa edecekleri yerlerin kadı, naib ya da diğer yöneticilerine hitaben, eksarhoslara yardım etmeleri, yol güvenliğinin sağlanması ve gerekli yerlerde kılavuz verilmesi konusunda hükümler gönderilirdi.³⁷⁰

Patrikler, Divan'a sunduğu arzuhal ile reayadan dinî konuları ilgilendiren suçları işleyenler ile kilise teşkilatı görevlilerinin, cezalandırılması konusunda yetkili idi. Yeterli derecede suçu görülerek azledilen metropolitlere nefy ve kalebend cezası uygulanmaktaydı. Bu cezaların uygulanmasında özellikle Aynoroz, İnöz ve Kıbrıs önemli bir yerdedir.

Suçu sabit görülen ruhbanın cezalandırılması talebi Patrikhane tarafından bir arzuhal ile Divan-ı Hümayun'a sunulmakta ve buradan onay alındıktan sonra yine devlet eliyle bu hüküm uygulanabilmektedir.

Ruhbana isnat edilen suçlar fesat çıkarma, zimmetine para geçirme gibi genel ifadelerle tanımlanmaktadır. Bu suçların cezası genellikle sürgün olup, kale-kule-manastır-cezirebendlik şeklinde uygulanmıştır. Ruhban için cezalandırılma talepleri, arzuhaller vasıtasıyla Patrikhane tarafından Divan-ı Hümayun'a iletilmekteydi. Bu cezalandırma talebi kabul edilirse tatbik edilerek ilgili karar kalebend defterlerine kaydedilir. Cezalandırmalar ile ilgili Piskopos Mukataa Defterlerindeki kayıtlar yalnızca kilise teşkilatını ilgilendiren konulardır. Bu konuların çerçevesi ehl-i örf ya da başkaları tarafından kilise teşkilatı görevlilerinin atanmalarına ve azillerine yapılan müdahaleler ile kilise teşkilatı tarafından cemaat üyelerine verilen cezaların tatbikine müdahaleler olarak çizilebilir. Bu konudaki hükümler Piskopos Mukataa Defterlerine defterlerin usulüne göre kaydedilmiştir. Örneğin Kadıköy metropoliti Parteniyos'un kendi halinde olmayıp hıyanet ve fesat bir muharrik

³⁷⁰ BOA_KK_d_2542_21_90/2 H. 1205 M. 1791; KK_2542_22_99/3 H. 1211 M. 1797; KK_2542_23_3/6, H.1214 M. 1799; KK_2542_23_46/3 H. 1220 M. 1805

olmasından dolayı metropolitlikten azil olunarak Kıbrıs'ta Magosa Kalesi'ne nefy ve kalebind olunması bilgisi Piskopos Mukataa Defterlerindeki kayıtlarda yer almaktadır. Fakat bu kayıt azledilen metropolitin yerine başka bir metropolitin atanmasını bildiren bir berat suretidir.³⁷¹ Bu kayıttaki cezanın tatbikine giden süreç, diğer arşiv belgelerinden yararlanılarak izlenebilmektedir. Buna göre Patrikhane tarafından arzuhal ile bildirilen metropolitin cezalandırılması talebi³⁷² padişah tarafından hatt-ı hümayun ile uygun bulunmuştur.³⁷³ Yine arzuhal üzerine yazılan ve 6 Rebiülahir 1205 (13 Aralık 1790) tarihli buyruldu ile sürgüne gönderilmesine hükmedilmiştir. Cezanın tatbiki için mübaşir olarak Divan-ı Hümayun çavuşlarından Ahmed Çavuş ve yasakçılar görevlendirilmiştir. Son olarak eski Kadıköy Metropoliti Parteniyos'un Cezire-i Kıbrıs'a götürülerek ikamet ettirildiği 23 Rebiülahir 1205 (30 Aralık 1790) tarihinde Ahmed Çavuş tarafından bildirilmiştir.³⁷⁴

2.3. İSTANBUL RUM PATRIKHANESİ İLE İLİŞKİLİ DİĞER PATRİKLİKLER VE BAŞPİSKOPOSLUKLAR

İstanbul Rum Patrikliği diğer Ortodoks patrikhaneleri üzerinde bir ruhani otoriteye sahip olduğunu gösteren Ekümenik (Üniversal) unvanını kullanmaktaydı.³⁷⁵ Ekümenik Patriğin Erken Osmanlı İmparatorluğu'nda fetihten sonraki konumu tarihsel olarak iyi bilinmektedir. 1453'ten itibaren, Ekümenik Patrik sadece dini lider olarak değil, aynı zamanda siyasi bir lider olarak da tanındı: *Etnarch* veya Türkçe tabir ile İmparatorluk içindeki tüm Ortodoksları kapsayan tüm Rum Milleti'nin *Millet Başı*, Hristiyan hukukuna göre yargılama ve yönetme yetkisine sahipti ve Hristiyanların siyasi sadakatinden sorumluydu. Ekümenik Patrik, "millet başı" sıfatıyla yalnızca Padişah'a karşı sorumluydu ve yeni Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan diğer patriklerin çok üzerinde bir konuma sahipti. Bu, 1517'de Mısır, Suriye ve Filistin'in Osmanlılar tarafından Araplardan alındığı ve Antakya, Kudüs ve İskenderiye patrikhanelerinin tek bir Hristiyan halk olarak *Rum Millet*'inin bir parçası şeklinde tek bir devlette birleştirildiği zaman açıkça gösterildi. Millet başı olarak Ekümenik Patrik, bu millete, hatta diğer patrikhanelere hükmetmek ve patrik seçimlerinde, beratlarının tasdikinde onlar ile hükümet arasında aracılık yapmak üzere ve hükümetten alınan kararların veya kararnamelerin kesinlikle gerekli olduğu herhangi bir

³⁷¹ KK_d_2542_21_88/4 H. 1205 M. 1790

³⁷² C.ADL.101-6100 H. 1205 M. 1791

³⁷³ HAT.208-11100 H. 1205 M. 1790

³⁷⁴ C.ADL.73.4414.001

³⁷⁵ BOA.KK.d_2542.89 Patriklik mührü.

faaliyette Bâbîâli'den tam ve açık yetkiler almıştır. Bunlar arasında bir patriğe Konstantinopolis'e gelmesi için izin verilmesi de dâhildi.

Sardes Metropolit Maximos, İstanbul Patrikhanesinin diğer patrikliler üzerindeki etkisini şu sözlerle ifade etmektedir: “Ekümenik Patrikhane'nin padişahın başkentindeki uzun ve şanlı geçmişinden kaynaklanan yetki ve ihtişamla donatılmış konumu öyle bir hale geldi ki, bu durum ekümenik Patrik'in atama beratlarındaki -diğer bölgelerin patrikleri işlerini Konstantinopolis Patriği aracılığıyla yürüteceklerdir- ifadesi ile sultanlar tarafından açıkça belirtilmiştir.” İstanbul Rum Patrikhanesi diğer patrikhanelerin ve başpiskoposlukların aracılık ve temsil konusu yanında dâhili ve harici faaliyetlerinde de etkili idi. Antakya, İskenderiye, Kudüs Patrikhaneleri ile Kıbrıs, Tur-i Sina Başpiskoposlukları ile bazı Katolik piskoposlukları üzerinde zaman içerisinde otoritesini tesis etmişti. Ekümenik olarak diğer patrikhaneler üzerinde otorite tesis eden İstanbul Rum Patrikhanesinin bu yönü, bu patrikliklerin kendi meselesi olan patrik ve metropolit atamaları ve azillerine olan müdahaleleri ile kendisini göstermektedir. Patrik seçilenler tarafından, patrikhanelerini bu otoriteye olan bağlılıklarından kurtulma çabaları ise bu patriklerin yine İstanbul Patrikhanesi tarafından azledilmeleri ile sonuçlanmıştır. İlk dönemlerde rastlanmayan İstanbul Rum Patrikliğinin bu otoritesi XVI. yüzyılın sonlarındaki kayıtlarda görülmekle beraber XVII. yüzyıldan itibaren belirgin şekilde kendisini hissettirmiştir.³⁷⁶ Hammer'in aktardığına göre Rus Çarı kendisine muhalif olan Rus patriğini azletmek üzere topladığı ruhanî meclise başkanlık etmesi için İstanbul Rum Patriği Dionisios'u Moskova'ya davet etmişti. İstanbul Patriği devletin bu konudaki hassas tutumundan dolayı bu ziyarete teşebbüs edememiş, kendi adına, gizli olarak Antakya ve İskenderiye patrikleri ile Tur-i Sina Başpiskoposunu Moskova'ya göndermişti. Bu durumdan haberi olan sadrazam patriği çağırarak bunların azline zorlamışsa da 1666 yılında Edirne'ye gelen Rus elçisinin, bunların yerinde bırakılması konusundaki talebi kabul edilmişti. Moskova'da bir yıl geçiren patrikler ve başpiskopos, Rus çarından, ülkesindeki Rum tacirler için bazı gümrük muafiyetleri elde etmişler ayrıca önemli miktarda sadaka ve hediyelerle İstanbul'a dönmüşlerdi.³⁷⁷

Kenanoğlu ise, İstanbul Rum Patrikhanesinin diğer patrikhaneler üzerindeki yetkisinin sadece bir tür nezaret (gözetme) ve bürokratik işlemlerdeki düzenin devam ettirilmesi için işlerin tek elden yürütülmesi olarak görülmesi gerektiğini iddia etmektedir.

³⁷⁶ Maximos Metropolitan of Sardes, *The Oecumenical Patriarchate in the Orthodox Church*, Translated From the Greek By Gamon McLellan, Thessaloniki, 1976, s. 278-300.

³⁷⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VI, s. 1679-1680; De La Croix, *Etat Present des Nations et Eglises Grecque, Armenienne et Maronite en Turquie*. Paris, 1715, s.120-121.

Ona göre İstanbul Patriğinin diğer patriklerin üzerinde dini nitelikteki yetkileri öteden beri mevcut olup idari nitelikli yetkileri ise sonraki dönemlerde oluşmuştur.³⁷⁸ Örneğin İskenderiye patriklerinin atanmasında İstanbul Rum Patriği ve Cemaat-i Metropolitân'ın yaptıkları seçimin etkili olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁹ İstanbul Rum Patrikhanesinin ile diğer patriklikler arasındaki bu ilişki Piskopos Mukataa Defterlerinden şu şekilde takip edilebilmektedir. Defterlerdeki ilk kayıtlarda Kudüs Rum Patriği ve İskenderiye Patriğinin atanmasının İstanbul Rum patriğinin arzı ile gerçekleştiği yer almaktadır.³⁸⁰ 1805 yılına gelindiğinde, Mısır ve İskenderiye Patrikliği açısından bu durumun değişmediği görülmektedir.³⁸¹ Antakya Patriği ise idaresi altındaki bölgelerdeki meseleler hakkında doğrudan arzuhal sunma yetkisini kullanabilmekteydi.³⁸²

Her halükârda özellikle XVII. yüzyıldan itibaren, İskenderiye ve Antakya patrikliklerine İstanbul Rum patrikhanesi tarafından seçilen bir patriğin atanması, resmen olmasa da fiilen İstanbul Rum Patrikhanesinin diğer patrikhaneler üzerinde bir konumda olduğunu göstermektedir. Neticede İstanbul Patrikhanesi tarafından seçilen ya da bu usule göre seçilecek patriklerin İstanbul Patrikhanesine karşı idarî ve dinî konulardaki tutumlarını tahmin etmek zor olmayacaktır. İstanbul'un diğer patrikhaneler üzerindeki konumu, İmparatorluğun merkezindeki Patrikhanenin öteden beri Osmanlı devlet adamları ile kurdukları ilişkiler ve özellikle bürokraside önemli konumlara gelebilen Rumların faaliyetleri ile de açıklanmaktadır. Özellikle durulması gereken nokta milliyetçilik çağından önce toplumları sınıflandıran faktör dinî ve mezhepsel ayrımlar olmasının yanında bir milli duygunun da varlığı Patrikhanelerin birbirleri arasındaki ilişkilerden gözlemlenebilmektedir. Her ne kadar bu patrikhaneler Hristiyan Ortodoks olsalar da farklı coğrafyalarda farklı topluluklarla özdeşleşmiştir ve farklı dinî-tarihi temeller üzerine kurulmuşlardır. Clogg'a göre bu Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Sırp, Rumenler, Bulgarlar, Ulahlar ile Ortodoks Arnavutlar ve Ortodoks Araplar İstanbul Rum Patrikhanesinin dinî sorumluluğu altında kategorik bir tanımlama ile Millet-i Rûm olarak adlandırılmaktadır.³⁸³

İstanbul Patrikliği Grek (Yunan) kilisesi olarak görünmekte iken Antakya Patrikliği Arap, İskenderiye Patrikliği Kıpti, İpek Patrikliği Sırp, Ohri Patrikliği Bulgar kiliseleri

³⁷⁸ Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 91-92.

³⁷⁹ Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 125.

³⁸⁰ BOA.KK_d.2539_49

³⁸¹ BOA.KK_d_2542_33_50/8 H. 1220 M. 1805

³⁸² BOA.KK_d_2542_33_4/6 H. 1220 M. 1805

³⁸³ Richard Clogg, "The Greek Millet in the Ottoman Empire", *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, Vol I, New York, 1982, s.185.

olarak bilinmektedir. İstanbul Patrikhanesi'nin diğer patrikhanelerin üzerinde bir Rumlaştırma politikası olduğu Patrikhanelere atanan patriklerin Rum Grek olması ve ritüellerin İstanbul patrikhanesine göre yapılmasına; ibadet dilinin de Grekçe olması bu durumla doğrudan ilgilidir. İpek ve Ohri Patrikhanelerinin doğrudan İstanbul'a bağlanması ise bu otoritenin tam olarak görüldüğü bir durumdur. Ortodoksları Rûm olarak tek bir taife ya da tek bir millet olarak sınıflandıran Osmanlı idaresi için ise bu durum pratik bir çözüm olarak görülmekle birlikte patrikhaneler arasındaki tarihi ve itikadî bazı ayrılıklar özellikle Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu karşısında güç kazanması ve Osmanlı tebaası gayrimüslimler üzerindeki sorumluluk iddiaları ile başka bir boyut kazanmıştır. Ayrıca dönemin yükselen değeri milliyetçilik de her ne kadar Ortodoks olsalar da temelde etnik unsurlara dayanan birer kilise olan bu farklı patrikhanelerin İstanbul Rum Patrikhanesine karşı adeta bir isyanı andıran tepkilerinin ateşleyicisi olmuştur.³⁸⁴ Özellikle İstanbul Rum Patrikhanesinin tam kontrolüne geçen İpek ve Ohri patrikhaneleri tarihi süreçte bu patrikhanelerin yetki alanlarındaki bölgelerde Rum-Grek piskopos ve papazların görevlendirmesi, Sırp ve Bulgar halkı tarafından, her dönemde tepki ile karşılanmış, bu halkların isyanlarındaki bağımsızlık isteği idarî açıdan Osmanlı idaresine karşı olduğu gibi dinî açıdan da İstanbul Rum Patrikhanesinin karşı olmuştur.³⁸⁵ Berkes'e göre Patrikhanenin etkisi ile ibadet dilinin Yunanca olması, ulusal dillerin yerine Yunancanın kullanılmasına neden olmamıştır. Mahalli cemaat örgütlerini muhafaza eden Sırp, Bulgarlar, Rumlar ve Arnavutlar Osmanlı taşrasında yerel din adamlarının etkisi ile "ulusal" niteliklerinin yaşamasını sağlamışlardır. Sırp, Bulgarların Osmanlı idaresine karşı tutum almalarında Patrikhanenin Helenleştirme politikasının önemli bir etkisi vardır. Nitekim Sırp ve Bulgar isyanlarında yerel din adamlarının hem fiili hem de fikir boyutlarıyla büyük rolleri vardır.³⁸⁶ Böylece Balkan milletlerinin idari olarak Osmanlılardan, dinî yönden de 1870 yılında Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ile başlayan süreçte milli kiliselerini yeniden kurmaları ile İstanbul Patrikhanesinden bir şekilde bağımsız hale gelmişlerdir.³⁸⁷

³⁸⁴ Kürşat Demirci, "İstanbul Patrikhanesinin Tarihi Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi Faktörler", *Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açısından Ekümenik Patrikhane*, Derleyen Cengiz Akter, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 21.

³⁸⁵ Meyli Kılıç, *Tanzimât Sürecinde Antakya Ortodoks Rum Patrikhanesi ve Antakya'da Dini Hayat*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004. s.41-43

³⁸⁶ Bir bulgar piskoposun düşünceleri için bkz. Vraça'lı Sofroni, *Osmanlı'da Bir Papaz Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikayesi 1739-1813*, çev.Aziz Nazmi Şakir-Taş, Kitap Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 2016, s76-78.

³⁸⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2003 S.149-154; Ramazan Erhan Güllü, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (1), s. 356; 11 Mart 1870 tarihli Fermân-ı Âli ile Bulgar Eksarhlığı tanınmış ve böylece belirlenen bölgelerdeki Bulgarlar İstanbul Rum Patrikhanesi'nin idaresi dışında kalmıştır. Bu süreç için bkz. Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

İstanbul Rum Patrikhanesi dışındaki Ortodoks patrikliklerinin berat ve fermanlarını da Piskopos Mukataa Defterlerine kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda patrikliklerin patrik atamaları ve patrikliklerden Divan'a gelen şikâyetler sonucunda çıkan hükümler yer almaktadır. Patriklikler arasındaki ilişkiler zaman içerisinde değişkenlik göstermektedir. Aşağıda İstanbul Rum Patrikhanesi ile idari ve dini yönden ilişkili olan diğer patrikhaneler Piskopos Mukataa Kalemî çerçevesinde incelenecektir. Bu incelemenin zamansal çerçevesi olarak XVIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başları seçilmiştir. Bu tarihin seçilme nedeni Piskopos Mukataa Kalemî'nin klasik yapıda işlediği bir dönem olmasıdır.

2.3.1. Antakya Patrikliği (Antakya ve Şam ve Tevabîi Romyân Patrikliği)

Hükümlerde Antakya ve Tevabîi Romyân patrikliği olarak adlandırılmaktadır.³⁸⁸ Piskopos Mukataa Defterleri'nden anlaşıldığına göre bu dönemde Divan-ı Hümayun'a doğrudan arzuhal sunabilmişse de esasen Divan-ı Hümayun'a İstanbul Rum Patrikliği aracılığı ile başvurabilmekteydi.³⁸⁹ H. 1136 M. 1724 yılında 10.000 akçe pişkeş ödemekte iken 19 Safer 1205 (28 Ekim 1790) tarihinde Antakya Patriği olan Danyel, cülüs-ı hümayun nedeniyle tecdid edilen beratı için 20.000 akçe mirî pişkeş ile maktu bedel olarak 30.000 akçe ödemiştir.³⁹⁰ Yine 9 Cemaziyelevvel 1222 (15 Temmuz 1807) tarihinde Patrik Antimos'un beratı aynı şartlarla tecdid edilmiştir.³⁹¹

2.3.2. Kudüs-i Şerîf Romyân Patrikliği

Divan-ı Hümayun'a doğrudan arzuhal sunabilen ve mirî pişkeşi 9900 akçe olan Kudüs-i Şerîf Patriği'nin³⁹² ataması veya azli İstanbul Rum Patriği ve Cemaat-i Metropolitân'ın tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır. Patrik olan Anthimos H. 1223 M. 1808 yılında ölünce yerine İstanbul Rum Patriği ve Cemaat-i Metropolitân tarafından uygun görülen metropolitin Kudüs-i Şerîf Romyân Patriği olarak atanması bu uygulamaya örnek olarak verilebilir.³⁹³

³⁸⁸ ... Antakya ve Şâm-ı Şerîf ve tevabî'i Rûm Patriği Kıdvetü'l-Muhtar-ı Milletü'l-Mesihîyye Umdetü Küberâ-i Tâifetü'l-İseviyye Antimos Rahib Hutimet Avâkıbuhubi'l-hayr ..., BOA.KK_d_2542_23_73/4

³⁸⁹ BOA.KK_d_2542_8_4/1 H. 1136 M. 1724

³⁹⁰ KK_d_2542_21_88/2, H. 1205 M. 1790

³⁹¹ BOA.KK_d_2542_23_73/4

³⁹² ... Kudüs-i Şerîf ve tevâbi'i Rûmyân Patriği Kıdvet (ü) Muhtâr (i) Milleti'l-Mesihîyye Umdet (ü) Küberâ-i Tâifeti'l-İseviyye Antimos rahib Hutimet Avâkıbuhubi bi'l-hayr ..., BOA.KK_d_2542_23_71/2

³⁹³ BOA.KK_d_2542_24_11/4, Bu durum 1844 yılına kadar sürmüştü, bu tarihten sonra Kudüs-i Şerîf patrikleri İstanbul yerine Kudüs'te ikamet etmeye başlamışlar, Kudüs patrikleri de Kudüs Rum Patrikhanesine bağlı ruhban tarafından seçilmeye başlanmıştır. İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Belleten*, C.79, S.285, s.691-692

Fener’de bulunan Hagios Georgios kilisesi, XVII. yüzyıldan beri Kudüs Patrikhanesinin bürokratik işlerinin daha hızlı takibi için Kudüs-i Şerif Patriğinin İstanbul’da ikamet ettiği ve Patrikliğin İstanbul’da bulunan temsil mekânı olan metokhionudur. XVIII. yüzyılda Kudüs patriğinin burada oturduğu bilinmektedir.³⁹⁴

Piskopos Mukataa Defterlerinde Kudüs-ı Şerif Rummyân Patrikliği ile ilgili en önemli konular şunlardır:

1. Sadaka toplamak için gezen Kudüs-i Şerif ruhbanına müdahale edilmemesi talebi
2. Kudüs-i Şerif Ruhbanına vakfedilen (vasiyet) mal ve mülkün zaptı için görevlendirilen ruhban müdahale edilmemesi³⁹⁵

3. Kudüs-i Şerif’de Rum ve Ermeni Kiliseleri arasındaki dini bölgeler ve topluluklar üzerindeki yetki ve sorumluluk tartışmaları. Bu mesele, Kudüs’teki Rum ve Ermeni patrikhaneleri arasında öteden beri süregelen bir anlaşmazlık konusuydu. Bu konuda 1803 yılında, usul olduğu üzere, Divan-ı Hümayun’da vezirler ve kadiaskerler huzurunda bir murafaa gerçekleştirilmiştir. Bu konunun çözümünde temel alınan kayıtlar, konu ile ilgili Hz. Muhammed’in ferman-ı şerifi ve Hz. Ömer’in ahidnamesi ile Sultan Mehmed, Sultan Selim, Sultan Süleyman ve Sultan Murad dönemlerinde verilen fermanlar olmuştur.³⁹⁶

2.3.3. Tûr-i Sina Başpiskoposluğu ve Manastrân-ı Cebel-i Musa Rahipleri

Osmanlıların başpiskoposluğa tanıdığı imtiyazların belirlenmesinde, Hz. Muhammed’in manastırın rahiplerine verdiği kabul edilen ahidnamenin temel alındığı görülmektedir.³⁹⁷ Bu ahidnameye istinaden verilen ve kendilerine sağlanan imtiyazları içeren fermanları mutata üzere cülus münasebetiyle teccid edilmektedir. Yine bu fermana göre sadaka toplamalarına ve vakıflarına müdahale edilmemesi için sık sık divana başvurdukları ve buna istinaden bu haklarının korunduğu görünmektedir. Bu fermanlara istinaden bölge idarecilerine yazılan hükümler Piskopos Mukataası Defterlerine kaydedilmiştir. Buna göre Rumeli, Anadolu, Şam, Akdeniz ve Karadeniz havalisinde, Tur-i Sina’da bulunan kilise ve manastırları adına ve buralarda yaşayan ruhban için sadaka ve adak toplayan rahiplere yerel görevliler tarafından müdahale edilmemesi, dolaştıkları yerlerde

³⁹⁴ Karaca, *İstanbul’da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, s. 155.

³⁹⁵ Sakız adasında kilise ve manastırları vardır. BOA.KK_d_2542_24_16/7 H. 1224 M. 1809

³⁹⁶ Burada mesele Habeş Taifesi konusunda olub Rum Patriği Anthimos haklı bulunmuştur. KK_d_2542_23_30/8 H. 1218 M. 1803

³⁹⁷ BOA.İE.MİT.1-3; Fatma Acun, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-i Sina Manastır”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002 Ankara, II. Cilt, II. Kısım, Ankara, 2005, s. 1403-1411.

cizye ve iskelelerde gümrük vergileri talep edilmemesi konulu hükümler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır³⁹⁸ Ayrıca diğer bir gelir kaynağı olarak manastırlarına vakfolan menzil, bağ ve çiftlikler sayılabilir.³⁹⁹

Başpiskoposluğun İstanbul'daki metokhionu, Balatkapısı dışında İonnes Prodromos Kilisesidir. Kilise, Rusya büyükelçisinin 1686 yılında hükümete yaptığı başvuru ile Sina Manastırına devredilmiştir.⁴⁰⁰

Patriklik Divan'a doğrudan arzuhal sunabilmektedirler. Bununla birlikte diğer patriklerden farklı yetkilerinin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum bazı taleplerine olumlu cevap alamamalarına neden olmaktadır. Örneğin 10 Ca 1219 / 17 Ağustos 1804 tarihli bir hükümde Mihaliç sakinlerinden bazı eşirradan Tûr-i Sina rahibleri şikâyetçi olmaları üzerine bu şikâyet Divan-ı Hümayun'a ulaştırılmıştı. Şikâyete konu olan mesele hakkında defter kayıtlarına müracaat edildiğinde Tur-i Sina Rahiblerinin fermanlarının şartları arasında davalarının Divan-ı Hümayun'a havale olunması ile ilgili bir imtiyazın yer almadığı ortaya çıkmıştı. Fakat İstanbul ve Kudüs-i Şerif patriklerine bu imtiyaz sağlandığı belirtilerek Tur-i Sina'nın da başpiskoposluk olmasından dolayı bu konudaki davanın Divan-ı Hümayun'a havalesi uygun görülmüştür.⁴⁰¹

2.3.4. İskenderiye Patrikliği

Patrikliğin Divan-ı Hümayun ile yazışmalarını doğrudan yapabildiği ilgili hükümlerden anlaşılmaktadır. Buna göre 13 Muharrem 1204 tarihinde Patrik Bartiyos'un beratı, 3740 akçe pişkeş ile yenilenmiştir.⁴⁰² 19 Zilhicce 1223 tarihinde bu dönemde patrik olan Neofitos'un beratı da aynı şartlarla tecdid edilmiştir.⁴⁰³

³⁹⁸ *Tur-i Sînâda vaki kilise ruhbanlarından on iki nefer rahibler Rum ili ve Bahr-i Sefîdde tasaduk ve nüzûrât cem'i için mürûr ve ubûr iylediklerinde cizyedârlar taraflarından cizye mutâlebe olunmayub selâtîn-i mâziyeden ve hülefâ-i 'izâm ve Hazret-i Resûl-i Ekrem Aleyhisselâm Hazretlerinden yedlerinde olan ahidnâme-i şerîfe mücebince Tûr-i Sînâda vak'î manastırlarına ve kiliselerine ve bağçelerine ve leb-i deryâda vak'î Sehî-i Katerinada olan ibadetlerine ve vakıflarına kimesne mani' ve müzâhim olmayub İskenderiye ve Reşid ve ve sâir iskelelerde bâc ve harâc ve sâir bahane ile bir nesne taleb ve teklif ile rencide olunmayub... BOA.KK_d_2542_21_82/5; ...Şam-ı şerîf ve bu havâlilerde manastırları vaki' olan menzil ve bağ ve bağçe ve çiftlik mâ-tekaddemden ve feth-i hâkâniden berü şurûtları üzre manastır-ı merkum fukarâlarıçün ta'yin olunan vekilleri vakf için zabt idüub aherden bir vecihle müdahale ve rencide olunmak icâb itmez iken... KK_d_2542_21_83/1; ...Eyâlet-i Rumili ve Anadolu ve Bahr-i Sefîd ve Siyah câniblerinde tasadduk ve nüzûrât cem'i için mürûr ve ubûr iyledikleri mahallerde... BOA.KK_d_2542_21_83/2.*

³⁹⁹ BOA.KK_d_2542_24_15/6

⁴⁰⁰ Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, s.107-109.

⁴⁰¹ KK_d_2542_23_38/4

⁴⁰² KK_d_2542_21_74/3;

⁴⁰³ BOA.KK_d_2542_24_14/2

2.3.5. Kıbrıs Başpiskoposluğu

Kıbrıs Adası'ndaki görev yapan metropolitler Kıbrıs Serpiskoposunun arzuhali üzerine atanmaktaydı.⁴⁰⁴

Adada bulunan Katoliklerin Osmanlı idaresi ile işleri ise Kıbrıs muhassılı üzerinden yürütülmekteydi. Bu konudaki muamelat Piskopos Mukataa Kalemî tarafından takip edilmekteydi. Bu durum H. 1205 M. 1791 yılında Katoliklerin temsilcisi olan rahibin beratının Kıbrıs Muhassılının arzı ile tecdid edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu tecdid için Katolik rahibi olarak tanımlanan Papa Mihail'in 73.500 akçe pişkeş ödemiştir.⁴⁰⁵

2.3.6. İstanbul Patrikliğine Bağlı Diğer Dini Önderlikler

2.3.6.1. Bosna Latin Piskoposluğu

Piskopos Mukataa Defterlerine göre Bosna'da bulunan Katoliklerin bu adla bir piskoposlukları vardı. Piskoposluk İstanbul Rum Patrikhanesi iltizamı altındadır.⁴⁰⁶ Kayıtlara göre hazineye 6.000 akçe pişkeş ödemekle yükümlü olan piskoposlar bu piskoposluğu idare etmekteydiler.

2.3.6.2. Halep Metropolitliği

İstanbul Rum Patrikhanesine bağlı olan bir diğer metropolitliktir. Halep metropolitleri pişkeşleri yanında yıllık maktû bir bedel de ödemekle yükümlü olduğundan metropolitliğin diğer metropolitliklerden ayrı bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ BOA.KK_d_2542_21_93/5-94/1-94/2

⁴⁰⁵ ...Dergâh-ı âlî kapucubaşlarından Kıbrıs Muhassılı el-hac Osman Ağa'nın memhûr arzıyla... BOA.KK_d_2542_21_93/4

⁴⁰⁶ BOA.KK_d_2542_23_75/6 H. 1222 M. 1807

⁴⁰⁷ BOA.KK_d_2542_21_93/3 H. 1205 M. 1791

III. BÖLÜM

3. PİSKOPOS MUKATAA KALEMİNİN İŞLEYİŞİ VE İLGİLENDİĞİ MESELELER

Piskopos Mukataa Klemi'nde tutulan evrak, patrik ve metropolitlerin atama beratları ile metropolitlerin dini alanı ilgilendiren konulara yapılan müdahaleler karşısındaki şikâyetlerini Patrikhaneye bildirmeleri üzerine tutulan muamele kayıtlarını ihtiva etmektedir. Görev alanı kilise teşkilatı olan Piskopos Mukataa Klemi'nin işleyişi diğer maliye kalemlerinden farklı değildir. Büroyu diğer kalemlerden ayıran temel hususiyeti, yalnızca kilise teşkilatı ile ilgili konularla ilgilenmesidir. Bu yönü ile Osmanlı bürokrasisinin maliye kalemlerinin bir modeli olarak da görülebilir.

3.1. PİSKOPOS MUKATAA KALEMİNİN İŞLEYİŞİ

3.1.1. Piskopos Mukataa Klemi'nde İşleyen Bürokratik Süreç

Çalışmanın bu bölüme kadarki ilk iki bölümünde Piskopos Mukataa Klemi ve kalemin kilise teşkilatı ile ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümün zamansal çerçevesi olarak XVIII. yüzyılın sonlarından, Patrikhane ve Osmanlı idaresi ilişkilerinde bir kırılma noktası olan 1821 Mora İsyanına kadarki dönem seçilmiştir. Bu aralığın seçilmesinde, Piskopos Mukataa Klemi'nin Osmanlı bürokrasisi içerisinde, klasik diyebileceğimiz bir yapıya bu dönemde erişmiş olması etkili olmuştur. Bu bölümde Osmanlı Arşivindeki İstanbul Rum Patrikhanesi ile ilgili kayıtlardan hareketle, Piskopos Mukataa Defterlerinin içeriği ve içerikten elde edilen verilerle Kalemin Patrikhane ile devlet arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğu, büronun işleyişi, ilgilendiği konular ve çözdüğü meseleler açıklanmaya çalışılacaktır. Bu süreçte ihtiyaç doğrultusunda farklı dönemlere ait diğer arşiv kaynaklarından da yararlanılacaktır.

Piskopos Mukataa Klemi, fonksiyonu itibariyle Patrikhane ile Devlet arasındaki ilişkinin görünür olduğu bir alanda görev yapmaktadır. Bu alanın çerçevesi, Patrikhane ve ona bağlı kilise teşkilatı ile ilgili atama-azil ve kilise teşkilatından gelen şikâyetlerin çözümünü kapsamaktadır. Aşağıda defterlere yansıyan atama ve azil süreçlerine, ardından da şikâyetlerin muhteviyatına bakılacaktır. Ancak bu iki konuya geçmeden evvel kalemin gündemine gelen bu meselelerin nasıl bir süreçle veya işleyişle yürüdüğüne yakından bakmakta fayda var.

Osmanlı bürokrasisi içerisinde patrik ve metropolitlerin atanmaları ve kilise teşkilatını ilgilendiren şikâyet konularının çözümünde sistematik bir sürecin işlediği

görülmektedir. Patrik ve Metropolit atamaları, Osmanlı bürokrasisindeki teamüle uygun şekilde Piskopos Mukataa Defterlerindeki önceki kayıtlar kontrol edildikten sonra yapılırdı. Bunun öncesinde süreç, Patrik ve Cemaat-i Metropolitiden tarafından bir bölgeye metropolit olarak seçilen rahibin resmen atanması için beratının verilmesi için ferman çıkarılması talebiyle Divan-ı Hümayun'a bir arzuhal sunulmasıyla başlardı. Bu arzuhal üzerine berat veya fermanın verilmesi için Divan-ı Hümayun'dan bir hüküm çıkar, bu hüküm başvuru sahibine ya da Patrikhane görevlisine verilirdi. Bu hükmü alan yeni metropolit (*işbu dârende-i fermân-ı hümayun*), beratını alabilmesi için gerekli olan pişkeşi, bu hüküm ile hazineye öder ve kendisine bu ödemenin belgesi olan *suret-i ruznamçe* verilirdi. Yine fermanlar için de belirli harçların ödenmesi gerekmektedir. Bu ödemelerin kesinleşmesi ile berat veya ferman büro tarafından düzenlenerek ilgiliye teslim edilirdi. Bu muamelat Piskopos Mukataa Klemi tarafından takip edilir ve bu işlemler sonunda üretilen evrak, suret şeklinde büronun defterlerine kaydedilirdi. Muamelatın defterlere kaydedilmesi ile hükümler ve beratlar geçerli hale gelirdi. Çünkü defterler berat ve ferman konusunda herhangi bir suiistimalin önlenmesi adına kütük defteri görevi görmekteydi.

Kalemde Patrikler ve metropolitlerin berat ve fermanları hazırlanmaktadır. Fermanlar tafsilatlı olan *zabt fermanları* ve ikincisi talep ya da şikâyetin türüne göre sadece ilgili berat şartının yazıldığı *şurûtu mücebince* olarak ikiye ayrılmaktadır. Böylece Patrikhane tarafından talep edilerek kalemde hazırlanan fermanlar için hacimlerine göre bir harç miktarı belirlenmekteydi. Bu muameleden yazılan şart sayısına göre yani madde başına harç alınmaktaydı. Zabt emri fermanları hacimli olduğundan harç miktarı da yüksekti. Şurût ise patrikler ve metropolitlere, ferman ve beratlarla tanınan tüm yetki ve sorumluluğun her bir maddesi idi. Birer madde olarak örneğin ayinlere müdahale ya da mal-ı mirî tahsilinde zorluk çıkarılması gibi şikâyet konuları ile ilişkili şartlar defterlerden çıkarılarak arzuhallere derkenar olunurdu. Son karar bu derkenara göre buyruldu ile verilirdi.

Aynı işlem, Patrikliğe yapılan şikâyet başvurusunun çözüm sürecinde de görülmektedir. Patriklik, kendisine gelen ve padişah hükmünü gerektiren her tür şikâyeti/arzuhalı Divan'a aktarırdı. Mesela beratını alarak görev bölgesine giden yeni metropolit, karşılaştığı müdahaleleri patrikhaneye bildirebilmekte ve patrikhane aracılığı ile bu müdahalelerin önlenmesi için ilgili kadiya hüküm gönderilmesini talep edebilmekteydi. Bu süreç defter kayıtlarındaki örnekler üzerinden şu şekilde okunabilir: Radomir, Köstendil, İştib ve tevabii metropoliti Likoryos'un ölümü üzerine bu metropolitlik yine sekiz bin akçe pişkeş bedeli ile 28 Zilkade 1216 (M. 1 Nisan 1802) tarihinde, Rahib Meletyos'a tevcih

edilmiştir.⁴⁰⁸ Yeni metropolit Meletyos, görev yeri olan Köstendil'e gittiğinde görevini yerine getirirken karşılaştığı problemlerin çözüme kavuşturulması için görev tanımını belirten bir ferman talep etmiştir. Patrikhanenin arzuhali üzerine bu ferman 10 Muharrem 1217 tarihinde (M. 13 Mayıs 1802) üç kıta olarak verilmiştir. Bu fermanlar görevinin ifâsında karşılaşılabileceği problemlerin çözümünde gerekli olduğundan bürokratik işleyişe uygun olarak hüküm şeklinde metropolitliğe bağlı yerlerin kadıları ve naiblerine de gönderilmişti. Böylece bu bölgedeki kadılara da Meletyos'un yeni metropolit olarak atandığı bildirilmiş olmaktadır. Bu üç kıta hükmün ilki kilise görevlilerinden ölenlerin geride bıraktıkları mal ve mülkün metropolitin ya da vekilleri sayılan bölgenin kilise teşkilatı görevlilerinin yetki ve sorumluluğunda olduğu,⁴⁰⁹ ikinci hüküm kilise görevlilerinin görevleri ile ilgili (*şer'-i şerîfe müte'allik*) davalarının Divan-ı Hümayun'a havale edilmesi,⁴¹⁰ üçüncü hüküm ise görevi gereği yerine getirdiği mâl-ı mirî tahsiline olan müdahalenin önlenmesi ile ilgilidir.⁴¹¹ Bundan birkaç ay sonra Metropolit Meletyos, Rum reaya arasındaki evlenme-boşanma ve anlaşmazlıkların çözümü konusundaki yetkisini kullanmasına müdahale edildiğinden bu konuda da bir ferman talep etmiştir. 9 Cemaziyelevvel 1217 (7 Eylül 1802) tarihinde Metropolit Meletyos'un bu konudaki işlerine müdahale ettirilmemesi Köstendil Metroplitliğine bağlı yerlerin kadılarına ve naiblerine hüküm olarak bildirilmiştir.⁴¹² Böylece beratını alarak göreve başlayan metropolit berat şartlarına istinaden (*berât-ı alişân şurûtu mücebince*) talep ettiği fermanlar ile görevini kanunî çerçevede yürütebilmiştir. Fermanın hüküm şeklinde, kanunun uygulayıcısı olan kadılara da gönderilmesi, kadılara metropolitin vazifesini yerine getirirken yardım edilmesi ve kendisine müdahale ettirilmemesi konusundaki görevlerini bildirmek içindir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu içerisinde dinî ve sosyal alanda Patrikhanelere bağlı önemli sayıda Hristiyan yaşamaktaydı ve bu Hristiyanların belirli bir düzen içerisinde hayatlarını devam ettirmelerinde kilise teşkilatı ve bu teşkilatın başındaki patrikler önemli birer rol oynamaktaydı. Bu düzenin sağlanmasında atama-azil ve şikâyetler sonucunda verilen hükümlerin kaydını tutan, bu işlemlerin takibini yapan ve gerektiğinde diğer kalemlere bu konularda bilgi veren Piskopos Mukataa Klemi önemli bir görevi yerine getirmekteydi.

⁴⁰⁸ BOA.KK_d_2542_23_21/3

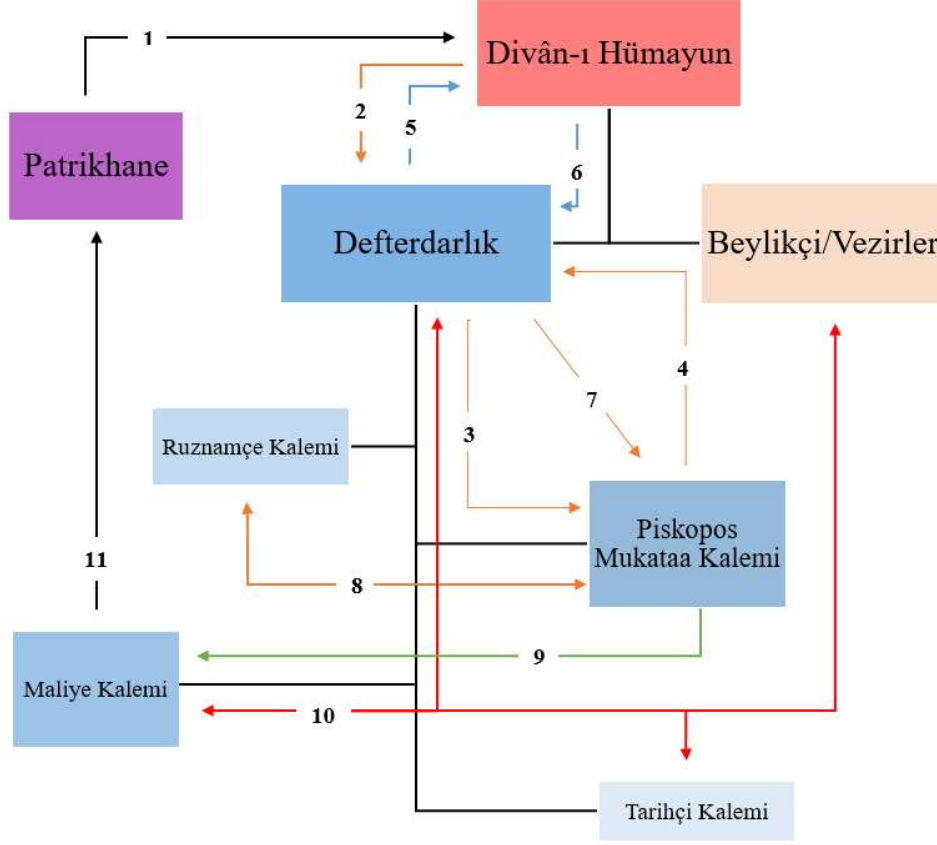
⁴⁰⁹ BOA.KK_d_2542_23_22/4

⁴¹⁰ BOA.KK_d_2542_23_22/5

⁴¹¹ BOA.KK_d_2542_23_22/6

⁴¹² BOA.KK_d_2542_23_24/6

Şema 3: XVIII. Yüzyılda Ferman ve Beratların Üretimini Bürokratik Süreci ve Bu Süreçte Piskopos Mukataa Kalemı'nin Fonksiyonu

1. Patrikhane Tarafından şikâyet/ talebin arzuhal ile bildirilmesi
2. Arzuhalin Defterdarlığa gönderilmesi
3. Arzuhal üzerine kalemden bilgi talebi
4. İlgili kayıtların Piskopos Mukataa Kalemı'nden görülerek arzuhale derkenârı ve muamele gören arzuhalin Defterdarlığa teslimi
5. Derkenarın Sadrazama Sunulması
6. Ferman/Berat verilmesi için Buyruldu
7. Berat/Ferman tezkiresinin

- hazırlanmasının kaleme bildirilmesi ve deftere işlenmesi
8. Tahvil Tezkiresi ile pişkeş bedelin tahsili ve kaydedilmesi
9. Berat/ferman hazırlanması için Maliye Kalemı'ne tezkire gönderilmesi
10. Hazırlanan berat/fermanı arkasına imza atılması için defterdara, tuğra çekilmek üzere Nişancıya, tarih atılması için Tarihçi Kalemı'ne gönderilmesi
11. Berat/fermanın patrikhaneye teslimi

3.1.2. Patriklerin ve Metropolitlerin Atama ve Azil Süreçleri

XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarındaki arşiv belgeleri incelendiğinde, İstanbul Rum Patrikhanesinin başı ve milletinin idaresinde yetkili olan patriğin atama ve azlinde Padişahın kararının geçerli olduğu görülmektedir. Her ne kadar Cemaat-i Metropolitân ve İstanbul'da bulunan Rumların ileri gelenleri (Rüesâ-yı Rum), patriklerini seçmede ve azletmede kendi kuralları çerçevesinde yetkili iseler de bu işlem padişahın emri olmadan gerçekleşemezdi. Genellikle kilise teşkilatından gelen seçimler padişah tarafından kabul edilirdi. Nadir de olsa yeni patriğin seçiminin padişah tarafından onaylanmadığı da görülebilmekteydi. Netice itibariyle Patrik atamalarında ve azillerinde mutlaka padişahın bir ferman verilmesi gerekmekteydi. Bu süreç patrikhane tarafından sadrazama bu konuda bir arzuhal sunulması ile başlardı. Bu arzuhaldeki talep telhis olarak padişaha sunulur ve ferman talep edilirdi. Padişahın uygun görmesi üzerine atama ya da azil resmileşmiş olurdu.⁴¹³ Yine kabahati üzerine azledilen patriğin sürgün edilmesi de bu usul üzerine gerçekleşmekteydi. Atama sonrası Patriğe hilat giydirilirdi. Bazen de patrik atama taleplerine padişahın olumsuz cevap verdiği de olmuştur. Hastalık ya da yaşlılık gibi sebeplerden dolayı görevini layıkıyla yerine getiremediği anlaşılan patrikler bir istifaname arz ederek görevlerinden ayrılabilmekteydiler. Bu durumda yeni patriğin seçimi görevi Cemaat-i Metropolitân'a havale edilmekteydi.⁴¹⁴ Atanan patriğin devlet adına yetkilerini kullanabileceğinin bir temsili olarak hilat giydirilirdi.⁴¹⁵

Patrikhane tarafından seçilen metropolitlerin göreve başlaması için gerekli olan beratları, patrikhanenin talebi üzerine yine Piskopos Mukataa Defterlerine müracaat edilerek pişkeş miktarının belirlenerek kendilerine verilmekteydi. Patrikhane bu muamelatta kayıtları tespit ve kaydından sorumlu Divan-ı Hümayun kalemleri ile metropolitler arasında bir aracı konumunda idi. Divan-ı Hümayun kendi iç işleyişi içerisinde kayıtları inceleyip gerekli pişkeşin hazineye yatırılmasını emreder, bu miktarı hazineye nakden teslim eden metropolite makbuz sayılabilecek ruznamçe kaydı verilirdi. Buna göre hazırlanan Piskopos Mukataa Kalemi'nden verilen tezkire ile Maliye Kalemi tarafından beratlar hazırlanır ve Patrikhane yetkilisine teslim edilirdi. Patrikhaneye ulaşan beratlar ilgili metropolite teslim edilir ve kendi metropolitlik bölgesinde kilise teşkilatı ile ilgili işlerini dinî yetkisinin yanında kanunî çerçevede yürütebilmesi, bu berata istinaden sağlanırdı. Bu durum Piskopos Mukataasının

⁴¹³ BOA.HAT.184-8515

⁴¹⁴ BOA.HAT.180-8136

⁴¹⁵ BOA.HAT.256-14608; BOA.HAT.775-36377

klasik tabir ettiğimiz dönem için geçerli bir tespittir. Patriğin yetkilerinin bürokratik olarak daha sınırlı görüldüğü Piskopos Mukataa Kaleminden önceki dönemlerde, metropolitler ve kilise hiyerarşisinde daha alttaki görevliler divana doğrudan başvurabilmiş ve bireysel olarak berat ve ferman talep edebilmişlerdir.⁴¹⁶

Patrikler ve Metropolitler kendilerine verilen beratlar ile göreve başlar ve devlet hizmetine girmiş olurlardı. Bu ayrıcalık ile kilise teşkilatı ile ilgili konulardaki davaları da bölgedeki kadınlıklarda değil Divan-ı Hümayun'da görülmek üzere havale olunması gerekmektedir. Kilise teşkilatı görevlileri, Piskopos Mukataası çerçevesinde değerlendirildiğinde, vergi tahsili hizmetinde bulduklarından dolayı birer devlet görevlisi haline gelmektedirler. Böylece kilise teşkilatı görevlilerinin Osmanlı devlet işleyişi içerisinde “askeri” olarak tanımlanan sınıfa mensup olduklarını söylenebilir.⁴¹⁷

İncelenen dönem içerisinde, atama-azil dinamikleri ve bu konu ile ilgili süreçlere ilgili örnekler üzerinden bakmak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. III. Selim'in tahta çıktığı dönemde,⁴¹⁸ Avusturya-Osmanlı savaşı devam etmekteydi. Bundan dolayı özellikle sınırların değişmesinin metropolitlikler üzerindeki etkisi ve bu konudaki süreç takip edilebilmektedir. Belgrad'ın savaş sırasında Avusturya tarafından ele geçirilmesi ve sonrasında tekrar Osmanlı idaresine girmesi buna bir örnek teşkil etmektedir. 4 Ağustos 1791 Zıştovi barışının ardından 17 Ağustos'ta Avusturya, Sırların ileri gelenlerini Avusturya'ya davet ettiğinde Avusturya'nın bu davetine uyanlardan biri de Belgrad metropoliti Dionisije Popovic olmuş ve kendisi Avusturya tarafından Budin Piskoposu yapılmıştır.⁴¹⁹ Ayrıca metropolitte birlikte reyanın birçoğu da Avusturya tarafına geçmiştir. Bu durum nüfusun, üretim ve gelir açısından devletlerin önemli bir unsuru olduğu bu dönemde Osmanlılar açısından önlem alınması gereken bir mesele haline gelmiştir. Belgrad'ın tekrar Osmanlı idaresine geçmesi ile özellikle cizye ve çeşitli mukataa gelirlerinden mahrum kalmak istemeyen Osmanlı idaresi, reyanın geri gelmesini sağlamak adına, Niş muhafızı Ömer Paşa'nın raporu ve talebine karşılık verilen buyruldu ile Belgrad ve Belgrad'a bağlı olan yerlere geri gelecek reyanın o yılki cizyelerini ödemekten muaf

⁴¹⁶ Bu başvurulara örnekler birinci bölümde, maliye ahkâm defterleri bahsinde yer almaktadır.

⁴¹⁷ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Bellekten*, C. XXIII. S.92, 1959, s. 596

⁴¹⁸ H. 11 Receb 1203 M. 7 Nisan 1789.

⁴¹⁹ Nurbanu Duran, *Sırbistan Emareti Öncesi Belgrad: 1792-1830*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 12-13. Avusturya'nın sıkı bir Katolik devleti olmasından dolayı önceden beri Ortodokslar, Osmanlı idaresini tercih etmişlerdir. Fakat 1690 yılında İmparator Leopold'un din özgürlüğü bildirisini yayımlaması Osmanlı idaresinde yaşayan Ortodoksların Avusturya'ya rağbet etmesi üzerinde etkili olmuştur. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.150.

olacaklarını duyurmuştur.⁴²⁰ Bu durum Piskopos Mukataa Defterine şu şekilde yansımıştır. H. 17 Rebiülahir 1206 M. 14 Aralık 1791 tarihli berat suretinde belirtildiği üzere Belgrad muhafızının önceki metropolitin Nemçe tarafında kaldığından reayanın dinî işlerini yürütmek adına, Belgrad'a bir metropolit atanması talebi üzerine mesele bu konuda yetkili olduğu belirtilen Patrik ve Cemaat-i Metrepolidan'a havale edilmiştir. Kayıttaki bilgilerden metropolit atanmasının gerekçesi olarak, reayanın geri gelmesinde olumlu etkisi olacağı hususu da belirtilmiştir. Patrikhane tarafından işletilen süreçte kayıtlara göre Belgrad ve Darülcihad metropolitliğinin mahlûl olduğundan bahisle, Diyonsiyos olarak zikredilen önceki metropolitin yerine Rahib Metodyos, Patriğin ve Cemaat-i Metrepolidân'ın uygun görmesi ile 6.000 akçe pişkeş bedeli olan Belgrad'a metropolit olarak atanmıştır.⁴²¹

Piskopos Mukataa Defterleri atama ve azillerin sebepleri hakkında detay vermemekte; defterlerin kayıtlarının tutulma usulünden dolayı bu meselelerde sessiz kalmaktadır. Diğer arşiv belgelerindeki bilgiler ise sınırlı ve yoruma muhtaç olmasına rağmen yine de bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin Patriklikten azledilen Neofitos tahririnde, XVIII. yüzyılın sonlarındaki üç senelik patrikliği sırasında üzerine düşen görevleri tamamıyla yerine getirdiği halde, hakkında yalan söz ve uydurmalar ile iftiraya uğradığından yakınmakta, bu yüzden patrikhane idaresinde otoritesini sağlayamadığından bahisle patriklikten affını talep ederek uygun bir yerde ikametini talep etmektedir.⁴²²

Bilindiği üzere padişah değişikliklerinde beratlar yenilenirdi. İncelenen dönem III. Selim'in cülusuna denk gelmektedir ve dolayısıyla berat tecditlerinin yoğun olduğu bir dönemdir. Daha önce belirtildiği üzere Piskopos Mukataası Defterleri, yeni atamalarda metropolitliklerin pişkeş miktarının kaydedildiği ve yeni atamalarda pişkeş miktarının eski kayıtlardan takip edilebildiği başvuru defterleridir. Kayıtlarda bu dönem için metropolit olarak atananların atandıkları metropolitliklere göre ödedikleri pişkeş miktarının 600 akçe ile 100.000 akçe arasında değişebildiği görülmüştür. Bu miktarı belirleyen faktör bölgede yaşayan Rum nüfus yoğunluğu ve buna bağlı olarak bu nüfustan toplanabilecek gelirin büyüklüğüdür. Çoğu metropolitlik bölgesinin pişkeş bedellerinin, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Piskopos Mukataa Defterleri'nden takibi yapıldığında tarihi süreç içerisinde değişmediği tespit edilmiştir. Pişkeş miktarının, metropolitlik bölgelerinin geliri

⁴²⁰ BOA.AE.SSLM.III.14-799/1. H.1205 M. 1791

⁴²¹ BOA.KK_d.2542_22_5/1. H.1206 M.1791

⁴²² BOA.HAT.1344-52540. Belgede tarih bulunmamaktadır. Arşiv kaydındaki tarih, Zilhicce 1227 (Ocak 1813) olmasına rağmen kendisinden sonra atanan Kalinikos 1801'de atanmıştır. Piskopos Mukataa Defterlerinden tespit ile Neofitos'un kendisinin belirttiği gibi yaklaşık üç yıllık görev süresi vardır. Buna göre arşiv tarihi hatalı görünmektedir.

ile doğru orantılı olması gayet tabiidir. Bölgenin diğer gelirleri ile karşılaştırma, bunu teyit etmektedir. Bununla beraber gelir yüksek olmasına rağmen metropolitliğin hasılatının toplanmasındaki güçlükler bir risk faktörü olarak görülmüş ve bu durum sebep gösterilerek bazı metropolitliklere talebin olmadığı da görülmüştür. Örneğin 100.000 akçe pişkeşi olan Prizrin, Novabırda, Priştine, İpek, Vulçitrın ve Yakova şehirlerini kapsayan metropolitlik bölgesi, hasılatının azlığı yüzünden rağbet görmediğinden metropolit ataması için alternatif bir yol bulunmuştur. Bulunan bu çare metropolitliklerin birleştirilerek metropolitin bölgesinden toplayacağı miktarın artmasının sağlanmasıdır. Buna göre rağbet görmeyen metropolitlik, yanı başındaki metropolitlik bölgesi olan Yenipazar, Yenivaroş, Bergoste, Travnik ve Mitrofcçe şehirlerini kapsayan metropolitliğe ilhak edilmiştir. Pişkeş bedeli olan 100.000 akçe ise bu seferlik olmak üzere çevredeki diğer metropolitliklerin pişkeş bedellerine tevzi edilmiştir. Bu ilhaklar ile 107.000 akçeye yükselen metropolitliğin pişkeş bedeli, yeni metropolitlitten tahsil edilerek metropolite berati verilmiştir.⁴²³ Öyle anlaşılıyor ki metropolitlerin tahsilat konusunda güven ve istikrara ihtiyaçları vardır. Bunun için metropolitlerin mal-ı miri tahsili sırasında sorun yaşamamaları için bölgenin kadısına muavenet hükümleri gönderilmektedir. İncelenen dönemdeki Sırp isyanı istikrarsız bir ortam yaratmıştır. 1804'te başlayan kargaşa döneminde reyadan tahsilatın az yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Zira daha önceleri gelirin yüksekliğinden dolayı gözde bir metropolitlik bölgesi iken özellikle bu dönemde metropolitliğin rağbet görmediği anlaşılmaktadır.

Metropolit atamalarında bazı usulsüzlüklerin yaşandığı da görülmektedir. Bu tür durumlara karşı devlet tedbirler almıştır. 1796 yılına ait bir arşiv evrakına göre, iltimas ve rüşvetle metropolit atamaları ile ilgili bir mesele veziriazama kadar ulaşmış, hatta veziriazamın tabiri ile kendisine yüksek miktarda meblağ sunmaya cesaret edilebilmiştir. Konu hakkında tahkikata başlayan veziriazam hem Patrikhaneden hem de Piskopos Mukataa Kalemi'nden metropolit atama ve azil usulü hakkında bilgi istemiştir. Patrikhaneden gelen cevapta metropolit atama ve azillerinin patrikhanede korunan fermanlarına istinaden Patrik ve Cemaat-i Metropolidan tarafından yapılması gerektiği bildirilmiş fakat bazı yerlerde mütegalibeden bazılarının metropolit atamalarına müdahale ettiğinden de yakınılmıştır. Bunun sonucunda patrikhane tarafından kimler olduğu bilinmeyen kişiler Patrikhane ve Divan-ı Hümayun'un bilgisi dışında metropolit gibi hareket etmektedirler. Bu sahte metropolitler, patrikhaneden bağımsız olarak ya buradaki mütagallibe olarak tanımlanan

⁴²³ BOA.KK_d_2542_24_3/1 H.1223 M.1808

kimselerin hesabına iş görmekte ya da rüşvetle metropolitliği ele geçirdiklerinden kendi hesaplarına çalışmaktadırlar. Anlaşılan bu şekilde taşrada karşılıklı çıkara dayanan bir işleyiş söz konusudur ve Patrikhane ise bu usulsüzlükleri engelleyememektedir. Sonuçta patrik ve Cemaat-i Metropolitân tarafından bu konuda tek yetkilinin kendileri olması gerektiği, bunun da kadim uygulama olduğu veziriazama bildirilmiştir. Piskopos Mukataa Kalemî de metropolit atama ve azlinin Patrikhane tasarrufunda olduğunu belirten hüküm suretini veziriazama göndererek bu konuda bürokratik görevini yerine getirmiştir. Bu tahkikat sonucunda veziriazam tarafından padişaha bir takrir sunularak bu konuda düzenin sağlanması için uygun görülür ise evâmîr-i aliyye çıkarılacağı bildirilmiştir. Padişah tarafından verilen cevap ile konunun bu takrire göre düzenlenmesi uygun görülmüştür.⁴²⁴

IV. Mustafa'nın kısa saltanat döneminde⁴²⁵ diğer padişahların cülusunda olduğu gibi, patriklik ve metropolitlik beratları tecdid edilmiş, fakat kısa bir süre sonra II. Mahmud'un tahta geçmesi ile mutâd olduğu üzere beratların yenilenmesi gerekmiştir. H. 3 Ramazan 1223 M. 23 Ekim 1808 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre, bu durumun metropolitleri mali yönden sıkıntıya düşürmüş, bunun üzerine pişkeş bedelinde ve berat tecdidi için ödenecek harç bedellerinde tenzilat yapılarak harçların yarısının alınmasına ferman ile karar verilmiş ve bu karar Piskopos Mukataa Defterlerine kaydedilmiştir.⁴²⁶ Bu uygulama sonucu 6.000 akçe pişkeşi olan Üsküp metropolitliğine atanan Antimos, her iki cülus münasebetiyle beratının tecdidi için 11.500 akçe ödemiştir.⁴²⁷

Patriklerin atanmalarında uygulanan prosedür ve patrikten beklenen görevlerin temeli, İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmed tarafından ilk patriğin seçilmesinde atılmıştır. Zamanla Osmanlı siyasi ve içtimai düzeninde güçlü bir zümre haline gelen yüksek Ortodoks ruhbanının çoğunun, ne cemaat nezdinde çerçevesi 1454'te belirlenen statükoyu değiştirmeyi amaçlayan düşünceleri yaymak ve içeride ya da dışarıda Osmanlı hikmet-i hükümetine direnmek için bir nedenleri olmadığı dile getirilse de⁴²⁸ patrikhane ile devletin uyumunun bozulduğu hadiseler de yaşanmıştır. Özellikle üç İstanbul Patriği ile bir eski patriğin devlet tarafından idam edildiği 1638-1659 dönemidir. Böyle bir

⁴²⁴ BOA.HAT.1481-33 1/2/3 H. 1211 M. 1796

⁴²⁵ H. 21 Rebiülevvel 1222 - 4 Cemaziyelahir 1223 M. 29 Mayıs 1807 - 28 Temmuz 1808

⁴²⁶ BOA.KK_d_2542_24_5/10

⁴²⁷ BOA.KK_d_2542_24_18/3 H. 1224 M. 1809

⁴²⁸ Paraskevas Konortas, "'Tarihi Uzlaşma'dan 'Entente Cordiale'e? İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği (15. yüzyıl ortası - 16. yüzyıl sonu)", Çev. Yaman Aksu, Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane, Derleyen Cengiz Akter, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 68

dönemin yaşanmasının en önemli sebebi, Avrupa devletleri arasındaki siyasi mücadelenin mezhep temelli mücadele şeklinde, elçilikler vasıtasıyla Osmanlı ülkesine taşınmasıdır.⁴²⁹

Osmanlı idaresi ile Patrikhane ilişkilerinde olumsuz sonuçlara neden olan bir vaka olarak patrik idamlarının belki de en ağır örneğini 1821 Mora isyanında görmekteyiz. Bu isyan hareketi esasen Osmanlı İmparatorluğunda Rumların ve Patrikhanenin konumunu değiştiren bir dönüm noktası olmuştur. Bu isyan ile Osmanlı idaresi büyük bir hayal kırıklığına uğramış; hem Rum reayaya duyulan güven sarsılmış hem de Patrikhane ile reayanın idaresi konusundaki işbirliği sorgulanmaya başlanmıştır. Bu isyan ile işkili oldukları tespit edilen Patrik ve metropolitler ağır şekilde cezalandırılmışlardır.

Arşiv kayıtlarına göre merkezi yönetim tarafından Patrik Gregoryus, isyana katılan bir hain olarak görülmektedir. Olayları patriğin idamına götüren süreç, İstanbul'da Beyoğlu ve diğer bazı yerlerde Rum evlerinde top, tüfek ve Müslüman elbiseleri bulunmasıyla başlar. Bu durum Rumların İstanbul'u ele geçirmek niyetinde oldukları şeklinde yorumlanır. Tahkikat neticesinde bu durumdan Patriğin haberinin olmamasının mümkün olamayacağı kararına varılır.⁴³⁰ Sorgulanan patrik, ileri yaştaki bir ihtiyar olduğundan bu işlerle ilgisinin olmadığını, *on ikilerin* (Cemaat-i Metropolitân) bu durumdan haberdar olabileceklerini iddia etse de idam edilmekten kurtulamaz. İsyarla ilgileri olduğu tespit edilenler arasında olan Divan-ı Hümayun Tercümanı, Edirne'de bulunan eski Rum Patriği, bazı metropolitler, ruhban ve reayadan birçoğu da patrikle aynı akıbeti yaşar.⁴³¹

Devlet tarafından Gregoryus'un suçlu olduğunun iddia edilmesindeki delillerden birisi isyanı engellemek için yeterince çaba göstermemesi, bu konuda verdiği nasihatlere itibar etmeyenleri görevi olduğu halde idareye bildirmemesiydi. Hâlbuki patriğin devlete karşı görevlerinden biri de bu tür hareketleri engellemek için reayaya adamlarını gönderip bu işlerden uzak durmaları için tembihatta bulunmaktı. Bu tembihata uymayanlara, sahip olduğu yetkiye istinaden kendisi tarafından çeşitli cezalar verilebilmekteydi. Ayrıca Patrik Gregoryus aslen Moralıydı ve bu yüzden Mora'nın Osmanlılardan ayrılmasını arzulaması doğal olarak algılandı. Böylece Moralı olması, patriğin bu isyan hareketinde dahli olduğu iddiasına kanıt sayıldı. Patrik bu nedenlerle suçlu bulunup azledildi ve idamla cezalandırıldı.

⁴²⁹ Bu dönemde I. Kyrillos 1638, II. Parthenios 1650, III. Parthenios 1656 ve II. Gabriel 1659 yılında idam edilmiştir. Bu konudaki tespitler için bkz. Bayraktar Tellan, *The Patriarch And The Sultan*, s.59-79.

⁴³⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, TOBB Yayınları, Kitap 3, Yayına Hazırlayanlar Sadık Emre Karakuş-Murat Babuçoğlu, Ankara, 2017, s.3172.

⁴³¹ *Târih-i Cevdet*, s. 3172-3177

Bundan sonra mesele, devlete sadakatle hizmet edecek yeni bir patrik seçilmesiydi.⁴³² Gregoryus, idamından önce azledildiğinden ve yerine hemen yeni bir patrik atandığından patrik olarak değil sıradan bir papaz olarak idam edilmişti.⁴³³ Yine arşiv kayıtlarındaki bilgilerden anlaşıldığına göre devlet bu isyanın çıkması için bir sebep olmadığını düşünerek buna bir anlam verememekle birlikte Patrikhanenin bu işte dahlinin olduğunun kanıtlandığına inanmaktaydı.⁴³⁴ Resmi yazışmalara durum bu şekilde yansımaktadır. Bu olayı eserinde yorumlayan Ahmed Cevdet Paşa, patriğin idam edilmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemki siyasi menfaatlerine uygun olmadığını hatta olayın Yunanistan'ın bağımsızlığının da önünü açtığını iddia etmektedir. Neticede bu isyan hareketi devletin Rumlara bakışını tamamen değiştirdi. Bunun ilk uygulaması ise uzun yıllardan beri Rumların tekelinde olan Divan tercümanlığı ve Osmanlı hariciyesinde görüldü. İlk olarak Beç, Paris ve İngiltere maslahatgüzarları görevden alındı. Bunların yerine gerekirse Müslüman elçiler atanması önerisi padişah tarafından uygun görüldü.⁴³⁵ Hariciyedeki boşluğu doldurmak adına Tercüme Odası'nın kurulması ile tercümanlık görevi, artık güvenilir olarak kabul edilen Rumların tekelinden çıkarılarak bu alanda Müslümanların istihdam edilmesine gayret edildi.⁴³⁶

İsyanın sonuçlarının Piskopos Mukataa Defterlerine, isyan sırasında idam edilen veya azledilen patrik ve metropolitlerin yerlerine yenilerinin atamaları olarak yansımıştır. İdam edilen Gregoryus'un yerine yeni patriğin atanmasıyla başlayan kayıtlar, isyanla ilgileri olduğundan dolayı azil ve idam edilen metropolitlerin yerlerine yeni metropolitlerin atamaları şeklinde devam etmektedir. H. 11 Şaban 1236 M. 13 Mayıs 1821 tarihinde rahip Evkenyus yeni patrik olarak atanmıştır. Sonrasındaki kayıтта boş olan logofetlik görevine yeni bir logofetin atandığı görülmektedir. Sabık logofetin sabık tercüman olduğu belirtildiğinden eski logofetin idam edilen tercüman olduğu anlaşılmaktadır.⁴³⁷ Devamında yerleri boş kalan Kuşadası, İznikmid, Terkos, Tırnova, Edirne, Selanik, Ganos, Ahyolu, Süzebolu, Yenice-i Vardar metropolitlikleri; Kıbrıs'ta Başpiskopos ve Girne, Limoson ve Baf piskoposları öldükleri belirtilerek buralara atamalar yapılmıştır. Bundan başka Yenişehir

⁴³² BOA.HAT.285-17094 H. 1236 M. 1821

⁴³³ BOA.C.DH.273-13650 H. 1236 M. 1821; BOA.HAT.295-17530 H.1236 M. 1821

⁴³⁴ BOA.HAT.1055-43460 H. 1236 M. 1821

⁴³⁵ BOA.HAT.1338-52282

⁴³⁶ BOA.HAT.1261-48823, Târîh-i Cevdet, s.3174-3175, Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1700-1922*, s. 131

⁴³⁷ BOA.KK_d_2542_25_86/3 H. 1236 M. 1821

Fenar metropoliti azledildiğinden, Galos metropoliti de milletçe kovulduğundan bu metropolitliklere de atamalar yapılmıştır.⁴³⁸

3.1.2.1.Patrikler

İncelediğimiz defterlerdeki hükümler 21 Nisan 1789/ 25 Receb 1203 ile 21 Ağustos 1821 / 22 Zilkaade 1236 tarihleri arasındadır. Bu dönem içerisinde 11 patrik görev almıştır. Patriklerin göreve başlaması ve görevden ayrılmaları, Cemaat-i Metrepolidân'ın talebi doğrultusunda, Padişahın atama ve azli ile gerçekleşmiştir. İncelenen dönem içerisindeki Piskopos Mukataa Defterlerinden tespit edilen patrikler aşağıda verilmiştir:

Neofitos (16 Şevval 1203 / 10 Temmuz 1789)

Gümölcine Metropoliti olan Neofitos (Niyofitos), kayıtlara göre *hilâf-ı rıza hareketi* ve Patrikhanenin borçları nedeniyle azledilen Pirekopyos'un yerine İstanbul Rum Patriği olarak atanmıştır.⁴³⁹

Yerasimos (Gerasimos) (16 Şaban 1208 / 19 Mart 1794)

Neofitos'un yerine *idâre-i umûr-ı Keşişhane ve zabt u rabt-ı re'âyâya kadîr* bir başkasının atanması talep edilmiş ve Terkos metropoliti Yerasimos bu göreve uygun görülmüştür.⁴⁴⁰ Hastalığı ve ihtiyarlığı sebebiyle patriklikten istifa etmiştir.⁴⁴¹

İgoryos (Gregoryos) (Selh-i Zilka'ade 1211 / 27 Mayıs 1797)

Yerasimos'un yerine İzmir metropoliti iken atanmıştır.⁴⁴² *Hilaf-i rıza hareketlerine binaen* azledilerek⁴⁴³ Drama'ya sürgün edilmiştir.⁴⁴⁴

Neofitos (8 Ramazan 1213 / 13 Şubat 1799 -Yeniden)

İdare-i umûr-ı rûyet liyakatı olduğu belirtilerek atanmıştır.⁴⁴⁵ Uygun görülmeyen işleri ile patrikhaneye zararı görülerek azledilmiştir.⁴⁴⁶

Kallinikos (27 Safer 1216 / 9 Temmuz 1801)

⁴³⁸ BOA, KK_d_2542_25_86-89 H. 1236 M. 1821

⁴³⁹ BOA, KK_d_2542_21_71/2-3

⁴⁴⁰ BOA, KK_d_2542_22_58/4

⁴⁴¹ BOA, KK_d_2542_22_99/4

⁴⁴² BOA, KK_d_2542_22_99/4

⁴⁴³ BOA, KK_d_2542_22_123/3

⁴⁴⁴ BOA, C.MTZ, 12-565

⁴⁴⁵ BOA, KK_d_2542_22_123/3

⁴⁴⁶ BOA, KK_d_2542_23_15/2

İznik metropoliti iken *umûr-ı rû'yeti liyâkati olduğu* belirtilerek patrik olarak seçilmiştir.⁴⁴⁷ Hastalığı nedeniyle patriklikten affını talep etmiştir.⁴⁴⁸

Gregoryos (27 Şaban 1221 / 9 Kasım 1806 – Yeniden)

Sekiz sene aradan sonra tekrar patrik olarak seçilmiştir.⁴⁴⁹ Cülûs-ı hümayun ile 1222 senesi Cemaziyelevveli'nin guresinde⁴⁵⁰ ve 1223 senesi Recebinin 4. günü beratı tevdîd edilmiştir.⁴⁵¹ *Mugâyir-i rıza hareketi* nedeniyle azl olunmuştur.⁴⁵²

Kalinikos (2 Şaban 1223 / 23 Eylül 1808 - Yeniden)

Patrikliği müddetince *sadâkati görüldüğünden* yeniden atanmıştır.⁴⁵³ Hastalığından dolayı azledilmiştir.⁴⁵⁴

Yeremya (27 Rebiülahir 1224 / 11 Haziran 1809)

Midilli metropoliti olarak *ehliyet ve liyâkatını ispat ettiğinden* patrik olarak seçilmiştir.⁴⁵⁵ İhtiyarlığı sebebiyle görevinden istifa etmiştir.⁴⁵⁶

Kirilos (3 Rebiülahir 1228 / 5 Nisan 1813)

Konya ve Edirne metropolitliği sırasında *ehliyet ve liyâkatı olduğu görüldüğünden*, patrik olarak seçilmiştir.⁴⁵⁷

Gregoryos (Gurre-i Rebiülahir 1234 / 28 Ocak 1819 – 3. kez -Yeniden)

Aynoroz ceziresinde ikâmet üzere olduğu halde yeniden patrik olarak seçilmiştir.⁴⁵⁸

Evgenyos (10 Şa'ban 1236 / 13 Mayıs 1821)

Isparta ve Antalya metropoliti olup Asitâne-i Aliyye'de bulunduğu belirtilerek patrikliğe seçilmiştir.⁴⁵⁹

Bu tespitler ile patriklerin, atanma ve azil konusunda devlet tarafından da geçerli kabul edilen sebeplerin neler olduğu hakkında genel bir bilgi sahibi olunabilmektedir. Buna

⁴⁴⁷ BOA.KK_d_2542_23_15/2

⁴⁴⁸ BOA.KK_d_2542_23_62/7

⁴⁴⁹ BOA.KK_d_2542_23_62/7

⁴⁵⁰ BOA.KK_d_2542_23_67/6 M.7 Temmuz 1807

⁴⁵¹ BOA.KK_d_2542_24_8/2 M26 Ağustos 1808

⁴⁵² BOA.KK_d_2542_24_10/6

⁴⁵³ BOA.KK_d_2542_24_10/6

⁴⁵⁴ BOA.KK_d_2542_24_21/1

⁴⁵⁵ BOA.KK_d_2542_22_21/1

⁴⁵⁶ BOA.KK_d_2542_24_67/5

⁴⁵⁷ BOA.KK_d_2542_24_67/5

⁴⁵⁸ BOA.KK_d_2542_25_53/5

⁴⁵⁹ BOA.KK_d_2542_25_86/2

göre devletin kurumsal olarak patrik seçimlerine müdahale etmediği ve cemaatin seçimlerini onayladığı kabul edilebilir. Bununla beraber cemaatin ileri gelenlerinin, ruhbanın ve devlet adamlarının patriklerin atanma ve azillerinde müdahil olup olmadıkları ya da ne ölçüde müdahil oldukları, arşiv belgelerine açık bir şekilde yansımamaktadır.

3.1.2.2. Metropolitler

İncelenen defterlerde Metropolitlerin azilleri ile sonuçlanan olayların ayrıntıları verilmemiş, genel ifadeler kullanılmıştır. Bu sebepler kayıtların dili ile şu şekildedir:

Ayinlerine mugayir harekât,

mâl-ı mirîyi beyhude itlaf ve ifrağ,

re'ayâ kullarının umûr ve hususâtını rüyet ve temşiyetine dâir rehaveti ve me'mur olduğu hizmeti edaya adem-i ra'iyetinden metropolitliğin harabına sebep olmak,⁴⁶⁰

metrepolidliği idareye ve levâzım-ı me'muriyeti olan hizmetin te'diyesine adem-i iktidâr ve liyâkatı bil-vücuha bedidâr olmağla metrepolidliği üzerinden ref'.⁴⁶¹

Yukarıda bahsedilen halleri görülen metropolitler patrik ve cemaat-i metrepolidan tarafından azledilip yerlerine yeni bir metropolit atanırdı.

Metropolit azillerinde bazı durumlarda reayanın taleplerinin de önemsendiği görülmektedir. 4 Cemaziyelevvel 1205 (3 Şubat 1791) tarihli bir hükme göre görevini yerine getiremeyen Silistre Metropolit Parteniyos ahali tarafından Patrikhaneye şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Patrik ve Cemaat-i Metropolitân tarafından metropolitin görevinden azledildiği bildirilerek, yerine Patrikhane tarafından seçilen metropolit Gregoryus'a berat verilmesi talebi, devlet tarafından uygun bulunmuştur.⁴⁶² Yine 29 Şaban 1222 (1 Kasım 1807) tarihli bir berat kaydında Kratova Metropolit Meletyos'un kötü yönetimini bildiren haberler ve reaya tarafından Divana sunulan şikâyet konulu mahzar dikkate alınarak irâde-i seniyye ile azl olunduğu belirtilmektedir.⁴⁶³

Merkezden uzak ve özellikle adalarda, metropolitlerin bölgenin ileri gelenleri tarafından seçilebildiği de anlaşılmaktadır. Bu süreç, seçilen metropolite Patrikhane tarafından onaylı bir izin kağıdı verilmesi ile tamamlanırdı. Bu dönemde Osmanlı

⁴⁶⁰ BOA.KK_d_2542_21_91/2

⁴⁶¹ BOA.KK_d_2542_23_59/6

⁴⁶² BOA.KK_d_2542_21_91/2

⁴⁶³ BOA.KK_d_2542_23_74/8

hâkimiyetine girdiği bilinen Korfu adasında da sürecin bu şekilde işlediği H. 23 M 213 M. 7 Temmuz 1798 tarihli bir evraktan anlaşılmaktadır.⁴⁶⁴

3.2. PİSKOPOS MUKATAA KALEMİNİN KONUSU OLAN ŞİKÂYET VE TALEPLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkesin, uğradığı haksızlığa çözüm üretebilecek çeşitli derecedeki mercilere başvurma hakkı vardı. Bu mercilerin en önemlisi kuşkusuz padişaktır. Padişah, Allah'dan başka kimseye karşı sorumlu olmayan tek otorite olarak haksızlığı sona erdirebilecek en üst otorite idi. Padişaktan sonra gelen diğer merci ise Divan-ı Hümayun'dur. Padişah Divan-ı Hümayun'da bulunsun ya da bulunmasın Divan'da şikâyete padişah adına cevap verilirdi.⁴⁶⁵ Bununla beraber Divan-ı Hümayun'un XVII. yüzyılın ortalarından itibaren fonksiyonu azalmış, bu yüzyılın sonuna doğru adeta bir merasim kurumu haline gelmiştir. Bundan sonra devlet işleri veziriazamın dairesinde tüm ayrıntıları ile görüşülmeye başlanmıştır. Bâb-ı Âsafî veya Paşa Kapısı denilen veziriazam dairesi XVIII. yüzyıl ortalarında daha da gelişmiştir.⁴⁶⁶ Bu dönemde Divan-ı Hümayun işleri Sadrazam divanına bırakılmış, padişahların *iradelerinin* alınması, *telhisçi* vasıtasıyla padişaha *telhis* göndermek sureti ile gerçekleştirilmiştir.⁴⁶⁷ Telhisler, devlet idaresi ile ilgili veya bazı toplumsal meselelerde karar mercii olarak padişahın görüldüğü durumlarda, meselenin özetlenerek padişaha yazı ile bildirilip kararının istendiği evraktır. Padişahın mesele hakkındaki kararı olan ve telhisin genellikle üst kısmında bulunan, bizzat padişah tarafından yazılan emir veya karara, *hatt-ı hümayun* denir.⁴⁶⁸ Özellikle patrik atama ve azilleri ile patrikhane inşa ve tamiri meselelerinde padişahın kararını almak için bu usul kullanılmıştır.⁴⁶⁹

Başında defterdarın bulunduğu defterdarlık, mali konularla ilgili şikâyetlerin çözümünde başvuru bürokratik yapılardan biridir. Defterdarlığa bağlı maliye büroları günlük mali işlerinin yanında, mali hükümler yazmak gibi göreve de sahiptir. Padişah adına hüküm yazma yetkisine sahip olan defterdar, maliye bürolarındaki kayıtlara istinaden hüküm vererek şikâyet çözümünde rol almaktaydı.⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ BOA. HAT.172-7378

⁴⁶⁵ Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 30-31.

⁴⁶⁶ Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1986, s.29-30

⁴⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 5.

⁴⁶⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.178.

⁴⁶⁹ BOA.HAT.227-12635

⁴⁷⁰ Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s.75.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şikâyet mekanizması, devletle toplumun ortak bir alanda buluşma noktası olmuştur. Bu alan, devlet tarafından teorik olarak zaten kabul edilmiş geleneğin genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır. Devletin bu iletişimi kurma isteğinin altında yatan sebep, tebaa arasında meydana gelen haksızlıkları gidermek ve padişahın otoritesini temsil edenlerin bu otoriteyi kötüye kullanarak yaptıkları zulümleri önlemektir. Osmanlı bürokrasisi içerisinde devletin haksızlıkları bertaraf etmek üzere toplumla iletişim kurduğu alanı şikâyet mekanizması teşkil etmektedir.⁴⁷¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda yetki ve sorumlulukları beratlar ve fermanlarla belirlenen kilise teşkilatı üyeleri de kendi dini işleyişlerini ilgilendiren alanlardaki yetkilerini bir şekilde kullanamaz hale geldiklerinde şikâyet mekanizmasını kullanmışlardır. Bu işleyişle ilgili muamelelerin sonuçlarından biri Piskopos Mukataa Kalemî'nin kurulması ve bu büronun kendine has defterlerinin üretilmesidir.

Birçok büyük imparatorlukta olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da belli düzenlemeler-kısıtlamalar çerçevesinde farklı dinlere mensup olanlara dinî müsamaha gösterilmiştir. Böylece hem İslam dininin kurallarına göre bir inanç serbestliği sağlanmış, hem de sosyal, ekonomik vb. alanlarda ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesi için pratik bir çözüm yolu üretilmiştir. Zimmi reaya statüsüyle gayrimüslimler Osmanlı toplumu içerisinde sosyal ve ekonomik hayatın bir unsuru olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Devlet de bu durumun böyle devam etmesi için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Reayayı dini ve sosyal alanda temsil ve dini müesseselerin sorumluluğu kilise teşkilatına aittir. Kilise teşkilatını ilgilendiren konulardaki şikâyet ve talepler Piskopos Mukataa Defterlerinden takip edilebilmektedir.

Piskopos Mukataa Defterleri, Piskopos Mukataasına dâhil olan kiliselere ve manastırlara ait ve genellikle vakıf olan arazi (manastır çiftlikleri, metochion) ve mülklerine ehl-i örf tabir edilen görevlilerin ve bunların başka kimseler tarafından çeşitli sebeplerle yapılan müdahalelerin, patrik ve Cemaat-i Metropolitiden tarafından Divan-ı Hümayun'a bildirilmesi sonucunda verilen hükümlerin suretlerini içermektedir. Bu yönü ile Osmanlı İmparatorluğu'nda, kilise teşkilatını ilgilendiren konularda da işleyen bir şikâyet mekanizmasının varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca patrik ve metropolitlerin beratlarının da bu defterlere kaydedilmesi Osmanlı bürokrasisi içerisinde Piskopos Mukataa Kalemî ve bu kaleme bağlı bir defter serisinin ayrı bir konu olarak incelenmesine imkan vermektedir.

⁴⁷¹ Murat Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s.3.

İncelenen defterler İmparatorluk dahilindeki tüm zimmilerin şikâyetlerini değil⁴⁷² Kilise hiyerarşisi içerisinde yer alan görevlilerin şikâyetlerini içermektedir. Bununla beraber suç işleyen zimmiler için de verilen bazı hükümlerin bu defterlere kaydedildiği de görülmektedir. Ruhban taifesi, kendilerine bir müdahale olduğunda, ellerinde mevcut olan ferman ve beratlarla istinaden şikâyet hakkını kullandığından genellikle şikâyet edenin lehine hükümler verilmesi de doğaldır. Divan-ı Hümayun tarafından değerlendirilerek sonuca ulaştırılan mesele hüküm şeklinde, ilgili kadı ya da gerektiğinde diğer görevlilere hitaben gönderilmektedir. Bununla devlet görevlilerinin gönderilen hükme göre hareket etmeleri emredilmektedir.

Ruhban taifesinin şikâyetleri genellikle Rumca olarak (*Rûmî ibâre ile ayinleri üzere tahrîr*) Patrikhaneye iletilmektedir. Sonrasında şikâyet, patrik ve Cemaat-i Metropolitân'ın mühürlü arzuhalleriyle Divan-ı Hümayun'a sunulmaktadır. Hazine-i Amirede bulunan *Piskopos Mukâta'ası Defterlerine* müracaat edilerek önceki kayıtlar incelenmekte, ferman ve beratlardaki şartlar aynı arzuhale derkenâr olunmaktadır. Son karar padişah adına veziriazamın olup bazı durumlarda da padişahın görüşünün alındığı, bu konudaki hatt-ı hümayunlardan anlaşılmaktadır. İlgili karara göre fermân yahut berat yazılarak talep edenlere teslim edilirdi. Bu ferman ve berat kayıtlarını içeren kararlar aynı zamanda özet (sûret) şeklinde Piskopos Mukataa Defterlerine kaydedilmektedir.

Defterlerde hükme konu olan meseleler hakkında fazla teferruata girilmemekte, teferruat verilen hükümlere de nadiren rastlanılmaktadır. Detay verilen hükümlerden biri Mora'daki üç manastırdan Defter-i Hâkanî'de vergilerinin maktu' olduğu kayıtlı olmasına ve bu konuda ellerinde emr-i şerif olmasına rağmen ehl-i örf ve kocabaşılar tarafından usulsüz cizye talebi hakkındaki bir hükümdür. Bu hükme göre Defter-i Hâkanî kâtiplerinden Salih Tahir, konu olan karyeyi ruhbanın söylediği minvalde tahrir ettikten sonra kendine zeamet olarak kaydeder. Bunun sonucunda bu mesele bir şikâyet konusu olarak, ruhban tarafından Divan-ı Hümayun'a bildirilir.⁴⁷³ Bu örnekle Piskopos Mukataa Defterlerinin tarzının dışında olarak konu ile ilgili detayların verilmesi usulünün diğer kalemlerin devreye girmesi gereken meselelerde uygulandığı görülmektedir. Yukarıdaki örnekte vakıf, cizye, zeamet gibi farklı kalemlerin görev alanına giren meselelerin ortak bir noktada buluştuğu

⁴⁷² Zimmi reaya, sosyal, ekonomik veya günlük yaşamıyla ilgili şikâyetlerini herhangi bir aracıya ihtiyaç hissetmeden bizzat şikâyet mekanizmasının çeşitli mercilerine başvuru hakkına her zaman sahipti. Bu tür şikâyetler sonucu kayda giren hükümler, şikâyet defterlerine veya bu dönem özelinde vilayet ahkâm defterlerine kaydedilmekteydi.

⁴⁷³ BOA.KK_d_2542_23_13/8

görülmektedir. Böylece şikâyet konusu mesele diğer maliye ve divan kalemlerini de ilgilendirdiğinden, usul yönünden meselenin detayları ile ilgilenen diğer kalemlerin de etkisi ile hükmün detaylandırıldığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Patrikhane tarafından kilise görevlileri için talep edilen cezalar imparatorluğun cezalandırma usullerinden ayrı değildir. Yaygın olarak uygulanan sürgün (nefy) cezalarının yanında belirli bir yerde zorunlu ikamet cezası, kalebend, kulebend, manastırbend ve cezirebend gibi uygulamalarla tatbik edilmiştir. Piskopos Mukataa Defterlerinde bu tür cezalar ile ilgili hükümlere sadece cezanın mali bir konu ile ilgili yönü var ise rastlanmaktadır. Bu dönemde bütün Osmanlı tebaasından olanlara verilen cezalar gibi, kilise teşkilatı görevlilerine ve zimmilere verilenler cezalar da Divân Kalemî tarafından tutulan Kalebend Defterlerine kaydedilmektedir.⁴⁷⁴ Gerek Rum gerek Ermeni patriklerinin sundukları arzuhaller ile gayrimüslimlerin cezalandırılması usulünde çerçeve, dinî meseleler ve patrikhanelerin işleyişine aykırı durumlar olarak görünmektedir.⁴⁷⁵ Bu durum Patriklik beratlarında *şurûtu* ifadesi ile belirtilen ve patriğin sahip olduğu yetkinin yanında bu yetkinin sınırlarını da belirleyen kısım ile ilgilidir. Buna göre patriklerin, reayanın *ayinlerine müte'allik* yani dinî konularla ilgili mesele ve şikâyetler için sundukları arzuhallerindeki taleplerin kabul edilmesi kadim bir uygulama ve kanun idi. Sıradan adli-cezai işlere karışanlar ise -eğer patrikhane ve kilise teşkilatı ile ilgili değil ise- devletin adli sistemi içerisinde işlemleri yürütülmekte ve patrikhanenin yetkisi dışında kalmaktaydı. Bununla beraber kilise teşkilatı dışındaki kişiler fesad, ayinlere mugayir hareket gibi kabahatlerinin tam olarak ne olduğu anlaşılamayan ifadeler ile patrik tarafından cezalandırılma talebi ile Divan-ı Hümayun'a bildirilmekteydi. Böylece bu kişilerin kabahatleri dini ve sosyal bir hüviyete kavuştuğundan beratlarının şartlarına göre patriğin yetkisini kullanabildiği alana dahil edilebilmekteydi.⁴⁷⁶

3.2.1. Şikâyet Konuları

Piskopos Mukataa Defterlerine göre kilise ve manastırların gelirleri ve kilise ve manastır mülklerinden kilise teşkilatının elde ettiği gelire müdahale ile ele geçirme isteği en

⁴⁷⁴ Poyraz, Ö., Öner, M. ve Övünç, S. (2021). Gayrimüslimlere Uygulanan Ağır Ceza Türleri: 37 Numaralı Kalebent Defteri Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, 2021, s. 272-286.

⁴⁷⁵ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kalebend Cezası Bağlamında Osmanlı'da Patrikhanenin Yargılama ve Ceza Ehliyeti Üzerine Bazı Notlar", Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamasi: İstanbul Tecrübesi, Ed. Mehmet Fatih Arslan-Muhammed Veysel Bilici, Pelikan Basım, İstanbul, 2010, 141-146.

⁴⁷⁶ ... *Yorgi nam zimmi Kendi halinde olmayub sū-i halinden nâşî* ... BOA. C.ADL.00046.02773 H. 1147 M. 1734; *Todoş veled-i Kosta nam zimmi kendü halinde olmayub re'ayâdan cem' olunacakmâl-ı mirinin ibtâline bâdî ve kendü sâkin olduğu karyesinden ve sâir kurâda vaki' re'ayâyı tahrik* ... BOA.C.ADL.84-5070

önemli alanı işgal etmektedir. Özellikle ehl-i örf tabir edilen grubun zaman zaman bölgenin ileri gelenleri ve bölgedeki gayrimüslimlerin temsilcisi konumundaki kocabaşlar ile hareket ederek, aslında Piskopos Mukataasına ait olan geliri ele geçirmek (*celb-i mal kasdıyla*) istemeleri hakkındaki şikâyetler, bir yetkili ve aracı olarak patrikhane tarafından, taşradan Divan-ı Hümayun'a taşınmıştır.

Bu şikâyetlerin konusu taşradaki nüfuz sahiplerinin maddi çıkar uğruna bölgede yaşayanlara karşı gerçekleştirdikleri diğer müdahalelerden farksızdır.⁴⁷⁷ Bu konuda devlet kendisine iletilen şikâyetlerin çözümünde bürokratik olarak üzerine düşen görevi yerine getirmiş, ilgililere şikâyete konu olan meselenin çözümünde adresi kanun olarak göstermiştir. Bu konuda dayanak yine kanuna uygun olarak verilen ferman ve beratlardır. Piskopos Mukataa Defterlerinde bu tür müdahalelerin çoğunun *celb-i mâl kasdıyla* ifadesi ile maddi çıkar peşinde olanlar tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Fakat maddi çıkar amacıyla yapılan bu müdahalelerin arkasında yatan sosyo-ekonomik etkenler patrikhane tarafından Divan-ı Hümayun'a sunulan arzuhallerde ayrıntıları ile dile getirilmemektedir. Yine meselenin ayrıntıları Piskopos Mukataa Defterlerindeki hükümlerde de yer almaz. Verilen hüküm ile ilgili meselenin çözümü berat ve fermanlardaki şartlara uygun şekilde “kanun-ı kadîm”in uygulanması; “nizam” denilen ve uzun yılların tecrübesi olan kurallar bütününe aykırı hareket edilmemesi yönünde olmuştur.

3.2.1.1. Ruhbanın Para Toplamasına Müdahale

Ruhbanın, ellerinde olan ferman ve beratlarına istinaden reayadan vergi toplamak amacıyla gittikleri yerlerde müdahale ile karşılaştıklarına, hükümlerde sıkça

⁴⁷⁷ XVI. yüzyılın sonlarında akçenin değer kaybetmesi sonucunda, maiyetlerinde gerekli zamanlarda orduya sarıca ve sekban sağlamak zorunda olan beyler ve paşalar ciddi mali zorluk içinde kaldılar. Barış zamanlarında dahi emri altındaki birlikleri korumaya kararlı olan ve yeterli mali güce sahip olmayan idareciler, artan masraflarını reaya üzerine havale etme yolunu seçtiler. Bu bölgesel idareciler bunun için iki yöntem belirlemişlerdi. Birinci yöntem, çok sayıda askerle teftiş adı ile taşraya çıkıp birlikleri için gerekli ihtiyaçları reayadan temin etmektir. İkinci yöntem ise idarecilerin hem hizmet ücretlerini (aidât) hem de padişahın icra gücünün temsilcileri (ehl-i ‘örf) olarak, kendileri tarafından toplanan harçları (‘örf-i âdet) ifade eden bir terim olarak tekâlif-i örfiye denilen yöntem ile bölge halkının vergilendirilmesi şeklindeki geleneğe başvurmaktır. Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, s. 317-320; XVIII. yüzyılda özellikle arpalık uygulamasının yaygınlaşması ile çeşitli nedenlerle sancağa ya da eyalete gelmeyen paşalar kendilerini temsilen, bölgede özellikle vergi toplama işini yerel ayanlardan seçilen mütesellimlere havale etmişler, bu durum mütesellimlerin taşra idaresindeki rollerini arttırmıştı. Taşradan gelen şikâyetler üzerine merkezden, şikâyetlere konu olan uygulamaların önlenmesi için bölgedeki kadılara sık sık hükümler gönderilmekteydi. Özer Ergenç, “A’yan ve Eşraf Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.397-399; XVIII. yüzyılın sonlarındaki bir hatt-ı hümayun ile vezirlerin kapı kethüdaları ve mir-i mirân gibi taşra görevlilerinin zulme varan ve şikâyet konusu haline gelen kanun dışı uygulamalarının önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Turan Gökçe, “Vüzerâ Kânûnnâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 8, S. 1, 1993, s. 99-125.

rastlanmaktadır. İdareci ve kadılara, vergi toplayan ruhbanaya bu konuda, yardımcı olmaları hakkında hükümler gönderilmiştir.⁴⁷⁸

3.2.1.2. Haksız ve Fazladan Para Talebi

Piskopos Mukataa Defterlerindeki kayıtlara göre ruhbanaya verilen berat ve fermanlarla açık bir şekilde menedilmesine rağmen yine de bazen kilise teşkilatı görevlilerinden haksız ya da fazladan para talep edildiği anlaşılmaktadır. Kilise görevlilerinin görevlerini yerine getirirken metropolitlik beratlarının şartlarına aykırı olmasına rağmen devlet görevlileri tarafından cizye, gümrük, haraç gibi adlarla kendilerinden fazladan ve haksız para talep edilmesi sık sık şikâyetlere konu olmuştur. Bu konuda da şikâyetçilerin talepleri uygun görülmuş ve bu durumun engellenmesi için hükümler verilmiştir.⁴⁷⁹

H. 1205 M. 1790 tarihli hükme göre, İnöz kazasında patrikhanenin gözetiminde olan Iskaloni manastırında ölen bir rahibin kiliseleri ile alakalı bütün geride bıraktıkları görevi ve yetkisi gereği patriğin tayin ettiği vekilleri tarafından *mirî için ahz u kabz eylemek* istenmiştir. Fakat hâkimü'ş-şer' tarafından *resm-i kısmet alurum benim kazam reayasıdır* denilmek sureti ile bir müdahale söz konusu olmuştur. Bunun üzerine yapılan şikâyet üzerine bu müdahalede bulunulması hüküm ile men edilmiştir.⁴⁸⁰

H. 1207 M. 1793 tarihli hükme göre, Midilli Adasında, Molova ve Kaloniya civarındaki manastırların ruhbanının cizyeleri, kendileri tarafından İstabl-ı Âmire'ye teslim edilmek şartıyla, kıyyesi on dört akçe mukabilinde maktû olarak belirlenen miktarda zeytinyağı gönderilmesi şeklinde tahsil edilmekteydi. Fakat kura zabitlerinin *sizin tarlalarınızda bizim reayalarımız ziraat ve hırâset iderler sizden öşr aluruz* demeleri üzerine bu durum Patrikhane tarafından Divan'a bildirilir. Piskopos Mukataası Defterleri ve Defterhâne-i Âmire'de bulunan defter-i mufassala müracaat edildiğinde bu zeytinyağının cizyeye karşılık maktu olarak alındığı ve zeytinyağının Kutbü'l-Arifin Üsküdarî Mahmud

⁴⁷⁸ *hakimü'l-vakt olanlar şer'le muavenet idüb BOA.KK_d_2542_22_43/2; muhavvef ve muhâtara olan mahallerde vekil-i mersûm ve adamlarına kılâguz virilüb himayet ve sıyanet olunmak BOA.KK_d_2542_22_99/3 H. 1207 M. 1793*

⁴⁷⁹ *Ba'zı kurâ zabitleri hilâf-ı mu'tâd-ı kadîm manastır-ı mezbûrdan rahibleri mücerred ta'ciz için sizin tarlalarınızı ziraat ve hırâset eden bizim re'ayalarımızdan olmağla sizden öşr aluruz deyu te'addi BOA.KK_d_2542_22_44/1; Mirî rûsum için verilen buğdaylar nakledilirken gümrük ve iskelelerde gümrük, bâc, haraç, hediye ve avâid talep edilmemesi ayrıca zimmi taifesinin tasadduk namıyla verdikleri şire, yağ, bal vesairlerin ve eşya ve bağları mahsulatından vergi alınmaması BOA.KK_d_2542_22_39/3; BOA.KK_d_2542_22_40/1; Ada rahibleri yedleriyle ber-vech-i ocaklık olarak beher sene İstabl-ı Âmireye gelecek olan Midilli Revgan-ı Zeyt Mukataasından mirî rûsum talep edilmemesi BOA.KK_d_2542_22_41/1*

⁴⁸⁰ BOA.KK_d_2541_21_85/5 H. 15 M 1205 M. 24 Eylül 1790

Efendi'nin (Aziz Mahmud Hüdaî) Cami ve türbesindeki kandiller için kullanıldığı, defter emini tarafından i'lam olunmuştur. Kurâ zabıtlarının müdahalesi, *hilaf-ı kanun ve defter* ve ruhbanın beratlarının şartlarına aykırı olduğu belirlenmiş ve manastır ruhbanının ellerindeki fermanları da tecdid edilmiştir.⁴⁸¹

İncelenen defterlerde sıkça rastlanılan bir durum da dava ücreti meselesidir. Kanun gereği kilise teşkilatını ile ilgili konulardaki davaların Divan-ı Hümayun'a havalesi gerekmektedir. Bu durum Ruhban mahallinde görülen bu tür davalarda haksızlığa uğradığını düşündüğünde durumu patrikhaneye bildirip, patrikhane vasıtasıyla meseleyi Divan-ı Hümayun'a taşıyabilirdi. Özellikle vergi tahsili sırasında ruhbanaya yönelik çeşitli suçlamalarda bulunan görevliler, ruhbanı zorla mahkemeye sevk etmekteydi. Sonuçta Divan-ı Hümayun'a havale olunan bu tür davalardan da mahkeme ücreti talep edilmekteydi. Böylece kilise teşkilatı görevlileri kendilerinden haksız yere para istendiğini iddia emekteydi.⁴⁸²

Metropolitlerin vergi tahsil ettikleri bölgelerde, daha önce metropolitlerden ve reayadan bu tür hukuka aykırı para talebinde bulunulmaması gerektiği fermanlarda ve ruhbanın beratlarında açıkça belirtilmesine rağmen ve ellerinde kendilerine verilen ferman ve beratları olduğu halde yerel idareciler tarafından çeşitli bahaneler ile para talep edildiği bildirilir.⁴⁸³ Ayrıca hâlâ ferman ve beratlarla rağmen bu gibi işlere girişenlerin kimler olduğunun bildirilmesi istenir.⁴⁸⁴

Mirî rüsum olarak verecekleri nakit paraları olmayanlar, metropolitlerin ve piskoposların vekilleri ve adamlarına kumaş esvab vb. verebilmekte idiler. Bu mallar taşınırken yollarda ve iskelelerde vergiden muaf olduğu bilinmekte iken bu mallardan haksız yere *bâc, hediye, avâid, gümrük* adları altında haksız yere vergi almak isteyen ehl-i örfün

⁴⁸¹ BOA.KK_d_2542_22_44/1

⁴⁸² ...ehl-i İslâm ve mil-i sâireden bazıları birbirleriyle yekdil olarak metropolid-i mersûmu ve vekil ve adamları buldukları mahallerde dürlü mevâd istinadıyla rencide ve sizleri etraf sancak kazalara ihzar itdiririz deyü ta'ciz ve bu makuleler ile hâkimü's-şer'e varduklarında da'vâları der-aliyyeme havâle ve mu'ârazadan men' olundukda hakimü'l-vakt ve zâbitân-ı sâire sizler da'vâdan tahlis oldunuz iddi'â olunan meblağın resmin vir deyü bilâ-muceb resm mutâlebesiyle tazyik iylediklerin bildirmeleriyle... BOA.KK_d_2542_21_82/2

⁴⁸³ ...metropolidlerin yedlerine virilen berât-ı âlişânım müceblerince tahsili mu'tad olan mâl-ı mirî ve rüsumât-ı sâirenin tahsili için metropolidânın yedlerinde evâmîr-i aliyyem mevcûd iken bir vakitten berü vülât taraflarından buyruldu ve kudât ve nüvâb mürâsele virmeğe ve bu bahane ile meblağ-ı vâfire taleb itmek ağâz iylediklerine binaen bu hususun men'i için öteden berü evâmîr-i şerifem isdâr olunugelmiş bundan akdem umumen metropolidânın ve re'ayâ fukarasının hamiyet ve sıyâneti bâbında bilcümle memalik-i mahrûseye neşrolunanevâmîr-i şerifemde husus-ı mezkûrun men'i tasrih olmuşiken... BOA.KK_d_2542_21_82/4

⁴⁸⁴ ...metropolidân ve re'ayâya zulme cür'et iden olur ise te'dibin lâzım idenin icrâsı için isim ve şöhretleriyle der-aliyyeme i'lâm olunmak üzere evâmîr-i şerifem virilügelmiş... BOA.KK_d_2542_21_82/4

(özellikler eminler) müdahalelerinin önlenmesi için ilgili kadılara hükümler gönderilmiştir.⁴⁸⁵ Yine patrikhaneye sadaka niyetiyle gönderilen şarap için, iskelelerde ve şehir girişlerinde vergi talep edildiği şikâyeti üzerine, görevlilerin patrikhaneye sadaka adına Patrikhaneye gönderilen mallardan, eskiden olduğu gibi vergi talep edilmemesi ve bunların geçişlerine müdahale edilmemesi hükmü ilgili kadıya gönderilmiştir.⁴⁸⁶

3.2.1.3. Borç İsnadı ve Alacak Talebi

Metropolit ve piskoposlardan alacakları olduğunu iddia edenler bu alacaklarını yeni atanarlardan talep etmekteydi. İncelenen defterlerdeki kayıtlarda, fetvalara ve şer‘e aykırı olduğu belirtilen bu durumun çözümü için metropolitlerin şikâyetleri doğrultusunda Patrikhane tarafından hüküm talep edildiği görülmektedir.⁴⁸⁷ Bu örnek olayda, şikâyetin iletildiği konuda bir fetva olduğu belirtilmiş ve verilen hükümde de bu konudaki fetvaya atıfta bulunulmuştur.⁴⁸⁸ Hükümlere manastır gamnoslarının borçları eğer senetlerde (temessük) manastır mührü yok ise kişisel kabul edilir ve manastırın borcu sayılmazdı. Böylece bu borç konusu meblağ eski görevlinin borcu kabul edilerek yerine gelen idareciden talep edilemezdi.⁴⁸⁹ Verilen hükümlerde bunun engellenmesi ve herhangi bir dava söz

⁴⁸⁵ ...mirî rüsûm için verecek akçesi olmayub mirî rüsûma bedel kumaş ve esvab ve akçe virdiklerinde vekilleri ve ademleri getirir iken menâzil ve merâhilde ve iskelelerde bâc ve hediye muâalebesiyle eminler tarafından ferd müdahale edilmemesi musarrâh iken... BOA.KK_d_2542_22_35/2, BOA.KK_d_2542_23_5/1

⁴⁸⁶ piskopos mukâta ‘ası defterlerine mürâca ‘at olundukda taşrada olan metropolidân ve ve sair zimmiyan alâ-tarîkû ‘l-tasadduk patrik-i merkuma gönderdikleri hamrın nakli (ve) imrârına muhalefet muktezi olamyub... BOA_KK_d_2542_24_7/10 H. 1223 M. 1808

⁴⁸⁷ ...Manastır metropolidi Tahtaryus? nam rahibin kimesneye sahih sübut bulmuş deyni ve kefaleti yoğiken ehl-i İslâm ve milel-i sâireden bazıları zuhûr ve senin selefin metropolid zimmetinde kendü temessükü mücebince ma ‘lûmu ‘l-mikdâr alacaklarımız olub şimdi sen anların yerine metropolid olmağla alacaklarımızı senden aluruz deyi...BOA.KK_d_2542_21_82/3

Ka ‘ide-i kadîmelerine mugâyîr metropolidlerin imzaları olmaksızın kendü nefsleri için yalnız kendü mühürleriyle bazı kimesnelere arhipiskoposluk deyni namıyla temessük virüb şimdi mersûmun sahih subût bulmuş deyn ve kefaleti yoğiken marüzzikr temessükâtların ashâbları zuhûr ve bizim senin seleflerin arhipiskoposlarda ma ‘lûmu ‘l-mikdâr alacağımız vardır sen anların yerine arhipiskopos olmakla alacağımızı senden aluruz

Mücerred celb-i mâl ve tekdîr ve ta ‘cîz kasdıyla bizim sizlerde ve manastır-ı merkûmda alacağımız var idi sen şimdi manastıra vekilsin senden aluruz deyu te ‘addi BOA,KK_d_2542_22_67/2 H. 1209 M. 1794

⁴⁸⁸ ... metropolid mürd veyahud azl olub yerine aheri metropolid oldukda ol kimesnenin dâinleri sen yerine metropolid olmalı ile zimmetinde olan hakkımızı malından sen eda iyle deyu cebr olunmayub ve metropolidlerden azl ve mürd olanların düyûnunu yerine olan metropolidler malından sana vireyim deyi va ‘d idüb temessük virse ol va ‘d ve temessüküne binaen nesne almağa kâdir olamadığına taraf-ı şeyhülislamdan fetvâ-yı şerîfe virilmekle hilâf-ı şer‘-i şerîf mugâyîr-i fetvâ-yı münîf selefleri düyûnlarını yerine olan metropolidlerden mutâlebe itdirilmeyüb virilen fetvâ-yı şerîfe mücebince evâmîr-i şerîfem virülügeldiğiderkenâr olunmağla ... BOA.KK_d_2542_22_25/5 8 Ra 207

⁴⁸⁹ ... manastır-ı merkûmun mührüyle memhûr temessükât manastır deyni olarak akçe idâne olundukda ma ‘mülün-bih olmak ve idâne idenler fevt veya azl ve aheri nasb olundukda idâne iylediği meblağ manastır tarafından edâ olunmak mâ-tekaddemden berü kavâid-i ayinlerinden olub ..., KK_d_2542_23_32/9, 21 N sene 218

konusu olur ise Divan-ı Hümayun'a havalesi istenmiştir.⁴⁹⁰ Bundan başka tefecilere oldukça fazla borçlanan manastırlar faiz üstüne faiz bindirilerek borçlarının arttığından yakınlara yine ellerindeki fetvaya göre bunun usulsüz olduğunu iddia edip bu fazladan faizin silinmesi ve borçlarının ödenmesi için kolaylık sağlanması konusunda hüküm alabilmekteydiler.⁴⁹¹

3.2.1.4. Konak Parası ve Metropolitin Konağına Müdahale

Hükümlerden bazılarında *konak teklifi ile rencide ve te'addi* ile karşılaşılmaktadır. Maddi çıkar için yapıldığı görülen bu müdahalede fail olarak karşımıza yine ehl-i örf ve zabitan-ı saire çıkmaktadır.⁴⁹² Hükümlere göre ayrıca metropolitlere ve piskoposlara mahsus bir konağın olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹³ Vakıf statüsünde de olabilen bu konağın, zaman zaman bazı kimseler tarafından basılıp işgal edildiği de hükümlerde yer almaktadır.⁴⁹⁴ Önceden Edirne metropolitliği için vakfedilen ve bir rahibin yaşadığı Karaağaç nahiyesindeki bir bâb menzile, tekâlif talebi ile yapılan müdahale nedeniyle Metropolit, Edirne mahkemesine başvurmuş, mahkeme i'lamı Edirne kadısı tarafından Yergöğü Sahrasında olan Ordu-yı Hümayun'a ulaştırılarak vakıf olan eve yapılan müdahalenin men edilmesi için emr-i şerif talep edilmiştir. Sonucunda müdahalenin men'i için kadıya hüküm yazılmıştır.⁴⁹⁵

3.2.1.5. Ayazmalara Müdahale

Gayrimüslimlerce kutsal sayılan su kaynakları olan ayazmalar, kilise ve manastırlar için her zaman önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Hastalık ve diğer sıkıntılardan kurtulmak isteyenler, şifalı olduğuna inanılan ayazmaların suyundan içerler ve buraya bir miktar sadaka ya da adak olarak bir şeyler bırakırlardı. Ayazmaların gelirlerinin zaman zaman bazı kişilerce gasp edildiği görülmektedir. Bu konu ile ilgili şikâyetler Patrikhaneye bildirilmiş, buradan divana yazılan arzuhaller sonucunda ilgili kadıya bu durumun engellenmesi için hükümler yazılmıştır.⁴⁹⁶

⁴⁹⁰ ...temessükât-ı gayr-ı sahih ile mutâlebe ittirilmeyüb BOA.KK_d_2542_22_97/5; şer'-i şerife müte'allik lazım gelen da'vaları Divân-ı Hümayûnumda görülmek üzere BOA.KK_d_2542_22_33/5

⁴⁹¹ ...yedlerinde olan fetva-yı şerife mücebince ma'rifet-i şer'le görülerek... BOA.KK_d_2542_22_23/7

⁴⁹² BOA.KK_d_2542_22_42/2, BOA.KK_d_2542_22_42/3

⁴⁹³ BOA.C.MTZ.12-565

⁴⁹⁴ İştib kazasına tabi Yeniköy nam karyede zabıt olan Yahya nam kimesne İştib a'yânı ile yekdil olarak oltarafda olan re'aya taifesinin üzerlerine edası lazım gelen mâl-ı mirînin cem' u tahsili zımında metropolid-i mersûm tarafından vekil nasb ve tayin iylediği Diyonsiyos nam rahibin konağını basub alât-ı harb ile ahz ve hats ve bilâ müceb ... meblağ mutâlebe BOA.KK_d_2542_23_12/1

⁴⁹⁵ BOA.KK_d_2542_21_84/6 H. 7 Z 1204 M. 17 Ağustos 1790

⁴⁹⁶ Ereğli ve tevabü metropolidi ___ nam rahibin dâhil-i iltizamında olan nefsi-i Geliboluda sakin Rum re'aya ta'ifesinin ayinlerin icrâ zımında tarafından nasb ve ta'yin iylediği Gelibolu piskoposu Yovakim nam rahibin dâhil-i iltizamında vaki' Bayır karyesinde olan ayazmaya taraf-ı aherden müdahale ve ta'arruz olunmak iktizâ

3.2.1.6. Ayinlere Müdahale

Öteden beri Hristiyanların dini uygulamalarının devlet tarafından *âyin-i bâtila ve erkân-ı âtila* olarak tanımlansa da belirli çerçevede Rumların kendi dinleri ile ilgili hususları yaşamalarına devlet tarafından müsaade edilir. Devlet tarafından kilise görevlilerine cemaatleri üzerinde yetki ve sorumluluk verilmesi önceden beri süregelen bir durumdur. Osmanlı idaresi bu yapıyı kendi anlayışına göre kabul ederek, bu yapının süregelmesine imkân tanımış ve bu ayinlerin kilise teşkilatı tarafından uygulanmasına müdahale etmemiştir. Piskopos Mukataa Defterlerinde sık rastlanan şikâyet konularından birisi de ayinlere yapılan müdahaledir.⁴⁹⁷ Özellikle müstakilen kilise ve manastırların olmadığı kasaba ve köylerde ruhbanın evlerinin bir odası kilise vazifesi görmekte ve burada açıktan olmamak kaydıyla (*izhar-ı savt itmeksizin*) ayinlerini icra etmelerinin serbest olduğu hükümlerden anlaşılmaktadır.⁴⁹⁸

Ehl-i örf taifesinin defin işlerinde de müdahaleleri görülmektedir. Rum reayanın kilise içine ya da avlusuna defni metropolitlerin izni ile öteden beri süren bir uygulama olmasına rağmen Patrik ve Cemaat-i Metropolitân imzasıyla sunulan arzuhaldeki iddiaya göre ehl-i örf taifesi maddi çıkar amacıyla ölen reayanın defin işlerine müdahale etmektedir. Çıkan kararlarda reayaya karşı yapılan bu tür müdahalelerin sona erdirilmesi için ilgili idareciye ve kadıya hitaben hüküm yazılmıştır.⁴⁹⁹

3.2.1.7. Teftiş Bahanesi

Kanuna uygun olmayan durumlarda soruşturma ya da araştırma yapma faaliyeti resmi dil ile teftiş olarak adlandırılmaktadır. Bazen teftiş talebi, bölgede tamire muhtaç olan kiliselerin tamirini arzu eden ahali tarafından da talep edilen bir uygulama idi. Böylece kiliselerin teftiştan geçmesi ile eksikliklerin görülerek giderilmesi yönünde bir fermanın verilebileceği umulmaktaydı.⁵⁰⁰ Piskopos Mukataa Defterlerinde kilise tamiri ile ilgili talep ve düzenlemelerin yer almadığı daha önce belirtilmişti. Bununla birlikte kilise tamirine

etmez iken fesede makûlesinden tama'-i hamlarından mezarlığa? virdikleri sadakalarını gasb ve ayazma merkumu zabt idilmesiyle rancide ve teaddi iylediiklerinin patriğe bildirilmesiyle... BOA.KK_d_2542_23_3/8

⁴⁹⁷ *Siz odanızda İncil ve Tevriye okuyup kandil asmışsız deyu rehabîni celb-i mâl kasdıyla rencide BOA.KK_d_2542_22_42/1*

⁴⁹⁸ BOA.KK_d_2542_22_72/9

⁴⁹⁹ BOA.C.ADL.4-224, H.1216 M. 1801/1802

⁵⁰⁰ Ivanova, "Varoş: Rumeli Şehirlerinde Reaya Elitleri (17. Ve 18. Yüzyıllar)", s.322.

müdahale ile ilgili şikâyetler, Piskopos Mukataa Defterlerinin konusu içerisine girmektedir.⁵⁰¹

Bir bölgenin ileri gelenleri ya da genel tabir ile ehl-i örfe dâhil olan görevliler, bölgelerini teftişe çıkmaktadır. Bu durum çoğu zaman şikâyetlere neden olmaktadır. Bu şikâyetlerin sebebi çoğu zaman bu teftişi icra edenlerin teftiş işini maddi kazanç kapısına dönüştürerek haksız kazanç elde etmesi ve ahaliye zulmetmeleridir. Hatta bu güç sahiplerinin zaman zaman merkezden gönderilen ve görevleri bu hukuksuz durumu sona erdirerek bu duruma sebep olanları yakalamak olan *hasekileri*⁵⁰² de dinlemedikleri hatta onlar ile mücadele ettikleri de görülmüştür.⁵⁰³ Fermanlar ve beratlarla belirtilen şartlara uygun olmadığı halde özellikle ehl-i örf tarafından kiliselere ve manastırlara, teftiş bahanesi ile müdahale, hükümlerde sıklıkla yer alan şikâyet konularındandır.⁵⁰⁴

Taşra buyrukları ile maddi çıkar elde etmek üzere kilise ve manastırları teftişe gelen ehl-i örf hakkında yapılan şikâyetler üzerine, bu müdahalelerin önlenmesi için ilgili kadınlara hükümler gönderilmiştir.⁵⁰⁵ Yalakabad naibi ve İznikmid mütesellimine gönderilen hükme göre Yalakabad ahaliyi Rikâb-ı Hümayun'a arzihal sunarak teftiş bahanesi ile ehl-i örf tarafından yapılan baskı sonucunda dini görevlerini yerine getirememekten yakındıkları ve bu müdahalenin önlenmesini talep ettikleri görülmektedir.⁵⁰⁶

⁵⁰¹ İznikmid'de Aya Tanaş ve Aya Yani kiliselerinin vaz'-ı kadîmi üzere tamirine ehl-i örf ve taraf-ı aherden müdahale olunmaması hakkında hükümler verilmiştir. BOA.KK_d_2542_23_32/5-6, H. 1218 M. 1803; Kocaili Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın kilise tamiri için reyadan üç bin kuruş aldığı BOA.KK_d_2542_23_9/4 H. 1215 M. 1800

⁵⁰² Bu gibi durumlarda Padişahın hizmetine tahsis edilmiş kişi

⁵⁰³ A.DVNSMHHM.d.115/2229 H. (1)119 M. 1708; Bu meselenin çözülmesinde ve asayişin temininde Bostancıbaşı tarafından Bostancı Ocağından bir *haseki* mübaşir olarak görevlendirilmiştir. Bostancı hasekileri birçok alanda kanunun uygulanması konusunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle İstanbul dışında asayiş bozulanların yakalanmaları ve kanunsuz iş yapan devlet görevlilerinin cezalandırılması, hasekilerin görevleri arasında idi. Fakat hasekilerin de göreve gittikleri yerlerde ahali ile ilişkilerinde şikâyete konu oldukları görülebilmektedir. Murat Yıldız, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2012, s.203-209.

⁵⁰⁴ ...*senede iki defa bilâ-emr-i şerif bâ-buyruldu mübaşirler vürüd ve derûn-ı kazaya duhûl ve nüzûl ve kilise ve manastırların teftişi bizlere mahsûsdur deyü hilâf-ı şurût berât-ı âlişân ve bilâ emr-i şerif cevri ve ezâ ve ...cılık namıyla metropolid-i mersûm vesâir papas ve keşiş ve re'âyâ-yı sâirenin beher neferinden hilâf-ı şer'-i şerif bi-gayr-ı hak on beş ve dahi ziyâde cebren ve kahren ahz-birle rencide iylediklerinden metropolid-i mersûmun vesâir re'âyâ fukarâ-yı re'âyanın istirâhatları münkati' olduğundan başka rûsum-ı mu'tâde-i sâirenin tahsiline kesr ve noksân ve metropolid-i mersûmun ve re'âya ta'ifesinin yerinden olacakları ayinleri üzre rumî hat ile İstanbul Rûm Patriği ve Asitânede mukîm Cem'âat-ı Metropolidân taraflarına tahrîr iylediklerin bildirüb metropolid-i merkumun yedinde olan berât-ı âlişân şurûtu mücebince amel olunub o makûle bilâ-emr-i şerif buyuruldu ile mücerred kilise ve manastırların teftiş ideriz deyü metropolid-i mersûmu rencide te'addi itdirilmemek bâbında emr-i şerifim virilmek ricâ iyledikleri ecilden ... BOA.KK_d_2542_22_98/2 H. 1211 M. 1797;*

⁵⁰⁵ ...*bilâ emr-i şerif ehl-i örf tâifesi taraflarından buyruldu ile mücerred kilise ve manastırların teftiş ideriz deyü te'addi ve tecrim itdirilmemek üzere virilen berâtları şurûtunda musarrah olduğu...* BOA.KK_2542_23_20/1 H.1216 M. 1801

⁵⁰⁶ BOA.KK_d_2542_23_18/3 H. 1216 M. 1801

3.2.1.8. Yasakçı Olma

Yasakçı, özellikle yüksek düzeydeki devlet görevlileriyle sefir, konsolos ve mübâşir gibi hariciye yetkililerinin maiyet ve hizmetlerinde, daha çok elçilik ve konsolosluklarda, bunun yanında, banka ve patrikhane gibi resmî dairelerde görevli, özel elbisesi olan inzibat askeri ve koruma görevlisi anlamlarını ifade eder.⁵⁰⁷

Subaşı ve yanındaki örf mensupları tarafından yürütülen kolluk görevinin, XVI. yüzyılın sonlarında eşkıyalık ve kanunsuz hareketleri önlemede duyulan ihtiyaç sonucunda ortaya çıkmıştır. Kapıkullarından seçilen yasakçıların başında yasakçıbaşı bulunur. Yasakçıların iki temel görevi vardır. Bunlardan birincisi şehrin güvenliğini sağlayarak kanunsuz hareketleri önlemek, ikincisi ise ehl-i örfün kanun ve şeriata aykırı hareketlerine engel olmaktır. Uygunsuz hareketleri görüldüğünden ve sahte kapıkullarının yasakçı olma iddiası ile ahaliye zulmettiklerinden zaman zaman kaldırılmaları gündeme gelse de yasakçılık uzun bir süre kolluk kuvveti olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁵⁰⁸

Ruhbanın kendi yasakçıları olduğu halde ve ihtiyaç olmadığı durumlarda, maddi çıkar için yasakçı olma talebi, hükümlerde karşılaşılan bir diğer şikâyet konusudur.⁵⁰⁹ Hükümlerde zorla yasakçı olma konusunda patriğe bildirilen şikâyetlerde metropolitlerin hâlihazırda yasakçılarının bulunduğu ve bunların görevlerini yerine getirdikleri de belirtilmiştir.⁵¹⁰ Metropolit yasakçıları ölen ruhbanın geride bıraktıklarını metropolit tarafından ahz ve kabz edilmesinde de görevli idiler.⁵¹¹

3.2.1.9. Kilise Görevlilerinin Atanmalarına Müdahale

Bölgenin ileri gelenleri ve ehl-i örf tarafında kilise teşkilatının sorumluluğunda olan ruhban atamalarına müdahale edilmesi de şikâyet konuları arasındadır.⁵¹²

⁵⁰⁷ Mehmet Canatar, “Yasakçı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara, 2002, s. 66.

⁵⁰⁸ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 72-74; H. 29 N 1249 M. 9 Şubat 1834 tarihli ferman ile patriklik beratlarında *yasakçılık* yerine *hizmetçilik* tabirinin kullanılacağı belirtilmiştir. A.DVNSGMC.d.1/8

⁵⁰⁹ ...mal-ı mirînin tahsili murad olundukda yasakçı lüzumu yoğiken cebren biz sana yasakçı oluruz deyu... BOA.KK_d_2542_22_20/9; ...metrepolidin kendüye mahsus ve hoşnud ve razı olduğu yasakçısı var iken taht-ı iltizâmında olan ... rum reaya taifesinin ber-mûceb-i şurût-ı berât-ı âlişân tahsili lâzım gelen mâl-ı mirî ve rüsûmât-ı mu'tâde-i sâirelerinin cem' ve tahsili zımında devr ile geşt-i güzâr iuylediği kazaların a'yân ve subaşılar ve sâir zâbitân taraflarından mugâyir-i şurût tama-i ham ta'yin ile yasakçı namıyla taraflarından cebren ve kahren birer adamların ta'yin BOA.KK_d_2542_22_74/6

⁵¹⁰ ...nam rahibin kadîmden yasakçısı olan yirmi sekizinci bölüklü ... Ali ile İbiş kendi hallerinde ırzlarıyla mukayyed olub umûr-ı me'muriyetlerinde ihmal ve noksanları olmayub ve metrepolid-i mersûm dahi kendülerinden hoşnûd ve râzı olub... BOA.KK_d_2542_23_4/3

⁵¹¹ BOA.KK_d_2542_23_7/3

⁵¹² ...Karaferye ve tevab'î metrepolid-i merkûmun yedinde olan berât-ı âlişânım şurûtuna mugâyir şefa'at ve ricâ ile bu keşişi piskopos iyle veyâud şu papası azl ve kilisesin şu papasa vir deyû zî-kudret ve ehl-i örf

3.2.1.10. Yargılama ve Tevkif Yetkisine Müdahale

Patrikler, metropolitler ve piskoposlar, cemaat üyelerini mülkiyet anlaşmazlıkları, topluma uygun olmayan davranışlar, ahlaksızlık ve namus meseleleri gibi özel hukuku ilgilendiren konularda kendi huzurlarında yargılama yetkisine sahiptiler.⁵¹³ Bu hak beratlarla, XV. yüzyıldan beri Osmanlı idaresi tarafından patriklere ve metropolitlere tanınmış olsa da bu hakkın kullanılmasına yapılan müdahaleler bir türlü engellenememekteydi.⁵¹⁴

VI. ve VII. yüzyıldan beri metropolitliklerin, genellikle din adamları için kullanılan tutukevleri bulunmaktadır. Osmanlı döneminde bu işleyiş devam etmiştir. Metropolitlerin kendi alanlarında yargılama yetkileri olduğu gibi, bazı büyük davaların Patrikhanede çözüme kavuşturulduğu da olurdu. Bu mahkeme laik ve ruhbandan müteşekkil olup, on iki kişiden oluşmaktaydı. Patrikhanenin kolluk görevini, Patrikhanenin idari amiri olan *protosingelos* yürütmekteydi. Bunun yetkileri arasında gerekli görülenleri hapsedilmesi veya iplikhaneye çalışmaya gönderilmesi vardı.⁵¹⁵ 15 Muharrem 1205 (24 Eylül 1790) tarihli Yenişehirfenar monlasına yazılan hükümde, Yenişehirfenar ve tevabiî metropoliti Meletyos'un yetki ve sorumluluk bölgesinde, kabahatleri olan kilise görevlilerinin, kanun gereği (izn-i şer') alıkonulmaları gerektiğinde bu yetkinin metropolite ait olmasına rağmen, muhırbaşları tarafından hapsedildikleri bildirilmiştir. Bu tür alıkonulmaların metropolitlerin beratlarının şartlarına uygun olarak metropolit ve vekilleri tarafından uygulanması gerektiğinden meselenin çözümü için emr-i şerif talep edilmiştir. Piskopos Mukataası Defterlerine müracaat sonucunda bu tür durumlarda, metropolitin alıkoyma yetkisi olduğu belirlenerek ilgili kadıya bu yönde hüküm gönderilmiştir.⁵¹⁶

vesâirlerinin ol-vecihle vaki' olan müdâhaleleri men' ü def' olunmak için emr-i şerifim virilmek bâbında istid'â-yı 'inâyet iyledikleri ecilden ... BOA.KK_d_2542_23_13/4 H. 1215 M. 1801

⁵¹³John Covel, *Some Account Of the Present Greek Church With Reflections on their Present Doctrine and Discipline*, Cambridge, Printed for Cornelius Crowfield, London, 1722, s. 220.

⁵¹⁴Eugenia Kermeli, "The Right to Choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans Seventeenth–Nineteenth Centuries", *Journal of Semitic Studies*, Oxford University Press, 52/23 s. 176.

⁵¹⁵Benlisoy, Macar, *Fener Patrikhanesi*, s.38

⁵¹⁶...Yenişehirfenar ve kadimden tevabii metropolidi olan Meletyos nam rahibin yedine virilen berât-ı âlişânım şurûtunda papas ve keşiş ve kalogriyelerden biri izn-i şer'le alıkoymak lâzım geldikde muhırbaşlarının mahbesinde habs iylediklerin bildirmeleriyle fî-mâ-b'ad paps ve keşiş ve kalogriyelerden biri izn-i şer'le alıkoymak lâzım geldikde aher yerde alıkoymayub şurût-ı berât-ı âlişânım mucebince metropolid ve vekilleri ma'rifetiyle alıkoymak bâbında bir kıt'a emr-i şerifim sudûrunu istid'a-yı 'inâyet iyledikleri ecilden hâzine-i âmiremde mahfûz piskopos mukâta'ası defterlerlerine nazar olundukda Yenişehir Fenar ve tevabii metropolidliği İstanbul Rum Patriği iltizamına dâhil ve Meletyos nam rahibin berât-ı âlişânımla üzerinde olub yedine virilen berât-ı âlişânım şurûtunda piskopos ve papas ve keşiş ve kalogriyelerden biri izn-i şer'le zâbit tarafından alıkoymak lâzım geldikde metropolid-i merkum alıkoya deyu berâtı şurûtunda musarrah idüğü derkenâr olunmağla ... BOA.KK_d_2542_21_87/5 H. 1205 M. 1790

Ülkenin her tarafında ve özellikle İstanbul'da Patrikhanenin bilgisi dışında kapı kapı dolaşarak insanları rahatsız ettiği bildirilen keşiş ve papazların tespiti, yakalanmaları ve ilgili devlet görevlilerine teslim edilmeleri patrikhanenin sorumluluğunda idi. Yine yalnızca dini işlerle ilgili kabahatleri görülen zimmiler de bu kapsamda değerlendirilmekteydi. Bu vazife Patrikhanede görevli yasakçılar vasıtasıyla icra edilirdi. Tespit edilen bu kişiler patrikhanenin görüşlerine aykırı fikirlerle insanlara telkinde bulduklarından müfsid olarak tanımlanmaktadırlar. Bu konuda Patrikhane görevlilerine yardım edilmesi için ilgili devlet görevlilerine hükümler yazılmaktaydı. Böylece devlet ile patrikhane arasındaki işbirliği çerçevesinde bu gibilerin cezalandırılması devlet ve Patrikhane işbirliği ile gerçekleştirilmiş olmaktadır.⁵¹⁷ Nitekim emr-i âlî üzerine patrikhanede hapsolünmüş olan beş zimminin kuşçubaşına teslim edilmesi ile ilgili arşiv belgesi Patrikhanenin bu fonksiyonunu göstermektedir.⁵¹⁸

Piskopos Mukataa Defterlerine göre metropolitlerin de görev bölgelerinde ruhanı alıkoyma yetkileri vardı. Ayrıca reaya arasındaki anlaşmazlıklarda müracaat makamı, taşrada kilise teşkilatının yetkilileri olarak metropolitler ve piskoposlardı.⁵¹⁹ Bu yetkinin kullanılmasına müdahale edildiği bildirildiğinde, müdahalenin önlenmesi yönünde hükümler verilmekteydi.⁵²⁰ Buna göre metropolitler ve piskoposlar yetki bölgelerinde

⁵¹⁷ *şerir müfsid papas ve keşiş ve ruhan ve sair Rum zimmi tâiifeleri kendü halinde olmayub devr-i ebvab ile ehl-i ırza ta'ciz ve üzerlerine düşmeyen işlere sülük ile ibadullahı taziyik itmeleriye o makuleler buldukları mahallerde patrik-i mersûmun ma'rifeti ve başyasakçısı ma'rifetiyle ahz ve iktiza idenleri vaz'-ı kürek ve ba'zıları dahi ıslah-ı nefis olunmalarıçün kayuklara vaz' ve iktiza iden mahallere irsal olunmak üzre...* BOA.KK_d_2542_21_73/2; BOA.KK_d_2542_23_42/3;

İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810) cilt: 83, sayfa: 168 hüküm no: 87 <http://www.kadiscilleri.org/madde.php?klme=%C3%87ardak+iskelesi&trch=hkm&-find=+ARA>; Doğrudan doğruya hükümdara ait bir yetki olan küreğe gönderme cezasında suçun tespiti hükümdar adına kadıasker tarafından yapılmaktadır. Osmanlı donanmasında özellikle savaşlar sırasında muazzam insan gücüne ihtiyaç duyulması sonucunda, bu ihtiyacın giderilmesine yardımcı olmak adına, mecburi bir hal olan şu üç şekilde sağlanmıştır. Bunlardan birincisi Avarız hanesi usulü ile kürekçi toplanması; ikincisi savaş esirlerini kürekçi olarak kullanılması (forsa) ve üçüncüsü de çeşitli suçlardan mahkûm olmuş kimselerin cezalarını gemilerde kürek çekerek ifa etmeleri yöntemidir. Bu cezalandırma usulünde dini bir ayırım gözetilmemiştir. Mehmet İpşirli, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. XII., 1982, s.203-248

⁵¹⁸ BOA.HAT.1343-52511. H 1235 M. 1819/1820

⁵¹⁹ *birkaç seneden berü Aya Nikola? Karyesi reyaları ayin-i kadimelerinin mugayir-i hareket üzre olan Nikolaki, Dani, Andonaki, Dali, Yenaki, Butekart, Köze İsenya, Yakamo Kanfadis, Yenaki Kanfadis, Karbos Bazos, Dimitraki Doros, Efraneçosko Yudgandobilos, nam müfsidler kendü hallerinde olmayub hilâf-ı şer'-i şerîf ayinlerine mugayir daima tekdîr ve ta'ciz sevdasında olduklarından ol-vecihle perakende ve berişan olmalarına ve nizâm-ı kadimelerinin ihtilâline ba'is ve ba'dî oldukların bildirmeleriyle metropolid ve vekilleri ma'rifetiyle eda ve rüyet olunmak* BOA.KK_d_2542_22_79/5

⁵²⁰ *Gamnos ve papas ve keşiş ve kalogriyelerin şer'-i şerîfe müte'allik da'vaları zuhurunda şer'le alıkoymak la'zim geldikde ber-müceb-i şurût metropolid ve vekilleri alıkomak murâd iylediklerinde hâkimü'ş-şer' olanlar mugâyir-i şurût-ı berat-ı alışân müdahaleden halî olmadıkların* BOA.KK_d_2542_22_73/8; *İki zimmi mâbeynlerinde nizâ'ları olub metropolide geldikde beynlerinde ırzâ ve ıslâh ve tahkik-i madde zımnında yemin virüb ve aforos ta'bir olunur te'dib iylediklerinde hakimü'l-vakt olanlar sen niçün yemin vürüp aforoz idersin*

cemaatleri arasında sulh (uzlaştırma) görevi görmekteydiler. Hem patriğe hem de diğer kilise görevlilerine verilen berat ve fermanlarla bu yetkinin çerçevesi belirlenmiştir. Buna göre Rumların özellikle evlenme ve boşanma işlemleri ile reayanın aralarında meydana gelen münakaşalarda metropolit, piskopos ve diğer kilise görevlileri duruma müdahil olabilmektedirler. Bu müdahalede aforoz cezalandırma konusunda kilise görevlilerinin ellerinde önemli bir güç olarak görülmektedir. Reayanın uzlaştırılmasında ve meselenin çözülmesi için yapılması gereken soruşturmalara, yemin verdirilerek başlanmaktaydı. Fakat bu durum sonu bir şikâyete çıkan bir müdahale konusu idi. Kilise görevlileri tarafından yemin ile soruşturma ve uzlaştırma yapılabilme yetkisinin çerçevesi, berat ve fermanlarla belirlenmiştir. Bu konuda bölgedeki kadılar, naibler ve zabıtların müdahalesi, ilgili kadıya yazılan hükümlerle men edilmiştir.⁵²¹

3.2.1.11. Mübâşiriye ve Mahkeme Masrafı

Mübâşir, devlet tarafından, gördürülmesi lazım gelen bir işin yapılması için tayin edilen görevlidir. *Mübâşirler* için tayin edildikleri yerlerde *mübâşiriye* adında halktan para tahsil edilir ve bu görevlilerin masrafları bu usulle karşılanırdı.⁵²² Hem mübâşiriye alınması hem de mübâşirlerin uygulamaları bir şikâyet konusu olduğundan bu mesele çıkarılan fermanlar ile önlenmeye çalışılmıştır. Buna göre mübâşir meselesi konusunda yöneticiler uyarılarak gerekmediği hallerde mübâşir görevlendirilmemesi emredilmiş, mübâşirlerin hangi hallerde ve nasıl görevlendirilecekleri ile mübâşiriye ücretleri de belirlenmiştir.⁵²³ Piskopos Mukataa Defterlerinde görevlilerin, haksız ve fazla olarak mübâşiriye talepleri ile ilgili şikâyetler oldukça fazladır.

Berat ile göreve gelen ruhbanın davalarının Divan-ı Hümayun'a havale olunması bu konu ile ilgili bütün hükümlerde belirtilmiştir. Buna rağmen buna uyulmadığı zamanlar da olduğu görülmektedir. Üstelik yargılananlardan masraf talep edildiğine de rastlanmaktadır. Bu da bir şikâyet konusu haline gelmiştir.⁵²⁴

ve niçün mâbeynlerinde ıslâh ve ırzâ idersin deyü müdâhale ve te'addi BOA.KK_d_2542_22_97/6; *Niçün yemin edersiz ve niçün piskoposa gidersiz deyü müdahale* BOA.KK_d_2542_22_69/6

⁵²¹ BOA.KK_d_2542_22_63/2

⁵²² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, C. II, s. 592.

⁵²³ Turan Gökçe, "Vüzerâ Kânûnnâmesi", s.114-115

⁵²⁴ *Mevad istinadiyla hakimü 'ş-şer'e vardıklarında davanın der- 'aliyye havale olmasıyla "sizler davadan tahlis oldunuz" deyü hakimü 'l-vakt olanlar ve zâbitan-ı sâire bilâ-müceb resm mutalebe ve cebren ahz-birle ta 'ciz* BOA.KK_d_2542_22_74/7; *toplanan tasaddukâta birkaç seneden berü mübâşiriye namıyla akçe ve ondan başka ziyâde akçe mutâlebesi* BOA.KK_d_2542_22_117/5

Diğer bir mesele de miras taksimi hususundadır. Öteden beri miras taksimi önemli bir şikâyet konusu olmuştur.⁵²⁵ Özellikle miras taksiminde gerekmediği halde kadılar tarafından resm-i kısmet almak için kanuna aykırı olarak miras taksim edilmiştir. Kudüs-ı Şerif ve tevabî Patriği Antimos'un Divan-ı Hümayun'a sunduğu arzuhalde de bu durumdan yakınılmakta ve talep edilmediği halde kadının miras taksim ettiği, bazen de miras taksim eden kadının alması gereken ücretlerden fazla bir ücret aldığı bildirilmektedir.⁵²⁶

3.2.1.12. Suç İstinadı

Kilise teşkilatı görevlilerine, görevlerini yerine getirirken çeşitli suçlamalarda bulunularak görevlerini yapmalarına müdahale edildiği görülmektedir. Piskopos Mukataa Defterlerinde bu suçlamaların detaylarına girilmemiştir. Berat ve fermanlar ile kendilerine özellikle giyim kuşam konusunda ve gereken durumlarda silah taşıyabilme gibi ayrıcalıklar tanınan kilise görevlileri bu yetkilerini kullandıkları durumlarda müdahalelerle karşılaşabilmekteydiler.⁵²⁷ Bu durum vergi verme konusunda zorluk çıkaran reaya tarafından ruhbanaya çeşitli suçlar yüklenmesi şeklinde de gerçekleşmekteydi.⁵²⁸

3.2.1.13. Nikâh

Ortodoks mezhebine bağlı Rumların nikâh ve boşanma işlemleri Kilise tarafından yapılmakta ve kilise sicillerine işlenmekteydi. Kilise dışında yapılan nikâh ve boşanmalar geçersiz sayılmaktaydı. Nikâh merasimi sırasında dualar okunur ve nikâh kilise tarafından takdis edilirdi. Nikâhın feshine sıcak bakılmamakla beraber gerekli durumlarda müsaade edilmekteydi. Boşanmış kişilerin başkasıyla evlenebilmesine izin verilmişti, fakat bu durumda ilk nikâhlardan farklı bir ayin uygulanmaktaydı.⁵²⁹

⁵²⁵ Murat Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 207-208.

⁵²⁶ ... Rum re'ayâsından biri mürd oldukda veresesinden sagîr ve sagîre ve gâib ve gâibesi olmayub cümle verese hazır ve kibâr olub kısmet talep itmezler iken kadılar resm-i kısmet almak için cebren tahrir itmiş ve mürd-i mesfurun veresesinden sagîr ve sagîre ve gâib ve gâibesi olub beyne'l-verese kısmet lazım geldikde dahi hâlik-i mesfurun şer'an sâbit olan deyni ihraç olundukda iktisâm olunacak mal-ı mevcudundan binde on beş akçe resm-i kısmet ve beş akçe kassamiyye ve iki buçuk akçe kâtibiyye ve iki buçuk akçe ihzariyye ve hüddamiyye cem'an yirmi beş akçe alınub eytamın vesayet ve nafaka hüccetlerinden başka harç alınmayub ancak tahrir iden kâtibe kalemiye namıyla hüccet vesayetinden bir gurus ve nafaka hüccetinden yarım gurus alınub ziyade bir akçe ve habbe alınmak hilâf-ı fermân olmağla mugayir-i kanun cebren ve kahren tahrir ve on gurusluk eşyası zuhur itmeyen reayadan on beş yirmi gurus dahi ziyâde mutâlebe ile rencide ve ta'addiden halî olmamalarıyla bu makûle taaddiyâtından vareste olmalarını istirham ve istid'â iylemeleriyle hilâf-ı şer' ve mugâyir-i kânun o makûle mezâhim ve ta'addiyâtından re'ayâ-yı berâya fukaraları men'ü def' olunmak bâbında emr-i şerîfîm sudurunu istid'â-yı inayet iyledikleri ecilden ... BOA.KK_d_2542_21_95/6 H. 1205 M. 1791

⁵²⁷ ... müür ve ubûr iyledikleri mahallerden ahsen vecihle geçmek için tebdil-i câme ve kisve iyledüklerinde ve eşkiyadan tahlis zimmında alât-ı harb getürdüklerinde ... BOA.KK_d_2542_23_19/6 H.1216 M. 1801

⁵²⁸ Köstendil ve İştib metropoliti İgoryos'un vergi tahsili için görevlendirdiği piskopos vekil ve adamlarına çeşitli suçlar isnad edilmekle vergi tahsiline müdahale edilmektedir. BOA.KK_d_2542_22_42/3

⁵²⁹ M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 157; John Covell, *Some Account Of the Present Greek Church*, s. 220.

Piskopos Mukataa Defterlerindeki hükümlere göre Rumların dini uygulamaları çerçevesinde en fazla üç defa evlenmelerine müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Boşanma ve iki kadınla evlenme ayine muhalif görülmüş ve iki kadınla evlenenler ile bu duruma ruhsat veren papazların cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir.⁵³⁰ Yine dinler ve mezhepler arası evlilik ayinlere mugayir olarak görülmüştür.⁵³¹ Rumların birinci nikâhlarından 400 akçe ikinci nikâhlarından 800 akçe üçüncü nikâhlarından 1200 akçe nikâh ücreti alınmaktadır.⁵³² Ayinlerine muhalif olarak başka yerlere giderek dördüncü kez nikâhlananların cezalandırılmaları için (te'dib), kilise görevlileri tarafından devletten yardım istendiği görülmektedir.⁵³³ Ayrıca ayinlerine mugayir olarak başka yerlerde mahalle imamlarının zimmiler arasında⁵³⁴ ve Ermeni papazların Rum ve Ermeniler arasında nikâh kıymaları⁵³⁵ şikâyet konusu olmuş, bu durumların ayinlere ve nizama aykırı olduğundan bahisle men edilmesi için ilgili kadıya hükümler yazılmıştır.

Bazı zimmilerin mezheplerine göre yalnız üç defa evlenebilme kuralının dışına çıktığı hallerde (ehl-i İslâm tarafından nikâh kısılması ve dördüncü nikâhın caiz olmadığı) bu zimmiler kiliselere alınmamakta ve öldüklerinde metropolitlerinin izni olmadıkça cenazelerini kaldırılmamaktaydı. Ayinlerine muhalif olduğu halde, bu durumda olanların cenazelerini kaldırmak isteyen papazlar te'dib, aforoz ve saçlarının tıraş edilmesi suretiyle cezalandırılmaktaydı. Ayrıca bu papazlar azlolunarak kiliselerinin başka papazlara verilmesi *mâ-tekaddemden ve feth-i hâkâniden berü ayinleri bu minvalde olduğundan*, bu cezalandırmaya devlet görevlileri tarafından müdahale edilmemesi gerektiğine hükmedilmiştir.⁵³⁶

3.2.1.14. Cenaze ve Veraset

Ölen ruhbanın geride bırakacaklarını kilise ve manastırlara vasiyet edebilmesi ve kilise görevlileri tarafından bu mallara patrik adına el konulmasına devlet tarafından izin verilmiştir. Kilise görevlisinin yetki ve sorumluluk alanının dışında ölmesi halinde de geride bıraktıklarının kilise görevlileri tarafından zabt etmelerine müdahalenin önlenmesi ile ilgili

⁵³⁰ BOA.KK.d.2542_22_49/6

⁵³¹ *ayinlerine mugâyir Rum taifesi Ermeni milletine tezvîc ve tezevvüc itmek* BOA.KK_d_2542_23_4/6

⁵³² BOA.KK_d_2542_22_54/4, H. 1080 tarihli bir evraka göre ilk evlilikte bir guruş, ikinci evlilikte iki guruş ve üçüncü evlilikte üç guruş alınmakta idi. BOA.YB.04.2/93

⁵³³ BOA.KK_d_2542_22_41/2

⁵³⁴ BOA.KK_d_2542_22_121/2

⁵³⁵ BOA.KK_d_2542_23_8/4

⁵³⁶ Bu arzuhale cevap olarak H. 1132 M. 1720 yılına ait ferman, arzuhale üzerine derkenâr olunarak bu fermana göre hüküm verilmiştir, BOA.C.ADL.65.3902; Tahkir ve tezlil usulü olarak bu gibi uygulamaların Bizans döneminde uygulandığı gibi, Osmanlılarda ve öncesindeki İslam devletlerinde de uygulandığı bilinmektedir. Köprülü, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s. 190.

bölgenin kadısına hükümler gönderilmiştir. Bu duruma örnek olarak Köstendil metropoliti Likoryos'un Selanik taraflarında iken ölmesi üzerine meydana gelen müdahale sonucunda Selanik kadısına yazılan hükme göre geride bıraktıklarına müdahale edilmemesi, bu malların kilise görevlilerinin yetki ve sorumluluğunda olduğunun bildirilmesi verilebilir.⁵³⁷

Zaman zaman ölenin mallarının kilise teşkilatı görevlileri tarafından zabt olunmasına, varisler tarafından itiraz edildiği görülmektedir.⁵³⁸ Bazen de varislerin cenaze için ödemesi gereken vergilerin ödenmediği için kilise görevlileri tarafından varisler şikâyet edilmiştir.⁵³⁹

3.2.1.15. Kilise ve Manastır Vakıflarına Müdahale

Osmanlılar döneminde kilise ve manastır vakıfları meselesi önemli bir tartışma konusu olmuş, kilise ve manastırların vakıf statüsü kazanıp kazanamayacağı İslam hukuku çerçevesinde çözülmeye çalışılmıştır. Bir kilise adına vakıf kurmak, Osmanlıların tatbik ettikleri Hanefî mezhebi tarafından uygun görülmemiştir. Fakat kilise ve manastır vakıfları, içerisinde birçok kilise ve manastırın bulunduğu Osmanlı İmparatorluğunun da bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kilise teşkilatı idarî ve dinî alanda kendilerine tanınan hakları kullanmada kanun ve fermanları esas alırken, vakıflar ile ilgili meselelerin çözümünde de fetvaları kullanmışlardır. Osmanlı hukukunda bu meselenin çözümünde, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin kilise ve manastır vakıflarının statüsünü belirleyen ve uzun müddettir bu mesele üzerinde süren tartışmaları pratik bir çözüme kavuşturan fetvaları, temel dayanak kabul edilmiştir. Buna göre rahip ve keşişlerin, manastır adına ya da bir kilisenin menfaatine olmamak kaydı ile işlenebilir topraklar haricindeki hayvan sürüleri, üzüm bağlarını, meyve bahçelerini ve değirmenleri fakirler ve yolcular için rahip ve keşişlerin kendi adlarına vakfedebilmelerini uygun görülmüştür. Böylece kurumsal kimliği nedeniyle İslam hukukunun izin vermediği kilise ve manastır vakıfları meselesi, Ebussuud Efendi'nin fetvaları ile manastır keşişlerini bir aile olarak değerlendirerek, kendileri ve kendilerinden sonra diğer keşiş ve rahiplerin adına kilise ve manastır mülklerini vakfedebilme yolu ile bir çözüme kavuşturulmuştur.

⁵³⁷ BOA.KK_d_2542_23_22/2 H. 1207 M. 1792

⁵³⁸ *bizim mürdümüzün hal-i hayatında bizlere tayin iylediği nesneye kanaat itmeziz ve manastıra virdiği her ne ise anı dahi alıb mirasa idhal ideriz ve bazıları dahi bizim mürdümüz bila-vasiyet mürd olmağla cümle terekesini bizler ahz ideriz* BOA.KK_2542_22_67/1 H. 1209 M. 1794

⁵³⁹ BOA.KK_d_2542_22_39/6; BOA.KK_d_2542_22_67/1

Ayrıca bu çözüm ile Bizans'tan beri süregelen bir gelenek olarak manastırların kollektif yapısı da devlet tarafından tanınmış olmaktadır.⁵⁴⁰

Piskopos Mukataa Defterlerinde kilise ve manastır vakıfları tabiri kullanılmışsa da genel bir ilke olarak bu vakfın *fukara* olarak tanımlanan ruhbana ve gelip geçen yolculara vakfedildiği özellikle belirtilmektedir. Böylece fetvalarla izin verilen ölçüde kilise ve manastır vakıflarının meşruluğu da sağlanmış olarak görünmektedir.⁵⁴¹ Bu meşruiyete rağmen zaman zaman manastırlara vakfedilen mallar ile buradaki ruhbanın geçim kaynağı olan sadakalara bazı kimseler tarafından zorla el konulduğu görülmektedir. Gelen şikâyetler üzerine böyle durumların önlenmesi için ilgili kadılara hükümler gönderilmiştir.⁵⁴²

3.2.1.16. Seyahat Güvenliği

Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenli bir yolculuk geçirmek isteyen herkes gibi kilise teşkilatı üyeleri bir yerden bir yere giderken ya da Patrikhaneye gitmeleri gerektiğinde güvenliklerinin sağlanması için hüküm talep etmekteydiler. Patrikhane tarafından Divan-ı Hümayun'a sunulan arzuhaller üzerine ruhbanın güzergâhı üzerindeki yerlerin kadılarına ve naiblerine seyahat güvenliğinin sağlanması konusunda hükümler gönderilmekteydi. Örneğin bir müddet önce görevi ile ilgili işler için Asitâne-i Aliyye'ye gelmiş olan Yunda Adası Piskoposu Dionisyos, işlerini halledip geri dönmesi gerektiğinde Patrikhane tarafından yol güvenliğinin sağlanabilmesi adına Divan-ı Hümayun'a başvurulmuştur. Bu arzuhal üzerine kendisine bir emr-i şerif verilmiştir. Buna göre Asitâne-i Saadetten görev mahalli olan Yunda Adası'na kadarki yolculuğu sırasında piskoposun herhangi biri tarafından rahatsız ettirilmemesi ve devlet görevlilerinin de avâid ve hediye adıyla kendisinden herhangi bir ücret talep etmelerine mani olunması konusundaki hüküm, yol üzerindeki yerlerin kadılarına ve naiblerine bildirilmiştir.⁵⁴³ Yeni atanan ve beratını alan Vidin Metropoliti de Vidin'e hareket etmeden önce Patrikhanenin talebi üzerine yol güvenliğinin sağlanması konusunda kendisine emr-i şerif verilmiş, bu konuda yol üzerindeki kadılara hitaben de hüküm gönderilmiştir.⁵⁴⁴ Patrikhane işleri için Yanya taraflarına gitmesi gereken Çatalca Arhipiskoposu Partenyos'un *himmet ve sıyânet* olunması adına Patrikhane tarafından Divan-

⁵⁴⁰ Eugenia Kermeli, "Ebū's-Su'ūd Definition of Church Vakf: Theory and Practice in Ottoman Law" (R. Gleave, E. Kermeli (ed.) *Islamic Law: Theory and Practice*, I. B. Tauris, Londra, 1997, s. 151-152.

⁵⁴¹ BOA.KK.d_2542_22_24/3 H. 1207 M. 1792; BOA.KK.d_2542_23_30/2

⁵⁴² BOA.KK.d_2542_23_55/7, H. 1220 M. 1806

⁵⁴³ BOA.KK.d_2542_23_65/11 H. 1222 M. 1807

⁵⁴⁴ BOA.KK.d_2542_23_66/5

1 Hümayun'dan emr-i şerif talep edilmesi üzerine Asitâne-i Saadetten Yanya'ya gidip geleceği yol üzerindeki kadılara hitaben hüküm gönderilmiştir.⁵⁴⁵

3.2.2. Şikâyete Konu Şahıslar

İncelenen defterlere göre, şikâyete konu olan olayların sebeplerinin çoğunlukla maddi çıkar sağlamak olduğu görülmüştür (*celb-i mal kasdıyla, ziyade akçe mutalebesi, izin namıyla avaid ve hediye mutalebesi vb.*). Kimileri bunu devlet gücünü kullanarak gerçekleştirmek istemişlerdir. *Kânuna mugâyir* bu tür müdahalelerin önlenmesi için devlet tarafından bölge idarecileri ile bölgedeki kadı ve naiblere hitaben hükümler gönderilmiş ve bu hükümlere göre hareket edilmesi istenmiştir.

Kilise teşkilatı tarafından patrikhane vasıtasıyla Divan-ı Hümayun'a ulaştırılan şikâyetlere konu olan şahısların maddi çıkar sağlamak uğruna adeta birbirleriyle yarıştıkları ifade edilebilir. Kilise teşkilatına ait para veya eşyalara el koyan, arazilerine ve yetiştirdikleri ürünleri ele geçirmeye çalışan bu kişilerin kilise teşkilatı görevlilerine müdahaleleri sonucunda Osmanlı İmparatorluğunun şikâyet mekanizmasında Piskopos Mukataasının görev alanına giren bir alan meydana gelmiştir. Peki, kimler şikâyet edilmiştir? Aşağıda defterlere yansıdığı kadarıyla şikâyete konu olan şahıslar ve zümreler ele alınacaktır.

3.2.2.1. Ehl-i Örf

İncelenen hükümlerde kilise görevlileri tarafından en çok şikâyet edilenler görevleri kanunları uygulamak olan bölgede yetkili devlet görevlileridir. Genel tabir ile ehl-i örf denilen ve bölgede belirli işlerden sorumlu olan görevlilerin bu müdahalelerdeki amacının genel olarak maddi çıkar sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴⁶

Bu görevlilerin müdahaleleri, kilise teşkilatı tarafından gerçekleştirilen malî (*mâl-ı mirî tahsili*), idarî (*şu kiliseyi şu papasa ver*) ve dinî (*ayinlerin icra*) faaliyetlerde daha önce verilen hükümlere aykırı davrandıkları iddiaları ile metropolitler tarafından patrikhaneye bildirilmiştir. Hükümlerde şikâyet konusuna göre birkaç görevliden bahsedilmiş, bazen de bunlara ek olarak, genel bir tanımlama için *zabitân-ı sâire* ifadesi ile tamamlanmıştır. Hükümlerde ehl-i örf olarak bahsedilen görevliler şunlardır:

⁵⁴⁵ BOA.KK_d_2542_24_5/4 H. 1223 M. 1808

⁵⁴⁶ ...vülât taraflarından buyruldu ve kudât ve nüvâb mürâsele virmeğe ve bu bahane ile mebalîğ-i vâfire taleb itmeğe ağâz iylediklerine binâen bu hususun men'i... BOA.KK_d_2542_21_82/4; ...mâl-ı mirî tahsilinde kudât ve nüvâb tarafından mürâsele ve ehl-i örf ve zabitân-ı sâire taraflarından buyruldu ile akçe taleb ve gah mahal-i sâireye ihzâr ve habs teklîfi ile vaki' olan zulm ve te'addî... BOA.KK_d_2542_23_30/1, 14 B 1218.

mirimirân, mirliva, voyvoda⁵⁴⁷, subaşı, zabıt, beytü'l-mâlcı (amme ve hassa), kassam, mütevellı, mevkûfatçı, nâzır, züema, erbâb-ı timar, emin, âyan, kurâ zabıtları, sâhib-i arz.⁵⁴⁸

3.2.2.2. Bölge Ahalisi

Bu gruba girenler, hükümlerde, ehl-i İslam, milel-i sâire bazen de tâife-i zimmîyân olarak tanımlanmıştır. Özellikle vergi toplanmasına itiraz ve müdahale konusundaki şikâyetlerin faili olarak öne çıkmaktadırlar.

Özellikle manastır vakıflarını işleten reaya bazen ödemeleri gerekeni ödemediğinden metropolitler tarafından patrikhaneye bildirilmekteydi. Bu durum arzuhaller vasıtasıyla Divan-ı Hümayun'a ulaştırılmakta ve hesapların görülmesine yardım edilmesi için ilgili kadıya hükümler gönderilmekteydi.⁵⁴⁹

3.2.2.3. Metropolitler

Osmanlı taşrasında kendisinden şikâyet edilen görevlilerin arasında metropolitler de bulunmaktadır. Bu şikâyetler bölgedeki piskoposlar, papazlar ve reaya tarafından, üstleri olarak metropolitlerin kendilerine uyguladıkları ve zulüm olarak görülen uygulamaları ihtiva etmektedir. Divan-ı Hümayun'a ulaştırılan arzuhaller, metropolitlerin tıpkı ehl-i örfün reyadan haksız ya da fazladan para toplama yöntemlerine benzer bir şekilde nasıl kanun dışı işlere girişerek şikâyete konu olduklarını açıklamaktadır.

Girit'te Yasef ve Konstantin adlı metropolitler hakkında arşiv kayıtlarına yansıyan hadiseler, bu duruma örnek teşkil etmektedir. 1704 yılında Girit metropoliti olarak atanan Yasef, Karlofça Antlaşması ile Mora'nın Venediklilerin eline geçtiği dönemde, Girit

⁵⁴⁷ Merkezden ya da yörenin ileri gelenlerinden atanan voyvodalar, yüksek rütbeli askerî zümre mensupları, vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri, paşmaklık haslar ve saray mensuplarının kendilerine tahsis edilen gelirleri ile bazı vakıf gelirlerinin tahsilinde yetkili idiler. Erol Özvar, "Voyvoda", *TDVİA*, C.43, 2013, s.129-130; Voyvoda kelimesi Slav askerî terminolojisinden alınarak Osmanlı taşra sisteminde kullanılan bir unvan olmuştur. Kemal Kaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Voyvodalık*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s.29-30. Voyvodalar taşrada devleti temsil eden güç olup zamanla, halkın korunması, asayişin sağlanması, asker toplama ve sefere katılma, seferlerde zahire toplama, adli vakalarda tahkikat ve keşif gibi oldukça kapsamlı görevleri de yürütmüşlerdir. Konumuz olan mahalli voyvodalar yıllık haraç vermeleri ve diğer birçok özellikleri ile birer tabi beylik olarak görülebilecek olan Eflak-Boğdan ve Erdel voyvodalıklarından farklıdırlar. Aynı eser, s. 89-175.

⁵⁴⁸ Tımar sahibi. Sâhib-i raiyyet olarak da adlandırılmaktadır. H. İnalcık, "Tımar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, s.170

⁵⁴⁹ ... *Pirlepe kazası kurbunda Treskaveci ta'bir olunur Panaya manastırını bazı re'âyası bilâ-sened hilâf-ı şurût-ı berât-ı âlişân vakfını zabıt ve hasılatını ekl itmeeriyle metropolid-i mersûma gadr-i külli iylediklerin bildirmeleyle berât-ı âlişânım şurûtu mücebinece manastır-ı mezbûr hasılatının hesabları ma'rifet-i şer'le rüyet olunub ve mesfûrun zimmetinde zuhur iden her ne ise metropolid-i mersûma edâ ve teslim ve kaydidiüb manastır-ı mezbura mesfûrlar bi-vech ve bilâ-sened vaz'-ı yed iylememeleriçün emr-i şerifim virilmek bâbında istid'â-yı 'inâyet iyledikleri ecilden...* BOA.KK_d_2542_23_31/4 H. 1218 M. 1803

reayasından ve adadaki manastırlardan gümüş eşyaları ve şamdanları çalmış, Kandiye ve Resmo'da birçok tacirden 40-50 kese borç almış, cerîme ve diğer bahaneler ile haksız olarak toplamda 200 keseden fazla akçe toplayıp gizlice Venedik tarafına gönderip Mora'ya firar etmiştir. Ayrıca Girit metropolitliğinden de kendisi gibi *adalı ve Venedik cinsinden* Rahip Konstantin namına el çekmiş, Patrikhane tarafından da bu atamayı tescil ettirmeyi başarmıştır.⁵⁵⁰ Konstantin metropolitliğe atandıktan sonra halletmesi gereken önemli bir mesele, diğer birçok metropolitin karşılaştığı gibi, selefinin alacaklıları ile karşılaşması olacaktı. Bu meseleyi kanun çerçevesinde, bu tür borçların metropolitliğe ait olmayıp şahsî borçlar olarak görüldüğüne hükmeden fetva ile çözebileceğini bilmekteydi. Bu konuda Divan-ı Hümayun'a başvurdu ve mühimme kayıtlarına yansıdığı üzere istediği hükmü alması zor olmadı.⁵⁵¹ Anlatılana göre selefinin yolundan gitmeye başlayan Konstantin, zulüm ve kanunsuzlukta onu aratmamaktaydı. H.1125 M. 1713 senesinde adadaki piskoposların istirhamları üzerine Kostantin ve selefi gibi *yabancı* olarak adlandırılan *adalı* rahiplerin değil, *yerli* rahiplerin metropolit olmaları talebi uygun görülerek Kandiye Muhafızı Vezir Numan Paşaya hitaben emr-i şerif gönderildi. Bu ferman Kandiye sakinlerinden olup reaya tarafından temsilen İstanbul'a gönderilen Franko ve diğer bazı kimselerin ifadelerine binaen verilmişti. Bu kimselerin ifadelerine göre, üzerlerine düşen vergileri vermeye razı oldukları halde, Metropolit Konstantin papazlardan bir yerine ikişer altın, her evden de on iki akçe yerine otuzar akçe toplamaktaydı. Hatta adanın kendilerini *yerli* olarak tanımladıkları piskoposları, bu zulüm ve haksız uygulamaları İstanbul Patriğine de bildirmişler, fakat adadaki bu durumdan nemalandığından bahsedilen Patriğin, gönderdiği görevli vasıtasıyla da mesele çözüme ulaşamamıştı. Sonuçta Kandiyeliler, bu eziyeti sonlandıracağını umdukları emr-i şerif ile Girit'e dönmüşlerdi.⁵⁵² Hatta Kandiye kadısına gönderilen hükme göre Patrik Kozma bile Divan-ı Hümayun'a arzuhal sunarak Konstantin'den senetli alacağı olan 2.461 kuruşu alamadığından yakınarak alacağının tahsili için yardım talep etmekteydi.⁵⁵³

Fakat metropolit Konstantin malî gücü ve kurduğu rüşvet ağı ile emr-i şerifin icrasına mani olmaya çalışmaktaydı. Adadaki tüm piskoposların adlarının yazılı olduğu fakat içeriğinin ne olduğunu hiçbirinin bilmediği ve kendilerinden saklanan bir mahzarı mühürlemelerini istese de piskoposlar, bu mahzarı mühürlemeyeceklerini bildirmişlerdi. Bu

⁵⁵⁰ BOA.KK_d_2542.20/5 H.1123 M. 1711

⁵⁵¹ A.DVSMHM.d.118/1519 H. 1124 M. 1712

⁵⁵² BOA.AE.SAMD.III.3-195 H. 1126 M. 1714

⁵⁵³ BOA.KK_d_2542_2_34/1 H. 1126 M. 1714, BOA.C.ADL.50-3015 H. 1126 M. 1714

mesele sürerken 1126 Şevvalinde (M. 1714) Kandiye muhafızı olan Süleyman Paşa tarafından metropolit ve şikâyetçiler Kandiye divanında huzura çıkarılmış, suçu sabit görülen Metropolit Konstantin hapsedilmişti. Fakat Paşanın kethüdası Ahmed'in mahpus metropolitinden aldığı üç kese rüşvet, metropolitin hapisten çıkmasını sağlamıştı. Bu durumun ortaya çıkmasıyla oldukça hiddetlenen padişah, bu sırada Rodos muhafazası için görevlendirilen Süleyman Paşa'yı, kethüdasının yaptığı bu işten nasıl haberi olmadığından (!) bahisle meseleyi çözmesi için ağır bir şekilde uyarılmıştı. Rüşvetçi Kethüda Ahmed'in ailesiyle Rodos'a nefy olunması emredilmişken daha sonra ferman ile cezası hafifletilerek hiçbir işe karışmaması şartıyla Kandiye'de oturmasına müsaade edildi.⁵⁵⁴ Fakat yine fitne ve fesat işlerinden geri kalmadığı anlaşılan Kethüda Ahmed, bu kez de Bozcaada'da kalebendliğe mahkûm edilerek cezalandırıldı.⁵⁵⁵

Metropolit Kostantin hakkındaki bu bilgi kilise teşkilatı üyeleri, devlet görevlileri, yerel idareciler ve reaya arasında geçen bir olay olarak gözükmektedir. Fakat burada asıl mesele bir şekilde devlet eliyle yetki kazananların para kazanma uğruna kurdukları ağı gösteren örneklerden biri olmasıdır. Bu durum kilise görevlilerinin yerli-yabancı kavramları etrafında gruplaşmaları ve taşranın elitleri haline gelen üst düzey kilise görevlilerinin, bölgelerinden Divan-ı Hümayun'a uzanan faaliyetlerini de gösteren bir örnektir. Olay resmi kayıtlara göre böyledir. Bu olayların arkasında başka ne gibi gelişmeler yaşandığından bahsedilmemekle beraber, maddi hırslar ve dinî anlamda da makam-mevki mücadelesinin ipuçlarını yakalamamızı sağlamaktadır. Ve anlaşılan o ki olan yine kanunî ya da kanun dışı para toplanmasının muhatabı olan reaya olmaktadır.

Metropolitlerin görev yaptıkları bölgeyi terk etmeleri veya İstanbul'da bulunmaları pek istenen bir durum değildi. Fakat metropolitler özellikle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, bölgelerine gitmek yerine mukataa ve malikâne tasarruf edenler gibi yerlerine vekiller tayin ederek İstanbul'da; Boğaziçi ve Adalarda ikamete başlamışlardı. Bunun üzerine Patrikhane ile ilgili işlerini bahane ederek İstanbul'da kalan metropolitlerin, metropolitlik bölgelerine dönmeleri ferman ile emrolunmuştur. Buna göre metropolitler eğer İstanbul'a gelirler ise metropolitlikleri başka rahiplere verilecek, kendisi de küreğe konulacaktı. Eğer gelmelerine patrik tarafından izin verilir ise kendisi de padişahın gazabına uğrayacaktı.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ BOA.A.DVNSMHM.d.122.106/295 H.1126 M. 1715.

⁵⁵⁵ İbrahim Şimşek, *123 Numaralı Mühimme Defteri (1127/1715) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014. s. 96.

⁵⁵⁶ BOA.AE.SMST.III.157-12363 H. 1181 M. 1767

Metropolitlerin yetki ve sorumluluk alanları kaynaklardaki tabir ile *kadîmden* belirlenmiş idi. Her metropolit kendisine verilen berat ve metropolitlerin yetki ve sorumluluk alanına giren bölgedeki kadılara gönderilen fermanlar ile kendilerine verilen yetkilerini kullanma hakkına sahip olmaktaydılar. Metropolitler *taht-ı iltizamında* olan yerlerdeki reayanın *umûr ve hususâtını rüyete* yetkili idiler. Buna göre Rum reayanın dinî konulardaki işlerini (ayinler, nikâh, boşanma, vergi toplanması vs.) yürütme metropolitlerin asli görevi idi. Bölgede yaşayan *mutavattın* reaya, metropolitlerin dini alandaki yetkilerinin muhatabı olarak *üzerlerine edâsı lazım gelen* vazifelerini yerine getirmek zorundaydı. Metropolitin yıllık toplayacağı gelir, reaya sayısı ile doğru orantılı idi. Bu da metropolitlerin vergi ve ücret toplayabilecekleri Rum reayanın fazla olmasını istediklerinden kendi aralarında sınır ve bölge tartışmalarını meydana getirebilmekteydi.

Metropolitlerin birbirlerinin yetki alanlarına müdahale etmeleri nedeniyle anlaşmazlık çıktığında, yetki alanına müdahalede bulunduğu iddia eden metropolit Patrikhaneye bu durumu bildirirdi. Patrikhane tarafından Divan-ı Hümayun'a sunulan arzuhal sonucunda bu konudaki meseleler için Piskopos Mukataası Defterlerine müracaat edilir ve buradaki kayıtlara göre karar verilirdi. Yenişehirfenar metropoliti ile Çatalca (Farsala) metropoliti arasında yaşanan, bazı köyler üzerindeki yetki tartışması bu duruma bir örnek olarak verilebilir. İstanbul Rum Patriği ve Cemaat-i Metropolitân, Divan-ı Hümayun'a Osmanlı ile Avusturya-Rusya savaşı sırasında ordu Şumnu sahrasında iken bir arzuhal göndererek Yenişehirfenar metropoliti Meletyos'un bu köyler üzerindeki yetki talebini iletmışlerdir. Bu talep üzerine yapılan incelemelerde, bu konuda önceden verildiği belirtilen emr-i şerifin ordu-yı hümayunda bulunan defterlerden bakılmasına rağmen kaydının bulunamamıştır. Bundan dolayı bahsedilen köylerin Yenişehirfenar metropolitliği tarafından idaresinde mahzur olduğu hakkında ferman çıkmıştır.⁵⁵⁷ Bir müddet sonra Patrikhaneden yine bu konuda Divan-ı Hümayun'a bir arzuhal sunulmuştur. Buna göre Çatalca metropolitliğine bağlı olan Sinekli, Sarıkaya, Hacıobası ve Papas karyeleri reayası Çatalca metropoliti Neofitos'u kendilerine metropolit olarak seçtiklerini bildirmişler ve bu durum daha önce verilen H. 1200 M. 1786 tarihli fermanın görülüp derkenar olunması ile

⁵⁵⁷ ...Yenişehirfenar ve kadîmden kazâ ve nevahi ve kurâsının ve metropolidi Meletyos nam rahibin iltizâmında olan Hacıoba ve Sarıkaya ve Bağbaşı ve ... isimleriyle tesmiye kuralar ez-kadîm metropolid-i mersûm tarafından zabt ve kurâ-i mezkûrlarda mutavattın re'âya taifesinin ayinlerin icrâ ve umûr ve hususların rü'yet ve ber-mûceb-i şurût üzerlerine edâsı la'zım gelen mâl-ı mirî ve rûsûmât-ı mu'tâde-i sâirelerin metropolid-i mersûm veyâhud tarafından ta'yin iylediği vekil ve adamları cem' ve tahsil idegelmişler iken karîbü'l-ahddan berü Farsala ta'bir olunur Çatalca metropolidi ___ nam rahib kurâ-i mezkûrede mutavattın re'âyaya vaz'-ı yed idüb metropolid-i mersûmu gadr ve mâl-ı mirînin tedennisine... BOA.KK.d_2542_21_82/1 H.1204 M. 1790

Çatalca metropoliteninin beratı H. 1205 M. 1791 tarihinde tecdid edilmiştir.⁵⁵⁸ Bu durum reyanın metropolitlik sınırları konusunda tartışma yaşanan yerlerde, kadîme atıf yapılan bir arzuhal ile kendi metropolitlerini belirleme konusunda etkili olduklarını gösterdiğinden önemli bir örnektir.

Yine metropolitlerin piskoposlara müdahalesine bir örnek bir olay H. 1218 M. 1803 tarihli bir hükme göre Girit adasında yaşanmıştır. Petras piskoposu Yovakim, kendi sorumluluğundaki bir köyün işlerine Girit metropoliti ve reyanın müdahale ettiğinden yakınmaktadır.⁵⁵⁹

Reyanın da hangi metropolitin sorumluluğunda olduğu meselesi metropolitler arasındaki anlaşmazlık konularından birisi olmuştur. Bu meseleye bir örnek olarak *maden reyası* olarak tabir edilen ve yaşadıkları bölge dışında madenlerde çalışmak için başka yerlere gidenlerin, hangi metropolitin sorumluluğunda olduğu konusunda yaşanan tartışmalar verilebilir. Bu tartışmalara örnek olarak 2 Cemaziyelevvel 1205 (M. 7 Ocak 1791) tarihli ve Diyarbekir valisi ve Diyarbekir Kadısına yazılan hükümde anlatılanlar verilebilir. Bu hükme göre Ergani ve Keban madenlerine Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun'dan el-Hac Yusuf Ağanın *emin* tayin olunduğu, madenle ilgili konularda kendisinin yetkili olduğu ve kendisinden başka kimsenin madencilere karışmaması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁶⁰ Yine buradaki madenlerde çalıştırmak üzere Gümüşhane kazalarından madenci tedariki için Gümüşhane maden emini ve silahşörân-ı hassadan Mehmed Emin'e yazılan hükümde, Ergani ve Keban madenlerinde çalıştırılmak üzere madenci tedarik etmesi istenmiştir.⁵⁶¹ Ülke içerisindeki madenlere usta ve işçi olmak üzere insan gücü sağlamak konusunda önemli bir yeri olan Gümüşhane reayasına,⁵⁶² Diyarbekir ve Trabzon metropolitliklerinin yetki ve sorumluluk bölgesindeki madenlerde çalışmakta iken bu bölgelerin metropolitleri tarafından kendi reayaları gibi muamele edilmek istenmiştir. Hatta bunun için ferman dahi alınmıştır. Bu konudan rahatsız olan madenciler bir arzuhal sunarak Keban, Ergani, Gümüşhane ve Bozkır madenlerinde istihdam olunduklarını, bir madenden başka madene gittiklerinde ve işledikleri madenlerde buldukları zaman, kendilerinden

⁵⁵⁸ ...Çatalca ve tevabii olan Sinekli ve Sarıkaya ve Hacıobası ve Papas karyeleri reyası ayinlerini icra ve rüsum-ı miriye tahsil için bil-intihab bundan akdem münasip gördükleri işbu darende-i fermân Neofitos nam rahib hutimet avakibuhu bilihayr vekil nasb ve tayin olunub... BOA.KK_d_2542_21_95/2

⁵⁵⁹ BOA.KK_d_2542_23_28/9

⁵⁶⁰ BOA.C.DRB.00048.02371.001

⁵⁶¹ BOA.C.İKTS.00005.00205.001

⁵⁶² Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyıl Boyunca Gümüşhane Madenlerinden Diğer Maden Ocaklarına İstihdam Amaçlı Teknik Eleman Nakli", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, C. I., Trabzon, 2007, s. 285-293.

ayinleri üzere Gümüşhane metropolitinin sorumlu olması gerektiğini bildirmişlerdir. Arzuhalin devamında, ellerinde bulunan emr-i şerifler gereğince kendilerine diğer metropolitlerin müdahale etmemesi gerektiğini belirten madenciler, buldukları yerlerin metropolitlerinin, kadîme aykırı olarak ayin yönü ile -ki buna dini ücretler de girmektedir- üzerlerinde sorumluluk sahibi olmak iddiasında olduklarından şikâyet ederler. Madencilerin bu talebini içeren arzuhal, yetki alanı gereği Darphane nazırına sevk edilir. Sonuçta madencilerin bu müdahalenin engellenmesi yönündeki taleplerine uygun olarak H. 26 Receb 1205 M. 31 Mart 1791 tarihinde bir ferman verilmiştir.⁵⁶³

Bu konu metropolitlikler arası bir mesele olarak Piskopos Mukataa Defterlerine de yansımıştır. 4 Cemaziyelahir 1205 (8 Şubat 1791) tarihli bir hükümde, Diyarbakir metropoliti ve Gümüşhane Metropoliti arasında yetki alanına müdahaleden dolayı ortaya çıkan bu anlaşmazlık Patrikhane tarafından Divan-ı Hümayun'a (Şumnu Ordugâhı) taşınmıştır. Buna göre Gümüşhane Ergani, Keban ve Espiye madenlerinde madencilik yapan Rum reyanın işlerini Diyarbakir metropoliti görmek istemiş hatta bu konuda bir şekilde emr-i şerif de almıştır.⁵⁶⁴ Buna karşı çıkan Gümüşhane metropoliti bu durumun *kadîme mugayir* olduğundan bahisle kendinden önceki metropolite verilen emr-i şerifi delil göstererek Diyarbakir metropolitine verilen emr-i şerifin iptalini talep etmiştir.⁵⁶⁵

Piskopos Mukataası Defterlerinde sıkça karşılaşılan bir müdahale konusu da diğer patrikhaneler adına sadaka toplayan ruhbana, sadaka toplamak için buldukları yerlerin metropolitleri tarafından yapılan engellemeler ve çıkarılan zorluklardır. Özellikle geliri sadaka ve vakıflara dayalı olan Tûr-i Sina Manastırı keşişleri sadaka toplamak gayesiyle yola çıktıklarında bu müdahalelerden korunmak adına sık sık Divana başvurarak ferman talep etmişlerdir.⁵⁶⁶

Metropolitlerin müdahalelerine karşı reyanın korunmasının esas olduğu, bu konudaki hükümlerde reyanın taleplerine önem verilmesinden anlaşılmaktadır. Nasıl ki reaya tarafından vergi toplanmasına zorluk çıkarıldığında metropolitler ve vekilleri reayayı

⁵⁶³ BOA.AE.SSLM.III.00392-22665.001

⁵⁶⁴ Bu fermanlar sadrazam Şumnu'da iken burada verilen kararlardır. III. Selim dönemi layihalarında, art arda ve her konuda ferman yazılmasının fermanların etkisini ve itibarını azalttığından bahsedilir. Özellikle savaş dönemlerinde sadrazamın ve tüm bürokrasinin orduyla birlikte cepheye gitmesinin, İstanbul'da, kalemlerde görülen işlemlerin aynısının savaş sırasında görülmesinin ve tüm işlerden sadrazamların sorumlu olmasının bürokratik işleyişi zor bir hale getirdiği de dile getirilmektedir. Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar", *Bellekten*, C.76, S. 275, Nisan 2012, s. 97/102. Bu da ferman talep edilen mesele hakkında tetkikin tam yapılamamasına ve kanuna uymayan kararlar alınmasına neden olabileceğini akla getirmektedir.

⁵⁶⁵ BOA.KK_d_2542_21_92/1

⁵⁶⁶ BOA.KK_d_2542_22_44/2

şikâyet hakkına sahip oluyorsa reaya da kendilerinden haksız yere para talep eden kilise görevlilerini şikâyet hakkına sahiptirler. Her ne kadar Piskopos mukataası defterlerinde kilise teşkilatı görevlileri ile ilgili talep ve şikâyetler yer alsada reaya şikâyetlerinden bazılarının Piskopos Mukataa Defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Burada ayırım diğer şikâyetlerden farklı olarak konunun reaya ve kilise teşkilatı arasında vergilerin toplanması konusunda olmasından ileri gelmektedir. Böylece mesele Piskopos Mukataasının görev alanına girmiş olup Böylece konu ile ilgili muamelat, diğer bürolarla koordineli olarak Piskopos Mukataa Kalemi üzerinden yürür. Piskopos Mukataa Defterlerine göre bir örnek üzerinden süreç şu şekilde işlemektedir: Gelibolu sancağına bağlı Limni adasındaki Piskopi karyesi reayası, Piskopi manastırına ait olan çiftliklerden, metropolitin usulsüz olarak miri rüsum talep ettiğini arzuhal ile bildirilmiştir. Durumun reyanın ilettiği doğrultuda olduğu Defterhanedeki icmal ve mufassal defterlerin incelenmesi ile anlaşılmıştır.⁵⁶⁷ Bunun üzerine daha önce metropolitin talebi üzerine verilen hüküm⁵⁶⁸ iptal (terkin) edilmiştir. Hükümün baş tarafına da önceki hükümün iptal edildiği *kaydı balada beşinci kağıdda olmağla terkin çekilmiştir* ifadesi yazılarak belirtilmiştir.

3.2.2.4. Diğer Kilise Görevlileri

Piskopos Mukataa Defterlerine göre Patrikhane tarafından topladıkları vergileri merkeze göndermeyen kilise teşkilatı görevlileri şikâyete konu olan bir diğer gruptur. Bu görevlilerin cezalandırılması için Patrikhane tarafından Divan-ı Hümayun'dan emr-i şerif talep edilmiş ve buna istinaden ilgili kadılara hükümler gönderilmiştir.⁵⁶⁹

Gelirleri Patrikhaneye ait olan bazı manastırlarda bulunan keşişlerin, bu geliri zimmetlerine geçirmeleri (*ekl ü bel'*) sıkça karşılaşılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gibi durumlarda patrik ya da bölgenin metropoliti tarafından manastır hesaplarının kontrolü ve bir suiistimal varsa müsebbiplerinin cezalandırılması için Divan-ı Hümayun'dan alınan ferman ile patrikhaneden bir görevli gönderilmekteydi. Bu görevliye

⁵⁶⁷ BOA.KK_d_2542_23_7/2 H. 1214 M. 1799

⁵⁶⁸ BOA.KK_d_2542_23_3/4

⁵⁶⁹ *tasaddukâtı tama'-i ham ta'yin ve bazı kimselere istinâden muhasebelerin rüyetinden imtina'* BOA.KK_d_2542_22_57/5 ; ...*Tokad Metrepolidi iltizamına dâhil Sivas sakinlerinden Keşişoğlu Aleb nam zimmi zimmetinde olan mirî rüsum edasından teallül ve muhalefet iylediğin bildürüb mahallinde şer'le görölüb ber-müceb-i şurût zimmetinde olan mal-ı mirînin tahsiline hakimü'l-vakt olanlar şer'le mu'avenet idüb...* BOA.KK_d_2542_22_51/1 ; ...*yekdîl ve yekcihet olan vekiller bir müddeiden beri kilise ve manastırların emlakından hasıl olan iradını vesair reaya fukarasından kiliseleriçin cem' ve tahsil iyledikleri tasaddukâtı tam'a-i ham ta'yin -birle bazı zî-kudret kimselere istinaden muhasebelerin rû'yetten imtina' ve bu vecihle gadri külli iylediklerin...* BOA.KK_d_2542_22_55/6

işini yaparken yardımcı olunması ve hiç kimse tarafından müdahale ettirilmemesi konusunda ilgili kadıya hükümler de gönderilirdi.⁵⁷⁰

3.2.2.5. Kocabaşılar

Osmanlı şehirlerinin en küçük yönetim birimi olarak görünen mahalleler genel olarak aynı dinî ve sosyal çevreye ait insanları barındırmakta ve böylece bir birlik görüntüsü vermektedir.⁵⁷¹ Müslüman mahallelerinde yaşayanların sorumluluğu *imamlara*, gayrimüslim mahallelerinde yaşayanların sorumluluğu ise *papaz* veya *koçabaşılara* bırakılmıştı. Bu sorumluluk vergilerin düzenli toplanmasından çocukların eğitimine, sosyal dayanışmadan dini yapıların bakım ve idaresine kadar uzanan bir alanı kapsamaktaydı. Özellikle Tanzimat'a giden süreçte imam ve papazların kısmen devreden çıkarılmasıyla muhtar ve kocabaşılar devlet nezdinde mahallelerden sorumlu hale geldiler. Kocabaşılar, dinî hizmetlerin yanı sıra, bazı önemli idari ve adlî yetkilere sahip olmuşlardır. Doğum, ölüm, evlenme, boşanma ile seyahat ve yer değiştirme gibi nüfus hareketlerini izleme ve kaydetme yetkisi de bunlara verilmişti.⁵⁷² Kocabaşıların, Müslüman âyanın karşılığı olarak gayrimüslimlerin ileri gelenleri oldukları da iddia edilmektedir. Bazı bölgelerde kocabaşı ile aynı statüdeki görevliler için *çorbacı* tabiri de kullanılmıştır.⁵⁷³ Çoğunluğu din adamlarından oluşsa da dini kimlikleri ikinci plandadır. Kilise teşkilatı üyeleri ile reaya idaresinde birlikte bazı görevleri yerine getirseler de Osmanlı kaynaklarında, *reaya vekilleri* olarak da nitelendirilen kocabaşılar, kilise teşkilatının doğrudan bir üyesi olmayıp aslen devlete karşı sorumludurlar.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ BOA.KK_2542_23_13/3

⁵⁷¹ Osmanlı şehirinde mahalle, bir camiin, zaviyenin veya imaretin çevresinde kurulan meskenlerden oluşan veya birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensupları veya aynı inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan bir ünedir. Osmanlı şehirlerinde genellikle Müslümanlar ile gayrimüslimlerin oturdukları mahalleler farklıdır. Bununla beraber bir dini cemaate ait olduğu anlaşılan mahallelerde başka din mensuplarının yaşayamayacağı gibi katı bir kural yoktur. Osmanlı döneminde aynı mahallede yaşayanlar birbirlerine müteselsilen kefildir. Bununla vergilerin eksiksiz toplanması ve genel güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" Osmanlı Araştırmaları IV, İstanbul, 1984, s.69,73; Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1700-1922*, s. 259-260, Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 50-51.

⁵⁷² Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teba'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990. s. 101, Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 328.

⁵⁷³ Özcan Mert, *Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşıları (1839-1876)*, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.13, S.35, s.139.

⁵⁷⁴ Filiz Yaşar, "18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşılık: Görev İçin Aranılan Nitelikler ve Kurumsal İlişki Biçimi", *Turkish Studies*, Volume 13/8, Spring 2018, s. 281.

Bazı bölgelerde cizyenin maktu' olarak toplanmasında kocabaşlar yetkili idi. Bu durumu şahsi çıkar elde etmek için kullanan kocabaşlar da vardı.⁵⁷⁵ Kocabaşların kilise teşkilatı görevlilerinin yetki ve sorumluluk alanına müdahaleleri ruhban tarafından yapılan şikâyetlere konu olmuştur. Bu müdahaleler genellikle ehl-i örf ve bölgenin ileri gelenleri ile hareket ederek kilise ve manastır gelirleri yanında bunların vakıflarının arazi ve gelirlerine müdahale şeklinde yaşanmaktadır. Neticede kocabaşların bu tür müdahalelerinin önlenmesi ve haksız olarak elde ettikleri gelirin hesaplarının görülerek bu haksızlığın giderilmesi hükümleri verilmiştir.⁵⁷⁶

3.2.2.6. Vladikalar

Özellikle Karadağ'da bölgenin ileri gelenlerinden seçilen vladikaların, bölgelerindeki cemaatlerini devlet nezdinde temsil ve vergilerini toplama görevi vardı.⁵⁷⁷ Zamanla vladikalık, Balkanların birçok yerinde karşılaşılan dini-idari bir görevli haline gelmiştir. Mühimme kayıtlarında *keferenin vladikası* olarak tanımlanmışlardır. Pişkeş ödeyerek beratlarını alırlar ve görevlerine bu şekilde başlarlardı. Bu beratlarına istinaden işlerine müdahale edilmemesi yönünde hükümler verilirdi.⁵⁷⁸ Eflak'ta ise vladikaların diğer ruhban gibi voyvodaya bağlı olduğu görülmektedir.⁵⁷⁹ Vladikalar zamanla kendi bölgesinde cemaati üzerinde söz sahibi olan, Eflak ve Boğdan müstesna olmak üzere⁵⁸⁰, topladığı

⁵⁷⁵ Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, s.116.

⁵⁷⁶ BOA.KK.d.2542_22_35/1

⁵⁷⁷ Karadağ vladikaları kabileler arasındaki seçimle işbaşına gelen Ortodoks metropolitlerdir. Kendilerine prens-piskopos da denilmektedir. Esmâ Gündüz, *Karadağ İsyanları ve Osmanlı Hakiyetinin Çözülme Süreci (1697-1830)*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniveristesii Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022, s.36.

⁵⁷⁸ BOA.DVNSMHH.d.77/359 H.1014

⁵⁷⁹ BOA.d.DVNSMHH.d.127/1204.H.1130

⁵⁸⁰ 1544 yılında Eflak ve Boğdan'da 100 altın karşılığında Ohri Patrikliğinden ayrılarak İstanbul Rum Patrikliği iltizamına girmiştir. Böylece Patrik Yeremya'nın hazineye ödeyeceği miktar, yılda 4.100 altın olmuştur. BOA.KK.d.62/500/1 H. 951 M. 1544. Bu bağlılığın Eflak ve Boğdan'ın Fenerli ailelerce idare ettirilmesine kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. H. 1051 M. 1641/1642 tarihli deftere göre İstanbul Patriğine tâbi olarak Eflak metropoliti 200, Boğdan metropoliti 100 altın pişkeş ödemekle yükümlü idi. BOA.KK.d.2539_50/2, H. 1129 M. 1717 tarihli kayda göre bu durumun değiştiği, metropolitlik yerine vladikalık olarak tanımlanan Eflak'ın dinî reisinin kaydının defterden çıkarılması (battal) ile hem İstanbul patrikliğine tâbiliğinin ortadan kalktığı hem de Piskopos Mukataa Kalemî'nin vazife alanından çıktığını göstermektedir. BOA.KK.d.2542.28/5 Dimitri Kantemir'in Rus İmparatoru Petro tarafına geçmesi ile yerli ailelere güven kalmadığından 1716 (H. 1128) yılından itibaren Fenerli aileler özellikle Divan-ı Hümayun tercümanları Eflak ve Boğdan'a idareci olarak gönderilmeye başlandı. Voyvoda olarak anılan bu idareciler sıklıkla azl edildiklerinden Osmanlı hazinesine göndermeleri gereken yıllık meblağı buranın halkından hızlıca toplamaya çalışmakta ve bu da ahaliye zulm ve eziyete neden olmaktaydı. *Tarih-i Cevdet*, 1. Kitap s. 249

vergileri patrikhaneye göndermesi gereken dini-idari bir görevli haline gelmiştir.⁵⁸¹ Fakat kendileri de diğer ruhbanın işlerine müdahale ettiklerinden şikâyetlere konu olmuşlardır.⁵⁸²

3.2.2.7. Varisler

Zimmiler vasiyet olarak kilise ve manastırlara bir takım mal ve mülk bağışlayabilmekte; bu mal ve mülk bu kişi öldükten sonra kilise teşkilatı görevlileri tarafından zabt edilmekteydi. İslam hukukunda olduğu gibi zimmiler de mallarının üçte birini (*sülüs mal*) kilise ve manastırlara, Patrik ve diğer kilise teşkilatı mensuplarına olmak üzere vasiyet ederek bırakabiliyorlardı. Bu vasiyete konu olan mal ya da mülk varislerden izn-i şer'le alınmaktaydı.⁵⁸³

Bu taksim esnasında varisler konuya müdahil olup vasiyeti tanımadıklarını ifade ederek kiliseye vakfedilen mal ve mülkü vermekten kaçındıkları durumlar da yaşanmaktaydı. Bu durum, kilise teşkilatı görevlileri tarafından yapılan şikâyetler sonucunda Divan-ı Hümayun'a bildirilirdi. Piskopos Mukataa Defterlerine müracaatla konu açıklığa kavuşturulur ve varisler tarafından yapılan bu tür müdahalelerinin önlenmesi için ilgili kadıya hükümler yazılırdı.⁵⁸⁴

3.2.2.8. Eşkılar

Metropolitler ve vekillerinin özellikle vergi tahsili sırasında eşkıyalar tarafından gasp edilmeleri sıkça rastlanan bir durumdur. Bu durumdan korunmak ve bölgedeki idarecilerin yardımının sağlanması için Divan-ı Hümayun'a arzuhaller sunulmuştur. Bu arzuhaller, hem böyle bir olayın yaşanmaması hem de yaşanır ise gereğinin yapılması için konu ile ilgili ferman taleplerini içermektedir. Eşkıya tarafından paraları, eşyaları hatta elbiseleri zorla kendilerinden alınan ruhbanın mağdur edilmemesi için başta kadılar olmak üzere bölgedeki görevlilere hükümler gönderilmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ BOA.C.ADL.102-6115. H.1223 M. 1808/1809

⁵⁸² BOA.KK_d_2542_22_12/3

⁵⁸³ BOA.KK_d_2542.16/1

⁵⁸⁴ ... *Midillü Ceziresinde Molova kazasında bundan akdem mürd olan olan Kara Benac? nam zimmi hâl-i hayatında Kudüs-i Şerif fukârasına vasiyet iylediği bir kıta zeytun bağçesi mahallinde ma'rifet-i şer'le görüleb bağçe-i mezkûri zabtiçün patrik-i mersûmun vekili mersûma bir kıt'a hüccet-i şer'ie i'tâ olunub ba'de'l-zabt ahere kasr-ı yed olunmuşiken bu esnada hâlik-i mesfûrun vârisleri zuhûr biz mürdümüzün vasiyet ve vakfını tutmazı deyü hilâf-ı şer'-i şerif ve mugâyir-i şurût-ı berât-ı âlişânım vasiyetini zabt dâiyesiyle rencide ve te'addi...* BOA.KK_d_2542_23_30/2 H. 1218 M. 1803

⁵⁸⁵ BOA.KK_d_2542_23_15/2

3.2.2.9. Katolik (Efrenç/Frenk) Taifesi

Kanuni Sultan Süleyman ile Fransa Kralı I. François arasında 1536 yılında imzalanan anlaşma ile Fransız tacirlere ticaret özgürlüğü ve gümrük muafiyeti tanınmıştı. Fransa ile 1604 yılına kadar yapılan anlaşmalarda Fransa'nın Osmanlı ülkesinde yaşayan Katolikleri himayesine yönelik bir madde bulunmamaktaydı. Fakat 1604 yılında yapılan imtiyaz anlaşması ile Fransa tarafından Katoliklerin hamiliği için gerekli zemin oluşturulmuştu. Sonunda 1673 yılındaki anlaşma ile Fransa'ya Osmanlı ülkesinin tamamını kapsayacak bir şekilde Katolikleri himaye hakkı verilmişti. Bu konuda Fransa elçisi ve konsolosları muhatap kabul edilmekteydi.⁵⁸⁶

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Katolik misyonerler İstanbul, Ege adaları ile Kudüs'e gelmeye başlamışlar ve Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar üzerinde misyonerlik faaliyetleri ile etkili olmuşlardı. Osmanlı idarecileri ise Rum ve Ermenilerin üzerindeki Katolik misyonerlerin etkisini engellemeye çalışıyordu.⁵⁸⁷ Piskopos Mukataa Defterleri incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğunda Katoliklerin faaliyetlerinin Patrikhanece üzerinde önemle durulan bir şikâyet konusu olduğu görülür. Bu durum, cemaatlerini misyonerlerin faaliyetlerine karşı korumak isteyen Patrikhanenin tepkisine yol açmaktaydı.

Kudüs Kamame (Kıyamet / St. Sepulchre) Kilisesi üzerinde yaşanan hâkimiyet mücadelesi, Rumlar ile Katolikler arasındaki çekişmenin en önemli konusunu oluşturmaktadır.⁵⁸⁸ Hatta bu çekişme bazen şiddetli kavgalara neden olmuştur. Katoliklerin temsilcisi Fransa Elçisi Şövalye dö Verjen'in tavrına göre gece yarısı Katolikler Kamame kilisesinde ayinleri ile meşgul iken başlarında Rumların ileri gelenlerinden olan kalabalık bir grup Katolik rahiplere saldırmışlardır. Fransa elçisi Kudüs kadısının arz ve ilam ettiği bu durumun sorumluları olan 4 kişinin ebediyen nefy edilmelerini talep etmiş kiliseden çalınan değerli eşyaların da tazmin edilmesini istemiştir.⁵⁸⁹

Katolik mezhebinin yayılmaya başlaması, Osmanlı tarihyazımında da olumsuz bir gelişme olarak ele alınmaktadır. Vak'ânüvis Ahmed Vasıf Efendi özellikle Ermeniler

⁵⁸⁶ Abdurrahman Bozkurt, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", *Tarih Dergisi*, S. 52, 2010, s. 126-129.

⁵⁸⁷ Elif Bayraktar Tellan, "Sürgün Patrik, Kayıp Keşiş ve İstanbul'da Bir Ayaklanma: On sekizinci yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi", *Ayşegül Keskin Çolak'a Armağan Tarih ve Edebiyat Yazıları*, Ed. Çolak H., Kocabıyığılu Çeçen Z., Demirakın N. I., Kebikeç Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 100-101

⁵⁸⁸ Kilisedeki mezhepsel mücadelenin mekana yansımaları hakkında bkz. Oya Şenyurt, "Kudüs Kamame/Kıyamet Kilisesi (St. Sepulchre): Mezheplerin Biraradılığı-Mekanın Parçalanması", *Sosyolojca*, S. 3, 2012, s.75-88

⁵⁸⁹ BOA.TS.MA.e.715-67 H. 1187 M. 1774

arasında Katolikliğin yayılmasının malî yönüne dikkat çekerek Katolikliğe giren Ermeni sarraf ve tüccarların çeşitli yollar ile topladıkları paraları çevirdikleri dolaplar ile nasıl Avrupa devletlerine gönderdiklerinden bahseder. Ona göre bu çark şöyle işlemektedir. İşleri gereği insanlardan oldukça yüklü para toplayan bu sarraflar ve tüccarlar ödemelerinin, alacaklarını karşılayamadığını iddia ederek, kendilerini iflas etmiş gibi gösterirler. Buna mukabil hapse atılırlar ve birkaç ay hapis yattıktan sonra devreye elçiler girer. Tüccar ya da sarraf her kimse, elinde borcunu ödeyecek bir şey olmadığı konusunda alacaklıları elçiler tarafından bir şekilde ikna edilir ve bunların hapisten kurtulmaları sağlanır. Toplanan para ise çoktan yurt dışına gönderilmiştir.⁵⁹⁰

Fransa'ya tanınan imtiyazlar çerçevesinde, elçilikleri vasıtasıyla piskoposluklar üzerinde yetki ve sorumluluk sahibi olan Fransa bu yetkisini Sere,⁵⁹¹ İstendil,⁵⁹² Sakız,⁵⁹³ Andro,⁵⁹⁴ Santorin,⁵⁹⁵ Nakşa ve Pare,⁵⁹⁶ gibi adaların Katolik piskoposlarının atanma süreçlerinde kullanmıştır. Böylece bu piskoposluklar İstanbul Rum Patrikliğinin yetki ve sorumluluğunun dışında kalmaktaydı. Fransa'nın zaman içerisinde Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin hamisi haline gelerek bunlar üzerinden siyasi gayeler gütmesi, Osmanlı idaresinin de hoşnut olmadığı bir durumdu. Bu durum özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı idaresi ile mezhep değiştirme konusunda benzer endişelere sahip olan patrikhaneyi, nizamın korunması adına ortak bir noktada buluşturuyordu. Yine bu durum, patrikhanenin Osmanlı düzeni içerisinde daha da öne çıkmasını sağlamış, ayrıca patriklerin Osmanlı nezdindeki itibarlarını da arttırmıştı.⁵⁹⁷

Yoğun bir Katoliklik propagandasına maruz kalan Ermeniler için durum daha değişik bir hal almıştır. Osmanlı İdaresi 1831 yılında ilk Ermeni Katolik patriği Agop'u atamak zorunda kalır.⁵⁹⁸ Bu atamanın öncesinde yaşananlar özellikle Fransa elçisinin bu konudaki etkisini ortaya koymaktadır. Fransa elçisi konu ile ilgili gönderdiği yazıda Ermeni Katoliklerin tüm sorumluluğunu alacak görevlinin Osmanlı idaresinin planladığı gibi

⁵⁹⁰ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, Yayına Hazırlayan Mücteba İlgürel, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s.109-111.

⁵⁹¹ Fransa Elçisi Baron dö Şato'nun arzuhali üzerine, ölen Sere adası piskoposu Rahip Domeniko'nun yerine Rahip Anton'un tayin edilmesi, *piskopos defterlerinde* kaydı bulunmamasına rağmen, ahidnâme-i hümayun'a göre uygun görülmüştür. BOA.AE.SMST.II.106-11479 H.1109 M. 1698

⁵⁹² BOA.KK_d_2542_22_10/1 H. 1206 M. 1792

⁵⁹³ BOA.KK_d_2542_21_71/1 H. 1203 M. 1789

⁵⁹⁴ BOA.KK_d_2542_22_59/5 H. 1208 M. 1794

⁵⁹⁵ BOA.KK_d_2542_22_20/7 H. 1207 M.1792

⁵⁹⁶ BOA.KK_d_2542_23_14/1 H. 1216 M. 1801; BOA.KK_d_2542_22_107/9 H. 1212 M. 1797

⁵⁹⁷ Bayraktar Tellan, *The Patriarch and the Sultan*, s. 255

⁵⁹⁸ BOA.HAT.119-9952 H.1246 M. 1831; BOA.KK.d_2542_32_3/1 H. 1246 M. 1831

piskopos değil, patrik olması gerektiğinde ısrar etmişti. Elçinin bir diğer talebi de atanacak Katolik patriğinin, Rum ve Ermeni patrikleri ile aynı haklara sahip olmasıydı. Bu taleplerin kısa süre sonra Osmanlı idaresince kabul edildiği görülecektir.⁵⁹⁹ Katolik patrikliğinin kurulması ile patriklikle ilgili kayıtlar, diğer patriklikler gibi Piskopos Mukataa Kalemi tarafından tutulmaya başlanmıştır.⁶⁰⁰

Piskopos Mukataa Defterlerinde Katolik ruhbanın faaliyetlerinden duyulan hoşnutsuzluk ve bunun sonucunda yapılan şikâyetler önemli bir yer teşkil eder. Bölgedeki cemaatini kaybetmek istemeyen metropolitler mezhep değiştirme bu dönemdeki Katolik (Efrenc/Frenk) mezhebine geçişlerin engellenmesini sıklıkla talep etmekteydiler. Patrikhane de dini ve ekonomik endişeler ile taşradan gelen haberleri Divan-ı Hümayun'a bildirmişler ve bu durumun önlenmesi için tedbir alınmasını talep etmişlerdir. Hatta mezhep değiştirenlerin uzak yerlere sürgün edilmesi de bu tedbirlerden biri olarak görülmektedir. Patrikhanenin taleplerini, kadîme uyarak yerinde gören Osmanlı idaresi de yerel Rum ruhbanaya yardım edilmesi ve mezhep değiştirenlerin engellenmesi için bölgedeki kadılara hükümler göndermiştir.⁶⁰¹ Özellikle Antakya Patrikliğinin sorumluluk bölgesindeki Şam, Antakya, Trablus, Sayda, Beyrut, İskenderiye, Lazkiye, Adana, Tarsus, Hama, Humus, Erzurum, Çemişkezek ve Çıldır gibi yerlerin kadılarına, naiblerine ve mütesellimlerine, kılık-kıyafet değiştirerek Rum reayayı Efrenc mezhebine teşvik (ifsad) eden Frenk papazların faaliyetlerinin engellenmesi ve bunların cezalandırılması ile ilgili gönderilen hükümler, misyonerlerin faaliyetlerinin yoğun olduğu bölge adına önemlidir.⁶⁰² Antakya Patrikliği Katolik mezhebine geçenlerden ve Katoliklerin Rum manastır ve kiliselerini ele geçirmelerinden oldukça rahatsız olmuşlardı ki bu konuda çok sayıda arzuhal Divan-ı Hümayun'a gönderilmiştir. Bu arzuhallere cevaben verilen bir hükümde Antakya Patriği Antimos, Trablusşam'da misafir olarak Rum manastırlarında ikamet edenlerin odalarını tamir bahanesi ile kiliseye çevirmelerinden ve *Frenk ayini icra* etmelerinden yakınmaktadırlar.⁶⁰³ Ayrıca konsolos veya tüccar her kim olursa olsun Katoliklere ikamet izni verilmemesi ve bunların Rum manastırlarında ikamet ettirilmemelerini talep etmiştir.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ BOA.HAT.1333-51994 H. 1245 M. 1830; BOA.HAT.1235-48053 H. 1245 M. 1830;

⁶⁰⁰ BOA.KK_d_2542_32_3/1

⁶⁰¹ BOA.KK_d_2542_22_11/3, 24 H. 206. M. 1802

⁶⁰² BOA.KK_d_2542_24_6/8

⁶⁰³ ... *Rum tâifesine mahsus kilise ve manastırların ba'zılarını Katolik taifesi kuvvet-i maliye ile vali ve mütesellimden bir-takrîb buyruldu alub tegallüben zabt ve ba'zı kilise ve manastırların dahi birer mahallini kendülere tahsis ile derûnunda Frenk ayini icrâ ve Sahih Rum re'ayâlarını ifsâd ve ihtilâl iyediklerinden ...*, BOA.KK_d_2542_22_23/2, H. 1207 M. 1792

⁶⁰⁴ BOA.KK_d_2542_23_39/4

Patrikhane tarafından Katolik misyonerlerin ve ruhbanın faaliyetlerinden şikâyetler oldukça fazladır ve bir türlü sona ermemiştir. Bu konu hakkında Piskopos Mukataa Defterlerine yansımış birçok hüküm sureti mevcuttur. Bu da meselenin bir türlü çözülemediği, daha doğrusu Katolik propagandasının önüne geçilemediğini göstermektedir.

3.2.2.10. Gemi Kapudanları

Piskopos Mukataa Defterlerinde usulsüz uygulamaları ile şikâyete konu olan diğer bir grup da gemi kapudanlarıdır. Adamları ile adalardaki manastır mallarından ücret ödemediği yiyip içtikleri ayrıca buldukları yerden ayrılırken manastır ruhbanından reviş? akçesi adı altında para talep ettikleri de görülmektedir.⁶⁰⁵

3.2.2.11. Cizyedârlar

Cizye gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü oldukları bir vergi olarak bu işle uğraşan maliye kalemleri tarafından takip edilmekteydi. Cizye mukataanın alt gelirlerinden olmadığından cizye toplanmasına yapılan müdahalelerle ilgili örnekler Piskopos Mukataa Defterlerinde yer almaz. Bu başlık altındaki mesele yine kilise görevlilerine cizye toplamakla yükümlü olan cizyedârlar tarafından görevi başında olsun ya da olmasın haksız yere ruhbandan cizye talep edilmesidir. 5 Şevval 1221 (16 Aralık 1806) tarihli bir hüküm Çeşme piskoposu ve adamlarının cizye vermediklerinden dolayı tevkif edilmelerini konu edinmekte ve bu duruma önemli bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre sene başında, Muharrem ayında, toplanması gereken cizyeleri vaktinden önce talep eden cizyedârlar, Çeşme piskoposu ve adamlarını cizye vermedikleri iddiası ile *tevkif* ettirmişlerdir. Patrikhaneye bildirilen bu durum arzuhal ile Divan-ı Hümayun'a iletilmiş, sonuçta bu durumun önlenmesi ve vaktinden önce cizye talep edilmemesini içeren hüküm, Çeşme naibine gönderilmiştir.⁶⁰⁶

Sadaka toplamak amacıyla gezen Tûr-i Sina Manastırı ruhbanından cizyedârlar tarafından cizye talep edilmesi sıkça yaşanmaktadır. Fakat sadaka toplamak için buldukları yerlerde kendilerinden cizye talep edilmeyeceği, fermanlarda açık bir şekilde belirtilmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ BOA.KK_d_2542_23_55/7

⁶⁰⁶ ... ehl-i zimmet reâya gurre-i Muharremü'l-haramdan mukaddem bilâ-fermân bir mahalde ahz ve habs olunmayub ve mürurlarına muhâlefet olunmamak ibtidâ-yı evrâk tevzi'i vakti olan gurre-i Muharremü'l-haramda buldukları mahalde sakın cizyesin cizyedâra edâ ve yedine isim ve eşkâli mutabık ... evrâkların alındıktan sonra mürur ve ubûr iyledikleri mahallere ve sâkin oldukları kasaba ve kazâda tekrar evrâk teklifi ve tebdiliyle rencide olunmamak ... BOA.KK_d_2542_23_64/5

⁶⁰⁷ BOA.KK_d_2542_21_82/5 H. 1204 M. 1790

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu sosyal yapısı itibariyle, farklı dinlere mensup birçok cemaati barındırmaktaydı. Osmanlı diplomatiğinde geçen “millet” tabiri bu sosyal yapı içerisinde farklı dinlerden olan toplulukları belirtmek için kullanılmaktaydı. Erken Modern toplum öncesi ya da ulus devlet anlayışından önce böyle bir sınıflandırma kabul görmekte ve işleyişini devam ettirebilmekte idi. Günümüzde bir birleştiricilik örneği ve hoşgörü düzeni olarak sunulan bu idari sistemin, aslında dönemin siyasi, dini, ekonomik ve sosyal dinamiklerinin şekillendirdiği idari anlayışa göre şekillenen bir uygulama olduğu anlaşılıyor.

İstanbul’un fethi ile Rum Patrikhanesi Osmanlı idaresine girmiştir. Bu durum, patrikhaneye bağlı kilise teşkilatının ve Rum cemaatinin lideri olan patriğin devlet nezdinde yerinin belirlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca patrikhanenin dini-sosyal nitelikli ücretleri toplaması sonucunda sahip olduğu servet birikiminin vergilendirilmesi meselesi ortaya çıkmıştır. Bu iki mesele patriklerin ve metropolitlerin göreve pişkeş ödeyerek başlamaları ile pratik bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Patrikler ve metropolitler, görevlerine başlarken pişkeş ödeyerek sahip olabildikleri beratlarla yetkilendirilmiş, böylece patrikhane ve patrikhaneye bağlı kilise teşkilatı, devlet tarafından bürokrasiye dahil edilmiştir. Ayrıca patrikler, bu beratlarla istinaden, cemaatlerinden dini-sosyal ücretleri tahsil etme yetkisini de kullanabilmişlerdir. Bu sürecin takibi amacıyla bir maliye bürosu olarak Piskopos Mukataa Kalemî ihdas edilmiştir.

XVIII. yüzyıldan itibaren Piskopos Mukataa Kalemî’nin ihdası, gelişimi ve Patrikhanenin kurumsal bir yapıya kavuşması, birbirleri ile paralel ilerleyen süreçlerdir. Özellikle 1763 yılından itibaren Metropolitler Kurulu’nun işler hale gelmesi Patrikhanenin kurumsallaşması adına önemli bir gelişmedir. Bu yüzyıl içerisinde büronun defterleri de klasik halini almıştır. Büronun defterleri olan Piskopos Mukataa Defterleri’nde patriğin ve metropolitlerin yetki alanları belirtilmiştir. Kilise teşkilatı görevlilerinin yetki alanı ve görevi dahilinde gerçekleştirdiği faaliyeti sırasında karşılaştıkları müdahaleler patrikhane vasıtasıyla Divan-ı Hümayun’a bildirilmiştir. Bu muamele süreci Piskopos Mukataası üzerinden sürdürülmüştür.

Patrikler dış müdahalelere karşı ve kendi cemaati üzerinde otoritesini sağlamak için devlet gücü ile korunmaktadır. Patrik bunun karşılığı olarak teşkilatı ile yıllık vergileri toplayıp göndermekle yükümlüdür. Bir diğer önemli husus, patrik ve kilise teşkilatı sayesinde reayanın birlik ve beraberliğinin sağlanarak idari açıdan çıkabilecek problemlerin

önlenmesi olarak görülebilir. Bu hem bölgede idari ve ekonomik açıdan düzensizlik istemeyen devlet, hem de cemaatinin kontrolünden çıkmasını istemeyen patrik açısından önemlidir. Bu nedenle özellikle Katoliklerin faaliyetlerine ve bu faaliyetler sonucu mezhep değiştirenlere karşı gösterilen tavırda, devlet ve patriğin işbirliği içerisinde meseleleri çözmeye çalıştığı görülmektedir. Bunda hedef statükonun (nizam) korunması olarak görülebilir. Nizam adı verilen kanuni düzenin devamı için devlet otoritesi ve ona bağlı olarak işleyen patrikhanenin karşılıklı bir ilişkisi vardır.

Patrikhane yürüttüğü ruhani rolün yanı sıra, Osmanlı vergi sisteminin dinamik bir kurumu olarak faaliyet göstermektedir. Gayrimüslimlerin kilise ile ilgili ya da ruhani, vergilerinin toplanması konusu patrikhanenin iç işleyişinin bir unsuru gibi görünmekle beraber, Osmanlı hazinesinin bir gelir kalemini oluşturan, gayrimüslim re'yanın vergilerinin merkeze iletilmesi konusunda pratik bir rol oynamaktadır. Piskopos Mukataası ile taşradaki gayrimüslim reyanın kilise teşkilatına ilişkin dinî vergilerinin tahsili meselesi pratik bir çözüme kavuşturulmuştur. Piskopos ve metropolitler tarafından, piskopos mukataası sistemi ile toplanarak taşradan merkeze aktarılan bu dinî vergiler, Osmanlı malî sisteminin bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vergi kalemleri neticesinde aynî ve nakdî olarak toplanan vergiler Patrikhane vasıtasıyla hazineye aktarılmaktadır.

Piskopos Mukataa Kalemi'nin ürettiği defterler kilise teşkilatı tarafından taşradan patrikhaneye iletilen, görev ve yetkiler ile ilgili şikâyet ve talepleri içermektedir. Bu yönü ile bu defterler, Osmanlı *şikâyet mekanizması*nın kilise teşkilatı ile ilgili kısmını açıklamak konusunda en önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu defterler sayesinde patriğin, metropolitlerin ve piskoposların cemaatleri üzerindeki dini, hukuki ve ekonomik alanlardaki yetki ve sorumluluklarını açıklamak konusunda ilk akla gelecek kaynaklardandır.

Patriklerin veya Patrikhanenin kurumsal olarak Osmanlı bürokrasisinde yer almaları iltizam usulü çerçevesinde çözülmüştür. Piskopos Mukataasının oluşturulması ile patrikhanenin konumu belirlenerek cemaati üzerindeki hem ruhani hem de idari yetkisi güvence altına alınmıştır. Böylece Osmanlı idaresi ile Patrikhane işbirliği içerisinde hem bir gelirin hazineye aktarılmasının çözümü sağlanmış hem de patriğin ruhani yetkisine dayanan idari gücü altında kilise teşkilatı Osmanlı bürokrasisine eklenmiştir. Osmanlı bürokrasisi içerisinde Patrikhanenin kilise teşkilatı ile ilgili resmi işleri Piskopos Mukataa Kalemi tarafından takip edilmiş, arşivi ise Piskopos Mukataa Defterleri olmuştur. Böylece Osmanlı İmparatorluğu gibi bir İslam devletinde Patrikhane kendisine bir yer bulabilmiş, hatta

Osmanlı bürokrasisinin de bir üyesi haline gelmiştir. Patrikhane Osmanlı idaresi tarafından berat ve fermanlar sayesinde kendilerine verilen bu güç ile bir İslam devleti içerisinde olsalar bile teşkilatının işleyişini koruyabilmiş, cemaatleri üzerindeki yetki ve sorumluluklarını da daha güçlü şekilde devam ettirebilmiştir. Sonuç olarak İstanbul Rum Patrikhanesi'nin devletin bürokratik uygulamalarına bağlı olan ve bürokratik usullere göre işleyen bir Osmanlı kurumu olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

A. Defterler

Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.)

2, 3, 5, 34, 35, 39, 52, 77, 80, 115, 118, 122, 129, 133, 136, 139,

Kilise Defterleri (A.DVNSKLS.d.)

10

Piskopos Mukataa Kalemî Defterleri (KK.d.)

2539, 2541, 2542, 2542/1, 2542/2, 2542/5, 2542/6, 2542/8, 2542/10, 2542/11, 2542/15,
2542/17, 2542/18, 2542/21, 2542/22, 2542/23, 2542/24, 2542/25, 2547/27, 2542/28,
2542/29, 2542/31, 2542/32, 2542/33

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)

2775, 3189, 4554, 6004, 7118, 7534, 9824, 11792, 15869, 15884, 19146

Piskoposluk Kalemî Defterleri (D.PSK.d.)

26007, 26010

Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d.)

990, 1883, 5976, 7159, 7186.

Kamil Kepeci (KK.d)

61,62, 258, 2509, 2510, 2775, 5065

Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Defterleri (TS.MA.d.)

2238, 3208, 5793, 6880

Gayrimüslim Cemaatlere Ait Defterler (A.DVNSGMC.d.)

1, 2

Şikayet Kalemî Defterleri (A.DVN.ŞKT.d.)

979

Rumeli Ahkâm Defteri (A.DVNSAHKR.d.)

44

B. Belgeler

İbnülemin Tasnifi (İE.)

Maliye (ML.) 11-1003, 17-1650, 18-1742, 18-1743, 34-3303, 34-3304, 98-9312, 98-9313, 110-10419, 118-11151, 118-11152

Tevcihât (TCT.) 25-2663

Muafiyet (MİT.) 1-3

Ali Emiri Tasnifi (AE.)

SAMD.I 3-211, SAMD.I.3-211, SMMD.IV.64-7595, SMMD.IV.83-9882, SMST.II.17-1694, SMST.II.106-11479, SAMD.III.3-195, SAMD.III.23-2197, SAMD.III.27-2627, SOSM.III.82-6283, SMST.III.21-1431, SMST.III.189-14844, SMST.III.157-12363, SMST.III.47-3395, SMST.III.304-24277, SABH.I.335-23280, SSLM.III.14-799/1, SMST.III.157-12363, SSLM.III.00392-22665.001

Hatt-ı Hümayûn (HAT.)

36-1845, 181-8239, 247-13938, 237-13182, 778-36478, 1385-54918, 1314-51217, 1294-50242, 775-36338, 1481-33.1, 1398-56217, 1398-56217, 776-36386, 776-36387, 775-36376, 773-36268, 208-11100, 180-8136, 184-8515, 256-14608, 775-36377, 1344-52540, 1481-33 1/2/3, 285-17094, 1055-43460, 1338-52282, 1261-48823, 172-7378, 227-12635, 1343-52511, 119-9952, 1333-51994, 1235-48053

Cevdet (C.)

Maliye (ML.) 178-7546, 57-2610, 665-27206, 39.1786, 113-5049

Adliye (ADL.) 69-4163, 71/4298, 50-3015, 70-4221, 48-2900, 48-2904, 1-29, 67-4046, 11-707, 101.6100, 84-5070

Dahiliye (DH.) 31-1545, 206-10290, 288-14360, 273-13650

Hariciye (HR.) 147-7345, 141-7010

Eyalet-i Mümtaze (MTZ.) 12-565,

Darphane (DRB.) 00048.02371.001

İktisat (İKTS.) 00005.00205.001

Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e.)

715-67

Yabancı Arşivler Bulgaristan Arşivi (YB.04.)

2-93

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021.)

66-5

Meşihat Fetvalar (MŞH.FTV.)

1-1, 1-92

Şeriye Sicilleri

Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil

Kaynak Eserler, Çeviri ve Transkripsiyonlar

Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, TOBB Yayınları, Kitap 1-3, Yayına Hazırlayanlar Sadık Emre Karakuş-Murat Babuçoğlu, Ankara, 2017

Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul Devlet Basımevi, İkinci Basım, 1935, s. 47

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, Yayına Hazırlayan Mücteba İlgürel, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

Ayn Ali Efendi, *Risale-i Vazîfe-Horân ve Merâtib-i Bendegân-ı Al-i Osmân*, Tasvîr-i Efkâr Gazetehanesi, H.1280, s.97,

<https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=241968&dkymId=244>

Câbî Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, C. I. TTK Yayınları, Ankara, 2003.

Covel, John, *Some Account Of the Present Greek Church With Reflections on Their Present Doctrine and Discipline*, Cambridge, Printed for Cornelius Crownfield, London, 1722. <https://play.google.com/books/reader?id=998GAAAAQAAJ&pg=GBS.PA16&hl=tr>

De La Croix, *Etat Present des Nations et Eglises Grecque, Armenienne et Maronite en Turquie*. Paris, 1715.

https://books.google.com.tr/books?redir_esc=y&hl=tr&id=8CRoAAAACAAJ&q=metr#v=onepage&q=metr&f=false

Gökçe, Turan, “Vüzerâ Kânûnnâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 8, S. 1, 1993, s.99-125.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Hazırlayan Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

İnalcık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, 1987.

Kâtip Çelebi, *Fezleke*, Hazırlayan Zeynep Aycibin, C. II. Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016.

Kritovulos Tarihi, 1451-1467, Çev. Ari Çokona, Heyamola yay., İstanbul, 2012

Koçi Bey Risalesi, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1998.

Lütfi Paşa, *Asafnâme*, Hazırlayan Ahmet Uğur, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l Vukuât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. III-IV, Sadeleştiren Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara, 1992

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaifü'l-Ahbâr fî Vekâyiü'l-A'sâr*, C. I. Çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 37

Sultan Ordu ve Reaya, II. Bayezid'e Sunulan Müellifi Meçhul Siyasetname (İnceleme-Tercüme-Metin), Hazırlayan Özgür Kavak, Klasik Yayınları, 2020.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-Tevârih, Haz. Münir Aktepe, C. II-A-B, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978

Tarih-i Lütfî, C. V,

<https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=307864&dkymId=5017>

Târih-i Na'imâ, Hazırlayan Mehmet İpşirli, C. VI, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014

Tunalı Hilmi, *Makedonya Mazisi-Hâli-İstikbâli*, İkinci Basılış, Mısru'l-Kâhire, 1326

Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

Vraça'lı Sofroni, *Osmanlı'da Bir Papaz Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikayesi 1739-1813*, çev. Aziz Nazmi Şakir-Taş, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yay., İstanbul, 2009

Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetaâb – Kitâb-ı Mesâhalihî'l- Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn-Hürzü'l-Mülûk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041(1042) / 1630-1631 (1632)), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 60

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abou el-Haj Rifat Ali, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. O. Özel-C. Şahin, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2018.

Acun, Fatma, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-i Sina Manastırı”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002 Ankara, II. Cilt, II. Kısım, Ankara, 2005, s. 1403-1411.

Adıyeke, Nuri, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi” *Yeni Türkiye*, S.60, 2014 s. 345-357.

Afyoncu, Erhan; Ahışalı, Recep, “Kâtip”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara 2002, s. 53-55.

Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhane-i Âmire (XVI. XVIII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara, 2014.

Ahışalı, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001.

Ahışkalı, Recep, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Reisü'l-Küttâblık Müessesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. 2, İkinci Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, III, FEY Vakfı Yay., İstanbul, 1990.

Aktepe, M. Münir, “Çorlulu Ali Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. VIII. İstanbul, 1993

Akter, Cengiz, “Önsöz”, *Tarihî, Siyasi, Dinî ve Hukuki açıdan Ekümenik Patrikhane*, Derleyen Cengiz Akter, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012.

Altunbay, Mustafa, “XVIII. Yüzyıl Boyunca Gümüşhane Madenlerinden Diğer Maden Ocaklarına İstihdam Amaçlı Teknik Eleman Nakli”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, (25 – 26 Mayıs 2005), C. I., Trabzon, 2007, s. 285–293.

Anhegger, Robert; İncelik, Halil, *Kânunâme-i Sultânî Ber Mûceb-i ‘Örf-i Osmanî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânunnâmeler*, TTK Yay. Ankara, 2000.

Atalay, Bülent, “Rum Ortodoks (Fener) Patrikhanesi’ne Verildiği Varsayılan İmtiyazlar ve Bugünkü Statüsü”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002 Ankara, II. Cilt II. Kısım, Ankara, 2005, s.1413-1440.

Aydın, Bilgin, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, TTK yay., Ankara, 2017.

Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2019.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Çev. Dost Körpe, Oğlak Yay. 5. Baskı. İstanbul, 2003.

Baer, Marc David, *Atmeydanında Ölüm 17. Yüzyıl İstanbul’unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, Çev. Pınar Yanardağ, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Balivet, Michel, “Moines et Derviches Ambassadeurs, du Mont Athos a Sakız Adası (Keşiş ve Derviş Büyükelçiler Athos Dağından Sakız Adasına)”, Çev. Perihan Yalçın, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, No: 52, 2009.

Barkan, Ömer Lütfi, “H. 933-934 (M.1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İÜİFM*, C. XV, S. 1-4, 1953, s. 251-329.

Barkan, Ömer Lütfi, “H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, *İÜİFM*, C. XIX, S. 1-4, 1957, s. 277-332.

Barkan, Ömer Lütfi, “1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri”, *İÜİFM*, C.XVII, S. 1-4, 1955, s. 225-303.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2010

Bayraktar Tellan, Elif, “The Patriarchate of Constantinople and the “Reform of the Synod” in the 18th Century Ottoman Context”, *Chronos*, S. 39, 2019, s. 7-22.

Bayraktar Tellan, Elif, “Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçüleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017 Güz (27), s.115-137.

Bayraktar Tellan, Elif, “Sürgün Patrik, Kayıp Keşiş ve İstanbul’da Bir Ayaklanma: On sekizinci yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi”, *Ayşegül Keskin Çolak’a Armağan Tarih ve Edebiyat Yazıları*, Ed. Çolak H., Kocabıyoğlu Çeçen Z., Demirakın N. I., Kebikeç Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 99-112.

Beldiceanu, Nicoara, *Osmanlı Devleti’nde Tımar*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara, 1985, s. 39.

Belge, Hadi, “Sina Dağı Arşivinde Osmanlı İzleri: Fermanlar ve İmtiyazlar”, *Turkish Studies – Historical Analysis*, C.15, S.3, 2020, s. 851-867.

Benlisoy, Yorgo; Macar, Elçin, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2003.

Berkes, Niyazi, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C.2., Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, 1975.

Bozkurt, Abdurrahman, “Fransa’nın Osmanlı Devleti’ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi”, *Tarih Dergisi*, S. 52, 2010.

Braude, Benjamin “Foundation Myths of the Millet System”, *Christians and Jews In The Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, Vol I, New York, 1982.

Braude B.; Lewis B., (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire, the Functioning of a Plural Society*, Vol. 1-2, New York, 1982.

Cahen, Claude, “Zimme”, *İA*, C.XII, MEB. Yay., İstanbul, 1986. s. 566.

Canatar, Mehmet, “Yasakçı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C.25 s. 66-68.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, (XVIII. Yüzyıldan Tanzimata Malî Tarih)*, Alan Yayıncılık, 1986.

Cezar, Yavuz, “The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, Edited by Colin Imber and Keiko Kiyotaki, Volume I, I.B. Tauris, London-New York, 2005. 61-76.

Clogg, Richard, “The Greek Millet in the Ottoman Empire”, *Christians and Jews in The Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society*, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, Vol I, New York, 1982.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

Çelik, Gülfettin, “Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, C. 1, İstanbul, 2006.

Çolak, Hasan, *The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations Between The Ottoman Central Administration And The Greek Orthodox Patriarchates Of Antioch, Jerusalem And Alexandria*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Darling, Linda T. *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi*, Çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, 2019.

Demirci, Kürşat *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, No:49, İstanbul, 2005.

Demirci, Kürşat “İstanbul Patrikhanesinin Tarihi Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi Faktörler”, *Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, Derleyen Cengiz Akter, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Emecen, Feridun, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi TALİD*, C. 3, S. 5, 2005, 107-139.

Emecen, Feridun, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Emecen, Feridun, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991.

Findley, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Ercan, Yavuz, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Ercan Yavuz; *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

Ergenç Özer, “A’yan ve Eşraf Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 396-416.

Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul, 1984, s. 69-78.

Ergenç, Özer, “Üretim Süreçleri İçinde Osmanlı Belgeleri”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Ergenç, Özer, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Malî Nitelikleri”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 367-382.

Çolak, Hasan & Bayraktar Tellan, Elif, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution A Study Of Early Modern Patriarchal Berats*, THE ISIS PRESS, İstanbul, 2019

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teba'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çeviren Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Gel, Mehmet, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Genç, Mehmet, “Esham” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11. İstanbul, 1995, s. 376-380.

Genç, Mehmet, “İltizam” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22. İstanbul, 2000, s. 154-155.

Genç, Mehmet, “Mukataa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul, 2006, s.129-132.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000

Gibb, Hamilton A. R. and Bowen, Harold, *Islamic Society and the West*, London, 1966, vol.1.

Gökpınar, Bekir, “Osmanlı Kronikleri Işığında Sultan İbrahim ve Dönemi”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, 2020.

Gökyay, Orhan Şaik, “Kâtip Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, İstanbul, 2002.

Greene, Molly, *Osmanlı Devleti ve Rumlar 1453-1768*, Çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

Güçer, Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1964.

Güllü, Ramazan Erhan, “Bulgar Eksarhlığı’nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (1), s. 350-361.

Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2015.

Günelan, Rıfat, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2010.

Güvemli, Oktay, “Türk Muhasebe Düşüncesinde Muhasebe Düzeni, Belgeler ve Defterlerin Adlarında Ve Kavramlarında Son İki Yüzyıldaki Değişimler”, *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, S.3, 2012

Güvemli, Oktay; Güvemli, Batuhan, “Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi” *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.9. 2015, s. 18-42.

İnalcık, Halil, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1993, s. 45-48.

İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

İnalcık, Halil, “Mehmed II”, *İA*, C. VII., MEB Yayınları, İstanbul, s. 506-535.

İnalcık, Halil, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, S. 6, 1980, s.283-337.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C.1 Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, 2000.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev. Ruşen Sezer, Kronik Yayınları, 2021.

İnalcık, Halil “Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum Ortodoks Patriğinin Statüsü, *Osmanlı İmparatorluğu 2 Sultan ve Siyaset*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2008, s. 167-193

İnalcık, Halil “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, C. XXIII. S.92, Ankara, Ekim 1959. s. 575-608.

İnalcık, Halil, “Ottoman Archival Materials on Millets”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol.1, Holmes & Meier Publishers Inc. New York, 1982, s. 437-449.

İnalcık, Halil, “Ottoman Galata 1453-1553”, *Essay in Ottoman History*, Eren Yayıncılık, 1998.

İnalcık, Halil “Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hırsiyen Sipahiler ve Meşeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.67-108.

İnalcık, Halil; Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

İnalcık, Halil, “The Status of The Greek Orthodox Patriarch Under The Ottomans”, *Turcica*, 23. 1991, s. 407-436.

İnalcık, Halil; “The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24, 1969/1970, s. 229-249.

İnalcık, Halil, “Timar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, 2012, s.168-173.

İpşirli, Mehmet, “Bâbîâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV. İstanbul, 1991, s. 378-386.

İpşirli, Mehmet, “Hâcegan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C XIV, İstanbul, 1996.s 430-431.

İpşirli, Mehmet, “Kazasker”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara, 2002, 140-143.

İpşirli, Mehmet, “Şeyhülislâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, 2010, s.91-96.

İpşirli, Mehmet, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. XII., (1982), s.203-248.

Ivanova, Svetlana, “Varoş: Rumeli Şehirleinde Reaya Elitleri (17. Ve 18. Yüzyıllar)”, *Osmanlı İmparatorluğunda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, 2021.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C.1 Küre Yayınları, 6. Baskı, 2018.

Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Yayına Hazırlayan Mümin Çevik, C. IV, VI, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2010.

Kabrda, Josef, *Le Systeme Fiscal de l'Eglise Orthodoxe dans l'Empire Ottoman*, Brno, 1969.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, (çev. Özdemir Çobanoğlu), C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 342, Ankara, 1979.

Karaca, Zafer, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2006.

Kenanoğlu, M. Macit, “İslam-Osmanlı Hukukunda Zimmîler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi TALİD*, c.3, s.5, 2005, s. 553-574.

Kenanoğlu, M. Macit, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Teb’anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak “Ruhanî İltizam” Sistemi”, *DİVAN İlmî Araştırmalar*, S.14, 2003. S.67-84.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, 4. Baskı, 2017.

Kermeli, Eugenia, “Ebū’s-Su‘ūd Definition of Church Vakf: Theory and Practice in Ottoman Law” (R. Gleave, E. Kermeli (ed.) *Islamic Law: Theory and Practice*, I. B. Tauris, Londra, 1997, s. 141-156.

Kermeli, Eugenia “The Right to Choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans Seventeenth–Nineteenth Centuries”, *Journal of Semitic Studies*, Oxford University Press 52/23 s. 165-211.

Koç, Yunus; Tuğluca, Murat, “Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, 2006 (Güz), s. 7-24.

Konortas, Paraskevas, “"Tarihi Uzlaşma"dan "Entente Cordiale"e? İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği (15. yüzyıl ortası - 16. yüzyıl sonu)”, Çev. Yaman Aksu, *Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, Derleyen Cengiz Akter, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Kotzageorgis Phokion P., “About the Fiscal Status of the Greek Orthodox Church in the 17th Century”, *Turcica*, 40. 2008.

Koyuncu, Aşkın, *Bulgar Eksarhlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Koyuncu, Nuran, “Osmanlı Devleti’nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 2014, s.295-326.

Kütükoğlu, Mübahat, “Mürur Tezkiresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s. 60-61.

Kılıç, Meyli, *Tanzimât Sürecinde Antakya Ortodoks Rum Patrikhanesi ve Antakya’da Dini Hayat*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.

Köprülü, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Yay. Orhan Köprülü, Ötüken Yay., 2. Basım, İstanbul, 1986.

- Kramers, J.H. “Şeyhülislam”, *İA*, C. XI, MEB. Yay., İstanbul, 1979, s.485-489.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Defterdar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1994, s. 94-96.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “İlmühaber”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul, 200, s. 151-152.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Mühimme Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara, 2020, s. 519-522.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK yay., 3. Baskı Ankara, 2013.
- Marmara, Rinaldo, *Bizans İmparatorluğundan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, Çeviri Saadet Özen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Maximos Metropolitan of Sardes, *The Oecumenical Patriarchate in the Orthodox Church*, Translated From the Greek By Gamon McLellan, Thessaloniki, 1976.
- Mert, Özcan, “Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşları (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.35, s.139-154.
- Mumcu, Ahmet, “Dîvân-ı Hümâyun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, s. 430-432.
- Mumcu, Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1986.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, No:180, Ankara, 1963.
- Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Hazırlayanlar Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Yayınları, C. 2, İstanbul, 2006.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997.
- Öz, Mehmet, “Tahrir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, 2010, s.425-429.
- Özcan, Abdülkadir, “Fatih’in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, S.33, İstanbul, 1982, s.7-56.

Özcoşar, İbrahim; Deniz, Mehmet Sabri, (2021). “Hakkârili Nasturilerin Osmanlı Merkez Otoritesi ile İlişkileri” *Kadim Akademi SBD*, C. 5. S. (2) s. 84-108.

Özil, Ayşe, *Anadolu Rumları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Öztürk, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defterleri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.8, S.8, 1997, s.249-293.

Özvar, Erol, “Voyvoda”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43, 2013, s.129-131.

Pakalın, Mehmet Zeki *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

Pamuk, Şevket, “Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2016.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2015.

Poyraz, Ö., Öner, M. ve Övünç, S. (2021). Gayrimüslimlere Uygulanan Ağır Ceza Türleri: 37 Numaralı Kalebent Defteri Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, 2021, s. 272-286.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1700-1922*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2016, s. 131.

Runciman, Steven, *The Great Church in the Captivity*, Cambridge University Press, Tenth Printing, 2006.

Sahillioğlu, Halil, “Ahkâm Defterleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1988, s. 551.

Sahillioğlu, Halil, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, No: 1-2, Ekim 1962-Şubat 1963. S. 145-218.

Sahillioğlu, Halil, “Sıvış Yılı Buhranları”, *IÜİFM*, C.27, S.1-2, 1967, s.75-111.

Sahillioğlu, Halil, *Türkiye İktisat Tarihi (Giriş-Bazı Kurum ve Kavramlar)*, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1989.

Sahillioğlu, Halil, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İÜİFM*, C.41, S. 1-4, 1985, s. 415-449.

Satış, İhsan, Ceyhan Muhammed, “Kudüs Rum Patrikhanesi”, *Bellelen*, C.79, S.285, Ağustos 2015, s.675-712

Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Seyfeli, Canan, “İstanbul Ermeni Patrikhanesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek. I, Ankara, 2020, s. 668-671.

Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Kalebend Cezası Bağlamında Osmanlı'da Patrikhanenin Yargılama ve Ceza Ehliyeti Üzerine Bazı Notlar”, *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi*, Ed. Mehmet Fatih Arslan-Muhammed Veysel Bilici, Pelikan Basım, İstanbul, 2010, s.135-156.

Şahin, M. Süreyya, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.

Şahin, M. Süreyya, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul, 1995, s. 342-348.

Şakiroğlu, Mahmud, “Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara,1981, s. 211-224.

Ş.Sami, *Kâmus-i Türkî*, Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1996.

Şenyurt, Oya, “Kudüs Kamame/Kıyamet Kilisesi (St. Sepulchre): Mezheplerin Biraradalığı-Mekanın Parçalanması”, *Sosyologca*, S. 3, 2012, s.75-88.

Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Tabakoğlu, Ahmet, “XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, *İÜİFM*, C.41, S.1-4, 1985. s. 410-411.

Thornton, Thomas, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Tuğluca, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması Ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Tuncay, Faruk, *Yunanca Türkçe Sözlük*, Atina, 1994.

Uluçay, M. Çağatay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, 1. Kısım, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 1995.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, C. 42, S. 165, 1978.

Ünal, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Yaşar, Filiz, "Osmanlı Klasik Dönem Rum Cemaatinde Seçme ve Seçilme Pratiği: Demogerontia Seçimi", *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, Derleyen Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020. s. 203-224.

Yaşar, Filiz, "18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşılık: Görev İçin Aranılan Nitelikler ve Kurumsal İlişki Biçimi", *Turkish Studies*, Volume 13/8, Spring 2018, s. 259-285.

Yeşil, Fatih, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar", *Belleten*, C.76, S. 275, Nisan 2012, s. 75-146.

Yıldız, Murat, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2012.

Yuvalı, Abdülkadir, "İlhanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s.102-105.

Zachariadou, Elizabeth A., *Δεκα Τουρκικά Εγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567) - Ten Turkish Documents Concerning The Great Church (1483-1567)*, National Hellenic Research Foundation, Institute For Byzantine Research, Sources 2, Athens, 1996.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.2 Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009.

Tezler

Akyol, Yunus Emre, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kudüs Kamame Kilisesi Üzerine Osmanlı Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Arıboğa, Dilek, *217 No'lu Ruûs Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Bayraktar Tellan, Elif, *The Patriarch And The Sultan: The Struggle For Authority And The Quest For Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire*, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Ankara, 2011.

Bozkurt, Ömer Faruk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Chmiel, Agata Anna, *Religious And Demographic Development in the South-Western Rhodope Mountains in the Second Half Of The Fifteenth Century: A Case Study of the Tahrir Register of 1478*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Çolak, Hasan, *Co-Existence And Conflict Between Muslims and Non-Muslims in The 16th Century Ottoman Istanbul*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Demir, Mesut, *1686-1687 (H. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Duran, Nurbanu, *Sırbistan Eمارeti Öncesi Belgrad: 1792-1830*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Genç, Yusuf İhsan, *Osmanlılar'da Beratlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/17923.pdf>

Güney, Kadir, *190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012

İnci, Salih, *Dinler Tarihi Açısından Heybeliada Ruhban Okuluna Genel Bir Bakış*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007

Kaya, Kemal, *Osmanlı İmparatorluğunda Voyvodalık*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Kırlıdökme, Ferhan, *Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku*, (ΛΟΓΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ) (1387-1429), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998

Küçük, Ülkü, *Bâb-ı Defteri Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri (1612-1617)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017

Mehmet Alparslan Küçük, *Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Oğuz, Mustafa, *Girit (Resmo) Şeriye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002.

Savun, Hakan, *Kamil Kepeci 217 Numaralı Ruûs Defteri (Metin-Değerlendirme, s. 1- 100)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Şimşek, İbrahim, *123 Numaralı Mühimme Defteri (1127/1715) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Yasemin Tataroğlu, *4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri 1665-1670 (H. 1075-1081) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015,

Tunç, Gizem, *44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2017,

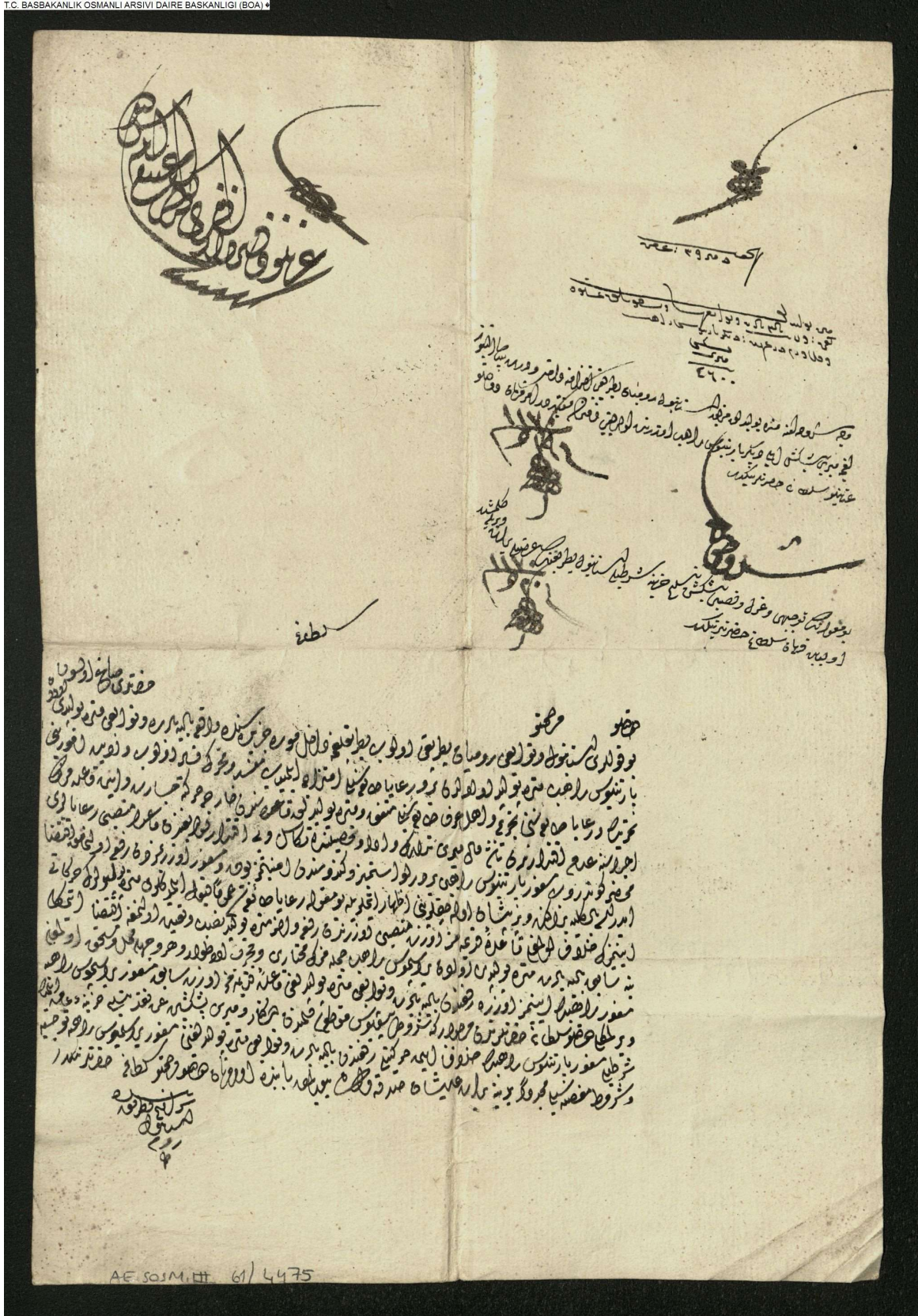
Türk, Hasan Basri, *13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR.1-142) Değerlendirme-Çeviri Metin (H.1100/ M. 1689)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019,

İnternet Kaynakları

<https://www.ortodokslartoplulugu.org/kilise/rahiplik-atamasi/> Erişim Tarihi
02.20.2023

EK 2.1. Balyabadra Metropolitani Partenyos'un azil olunub yerine Yerasimos'un atanması için sunulan, İstanbul Rum Patriği Serafim imzalı arzuhal.

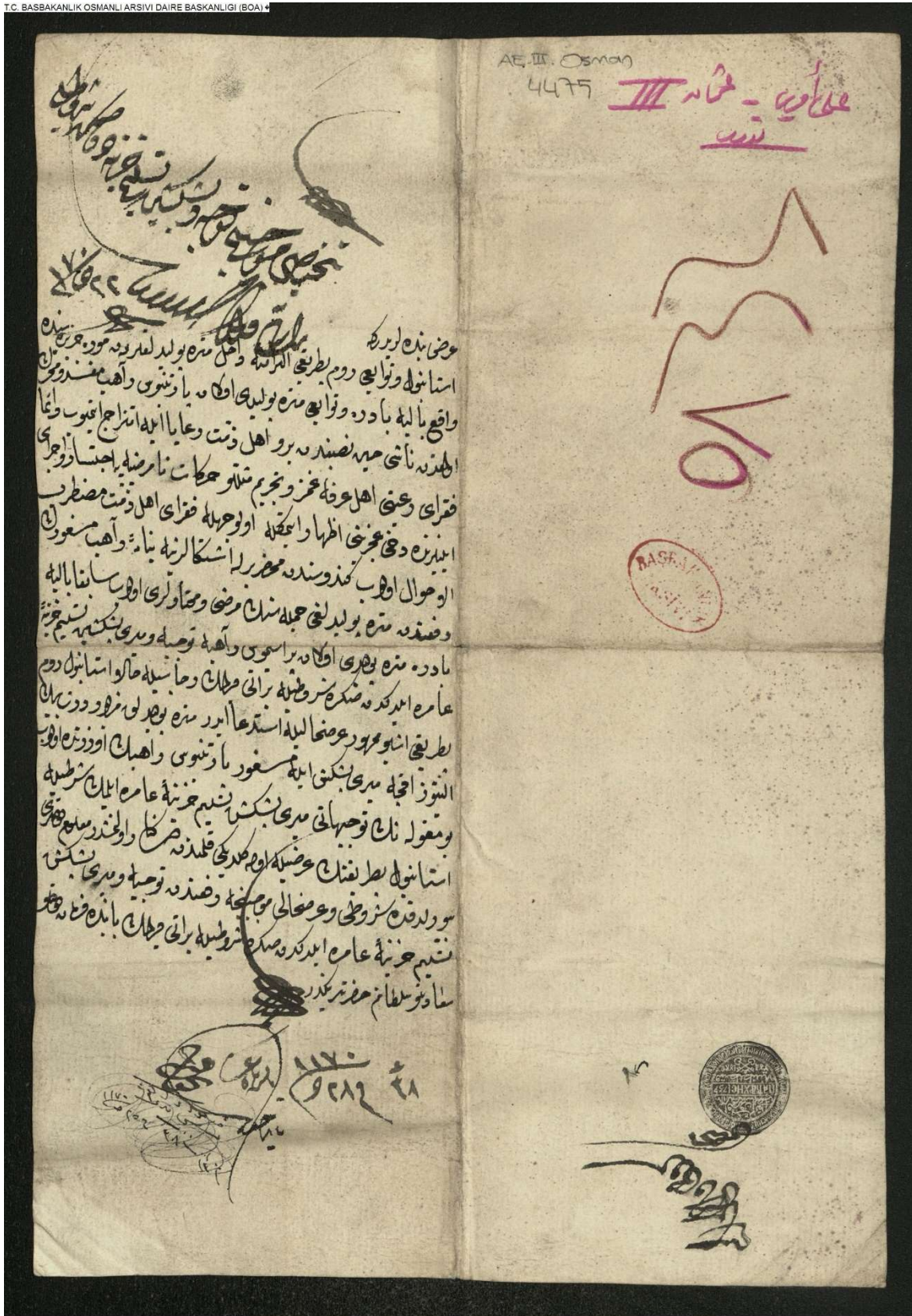
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVSI DAIRE BASKANLIĞI (BOA)

AE.SOSM.III.00061.04475.001

EK 2.2. Arzuhalin arkasına çıkarılan telhis ve patriğin mührü.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

AE.III.Osman

4475

علی ایوبی - شماره III
تذکره

AE.SOSM.III.00061.04475.001

EK 3.1. Yenişehir-i Fenar Metropolitinin vekili olan piskoposa yapılan müdahalenin önlenmesi için sunulan, Patrik ve Cemaat-i Metropolitân imzalı arzuhal.

بیتنا به دیر بولون خدان اوردی

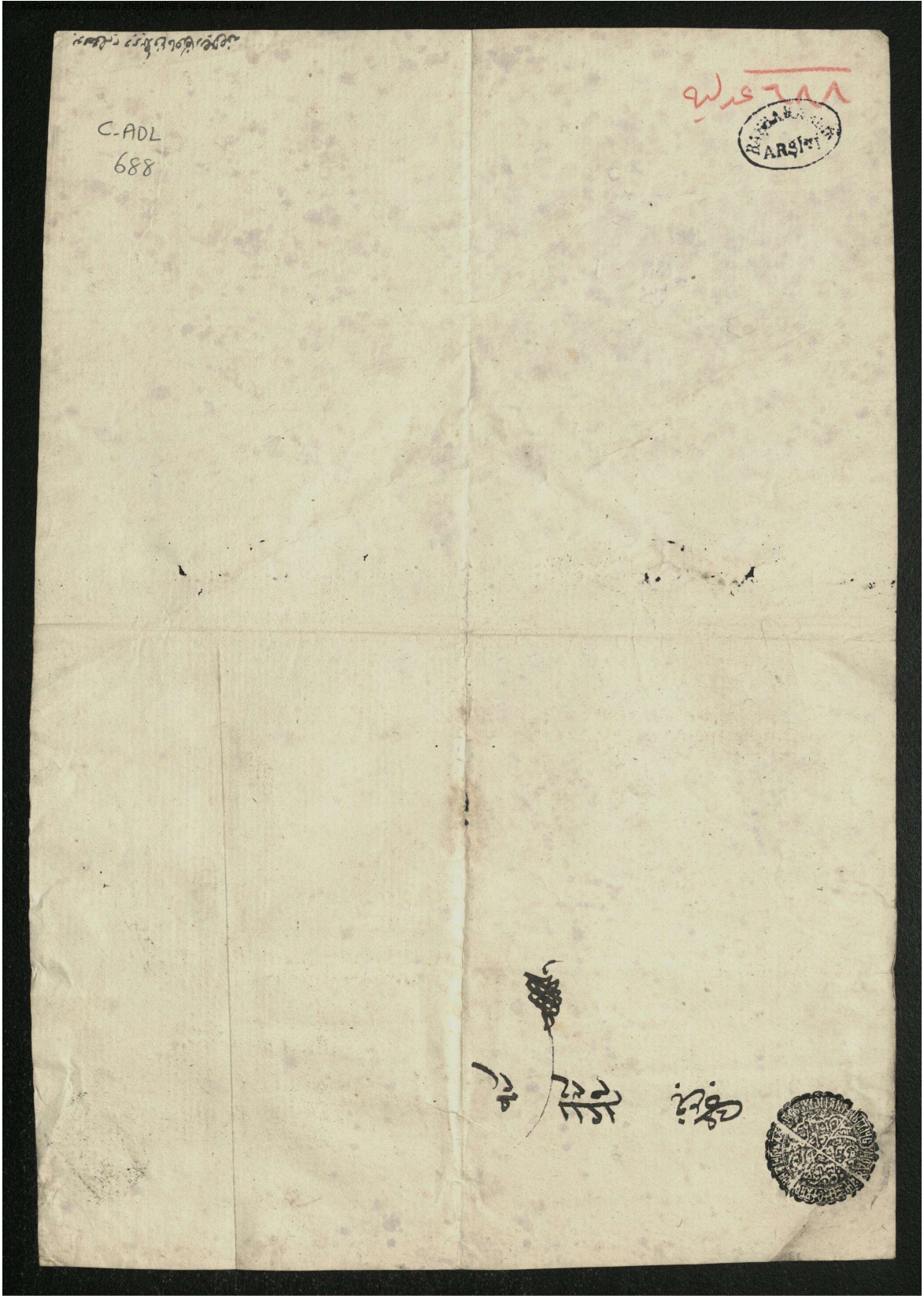
کمال و دروغ و کذب

بانه و دینونه و نیتونه حیا
 من اینک دروغ بگویم و کذب بگویم...
 من اینک دروغ بگویم و کذب بگویم...
 من اینک دروغ بگویم و کذب بگویم...

دو نعل و خابانو مرصحو
 موصحان فولدره مرقه بوجان فولدره براره
 خصصه مرقه بولدره و داخل مرور و عبور ایضاً کماله عجله و هدیه طبعی و سایر بهانه ایله رقیبه اولمک
 معارفه شروط ایچی بورن اقدم بکجه قان و توبانی مرقه بوجک جو نیوس نام رهله داخل انرا مرقه موقوفه عیالیا
 فرانسله ایچری امراضیده طرفین اصیب و یقین ایلیک و کی ایضاً بلیک بقویک جو نیوس نام رهله فولدره
 بر موجب شروط براف عاقبتان رعایا طائفه سنوی اوزدر لره ادمی اودوم کولن مال مری و زور لری
 تحصیل و ایملریه متعلق امور لری بوجی بقویلمنه داخل مرور و عبور ایلیک کماله اولدو اهل اسوم طائفه
 بعضی لری بزم عولری زورور بر مقدار عولری و یا خود هدیه و بر مدجه سکا رعایا دن بیک تحصیل ایملری
 و قضا و قریبه لره فولدره لری جو خود شروط بقوی ایملری کماله ماعدا هر سنه روز حضرت اناسیده بقوی مرقه
 عیالیه بر داس قوری تقیاً مطابقه و اخذ و عذر و بقوی مارا ذکر برع و مطابقه با امر عیالیه و قریبه
 ایچی امری بقوی مرقه داخل انرا مرقه نفسی اولدر لری و مالدرین نصاب لره اهل اسوم طائفه سنوی
 بعضی لری روز حضرت بزره و ایملری بر مقدار قوری و بر ملک معلوم کورند جو بقوی مرقه و ایملری اوزدر لره
 هجوم و نسوم غلظه ایله خوف ایملریه مانی مال مریله تحصیل مطلق فالدیگی مرقوم طرف فولدره اماندر لره
 انصاف رعایانه لریه بقوی کماله بوجوله و بر برون امر عاقبتان لری دکرار و منظور بولدری بوز لدره لری
 مارا ذکر خوف شرع شریف و مطابقه شروط براف عاقبتان مرقه لری قوری و سایر نه مطابقه لری بقوی
 مرقوم اولدر لری خود و قوی نفسی انصاف لره رعایا بر قضا امر عاقبتان عیالیه و ایملری بولدری مایله
 اورو لریه قضا عیالیا مرقه مرقوم مرقوم مرقوم مرقوم مرقوم مرقوم مرقوم مرقوم مرقوم مرقوم مرقوم

OSMANLI ARŞIVI
 6-APL
 10 688

EK 3.2. Arzuhalin arkası dört parçalı patrikhane mührü ile mühürlenmiştir.

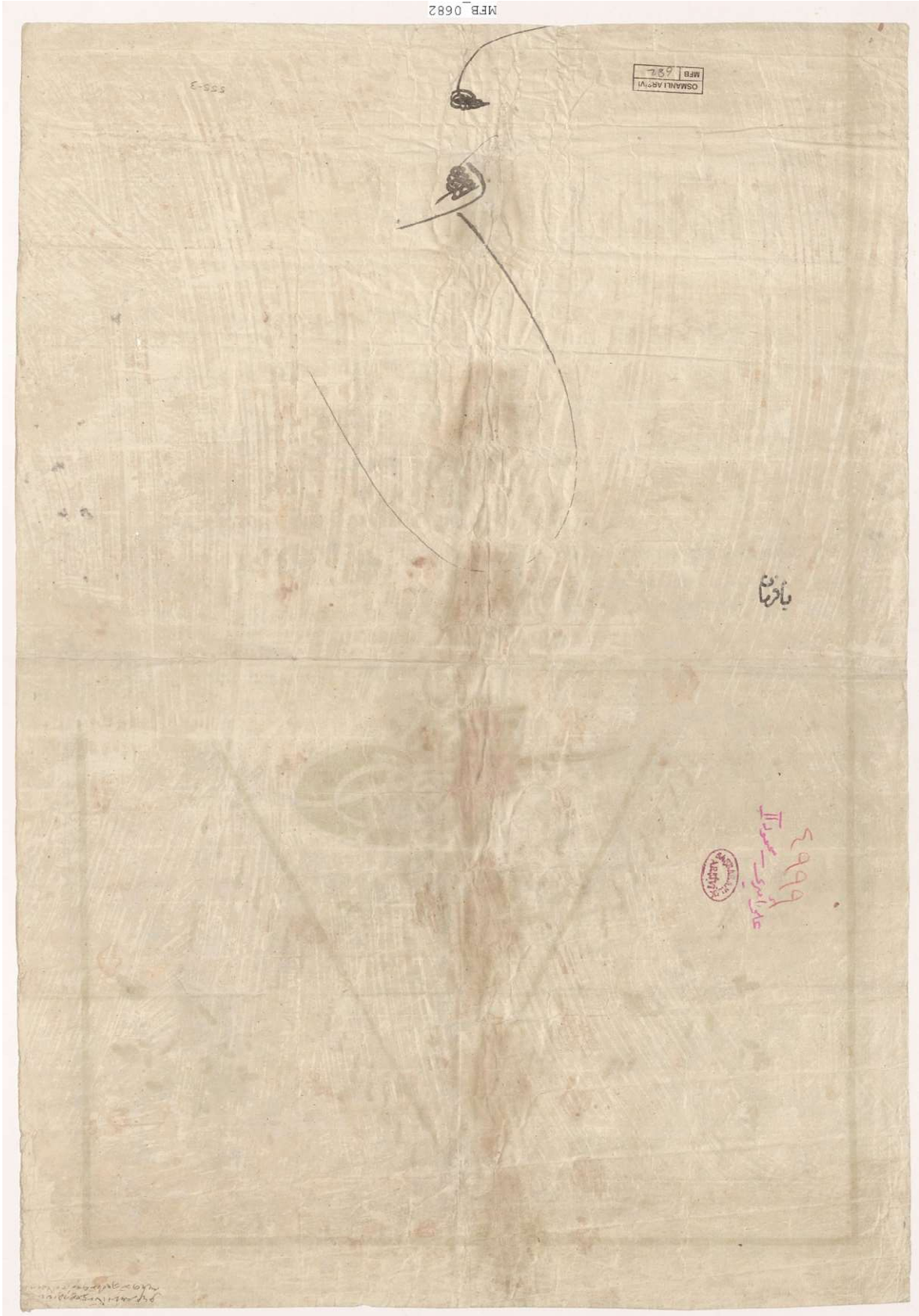

C.ADL.00010.00688.001

EK 4.1. Sultan II. Mahmud'un cülûsü münasebetiyle tecdîden Kudüs-i Şerîf Rûm Patriği Antimos'a verilen Emr-i Şerîf.

EK 4.2. Fermanın arkasında defterdârın kuyruklu imzası ve bâ-fermân ifadesi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Abdurrahim İstemi SAYLAM

Eğitim Durumu

Lisans : Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ortaçağ ABD

Mesleki Deneyim

Öğretim Görevlisi,

KAEÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

2012-(Halen)